

УНИВЕРЗИТЕТ У ПРИШТИНИ
СА ПРИВРЕМЕНИМ СЕДИШТЕМ У КОСОВСКОЈ
МИТРОВИЦИ
ЕКОНОМСКИ ФАКУЛТЕТ

Маја М. Младеновић

АНАЛИЗА РАЗВОЈНИХ ПОТЕНЦИЈАЛА ОПШТИНЕ ШТРПЦЕ

Докторска дисертација

Косовска Митровица, 2024.

UNIVERSITY OF PRIŠTINA
TEMPORARY SETTLED IN KOSOVSKA MITROVICA
FACULTY OF ECONOMY

Maja M. Mladenović

**ANALYSIS OF THE DEVELOPMENT
POTENTIAL OF THE MUNICIPALITY
OF ŠTRPCE**

Doctoral Dissertation

Kosovska Mitrovica, 2024.

Ментор: Проф. др Радица Бојичић, ванредни професор, Економски факултет Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, ужа научна област Математика за економисте.

Чланови комисије:

1. _____

2. _____

3. _____

Датум одбране:

Мојој породици и мом родном крају,
у нади да нас буде што више и да останемо на нашим вековним огњиштима.

Посебну захвалност дугујем својој менторки, проф. др Радици Бојичић, на искреним саветима и несебичној подршци током мог досадашњег научно-истраживачког рада.

Ваш рад, вера и посвећеност, прави су узор сваком студенту.

Захвална сам мојим суграђанима, вредним домаћицама и домаћинима општине Штрпце, који су учешћем у истраживању за овај рад дали значајан допринос у прикупљању драгоцене научне грађе везане за економски развој наше општине.

Ви сте покретач развоја општине Штрпце и без вас ништа не би имало смисла.

Највећу захвалност дугујем својој породици, супругу Бојану, ћерки Нини и сину Максиму, мојим даноноћним сведоцима током настајања ове дисертације, чија је љубав уткана у сваки њен ред.

Волим вас највише на свету.

На крају, желим да се захвалим својим родитељима, мами Светлани и тати Милораду, који су током свих година мог живота и школовања били мој ветар у леђа, који је увек знао да ме, и поред многих препрека, одведе у мирну луку.

Хвала вам што сте нас извели на прави пут и научили да будемо људи.

Јер напослетку свега најважније у животу је бити ЧОВЕК.

АНАЛИЗА РАЗВОЈНИХ ПОТЕНЦИЈАЛА ОПШТИНЕ ШТРПЦЕ

РЕЗИМЕ

Општина Штрпце је место које има бројне потенцијале за економски развој. Захваљујући повољном природном положају и Шар планини која се простире на њеној територији, најважније привредне гране су пољопривреда и туризам. Анализа стања у поменутим привредним областима је предмет истраживања ове докторске дисертације. Након 1999. године на простору Косова и Метохије догодиле су се различите промене које су се одразиле и на област економије у свим општинама па и у Штрпцу. Бројни проблеми и данас прате односно коче економски раст, и уз значајну стопу незапослености у великој мери утичу на свакодневни живот и рад људи као и будуће перспективе. Посебно погођена лошом економском ситуацијом је млађа популација, која у потрази за послом напушта родни крај. Анализа развојних потенцијала попут малинарства, пчеларства, производње шарског сира или туризма показала је да ове области могу бити значајне у запошљавању младих људи и обезбеђивању њихове егзистенције. Уз предлоге као што су: већа финансијска помоћ надлежних органа, удруживање, едукацију, обогаћивање туристичких садржаја или увођење нових начина у пољопривредној производњи економска ситуација би се могла значајно побољшати што би за становништво значило лепшу будућност на огњишту својих предака.

Кључне речи: Општина Штрпце, економски потенцијали, економски развој, пољопривреда, малинарство, пчеларство, шарски сир, туризам, органска производња,

Научна област: Економске науке

Ужа научна област: Општа економија и привредни развој

УДК број: 338

ANALYSIS OF THE DEVELOPMENT POTENTIAL OF THE MUNICIPALITY OF ŠTRPCE

SUMMARY

The municipality of Štrpce is a place that has numerous potentials for economic development. Thanks to its favorable natural location and the Šar mountain that stretches across its territory, the most important economic branches are agriculture and tourism. The analysis of the situation in the mentioned economic areas is the subject of this doctoral dissertation. After 1999, various changes took place in the territory of Kosovo and Metohija, which affected the economy in all municipalities, including in Štrpce. A number of problems are still accompanying or hindering economic growth today, and with a significant unemployment rate, they greatly affect people's daily life and work, as well as future perspectives. Particularly affected by the bad economic situation is the younger population, who leave their homeland in search of work. Analysis of development potentials such as raspberry growing, beekeeping, šar cheese production or tourism showed that these areas can be significant in employing young people and ensuring their existence. With proposals such as: greater financial assistance from competent authorities, association, education, enrichment of tourist content or the introduction of new methods in agricultural production, the economic situation could be significantly improved, which would mean a better future for the population on the land of their ancestors.

Keywords: Municipality of Štrpce, economic potential, economic development, agriculture, raspberry growing, beekeeping, Šarski cheese, tourism, organic production,

Scientific field: Economic Sciences

Scientific subfield: General economics and economic development

UDC number: 338

САДРЖАЈ

УВОД.....	10
1. ОПШТИНА ШТРПЦЕ ПРИРОДНЕ, ДРУШТВЕНЕ И ЕКОНОМСКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ.....	17
1.1. ОПШТИНА ШТРПЦЕ КРОЗ ИСТОРИЈУ	17
1.2. ПРИРОДНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ОПШТИНЕ ШТРПЦЕ	18
1.2.1. ГЕОГРАФСКИ ПОЛОЖАЈ И ГРАНИЦЕ.....	18
1.2.2. ВОДЕ	20
1.2.3. ЗЕМЉИШТЕ.....	21
1.2.4. БИЉНИ И ЖИВОТИЊСКИ СВЕТ.....	23
1.2.5. КЛИМА	25
1.3. ДЕМОГРАФСКА СТРУКТУРА ОПШТИНЕ ШТРПЦЕ	25
1.4. ЕКОНОМСКИ РАЗВОЈ ОПШТИНЕ ШТРПЦЕ	26
2. СТОЧАРСТВО И ПРОИЗВОДЊА ШАРСКОГ СИРА У ОПШТИНИ ШТРПЦЕ – МОГУЋНОСТ ЗА ЕКОНОМСКИ РАЗВОЈ	29
2.1. УВОДНА РАЗМАТРАЊА О СТОЧАРСТВУ.....	29
2.2. МЕТОДОЛОГИЈА ИСТРАЖИВАЊА	32
2.3. РЕЗУЛТАТИ И ДИСКУСИЈА.....	34
3. МАЛИНАРСТВО КАО РАЗВОЈНИ ПОТЕНЦИЈАЛ ОПШТИНЕ ШТРПЦЕ	65
3.1. РАЗВОЈ МАЛИНАРСТВА У СВЕТУ И РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ	65
3.2. ПРЕГЛЕД ЛИТЕРАТУРЕ	70
3.3. МЕТОДОЛОГИЈА ИСТРАЖИВАЊА.....	74
3.4. РЕЗУЛТАТИ И ДИСКУСИЈА	76
3. 5. ДОКАЗ ИСТРАЖИВАЧКОГ ПИТАЊА	129
3.5.1. КАЛКУЛАЦИЈА ИНВЕСТИЦИЈЕ ГАЈЕЊА МАЛИНЕ СОРТЕ МИКЕР НА ПОВРШИНИ ОД 5 АРИ.....	137
3.5.2. КАЛКУЛАЦИЈА ГАЈЕЊА МАЛИНА ЗА 2022. ГОДИНУ ЗА ПОВРШИНУ ОД 5 АРИ.....	140

4. ПЧЕЛАРСТВО У ФУНКЦИЈИ ЕКОНОМСКОГ РАЗВОЈА ОПШТИНЕ ШТРПЦЕ	143
4.1. УВОДНА РАЗМАТРАЊА О ПЧЕЛАРСТВУ У СИРИНИЋКОЈ ЖУПИ	143
4.2. ПРЕГЛЕД ЛИТЕРАТУРЕ	144
4.3. МЕТОДОЛОГИЈА ИСТРАЖИВАЊА	147
4.4. СТАЊЕ ПЧЕЛАРСТВА У СВЕТУ И РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ	150
4.5. РЕЗУЛТАТИ И ДИСКУСИЈА	156
4.6. ДОКАЗ ХИПОТЕЗЕ	210
5. МОГУЋНОСТИ ЗА РАЗВОЈ ОРГАНСКЕ ПОЉОПРИВРЕДНЕ ПРОИЗВОДЊЕ У ОПШТИНИ ШТРПЦЕ	221
5.1. САГЛЕДАВАЊЕ ТРЕНУТНОГ СТАЊА У ОРГАНСКОЈ ПРОИЗВОДЊИ	221
5.2. ПРЕГЛЕД ЛИТЕРАТУРЕ	223
5.3. МЕТОДОЛОГИЈА	226
5.4. ОРГАНСКА ПОЉОПРИВРЕДНА ПРОИЗВОДЊА У СВЕТУ	227
5.3. МОГУЋНОСТИ ЗА РАЗВОЈ ОРГАНСКЕ ПОЉОПРИВРЕДНЕ ПРОИЗВОДЊЕ У ОПШТИНИ ШТРПЦЕ	235
5.5.1. Потенцијали за развој органске производње малина	236
5.5.2. Могућности за органску производњу меда и других пчелињих производа 243	
5.5.3. Могућности за производњу органског шарског сира	250
5.6. SWOT АНАЛИЗА РАЗВОЈА ОРГАНСКЕ ПОЉОПРИВРЕДНЕ ПРОИЗВОДЊЕ У ОПШТИНИ ШТРПЦЕ	253
6. ТУРИЗАМ КАО ПОКРЕТАЧ ОДРЖИВОГ ЕКОНОМСКОГ РАЗВОЈА ОПШТИНЕ ШТРПЦЕ – ПЕРСПЕКТИВЕ И ПРОБЛЕМИ	256
6.1. РАЗНОВРСНОСТ ТУРИСТИЧКЕ ПОНУДЕ НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ	256
6.2. ПРЕГЛЕД ЛИТЕРАТУРЕ	258
6.3. МЕТОДОЛОГИЈА	262
6.4. РЕЗУЛТАТИ И ДИСКУСИЈА	264
ЗАКЉУЧАК	287

ЛИТЕРАТУРА.....	298
СПИСАК ГРАФИКОНА	308
СПИСАК ТАБЕЛА	310
СПИСАК КОРИШЋЕНИХ СЛИКА	314
БИОГРАФИЈА.....	315
ПРИЛОЗИ	317
ПРИЛОГ 1. ИНТЕРВЈУ О СТОЧАРСТВУ И ПРОИЗВОДЊИ ШАРСКОГ СИРА..	317
ПРИЛОГ 2. УПИТНИК О МАЛИНАРСТВУ У ОПШТИНИ ШТРПЦЕ	318
ПРИЛОГ 3. УПИТНИК О ПЧЕЛАРАРСТВУ У ОПШТИНИ ШТРПЦЕ	325
ПРИЛОГ 4. ИНТЕРВЈУ О ТУРИЗМУ У ОПШТИНИ ШТРПЦЕ	332

УВОД

Предмет истраживања докторске дисертације под називом „Анализа развојних потенцијала Општине Штрпце“ је утврђивање степена развијености неких од економских потенцијала општине Штрпце, односно, анализа потенцијала из области пољопривреде и туризма, као важних грана привреде на овој територији. С обзиром да је Штрпце познато као рурални крај где се становништво већински бави аграром, предмет истраживања биће поједине његове делатности, које су последњих година највише заступљене, а то су сточарство, малинарство, пчеларство. Осим појединачне анализе сваке од ових области попут: тренутног стања, проблема, предлога за решења, потенцијала и слично, циљ дисертације је да се испита и њихово синергијско дејство, али и утицај на целокупан економски раст и развој општине. Туризам, као значајна активност овог краја је, такође, у фокусу посматрања и проучавања, због чега ће, поред детаљне анализе, посебан акценат биће стављен на његову повезаност са пољопривредом.

Примарни циљ докторске дисертације представља испитивање и анализу тренутног стања важних привредних грана у општини Штрпце, као што су пољопривреда и туризам. У оквиру спроведених истраживања испитивани су утицаји појединих пољопривредних делатности и туризма на економски раст, али и њихови потенцијали за будући одрживи развој овога краја. Чињеница је да су последњих двадесетак година истраживачи у мањој мери обрађивали подручје општине Штрпце у својим научним радовима, па је додатни циљ ове дисертације да се то промени. Тако ће ово подручје постати видљивије, не само за научне раднике, већ и за остале заинтересоване стране. Осим тога, овај рад биће и један вид својеврсне промоције Сиринићке Жупе, како другачије зову општину Штрпце, и то не само у оквиру Републике Србије, већ и уопштено гледано, у региону, па и свету. Секундарни циљеви истраживања су:

- Компарација активности које су карактеристичне за различите пољопривредне делатности, као и област туризма,
- Испитивање међузависности проблема са којима се туристички радници и пољопривредници сусрећу у својим областима,

- Проналажење решења за проблеме који су идентификовани као значајни и предлагање активности за побољшање тренутног стања у поменутим привредним гранама.

Научни циљ истраживања се заснива на коришћењу различитих, како општих тако и посебних метода и техника за испитивање, на скретање пажње јавности око потребе инвестирања, као и улагања свих других напора, све у сврху унапређења неке од грана привреде, али и квалитета живота људи који живе на овим просторима.

Друштвени значај истраживања везан је, пре свега, за већ поменуту чињеницу да од 1999. године, не постоје статистички подаци Завода за статистику Републике Србије на подручју Косова и Метохије. Из тог разлога, намера је да се овом докторском дисертацијом такво стање промени, како би се бар за поједине гране и делатности, уз помоћ теренског истраживања, стекао увид у тренутно стање, које ће широј друштвеној заједници користити у различите сврхе. Осим тога, уз наведене различите предлоге за унапређење стања привреде, истраживање ће допринети да се и појединци, али и доносиоци одлука укључе у решавању круцијалних проблема и спровођењу конкретних корака у правцу ефикасног, одрживог, као и дугорочног раста и развоја општине Штрпце. Такође, намера аутора је да ово истраживање послужи и као полазна тачка неких нових, будућих истраживања која ће се бавити неким од тема обухваћених у раду.

У складу са дефинисаним насловом и предметом истраживања, и са веома ограниченим могућностима за спровођење истраживачког процеса, као полазне тачке истраживања, формулисане су хипотезе и истраживачка питања.

Истраживачко питање из области:

- сточарства и производње шарског сира:

Да ли производња шарског сира може бити једна од могућности за бољи живот и развој сваког домаћинства који се бави овим послом у општини Штрпце?

- малинарства:

Да ли, и у којој мери малинарство може бити активност која ће допринети подизању стандарда индивидуалних домаћинстава која се баве овом врстом делатности, али и економског развоја читаве општине Штрпце?

Хипотезе за поглавље у коме је проучавана област пчеларства:

H₀: Производња меда је шанса за увећањем стандарда домаћинства у Општини Штрпце,

H₁: Укључивање пчелара у Удружења је у директној вези са повећањем стандарда њихових домаћинства у Општини Штрпце.

H₂: Удружења пчелара дају својим члановима боље услове и веће шансе за лични напредак у послу, али и различите видове помоћи око неопходних корака на путу да пчеларство и производња производа на бази меда постану развојна могућност Општине Штрпце

Истраживачка питања везано за област:

– органске производње:

Да ли у општини Штрпце постоје могућности за развој органске пољопривредне производње?

– туризма:

Да ли и у којој мери туризам може бити основа за одрживи развој општине Штрпце?

Да ли и на који начин пољопривреда као комплементарна привредна грана може бити подршка развоју туризма у циљу заједничког просперитета?

Основа истраживања је општина Штрпце и њени економски потенцијали, који су посебно везани за област пољопривреде и туризма, као важних привредних грана којима се бави становништво овог краја. Током овог процеса биће извршена детаљна анализа постојеће научне грађе, а такође ће бити прикупљени и нови подаци на терену, са циљем да се утврди на који начин поменуте привредне гране утичу на економски развој, као и да ли у будућности могу бити фактор економског и одрживог раста општине, али и ширег региона. Главне методе који ће бити коришћене за прикупљање података на терену су непосредно анкетирање и интервјуисање. За ову сврху, направљени су оригинални упитници, са питањима формулисаним тако да на најбољи начин репрезентују стање одговарајуће привредне делатности или пољопривредне гране. Поред анкетирања, спроведени су и интервјуи са саговорницима, који су значајни познаваоци за одређену тему.

Овако прикупљени подаци коришћени су у комбинацији са осталим доступним изворима.

Осим основних питања везаних за преглед статистичког скупа, а која се тичу места пребивалишта, пола, старости, радног статуса, примања, упитници за анкетирање и интервјуи су садржали питања о врсти делатности којом се испитаници баве, висини њихових месечних примања, ценама, употреби хемијских средстава, проблемима са којима се срећу у раду, потенцијалима за увођење органске производње, плановима за будући период, могућим решењима за наведене проблеме и друго. При томе је, најчешће коришћена петостепена скала, у којој је вредношћу 1 оцењен најмање пожељан, а вредношћу 5 најпожељнији одговор. Истраживањем је обухваћен већи број села у општини Штрпце, а испитаници у анкетама и интервјуима су пољопривредници који се баве различитим делатностима, као и угоститељи и појединци који заузимају значајно место у одређеним активностима. Добијени подаци обрађени су у софтверском пакету IBM SPSS *Statistics-version 23*.

Подаци добијени теренским истраживањима су употпуњени и другим стручним, али и свим расположивим изворима, релевантним за предмет истраживања. С обзиром да због познатих прилика за територију Косова и Метохије од 1999. године, нема било каквих статистичких података, коришћени су извори агенција, министарстава и општине Штрпце који функционишу у систему привремених институција у Приштини, као и доступне публикације бројних међународних организација које функционишу на овом подручју у последње 24 године. Осим поменутих метода, како би се што верније одговорило на истраживачку тему, коришћене су и друге методе попут: посматрања, дескрипције, компарације, историјске методе, методе анализе и синтезе, корелационе, SWOT и ПЕСТЕЛ анализе, али и других, бројних статистичких и економетријских метода.

Структуру дисертације чини осам целина. У уводном делу, као што се може приметити до сада, дат је кратак преглед стања истраживачког подручја на основу кога је дефинисан значај истраживања, а поред тога представљена је и полазна основа односно предмет и циљеви истраживања. Такође, у овом делу су наведене су хипотезе и истраживачка питања, која су формулисана на начин да одговоре на

постављену тему одређеног поглавља, као и методологија која ће се примењивати у наставку. Имајући у виду предмет и циљеве, а све због што боље прегледности, дисертација је подељена на неколико поглавља које засебно разматрају одређене привредне области и пољопривредне гране.

У првом поглављу представљене су основне природне, друштвене и економске карактеристике општине Штрпце. У овом делу дат је преглед стања на терену, географски положај, природне одлике, демографска структура становништва, и значајније економске карактеристике. Поменути показатељи биће приказани кроз време, почевши од зачетка економског привређивања на овим просторима, па све до привредних токова у савременим условима у којима живимо. С обзиром да је на ову тему већ одрађено истраживање, подаци у овом поглављу делимично ће бити засновани на објављеном раду: Младеновић, М. (2017). *Инвестиције и одрживи развој у општини Штрпце – могућности и перспективе, Изазови Одрживог Развоја – Економски и друштвени аспект, међународни научни скуп, 6-7. Новембар, 2017. (655–670).* Косовска Митровица: Економски факултет.

Фокус другог поглавља је на сточарству и производњи шарског сира. Значајан део овог рада базира се на резултатима објављеног рада: Mladenović, M. & Bojičić, R. (2018). Production of šar cheese – development opportunity for Štrpce municipality, *Economics of agriculture*, Beograd, 65(3), 929–942. Наиме, резултати поменутог рада, који је после дугог времена затишја научног рада истраживача објављен на ову тему, употпуњени су новим подацима добијеним интервјуисањем одабраних сточара, а потом је извршена њихова компарација како би се видела промена у периоду од 6 година. На основу анализе предложене су смернице које се могу предузети у циљу побољшања стања у области сточарства, које је, због све мањег сточног фонда алармантно.

Последњу деценију и по, малинарство је једна од најбрже растућих грана у општини Штрпце, због чега је малинарству посвећено треће поглавље дисертације. Услед природних карактеристика поднебља, шарска малина има репутацију да је једна од најквалитетнијих у земљи, што је потврђено од стране стручњака, а у шта се, истовремено, из године у годину, уверавају и малинари из општине Штрпце. Засади под овим јагодичастим воћем су у експанзији, а једино што мучи малинаре су променљиви приноси, као и откупна цена. О овим, али и другим битним

питањима одрађено је посебно истраживање, на основу ког су добијени одређени резултате и дате препоруке за даљи развој и напредак.

Следеће, четврто поглавље говори о пчеларству које је поред малинарства веома заступљено у Сиринићкој жупи. Као и шарска малина и шарски мед је веома квалитетан, јер настаје у релативно очуваној животној средини. Потврду за изузетан квалитет пчелари из Штрпца добили су и на бројним сајмовима и такмичењима у виду различитих награда и признања. Важан показатељ вредности шарског меда је и његова цена, која је ове године рекордно висока. Шта је поред цене још значајно у овој области, који проблеми муче пчеларе, како функционишу нека од пчеларских удружења на овој територији су питања на која ће истраживање о пчеларству дати одговор.

Пето поглавље је посвећено органској пољопривредној производњи и начинима за њено увођење, с обзиром на чињеницу да у савременим условима, и са глобалним еколошким проблемима, већина општина у Републици Србији тежи ка одрживом, зеленом расту. Како је и на ову тему већ одрађено истраживање претходних година, ово поглавље ће се једним делом базирати на резултатима тог истраживања насталог на темељима објављеног рада: Mladenović, M., Bojičić, R. (2020) Organic agricultural production in the function of sustainable development of the municipality of Štrpce, *Economic Outlook*, 22(1), Kosovska Mitrovica, 1-14.

Због својих природних карактеристика и пре свега Ски центра Брезовица који се налази на обронцима Шар планине, општина Штрпце важи за атрактивну туристичку дестинацију. Дешавања последње две деценије утицала су на стагнацију у овој привредној грани, што се негативно одразило, како на економски развој, тако и на живот и рад мештана ове општине. До 1999. године велики број људи обезбеђивао је своју егзистенцију радећи управо у сектору туризма. Шесто поглавље дисертације говори о стању у области туризма, али и о вези туризма и пољопривреде, као двема најбитнијим привредним гранама у економији општине. Значајни проблеми у функционисању Ски центра Брезовица, слаба посећеност, кратак боравак туриста, али и многе друге препреке и поред потенцијала, отварају питање шта је потребно урадити да би ситуација кренула у позитивном смеру. Управо на ово питање, као и на многа друга, биће одговорено у шестом поглављу, све у циљу да општина Штрпце обogaћивањем својих туристичких садржаја и уз

адекватну промоцију, поврати стари сјај и поред зимског крене да развија и сеоски, летњи, здравствени, гастро и друге врсте туризма. Неки од резултата везани за област екотуризма из рада: Mladenović, M. Bojičić, R. (2020) Razvoj ekoturizma u opštini Štrpce, mogućnosti i perspektive, *Ecologica*, 27(98), Beograd, 232–239, употпуниће ово поглавље.

У Закључку су изложени сви резултати до којих се дошло у поменутим областима, а њиховим упоређивањем и испитивањем утицаја на укупан економски раст и развој општине, изведена су закључна разматрања и формулисани су бројни предлози за решења и кораке који би се могли предузети и имплементирати у правцу економског и одрживог развоја читаве општине Штрпце. Осим тога, овај део ће садржати и смернице за евентуална даља истраживања у поменутим областима, која имају могућност да се примене и на друге општине на територији Косова и Метохије, како српским, тако и албанским, али и на све остале средине широм наше земље и региона.

Основни резултати дисертације даће, пре свега, увид у стање неких привредних области, а такође ће, на основу извршене економске интерпретације истих, обухватити и формулисање неких предлога, који по мишљењу аутора, могу послужити за унапређење пољопривреде и туризма у општини Штрпце. Предложена решења у складу су са циљем опстанка и останка људи на овим просторима, с обзиром на све честа исељавања и генерално тежак положај српске заједнице на простору Косова и Метохије. Предлози ће бити формулисани тако да буду разумљиви и практични за локално становништво и надлежне општинске и централне органе, како би се исти успешно имплементирали. Примарна сврха је да све заинтересоване стране и стејкхолдери, не само из општине Штрпце, већ и из других места на Косову и Метохији, и у централном делу Републике Србије и шире, имају користи од овог истраживања, а у којој мери показаше будући период и нека наредна истраживања.

1. ОПШТИНА ШТРПЦЕ ПРИРОДНЕ, ДРУШТВЕНЕ И ЕКОНОМСКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ

1.1. ОПШТИНА ШТРПЦЕ КРОЗ ИСТОРИЈУ

Општина Штрпце има богату историју која датира из далеке прошлости, још од античког доба. Неке претпоставке су да је насељавање ове области почело веома рано, и то од стране припадника трачког племена Битиа, што се повезује са именом два села у овој општини - Горње и Доње Битиње. Доказ о животу у овим местима у периоду старог века су и остаци градских утврђења „Зидовница“ и „Градиште“ изнад села Готовуша, Штрпце и Брезовица. Због свог повољног географског положаја, Сиринићка жупа је током средњовековног периода била препознатљива као област којом су пролазили бројни каравански путеви спајајући места на Косову и Метохији, са местима у данашњој Републици Северној Македонији.

Евидентно је да су сва насеља у општини веома стара, што показују како материјални споменици, попут цркава, споменика и натписа на њима који се налазе у готово свим селима, тако и нематеријални извори у виду предања старијих људи о животу њихових предака. Турска владавина у целој земљи до краја XIX века утицала је и на живот у Сиринићкој жупи. Рурална места са доминантном пољопривредном производњом, где се као најзаступљеније издвајало сточарство, у овом периоду бележе стагнацију, а становништво веома тежак живот. Боље стање је забележено једино у самом Штрпцу, које у то време постаје занатско-трговачки центар. Ово насеље у коме је живео највећи број људи, било је центар Сиринићке жупе где се одвијала трговина и налазиле бројне радње и продавнице. Ту би људи из околних села долазили и обављали послове или куповину. Та пракса је остала и до данашњих дана, и то четвртком који је пијачни дан у општини.

Ратна дешавања не заобилазе ни овај крај, од балканских ратова, када је ослобођен од Турака, па преко Првог и Другог светског рата, периода великих страдања овдашњег становништва. Споменик у Ракановцу, на путу између Штрпца и Брезовице, сведочи о страдању цивила од стране бугарских окупатора. На Видовдан 1944. године због једног убијеног бугарског војника, стрељано је 46 родољуба, међу којима и дванаесторо деце.

Експлоатација хромита чини да ова општина крајем XIX и почетком XX века прерасте у рударско насеље, а поједина села, као што је Врбештица бележе раст и развој. Овакво стање није дуго потрајало, јер су радови у рудницима у стагнацији од 60-их година прошлог века, што је како наводи Младеновић покренуло и стагнацију привредног живота, али и развоја насеља (Младеновић 2017, стр. 657).

Према причи виђенијих људи у то време, на раст и развој општине након тог временског раздобља утицале су и неке територијалне и административне промене, које се пре свега, везују за сам крај 1965. године, када је општинска управа Штрпца измештена у Урошевац, град удаљен од Штрпца 30-ак километара. 23 године након тога, Скупштина Општине Штрпце поново је формирана 10.08.1988. године. Промене у функционисању локалне самоуправе дешавају се и након 1999. године, а због немогућности да се у општини организују избори, формира се Привремени орган општине Штрпце, који као такав функционише и данас у систему институција Владе Републике Србије.

Нови замах економском развоју 80-их година прошлог века, даје градња значајнијих хотелских капацитета. Тако започиње ново поглавље општине, у коме је туризам главна делатност привреде. Туризам је препородио ову брдско-планинску општину која је захваљујући Шар-планини и другим природним лепотама, уз савремене туристичке садржаје, постала туристичко-рекреативни центар са викенд зоном. Посебан акценат, због амбијенталних карактеристика предела, дат је развоју зимског туризма, што доприноси да Брезовица постаје познати ски центар у овом делу Косова и Метохије, али и ширем региону.

1.2. ПРИРОДНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ОПШТИНЕ ШТРПЦЕ

1.2.1. ГЕОГРАФСКИ ПОЛОЖАЈ И ГРАНИЦЕ

Општина Штрпце обухвата јужни и југоисточни део Аутономне Покрајине Косова и Метохије. Њена површина је 247.36 km² и простире се на североисточном подручју Шар-планине и горњем сливу реке Лепенац. Путем Лепеначке реке,

Сиринићка долина је географски везана за јужно Косово и даље до Скопске Црне Горе, област данашње Северне Македоније (Bataković, 2007, стр. 155). Када се говори о границама општине, може се истаћи да је уоквирена планинским масивом Шар-планине и њених огранака, планинама Коџа Балкан, Ошљак, Жар и Језерске планине. На основу оваквог распореда, лако се закључује да је целокупно подручје веома разуђено, брдско-планинско, са различитим распоном надморске висине, почевши од 800 метара у долини Лепенца, до преко 2 400 метара на планинском врху Љуботен. Општина Штрпце се граничи са општинама Урошевац, Качаник, Суварека. Превој Превалац (1 515m) представља спону између Сиринићке и Средачке жупе (Рогановић, 2016, стр. 72) и води ка њеној граници са општином Призрен. Како Шар-планина чини природну границу између Србије и Северне Македоније, управо једним делом кроз општину Штрпце протеже се и њихова међународна граница, (Слика 1.1.).

Извор: Хелветас, Општински развојни план Штрпце, <http://helvetas-ks.org/wp/wp-content/uploads/2013/08/OP%C5%A0TINSKI-Razvojni-Plan-%C5%A0trpce.pdf>, стр. 11, приступљено 13.3.2024.

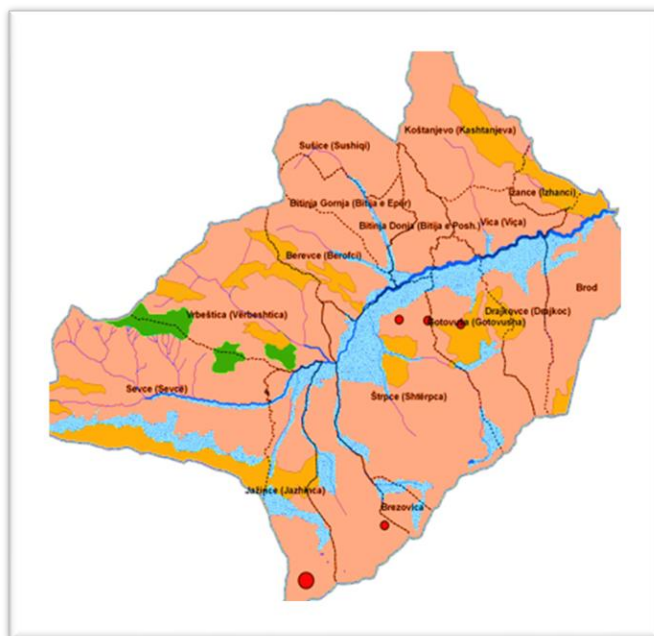
Слика 1.1. Географски положај општине Штрпце

Административно седиште општине је Штрпце, иначе највеће место које се налази у њеном централном територијалном делу. Општину карактерише

релативно повољан положај у односу на веће центре Косова и Метохије, као и Републике Северне Македоније и Албаније. Преко Бродске клисуре је повезана са Урошевцем, Приштином, Косовском Митровицом и другим местима на КиМ, док је преко Превалца спојена са Призреном и суседном Албанијом. Главна саобраћајница која повезује поменуте градове је регионални пут Призрен – Штрпце – Урошевац. Удаљеност општине од Урошевца, Приштине, Призрена, као и градова у Северној Македонији Скопља и Тетова, је од 30 до 70 km.

1.2.2. ВОДЕ

Општина Штрпце има значајан хидролошки потенцијал (Слика 1.2.). Предњачи река Лепенац са својим притокама: Тисовом, Череничком, Сувом, Врбештичком Сушићком, Вичанском, Ижанском реком, Блатештицом, Муржицом, Миљоштицом, Ропотским, Сотачким потоком. Осим река, на подручју општине има преко двеста извора, од којих се значајан број користи за водоснабдевање. Због проблема са квалитетом пијаће воде у последњих десетак година, велики број људи воду са ових извора користи за пиће.

Извор: Хелветас, Општински развојни план Штрпце, стр. 25 <http://helvetas-ks.org/wp/wp-content/uploads/2013/08/OP%C5%A0TINSKI-Razvojni-Plan-%C5%A0trpce.pdf>, приступљено 13.3.2024.

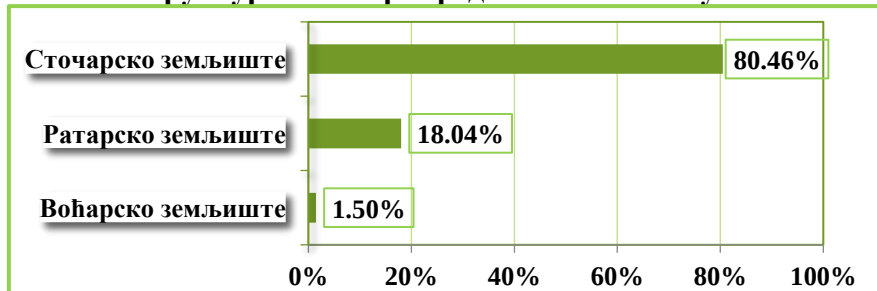
Слика 1.2. Хидролошка мапа општине Штрпце

На планинском делу територије налазе се и језера, која се због своје лепоте и предела који их окружују, називају и „горске очи“ Шаре. Најпознатија и највећа међу њима су Штрбачко или Ливадичко језеро (на надморској висини 2 173 метара) и Велико Јажиначко језеро (2 170 метара), а има и више мањих. Због свог географског положаја вода у језерима је веома хладна, чак и у најтоплијим летњим месецима и само најхрабрији се усуде да овде запливају. То се најчешће дешава на Ливадичком језеру за празник светог Илије, другог августа, када традиционално велики број становника општине, али и из других крајева посети језеро. Вода у овом језеру које је, како се наводи у Лексикону националних паркова Србије чији је предмет Шар планина, објекат хидролошког наслеђа Србије, је бистра и чиста, зеленкасто плаве, а у најдубљим деловима и затворено плаве боје (Рогановић, 2016, стр. 169).

1.2.3. ЗЕМЉИШТЕ

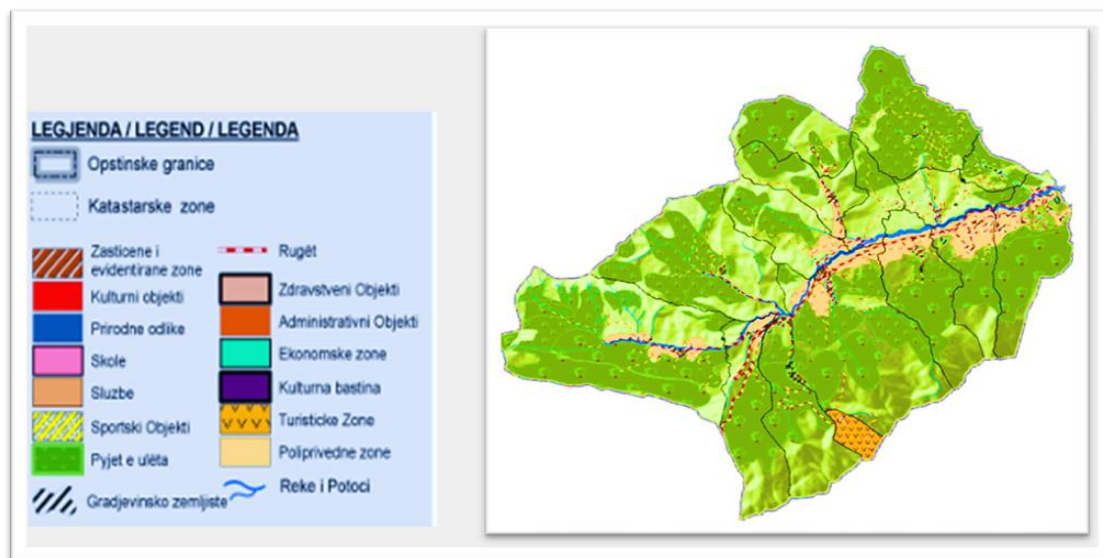
Од укупно 24 762.1 хектара површине, осим за становање и насеља, земљиште се, пре свега, користи у пољопривредне сврхе. Укупна површина пољопривредног земљишта је 13 652.7 хектара односно 55.15% укупне површине. На вишим пределима су заступљене шуме, ливаде и пашњаци, док у нижим деловима постоје и воћњаци као и ратарске површине. Како наводи Микић, сточарство је у периоду турске владавине на Косову и Метохији чинило основ егзистенције, а у првој половини XIX века било је најразвијеније у насељима при Шар-планини (Микић, 1988, стр. 269). Штрпце је од давнина познато као сточарски крај управо због погодног терена за сточарство који заузима највећи део пољопривредног земљишта (Графикон 1.1).

Графикон 1.1. Структура пољопривредног земљишта у општини Штрпце

Извор: Општински развојни план Штрпце, стр. 36 <http://helvetas-ks.org/wp/wp-content/uploads/2013/08/OP%C5%A0TINSKI-Razvojni-Plan-%C5%A0trpce.pdf>, приступљено 12.3.2024.

Бројне друге пољопривредне делатности се обављају у општини. Међутим, пољопривредну производњу карактерише уситњеност поседа пољопривредних газдинстава и екстензивност, односно производња углавном само за сопствене потребе и у мањој мери вишкова намењених тржишту. Највише површина за пољопривредну намену имају пашњаци, ливаде и њиве, док су мање површине засађене воћем или су под виноградима.

Извор: Хелветас, Општински развојни план Штрпце, <http://helvetas-ks.org/wp/wp-content/uploads/2013/08/OP%C5%A0TINSKI-Razvojni-Plan-%C5%A0trpce.pdf>, стр. 39, приступљено 14.3.2024.

Слика 1.3. Коришћење земљишта у општини Штрпце

Како се наводи у Општинском развојном плану шуме заузимају површину од 10 331.4 хектара. Највећи део налази се на надморским висинама од 1 000 до 1 700 метара, и то на местима која најчешће нису погодна за пољопривредну производњу. Осим пољопривредног земљишта (55.15%) и шума (42.70%), мањи део површина користи се и за грађевинске намене (1.7%) и обухвата туристичку зону (0.45%), што је приказано на Слици 1.3.

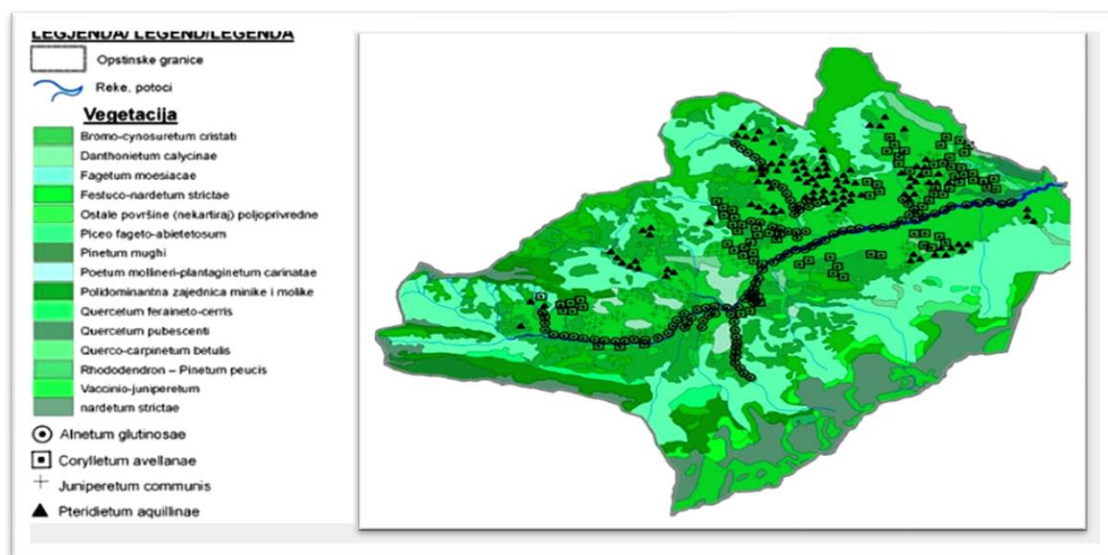
Када је реч о подземном богатству, велики број геолошких испитивања указује на присуство разноврсних минерала. Средином прошлог века, на овом подручју постојали су рудници хромита. Међутим, исцрпљивањем резерви, рудници су брзо затворени и од тада нема сличних активности. С обзиром да је реч о туристичкој дестинацији, уколико се у будућности појави могућност за експлоатацију неких рентабилних сировина, потребно је извршити темељну анализу о евентуалном утицају на животну средину, али и на целокупну привредну делатност.

1.2.4. БИЉНИ И ЖИВОТИЊСКИ СВЕТ

Флора и фауна општине Штрпце веома су богате и разноврсне. Захваљујући природним условима и Шар–планини, овде су станиште нашле многе заштићене и ендемске врсте. Међутим, последњих година, под утицајем људског фактора, доста је измењен првобитни биљни и животињски свет. Из тог разлога, како би се у будућности очувао биодиверзитет потребно је да се антропогени утицај на природну средину сведе на минимум.

Од биљних врста, посебно су заступљене шуме балканских борова, мунике и молике. Поред њих, следе храст, буква, бреза, бели јасен, црни и бели бор, смрча и клека. Шуме су пуне и разног самониклог воћа, од којих су посебно укусне дивље јагоде и малине, а на појединим местима планинске, могу се обратити и боровнице.

Општина је богата и многобројним лековитим биљем. Како се наводи у књизи „Општина Штрпце – Одлике природне средине“, од укупно 416 врста које имају конкретну примену у фармацеутској, хемијској или индустрији боја, народној медицини или пољопривредној производњи, на подручју општине Штрпце присутно је преко 250 различитих врста (Динић, 1990, стр. 342-346). Даље се наводи да ово јасно указује на велики природни потенцијал, али и развојну могућност, која не тражи велика улагања, али захтева стриктно планинско-стручно координирано и рационално коришћење.

Извор: Хелветас, Општински развојни план Штрпце, <http://helvetas-ks.org/wp/wp-content/uploads/2013/08/OP%C5%A0TINSKI-Razvojni-Plan-%C5%A0trpce.pdf>, стр. 76 приступљено 14.3.2024.

Слика 1.4. Вегетациони покривач општине Штрпце

Међу честим врстама, како стоји у поменутој књизи су: јела, хајдучка трава, вирак, рен, глог, медуника, дивља јагода, линцура, кукурек, црни слез, камилица, боквица, јагорчевина, малина, рибизла, купина, дивља ружа, зова, чуваркућа, валеријана и многе друге. Мапа флоре општине дата је на Слици 1.4.

Животињских врста на Шар-планини има, такође, у великом броју (Слика 1.5.). Међу њима су: јелен, срна, дивокоза, медвед, дивља свиња, рис, вук, дивља мачка, куна златица и белица, зец, веверица, јазавац, видра, пух. Деловањем човека и под утицајем других фактора смањене су популације већине животињских група.

Извор: Хелветас, Општински развојни план Штрпце, <http://helvetas-ks.org/wp/wp-content/uploads/2013/08/OP%C5%A0TINSKI-Razvojni-Plan-%C5%A0trpce.pdf>, стр. 65, приступљено 14.3.2024.

Слика 1.5. Животињски свет општине Штрпце

Поједине врсте, као што су планински јелен, мрки медвед, рис, али и велики тетреб, захтевају велику пажњу, како биолога, тако и свих других надлежних, јер су готово пред нестајањем, због драстичног смањења популације. Поред тетреба, шарпланинско подручје је станиште и бројним другим птицама: снежној зеби, суром орлу, јастребу мишару, соколу ластавичару, врани галици, јаловој сеници, планинској трепетљици, планинском дрозду и птичијим врстама. Велика већина животиња је заштићена законом и забрањено је њихово убијање и хватање са повременим дозволама за лов одређених примерака.

Територијални распоред становништва (Слика 1.6.), карактерише релативна неуравнотеженост, с обзиром да је највећа концентрација људи око насељених места. У 16 села, 8 је насељено Србима (Штрпце, Готовуша, Јажинце, Брезовица, Врбештица, Севце, Беревце и Сушиће), 4 Албанцима (Брод, Фираја, Ижанце и Коштањево), а 4 насеља су са национално мешовитом структуром становништва (Драјковце, Вича, Горња и Доња Битиња). Највеће место по броју становника је Штрпце са око 2 770 становника.

Старосна структура становништва, према подацима општине Штрпце, показује да више од половине становништва чине млађи људи, до 39 година (67.6%), (Табела 1.1.).

Табела 1.1. Старосна структура становништва општине Штрпце

Старост	Проценат становништва
0 – 19 година	36.7%
20 – 39 година	30.9%
39 – 59 година	20.9%
Преко 60 година	11.5%

Извор: Општински развојни план Штрпце, <http://helvetas-ks.org/wp/wp-content/uploads/2013/08/OP%C5%A0TINSKI-Razvojni-Plan-%C5%A0trpce.pdf>, стр. 83, приступљено 14.3.2024.

Од 1999. године у овој општини живи и око 900 интерно расељених лица, која су након ратних дешавања, избегла из општина Призрен и Урошевац. Дуги низ година њихов главни смештај било је неколико колективних центара, док је пре неколико година, изградњом стамбеног комплекса, већи број њих добио станове, а колективни центри су затворени. Објекти у којима су се налазили колективни центри прешли су на управу привремених приштинских институција, односно Агенције за приватизацију, која даље одлучује о њиховој намени.

1.4. ЕКОНОМСКИ РАЗВОЈ ОПШТИНЕ ШТРПЦЕ

Општина Штрпце по својој величини спада међу мање општине, покривајући свега око 2.3% територије Косова и Метохије. Област општине Штрпце, утиче на заступљеност привредних грана, од којих су најзаступљенији

туризам и пољопривреда. Природни потенцијал подручја свакако је, највреднији ресурс општине, било да се ради о туристичкој дестинацији или о аграру.

Глобална оцена расположивих потенцијала у оквиру истраживања Географског института „Јован Цвијић“ САНУ, показала је да подручје поседује изванредне могућности за развој туризма, првенствено зимског, који превазилази локални значај и представља богатство целе земље, због чега се тако мора третирати и у будућности (Динић, 1990, стр. 22). Шарпланинско подручје, које се налази у оквирима општине, са надморским висинама преко 2 500 метара и погодним теренима за скијање, веома подсећа на област Алпа. Управо ови потенцијали утицали су на развој туризма, и то претежно зимског. Различити скијашки терени и стазе могу се користити, како за рекреативно скијање, тако и за професионално. Носилац туризма у општини Штрпце, од свог оснивања, био је ски центар Брезовица. Међутим, данас се он суочава са многим проблемима, што се одражава и на целокупну туристичку активност овог краја.

Осим туризма, који је почео да се развија у другој половини XX века, територија општине Штрпце много раније била је позната као пољопривредни крај, где је, пре свега, било развијено сточарство, а потом и ратарска производња. Различите надморске висине места у општини карактеришу постојање разноврсних врста пољопривредних површина, као што су: пашњаци, ливаде, воћњаци, ратарске површине, оранице и слично. Од воћа се узгајају малине, шљиве, јабуке, крушке, боровнице и аронија, док су заступљене и ратарске културе, попут пшенице и кукуруза. Гаји се и поврће, као што су кромпир, краставац, парадајз, паприка, црни и бели лук. Ипак, иако постоје повољни услови за развој пољопривреде, код већине култура је ради се о екстензивној пољопривредној производњи (Младеновић, 2017, стр. 663). Већина газдинстава се бави пољопривредном производњом само да би задовољили сопствене потребе. Изузетак су једино малинарство и пчеларство.

Остале гране привреде у општини Штрпце нису довољно развијене, као ни индустрија. У периоду до 1999. године до данас, у самом Штрпцу постојао је индустријски комплекс фабрика „Иво Лола Рибар“, чија је основна делатност била производња металних делова и машинских компоненти. Судбина која је задесила многа предузећа на територији Косова и Метохије, погодила је и ову фабрику, која је запошљавала око 150 људи из целе општине. Након њиховог преузимања од

стране Косовске агенције за приватизацију, производња је обустављена, што је резултирало останком без посла на стотине радника. Такође, у непосредној близини поменуте фабрике, постојао је и дрвени комбинат „Пилана“, који се бавио прерадом дрвета и производњом дрвених елемената, попут намештаја, прозора и врата. У просторијама садашњег Дома културе радила је и фирма „Медитекс“, чија је основна делатност била производња санитетског материјала. Данас оба ова предузећа не раде, баш као ни фабрика, а некадашњи радници налазе се на бироу за незапослена лица.

Према подацима одељења за економски развој општине Штрпце, пре десетак година у општини је функционисало 330 предузећа из приватног сектора, која су се бавила трговином различите робе. Раније су у овој грани постојала и два већа друштвена предузећа „Задруга“ и „Младост“, која су након преузимања од стране Косовске агенције за приватизацију, престала да функционишу или су продата. У општини постоји и једна уређена пијаца.

Тренутно у општини функционишу мање фирме у приватном власништву, које се претежно баве трговином и услужним делатностима, а има и неколико предузећа у прерађивачкој индустрији. Поменуте фирме запошљавају десетина радника, што је, свакако, недовољно, с обзиром на то да је, према подацима надлежних општинских органа, 23%, односно 3 113 људи незапослено. Како показују подаци општинске канцеларије за запошљавање, структура незапослених лица по њиховим квалификацијама изгледа овако:

- 944 са основним образовањем,
- полуквалификованих је 91,
- квалификованих 10,
- са средњим образовањем 1 890,
- са вишом школом 59,
- са завршеним факултетом 29.

Да ли ће нека од пољопривредних делатности или туризам бити могући генератор нових радних места показаће истраживања кроз поглавља која следе.

2. СТОЧАРСТВО И ПРОИЗВОДЊА ШАРСКОГ СИРА У ОПШТИНИ ШТРПЦЕ – МОГУЋНОСТ ЗА ЕКОНОМСКИ РАЗВОЈ

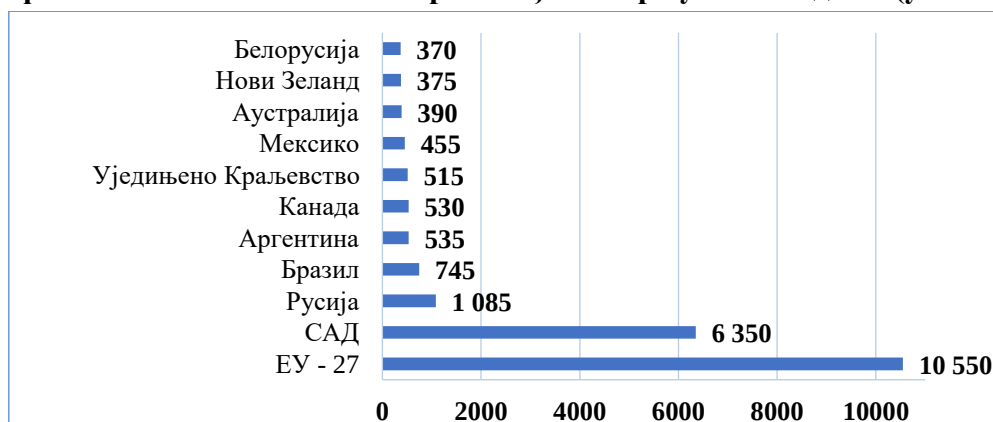
2.1. УВОДНА РАЗМАТРАЊА О СТОЧАРСТВУ

Производња млека, сира и других млечних производа стара је колико и сама човекова цивилизација. Стари Грци претворили су је у уметност, а кроз векове процес прављења сира еволуирао је, од производње за личне потребе, до масовне фабричке производње у 19. веку, са Швајцарском као пиониром. Индустријализација производње сира почела је средином 19. века у Америци, која је данас друга по величини светске производње сира.

Према подацима из извештаја „Светско тржиште сира 2000–2023“, светска производња сира је од 1980–их са 8.7 милиона тона порасла на 16 милиона тона на прелазу миленијума. Глобално тржиште сира 2021. године износило је 120.63 милијарди долара, а пројекције предвиђају раст до 161.23 милијарде долара до 2028. године. Пандемија коронавируса је негативно утицала на глобално тржиште, смањујући светске залихе сира.

Тржиште сира има прогресивни раст због повећане тражње за одређеним врстама сировина које се користе у брзој храни као што су пица, паста и разни бургер производи. Према подацима за 2022. годину, највећи произвођач сира на свету је Европска унија, док су на другом месту САД (Графикон 2.1.).

Графикон 2.1. Главни светски произвођачи сира у 2022. години (у 10³ тона)

Извор: Статистика, доступно на: <https://www.statista.com/statistics/195809/cheese-production-in-selected-countries-2009/>, приступљено 30.4.2023.

Како наводи група аутора који су анализирали динамику цена на тржишту сира Европске уније, нивои производње сира на овој територији остали су стабилни током година, а однос потрошње и производње је показао благи тренд пада (Хие и сарадници, 2022, стр. 3). Европска унија производи велику количину најразноврснијих сирева, укључујући апенцелер, чедар, едам, ементалер, фета, гауда и многе друге. Водеће земље по производњи сира у Европи су Немачка, Француска, Италија, Холандија. Еуростат наводи да је Немачка у 2021. години производила око једне петине млека за пиће Европске Уније (око 19%), путера (око 17%) и сира (око 23%). Међу земљама Европске Уније које се издвајају као значајнији произвођачи сира, могу се издвојити Француска (око 18%) и Италија (око 13%). Холандија је на другом месту по висини производње сурутке и четврта по производњи сира (95% од укупне количине ЕУ), док је Ирска трећа по уделу у производњи путера (око 12% укупне производње ЕУ). Према истраживању *Fortune Business Insights*, вредност европског тржишта сира је 51.34 милијарди долара. Употреба млека и добијених млечних производа у Европској Унији за 2021. годину наведена је у Табели 2.1.

Табела 2.1 Употреба млека и добијених млечних производа у Европској Унији у 2021. години (у милионима тона, ЕУ, 2021)

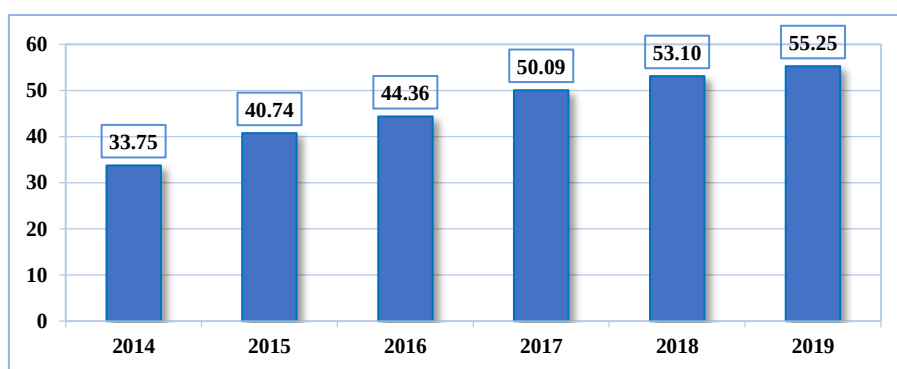
	Употреба млека		Добијени производ
	Обрано млеко	Укупно млеко	
Укупно	1.4	149.5	-
Међузбир процеса за производњу обраног млека	-55.2	62.2	7.0
Путер и жути производи	-41.4	44.4	2.3
Павлака	-13.2	15.7	2.5
Други свежи производи	-0.6	2.6	2.3
Међузбир процеса конзумирања обраног млека	56.6	86.8	47.7
Млеко за пиће	10.0	13.0	23.2
Производи у праху	20.5	4.4	2.9
Концентровано млеко	1.0	1.4	1.1
Кисело млеко	1.6	6.0	7.7
Необрано млеко	0.4	0.0	0.5
Сир	16.4	61.4	10.4
Пића на бази млека	1.0	0.6	1.8
Казеин	5.7	0.0	0.2

Извор: Eurostat (*apro mk pobta*), доступно на: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Milk_and_milk_product_statistics#Milk_products, приступљено 26.6.2023.

Иако мање познати, захваљујући свом квалитету и аутентичности пажњу заслужују и сиреви из Републике Србије. Са овог подручја потичу многе врсте аутохтоних сирева, као што су пиротски, сомборски, краљевачки, сјенички,

хомољски, златарски, милешевски, плеваљски, рашки, шарски и други. Србија је у свету позната и по производњи изузетно ретке и најскупље врсте сира на свету, сира од магарећег млека, који се производи у резервату природе Засавица. Према подацима Европске комисије за период од 2014. до 2019, године производња сира у Републици Србији кретала се узлазном путањом како се види на Графикону 2.2. У 2014. години произведена количина била је 3 375 тона да би 2019. године та количина порасла на 5 525 тона.

Графикон 2.2. Производња сира у Србији од 2014. до 2019. године (у хиљадама тона)

Извор: Европска комисија, доступно на: <https://www.nationmaster.com/nmx/timeseries/serbia-eu-cheese-production> приступљено 9.5.2023.

Производња сира директно зависи од бројног стања стоке у Србији. Иако је у периоду од 2014. до 2019. године забележен раст у производњи сира, најновији подаци Завода за статистику Србије о броју стоке су забрињавајући (Табела 2.2). Укупан број говеда, свиња, коза и живине је смањен, док је број оваца благо повећан.

Табела 2.2. Број стоке у Републици Србији на дан 1. децембра 2022. године – претходни резултати

Врста стоке	Укупно
Говеда, број	799 844
Индекс, 1.12.2021 = 100	93.1
Свиње, број	2 666 983
Индекс, 1.12.2021 = 100	93
Овце, број	1 720 826
Индекс, 1.12.2021 = 100	101.5
Козе, број	191 703
Индекс, 1.12.2021 = 100	98.3
Живина, број	14 817 096
Индекс, 1.12.2021 = 100	96.5

Извор: Аутор на основу података Републичког Завода за статистику, доступно на: <https://publikacije.stat.gov.rs/G2023/Html/G20231033.html> , приступљено 12.05.2023.

И поред овакве статистике, сиреви из Србије су познати и цењени широм света. На познатом гастро порталу Taste atlas, један сир из Србије - мирочки сир, нашао се међу педесет најбољих сирева света. Како преноси Радио телевизија Црна Гора, пљеваљски сир нашао се на деветом месту, његушки на 34. месту, мирочки сир из Србије заузео је 44. место, док је ливањски сир (Босна и Херцеговина) заузео 45. место¹. Према овом порталу, у 2023. години, први на листи најбољих сирева је италијански пармезан. Ово показује да и сиреви са Балкана, могу успешно својим квалитетом и укусом, парирати најбољим светским сиревима, и да њихова производња у нашем региону има светлу будућност.

Сир се од давнина производи и на простору Косова и Метохије, а његова традиционална производња игра важну улогу у исхрани, економији, друштвеном и историјском развоју сматра Бутући са сарадницима (Butuqi и сарадници 2017, стр. 49). Један од најпознатијих млечних производа у овом региону је шарски сир. Произведен у Призрену, Гори, Опољу, Штрпцу и околним местима, шарски сир је јединствен захваљујући свом аутентичном укусу и из тог разлога потражња за њим је велика. На простору општине Штрпце, која је позната по изузетно очуваној животној средини, сир се производи на традиционалан начин, чувајући вековну традицију предака. Количине произведеног шарског сира су мање од потреба тржишта, па купци често чекају недељама да би добили своје поруџбине. Да ли производња шарског сира може бити једна од развојних могућности овог краја?

2.2. МЕТОДОЛОГИЈА ИСТРАЖИВАЊА

Основни методи коришћени за прикупљање података у овом истраживању су метод непосредног анкетирања и интервјуисање сточара који се баве производњом шарског сира у општини Штрпце, као и компарација добијених података са историјским подацима, али и оним из анализе која је објављена пре неколико година на ову тему. Због непостојања статистичких података Републичког завода за статистику Србије, али чак ни података општине Штрпце, која је у систему Привремених институција самоуправе у Приштини, за период 1999. године па до данас, ово поглавље ће се у великој мери ослонити на

¹<https://n1info.rs/magazin/lifestyle/objavljena-lista-50-najboljih-sireva-na-svetu-medju-njima-i-jedan-srpski/>

истраживање које је урађено на ову тему 2018. године а објављено је под насловом „*Production of Šar cheese – development opportunity for Štrpce municipality*“ (Mladenović, M., & Bojičić, R. (2018). *PRODUCTION OF ŠAR CHEESE DEVELOPMENT OPPORTUNITY FOR ŠTRPCE MUNICIPALITY*. Економика пољопривреде, 65(3), 929-942. (на српском Производња шарског сира –развојна шанса за општину Штрпце)) у еминентном домаћем часопису Економика пољопривреде. Идеја, односно, циљ аутора је, да за потребе овог поглавља, спроведе слично истраживање током 2021. и 2022. године, па да се добијени резултати упореде и на основу тога изведу одређени закључци и предложе адекватне мере за побољшање ове активности. У ту сврху, овај пут, одрађени су интервјуи са одабраним сточарима уједно и произвођачима шарског сира који су већ били учесници претходног истраживања. Учесницима интервјуа су постављена слична питања као у претходном истраживању попут оних о:

- Општим подацима (полу, старости, месту у коме живе, домаћинству, радном статусу...)
- Почетку бављења сточарством и производњом сира, ко их је научио рецептури прављења сира, броју грла стоке које имају, количини млека коју дневно добијају и која је количина потребна за производњу једног килограма сира,
- Од чега зависи квалитет сира, шта га издваја од других сличних производа на тржишту,
- Да ли се баве продајом сира или других млечних производа, по којој цени, има ли купаца, како су задовољни продајом, на које све начине обављају продају,
- Шта мисле о шарском сиру као о бренду општине, и какав је његов утицај на туристичку понуду овог краја, да ли имају маркетинг и на који начин рекламирају своје производе,
- Да ли су добијали неку помоћ и да ли им је помоћ потребна, шта мисле о основању млекаре или задруга,
- Који су њихови планови за будућност и који би били евентуални предлози за унапређење ове области.

Додата су и специфична питања о утицају пандемије коронавируса на сточарство, Мини Шенген иницијативи и ставовима о економском повезивању земаља Западног Балкана.

Због недостатка истраживања у претходном периоду, постављено је истраживачко питање уместо хипотезе: *Да ли производња шарског сира може бити једна од могућности за бољи живот и развој сваког домаћинства који се бави овим послом у општини Штрпце?*

Поред наведених метода, коришћени су и методи посматрања, дескрипције, анализе, синтезе, историјски и други. Извори података укључују научне радове, званичне податке о стању у земљи, Европи и свету, публикације општине Штрпце и министарстава у систему Привремених институција самоуправе у Приштини, као и публикације међународних чинилаца.

2.3. РЕЗУЛТАТИ И ДИСКУСИЈА

Бављење пољопривредним активностима, као и производња пољопривредних производа су међу најбитнијим економским активностима широм Републике Србије. Пољопривредни ресурс и сектор хране имају веома важну улогу у економском развоју Републике Србије, имајући у обзир њихово значајно учешће у домаћем извозу (Ђурић и остали, 2017, стр. 887). Производња млека је један од есенцијалних сектора у српској пољопривреди, па је према томе, од јавног интереса опстанак читавог производног система (Зекић и остали, 2016, стр. 496).

Према подацима Еуростата (Milk and milk produc statistics, 2023.) производња млека на подручју Србије нижа је него у развијенијим земљама Европске Уније, а како показују подаци о броју грла стоке на територији Републике Србије за наредни период, прогнозе су да ће та количина још више опадати. То је забрињавајући податак, с обзиром на чињеницу да је потрошња млека у Србији на високом нивоу, а да се њен раст очекује и у будућем периоду нарочито када говоримо о здравој храни, односно о органском млеку, као и о оним млечним производима са малим процентом масноће. Слична ситуација је и на територији јужне српске покрајине, Косову и Метохији. Тржиште млека и млечних производа је прилично развијено у целокупном пољопривредном амбијенту, а млечни производи су у већој мери заступљени у свакодневној исхрани. Иако је увоз у приличној мери заслужан за обогаћивање понуде млечних производа, и даље на овим просторима постоје производи који се ендемски овде производе, а чине важан

део понуде на косовскометохијском тржишту. Међу њима, свакако, важно место заузима шарски сир.

Сир је један од најстаријих прехранбених производа са конзервацијом заснованом на ферментацији, најзаступљенијој и можда најстаријој биотехнологији (Булајић и остали, 2017, стр. 52). По оваквом начину производње познат је и јужни и југоисточни део Републике Србије, коме припада и област Косова и Метохије. Шарски сир је врста тврдог сира, који се производи у местима смештеним на обронцима Шар планине, попут: Штрпца, Призрена или Горе. Традиција производње овог млечног специјалитета дуга је више стотину година и преноси се са колена на колено. Почетак бављења сточарством на овим просторима датира у време далеке прошлости. У периоду турске владавине, сточарство је чинило основ егзистенције становништва, а у првој половини XIX века било је најразвијеније у насељима при Шар планини (Микић, 1988, стр. 269). Како је изгледао узгој стоке по косовскометохијским областима, приказано је у Табели 2.3.

Табела 2.3. Узгој стоке по областима

Тип говеда	Област Приштине	Пећка област	Призренска област
Свиње	10 934	9 068	4 204
Коњи	6 230	2 293	7 525
Мазге	53	150	644
Магарци	2 362	1 520	4 265
Краве и бикови	50 600	20 774	20 010
Телад	15 700	20 215	5 490
Волови	39 000	9 960	13 585
Биволица	2 840	2 000	2 750
Биво	1 090	70	800
Овце	149 640	62 297	15 031
Козе	100 720	16 929	52 735

Извор: Микић, 1988, стр. 273;

Различите прилике током времена утицале су на смањење интересовања за бављењем сточарством. Ипак, на обронцима Шар планине и поред тога, становништво није одустало од сточарства и настављена је традиција прављења сира и других млечних производа. О овим производима, односно посебно о производњи једне врсте сира која је карактеристична за ово поднебље, писало се и у чувеном „Цариградском гласнику“. „И поред смањивања сточарства на Шар планини, Цариградски гласник од 28. јуна 1901. године пише да шарски сир и качкаваљ освајају суседне пијаце. Овај сир се одликује жутом, масном бојом и

укусом какав нису имали други сиреви, ма на који начин се правили (Микић, 1988, стр. 272). Исти, или бар сличан опис, можемо употребити и за шарски сир који се производи у савременим условима у домаћинствима у општини Штрпце. Иако је данас из различитих разлога, присутна појава да је сточарство у опадању, овај млечни деликатес се производи по традиционалној рецептури као некада, а још више тражи, управо због јединственог укуса и ароме, округлих грудa жућкасте боје и пресолка течности, која му обезбеђује сланоћу.

По најстаријим подацима који су нађени, први шарски сир се производио искључиво од овчијег млека. Главни разлог био је тај, што је у то време, у местима подно Шар планине, оваца било много и често су на испашу ишле у више и неприступачније шарске пределе, где су се храниле аутохтоним травама и лековитим биљем, који су млеку, а потом и сиру давали посебан укус. У то време, породице са великим бројем оваца или крава, често су током летњих месеци боравиле на, такозваним бачењама, у импровизованим кућицама или колибама на ливади са обором, у коме би била стока. Таква пракса била је заступљена из разлога економичности, да би током летњих месеци, када има довољно хране на ливадама, они стоку изводили на пашу, и на тај начин трошили скупљено сено које је намењено хладнијим данима када паша на ливади није могућа. Временом, људи почињу да смањују своја стада оваца, а у селу почињу да купују краве, па се повећањем броја крава, повећавају и количине добијеног крављег млека, те се из тог разлога сир почиње производити и од крављег млека. Смањивањем броја грла стоке, и бачење су изгубиле своју функцију. У појединим селима, иако ретко, још се понекад могу видети сточари који понекад своје краве изведу на оближње ливаде на пашу. Углавном, у данашњим условима, систем је такав, да сви држе краве већином само у шталама, а хране их концентратима или храном за говеда купљеном у продавници. Од врсте стоке, оваца или крава зависи и какав ће сир бити. Много је цењенији међу купцима, а и скупљи, сир од овчијег млека. Има домаћица које праве и мешани сир, пола од крављег, а пола од овчијег млека. Све варијанте су једнако укусне, разлика је једино по афинитету купца, односно чему ко више преферира. Мала разлика између ове две врсте сирева је управо она која потиче од разлике у карактеристикама крављег или овчијег млека. Млеко које даје овца је много јаче и по масноћи и по мирису, али има и специфичан укус, који је много

интензивнији и јачи, док је, за разлику од њега, кравље млеко много блаже. Само искуснији љубитељи сира са истанчаним укусом, могу дегустацијом лако да препознају разлику, када им се понуде ове две врсте сира. Мада, овчији, понекад, одаје и његова јача жута масна боја, за разлику од крављег који је светлије боје. Да би се помириле разлике између ове две врсте сирева, веште домаћице досетиле су се да измешају млека од краве и овце, па да праве мешани шарски сир, који је између ове две врсте и по изгледу и по укусу. Блажи укус од чисто овчијег сира, али специфичне арома коју му даје овчије млеко, такође, имају своје обожаваоце, па можемо слободно рећи да све три варијанте сира имају своје љубитеље и веома се траже.

Рецептура по којој се припрема овај чувени гастрономски деликатес Сиринићке жупе је иста она по којој се припремао и пре стотину година. Захваљујући генерацијски женама, домаћицама, овај вредан и јединствен рецепт сачуван је од заборава. Било је предања по којима су мајке, како би обезбедиле да рецепт остане у оквиру породице, само снајке училе процесу припреме. Цео традиционалан начин подразумева прво мужу крава или оваца. Раније се мужа најчешће обављала ручно, док данас у појединим домаћинствима општине Штрпце, постоје и електричне музилице, које у великој мери олакшавају ову фазу. Наравно, она домаћинства која имају мање стоке, овај процес обавља традиционално, ручним путем. Пре тога мора се водити рачуна о хигијени стоке, и крава се прво добро опере, да нека прљавштина не дође у додир са млеком. Након тога, свеже помузено млеко се процеди кроз неку газу и у великој посуди се загрева на шпорету на температури од 30 до 40°C. Према причи домаћица које производе шарски сир, а са којима су обављени разговори за потребе истраживања, код припреме једног килограма шарског сира утроши се око 10–12 литара млека. Следећи корак је да се у загрејано млеко сипа такозвано „сириште“ или „маја“. Како смо сазнали, ови производи се користе у процесу производње, како би се одвојили делови млека са већим процентом масноће и сурутка. После извесног времена, након што млеко овако одстоји уз повремено мешање, сипа се у већу посуду са газом и процеди се. Тако скупљена смеша се сабија у газу, притиска рукама да би се сва течност оцедила, а потом се у том стању у газу оставља још неко време, да би се у потпуности оцедила сва течност. Према речима домаћица са богатим искуством, у

прављењу шарског сира, веома је битно посуђе које се користи за све ове активности. Оно што је можда битније, а већ је више пута поменуто, је хигијена која мора бити на високом нивоу како се млеко, као лако кварљива намирница, не би покварило и тако угрозило читаву процедуру. Карактеристичан начин обликовања је у облику округлих пљоснатих лопти, које се потом суше на тамном месту, на коме би, како су нам старије домаћице рекле, требало да буде промаја, односно да струји ваздух. Најчешће је то тераса, таван или специфичне коморе заштићене мрежицом која пропушта ваздух. Временски период сушења зависи од места на коме се суши сир, али и од годишњег доба, односно временских прилика. Обично процедура сушења траје од десет до двадесет дана, са изузецима који су већ поменути. У зимском периоду цео процес сушења биће нешто дужи, док лети сиру треба мање дана да се осуши, мада је увек потребно водити рачуна да сир буде на одговарајућем месту које га штити од директне сунчеве светлости лети или смрзавања зими. Када је сушење завршено, неке домаћице прво очисте сир, тако што стругањем склоне са груде танак слој који се накупио током сушења. Потом се грудa добро опере, пресече на три дела и посоли. Паралелно са тим процесом припрема се течност за сољење сира такозвани „пресолак“ или „пресолац“ како га неки називају. Неке домаћице имају занимљиве трикове како проверавају да ли је пресолак довољно слан, а откриле су нам један од њих у коме се користи јаје. Наиме, јаје се стави у посуду са водом у којој се полако додаје со, када се јаје подигне на површину значи да је пресолак довољно слан и не треба више додавати соли.

Квалитет овог сира је како кажу и обични људи који су га пробали, али и стручњаци, веома добар, јер се ради о тврдом, пуномасном млечном производу. Ипак, озбиљнија детаљна испитивања састава сира који се производи баш у општини Штрпце, нутритивних вредности, процента масноће, технологије припреме, никада до сада нису рађена, што је одличан предлог за неке будуће генерације које се баве технологијом хране да у своја истраживања уврсте и шарски сир. Из података у Табели 2.4. може се приметити да масни тврди сиреви, у које спада и шарски сир, имају високе вредности калорија, протеина и масти, али не и угљених хидрата. Према овим показатељима, успешно се могу поредити са познатијим врстама сирева као што су Ементалер, Горгонзола, Гауда или Пармезан.

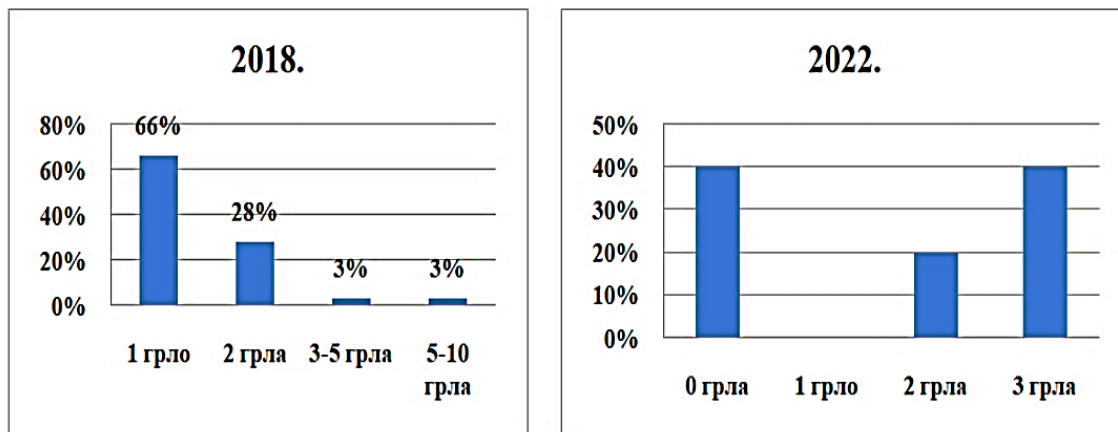
Табела 2.4. Нутритивне вредности различитих врста сирева на 100 грама

Намирница 100гр	Енергија (кЈ)	Енергија (кcal)	Животињске беланчевине (г)	Маси (г)	Угљен и хидрати (г)
Камамбер (45% м у см)	1 188	284	25	20	1
Чедар	1 678	401	25	33	1
Едамер (40% м у см)	1 443	345	30	25	0
Ементалер	1 615	386	30	30	0
Герваис (60% м у см)	1 766	422	20	38	0
Горгонзола	1 446	346	22	28,6	0
Гауда пуномасни	1 640	392	26	32	0
Моцарела	936	224	19,9	16,1	0
Пармезан	1 720	411	40	27	2
Рокфор	1 502	359	19	31	1
Сир крављи свежи (обраномлеко)	301	72	12,4	1	2,7
Сир крављи свежи (cottage)	397	95	14	3	3
Сирни намаз (20% м у см)	728	174	20	10	1
Сирни намаз (30% м у см)	916	219	20	15	1
Сирни намаз (40% м у см)	1 050	251	19	19	1

Извор: <https://www.stetoskop.info/kalorijska-tablica/sirevi> приступљено 17.5.2023.

Истраживање које су Младеновић и Бојичић урадили 2018. године о производњи шарског сира, показало је да се све мање људи бави сточарством али, што је још више забрињавајући податак, да ти сточари имају и све мање грла стоке. Резултати анкете који су приказани на Графикону 2.3. показују да су највише испитаника, њих 66% поседовали само једно грло стоке, по два грла имали су 28% испитаника, а осталих 6% држало је од 3 до 5 и од 5 до 10 грла стоке (Mladenović, Војичић, 2018, стр 934). Овакво стање је, можемо рећи, веома лоше када упоредимо са временом у коме су се грла крава и оваца мерила у стотинама хиљада. Негативни тренд у броју стоке настављен је и у наредним годинама. Број крава опао је за последњих 5 година још више, што је и показало ново истраживање из 2023. године. 40% интервјуисаних сточара нема чак ниједно грло стоке, исти проценат има по три грла, док 20% испитаника има само по два грла крупне стоке, што је приказано на поменутом графикону. Главни разлози за оваква негативна кретања у сточарству могу се наћи, пре свега, у тежини сточарског посла, али и незаинтересованости највише млађих људи да се баве сточарством и производњом сира.

**Графикон 2.3. Број грла стоке у домаћинствима општине Штрпце у
2018. и 2022. години**

Већина испитаника са којима су обављени интервјуи су нешто старије животне доби, са више од 50 година, а чињеница је да је сточарство тежак посао који захтева целодневну бригу о стоци и њеним потребама, од обезбеђивања хране, самог њеног приношења и полагања, muže, одржавања штала, до посета ветеринара и остало. Интервјуисани фармери су нам рекли да ако желе квалитетно млеко и добар сир морају да се лепо опходе према кравима и да оне треба да буду срећне и задовољне. То подразумева да се квалитетно хране, да им хигијена буде на завидном нивоу, да се води рачуна о њиховом вакцинисању и здравственом стању уопште, да се редовно изводе на свеж ваздух и на пашу када то дозволе временски услови и много других ствари. С обзиром да се млади слабо интересују за настављање ове традиције, и најчешће после завршених студија одлазе из села у веће градове, целокупан посао око стоке остаје на старијим члановима породице, који су често због година, у немогућности да сав посао одраде сами, те неретко одлучују да продају стоку и престану да се баве производњом сира, или држе само једно грло да подмире само своје потребе.

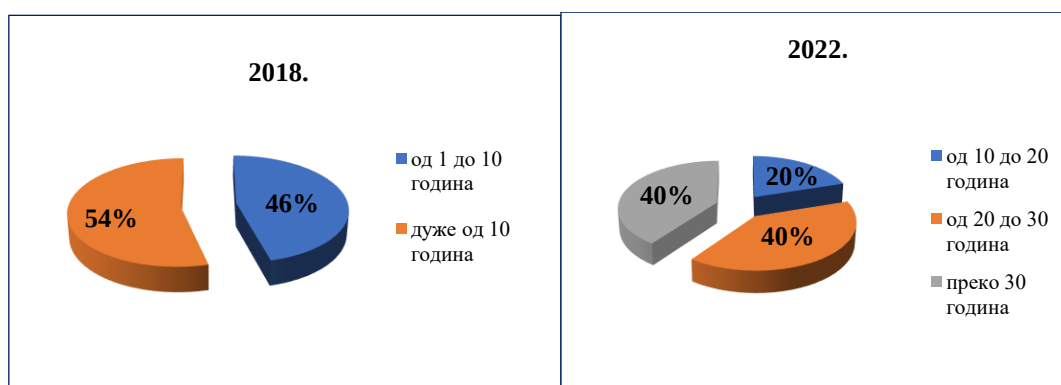
2018. године, по подацима са терена, било је и до двестотине српских домаћинстава која су се бавила сточарством и производила сир у општини Штрпце. Тај број је, према најновијем истраживању, данас преполовљен. На основу информација прикупљених интервјуисањем сточара, број произвођача шарског сира у општини Штрпце српске националности је између 50 и 100, а присутна је тенденција смањивања. Некада најпознатије место управо по сточарству,

Сиринићка жупа је данас место где сточарство полако одумире. Како је показало истраживање, стање у 2022. години било је такво, да у појединим селима, нема ниједног домаћинства које држи стоку и бави се производњом шарског сира. То је случај са селом Вича, где је породица, која се бавила производњом овог сира двадесетак година, за само годину дана решила да престане да се бави овим послом и прода крупну стоку, коју су чували и којом су се бавили. Овакву одлуку, како је рекао млади домаћин, донели су из разлога што је посао захтеван, пласман робе „од врата до врата“ захтева ангажовање радника, трошкови су велики, а зарада минимална. Чињеница да су изгубили члана породице који је водио бригу о стоци, допринела је да одлука буде једногласна. И породица из села Сушиће, иначе, најудаљенијег села у општини, које је познато по изузетно чистој средини и квалитетном сиром, али и породицама са највећим бројем деце, је такође, престала да се бави сточарством. Иако су се овим послом бавили скоро пола века, због тешког и захтевног посла око стоке, решили су да прекину традицију својих предака. Иначе, у овом планинском месту, жене су традиционалну рецептуру припремања сира училе од својих свекрва, а узгајали су чак и преко 5 грла крава по домаћинству, док се истовремено у селу чувало и много оваца. По речима сточара из Сушића, сир су углавном производили само за своје потребе, а само мању количину, свега око 50 килограма годишње, продавали су само одабраним купцима, који су им долазили по препоруци. Временом, због тежине посла и старости укућана, породица је постепено смањивала број грла, да би прошле године одлучили да продају и последње грло. Иако се више не баве производњом сира и даље држе неколико свиња и живину за своје потребе, а посао око њих је, како кажу, много лакши, него око крава или оваца. Према речима домаћице из села Готовуша старе 59 година, посао око крава веома је тежак и неисплатив, па је то био главни разлог да престане да се бави овим послом. Не много времешна жена, каже да ћерке, које су јој доста помагале су се удале и имају своје породице, а супруг и син имају своје послове, па су се слабо бавили кравом, због чега је једини излаз био да продаја те једне краве, иако су раније у домаћинству увек држали и по два-три грла. Сада постоји сир, који се у великом обиму производи у Призрену, а продаје се у маркетима широм Косова и Метохије, па и у Штрпцу. Када се направи рачуница, како ова домаћица каже, и у однос се ставе сви трошкове које су имали

око краве, посао око сакупљања сена, ветеринара и слично, по њеном мишљењу, много је исплативије купити тај сир, него производити свој. Њен пример следила је и педесетседмогодишња домаћица из Штрпца, која се производњом сира бавила од како је дошла у то домаћинство. Према њеним речима, увек су имали квалитетне краве, које су давале довољне количине млека и приходи од продаје различитих производа били су врло солидни. Поред крава, држали су и свиње и кокошке, па су продавали млеко, сир и јаја, а уз то и месо. Када се на то дода приход од баште и продатог воћа и поврћа, имало је, како каже, за све кућне потребе. Само једна крава задовољавала је потребе домаћинства, али и неколико породица у комшилуку са малом децом, које су куповале свеже млеко сваког дана. Због губитка сина, ова вредна домаћица из Штрпца, одлучила је да прода краву и престане да се бави производњом сира.

У претходном истраживању (Mladenović, Војић 2018, стр. 935), више од половине анкетираних истакло је да се овим послом више бави преко десет година, док је мањи број сточара у сточарству мање од деценије и углавном се ради о млађим људима. Интервјуисани произвођачи сира у 2022. години такође су сточари са дужим стажом од преко 10 година, чак неки преко 30 година, како је приказано на Графикону 2.4. Како се у овом подзорку интервјуисаних сточара ради о старијим особама већина њих је истакла да би посао радо препустила својој деци ако би они изразили жељу за тим.

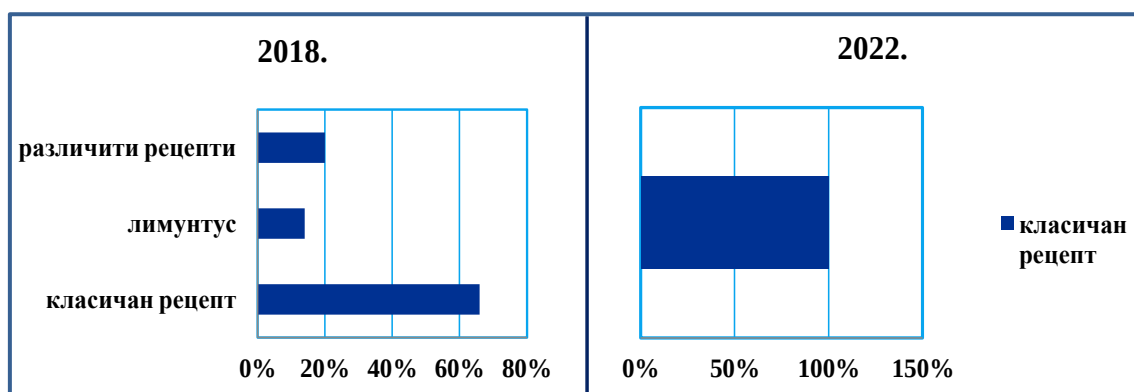
Графикон 2.4. Дужина бављења сточарством у општини Штрпце

Рецептура по којој се сир производи, према одговорима у оба истраживања иде у корист традиционалног старинског рецепта. У 2018. години највећи број испитаника је сир производио по класичном рецепту (66%), док је 14% домаћица

одговорило да сир припрема по рецепту где се, уместо маје, ставља лимунтус, док су остали одговорили да примењују различите рецепте. Интервјуисани сточари у новом истраживању, једногласно је одговорило, да сир производе по традиционалној рецептури коју су им у наслеђе оставиле њихове мајке, свекрве, баке, прабаке (Графикон 2.5). Кажу да се старог, опробаног рецепта држе јер је проверен и задовољни су квалитетом сира, као финалним производом и да га неће мењати и у будуће док год буду производили сир.

Графикон 2.5. Рецептūra по којој се производи сир у општини Штрпце

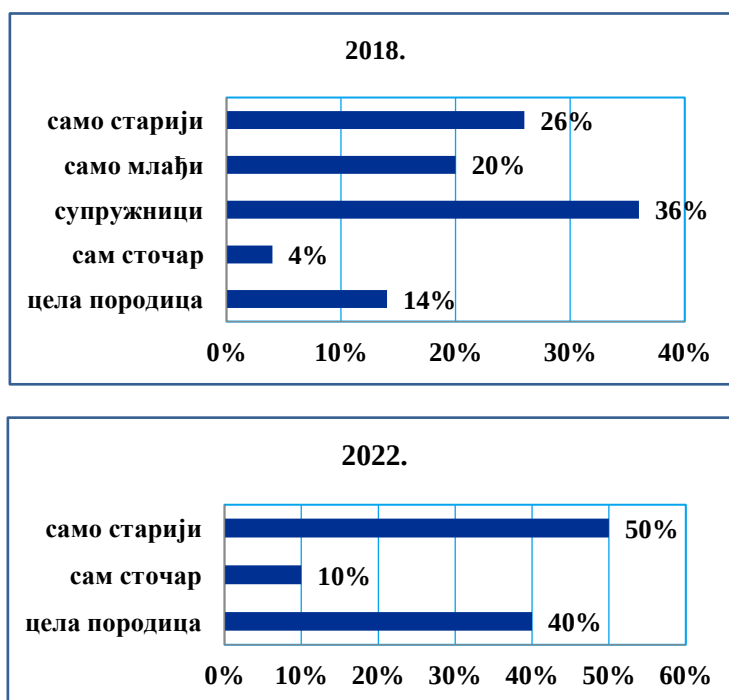

Захваљујући традиционалној рецептури по којој се производи, пашњацима са специфичним травама којима се стока храни, као и целокупном шарпланинском амбијенту, које умногоме утиче на његово настајање, шарски сир би био добар кандидат за производ са заштићеним географским пореклом. Важност производње млечних производа са заштићеним географским пореклом а посебно сирева, битна је за сваку државу и подручје на коме се овакви производи стварају, јер индиректно али и директно утичу на економски развој. Круцијални први корак у промовисању означених пољопривредно прехранбених производа и подршци локалном одрживом развоју могу бити препознати као кључне варијабле које утичу на потрошачке намере у куповини производа са географском ознаком (Užar и остали, 2022, стр. 828). Ипак, с обзиром на тренутну ситуацију по питању Косова и Метохије, велика је вероватноћа да би тај процес у српским срединама био веома компликован, ако не и немогућ. Али треба пробати, зашто не. Нема се шта изгубити!

Резултати претходног истраживања показали су да су у рад око стоке најчешће биле укључене читаве породице, јер како су истакли анкетирани, једино је на овај начин посао могао бити исплатив (Mladenović, Bojićić 2018, стр. 935).

Раније се учешће свих чланова породице није доводило у питање, и деца и млади, али и старији чланови породице су подједнако радили и у пољу и у штали. Ипак, тада су услови живота били другачији на селу, људи су се углавном бавили пољопривредом, а ретко ко је имао други посао. Временом, ситуација се мењала, а тако се мењала и улога појединих чланова породице у послу. Наиме, они који су се школовали били су ослобођени посла, да би после завршетка студија нашли посао, па би због недостатака времена мање радили око стоке и у пољу. Данас, чак и у недостатку запослења, млађи становници општине нису толико заинтересовани да раде са стоком, а и кад раде, тај рад је минималан.

Графикон 2.6. Структура узорка на основу укључености чланова домаћинства у рад око стоке

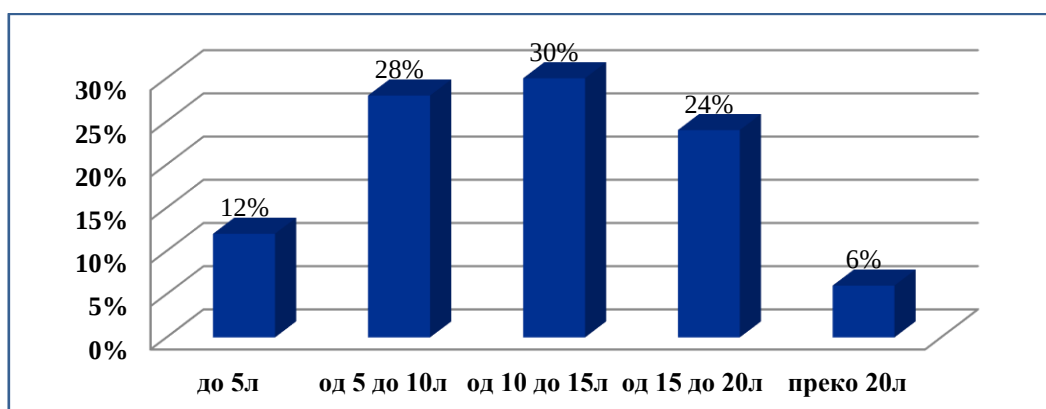

Како се може видети на Графикону 2.6. на којима су приказани подаци о учешћу чланова домаћинства у послове око стоке из 2018. и 2022. године, у претходном периоду, највећи проценат фармера одговорио је да се послом баве само они и њихови брачни партнери (40%). У 14% домаћинстава посао је обављала цела породица, 20% домаћинстава у рад је укључивао само млађе и децу, док је 26% фармера у рад укључивало само старије укућане (Mladenović, Војић, 2018, стр. 935). Данас је углавном цео посао на старијим члановима породице (50%) или на самом сточару (10%), док су остали саговорници навели да је цела породица

укључена у рад око стоке и производњу сира (40%). Даља анализа је показала да се у овим случајевима ради о породицама са већим бројем грла стоке.

Када говоримо о количини млека која се добија на дневном нивоу, она према искуству сточара са ових простора зависи од неколико фактора: врсте краве, места где се домаћинство налази, исхране, односно, испаше. Према истраживању из 2018. године, највећи број сточара навео је да се дневна количина млека креће од 5 до 10 литара (28%), од 10 до 15 литара (30%) и од 15 до 20 литара (24%), док је мањи број одговорио да дневно помузу до 5 литара или преко 20 литара, што је приказано на Графикону 2.7.

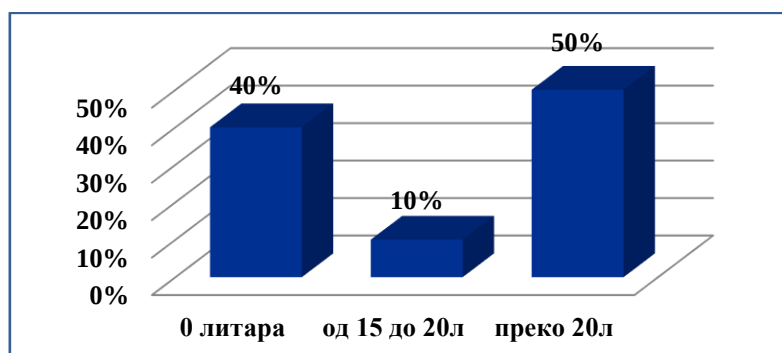
График 2.7. Дневна количина млека произведеног током 2018. године

Извор: Младеновић, Бојичић, 2018. стр. 936

Према истраживању из 2022. године 40% испитаника је престало да се баве овим послом па нису одговарали, док је сталих 50% навело да дневно помузу и преко 20 литара (Графикон 2.8.).

Графикон 2.8. Дневна количина млека 2022. године

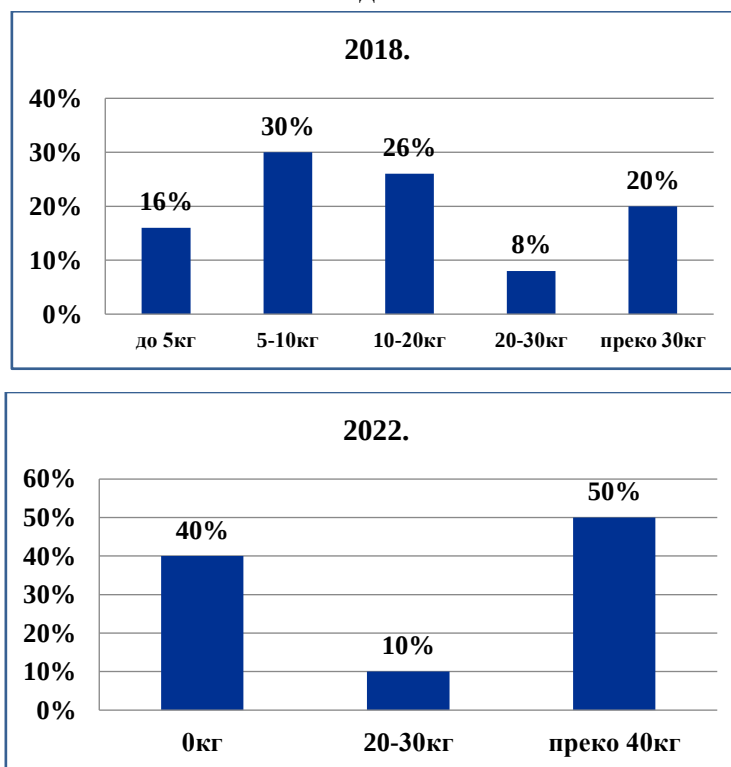

Занимљиво је да је сточар који је навео да често добије максималну дневну количину млека и до 40 литара, рекао да има три грла краве и то расе холштајн и

сименталка. Према његовим речима, за количину и квалитет млека, кључно је да испаша буде квалитетна, као и да је важан квалитет сена и остале хране за краве/стоку. Његов рецепт за максималну количину млека је опходити се лепо према кравама, давати им што више зелене траве, детелине, да трава буде што свежија са мање целулозе, а више протеина и успех неће изостати.

С обзиром да је већ поменуто да се за један килограм сира треба издвојити од 10 до 12 литара млека, у зависности од његовог квалитета и процента масноће, испитаницима је постављено питање и коју количину сира произведу недељно и на месечном нивоу. Када се упореде подаци из 2018. и 2022. године на Графикону 10. може се приметити да је код испитаника у 2018. години било различитих количина произведеног сира, до 5 килограма (16%), од 5 до 10 килограма (30%), од 10 до 20 килограма (26%), 20 до 30 килограма (8%), па до преко 30 килограма сира месечно (20%). Истраживање из 2022. године показало је да су те количине знатно порасле, али и да постоје испитаници који су престали да се баве овим послом. Значи, 40% интервјуисаних, не производи уопште сир, док остали испитаници производе од 20 до 30 килограма (10%) и преко 40 килограма месечно (50%)

Графикон 2.9. Месечна количина произведеног сира током 2018. и 2022. године

Свако домаћинство које производи веће количине сира, бави се и његовом продајом. На основу података са терена о броју купаца и тражњи за шарским сиром, чињеница је, да продаја шарског сира није никакав проблем за његове произвођаче. Наиме, шарски сир је, како је већ поменуто, веома тражена роба и потребе тржишта односно, тражња за њим су много већи од његове понуде из тог испитаници су питани и колико на месечном нивоу продају килограма сира.

У анкети из 2018. четвртина испитаника навела је да сир производи само за своје потребе и не бави се продајом. Остали су навели да најчешће продају од 5 до 6 килограма недељно, односно 20 – 30 килограма месечно (36%), и од 1 до 3 килограма недељно, односно 5 – 10 килограма месечно (30%), док 14% продаје више од 7 – 8 килограма недељно, односно преко 30 килограма месечно (Mladenović, Војичић, 2018, стр. 936). Због дужег процеса припреме, који често траје и преко двадесетак дана, неретко се дешава да купци на куповину дуже чекају. Међутим, како купци кажу, задовољство које им причињава његов укус надомешћује чекање. Из тог разлога, већина њих је упућена и код “својих” дугогодишњих продаваца унапред наручује сир, посебно када се ради о већим количинама, као у случају већих догађаја или прослава. Купци су верни својим домаћинима, и када су једном задовољни квалитетом њихових производа увек им се враћају, јер знају да ће добити оно што очекују.

Раније, када је било више произвођача, а самим тим и више продаваца сира, купци су могли да бирају од кога ће купити сир, и ту се често преко контаката куповало по препоруци у одабраним домаћинствима. Из овог разлога дешавало се да неке породице имају одличну продају, док је код других продаја ишла теже и остајале су количине које нису могле одмах да се продају. Зато је тада, међу групом која је слабије продавала сир, владало одређено незадовољство продајом, али, како је показало истраживање из 2018. године, ипак је било више произвођача који су својом продајом били задовољни (18% у потпуности задовољно продајом, четвртина делимично задовољна).

И интервјуисаним сточарима у новом истраживању из 2022. године постављено је исто питање. Како су показали резултати (Графикон 2.10.) 40% се не бави продајом, односно, то су испитаници који су престали да се баве производњом сира, исти број испитаника се бави продајом различитим купцима,

док 20% сир производи и пласира за сопствене потребе односно за потребе сопственог бизниса то јест локалних ресторана у општини Штрпце, чији су власници блиски чланови њихових породица.

Графикон 2.10. Да ли сточари у општини Штрпце продају сир

Када се говори о каналима продаје, вишегодишња пракса у општини Штрпце је да се сир, у највећем броју случајева, купује директно од произвођача. Иако овај начин куповине има своје специфичности, много је захтевнији за купце, јер они који не живе у Штрпцу треба да пређу много километара како би дошли до продаваца. Међутим, како пракса показује, изгледа да купцима то не представља проблем или потешкоће, јер су спремни, да би дошли до свог омиљеног деликатеса да оду и до најудаљенијих села да га купе. Ова куповина је својеврсни и јединствен догађај у општини Штрпце. Тако купци често, поред сира, код истог продавца, купе и много других домаћих производа. Задовољни због куповине и указаног гостопримства, ова куповина им увек остане у лепом сећању, због које се увек враћају домаћинима у Сиринићку жупу. Ова искуства посебно радују купце који нису из ових крајева, а који их радо преносе својим пријатељима и рођацима, те често, после једног, дође још десетак таквих купаца. Овај вид куповине и дегустације представља за купца задовољство које нема цену, а много значи за промоцију шарског сира. Овакав начин продаје на кућном прагу доминантан је био и пре, али и данас. Истраживање из 2018. године показало је да велика већина испитаника 60%, сир продаје на овај начин, на кућној адреси, 16% породица сир продаје помоћу посредника, а исто толико и локалним продавницама, ресторанима и хотелима (Mladenović, Војичић, 2018, стр. 936). Данас, како је показало ново

истраживање, 40% интервјуисаних одговорио је да купци долазе на кућну адресу да би купили сир, 20% сир припрема наменски за потребе локалних ресторана по њиховој поруџбини унапред, док осталих 40% интервјуисаних због одлуке да престану да се баве производњом сира, није одговарало на питање о продаји.

Што се тиче цене за килограм шарског сира, она се у општини Штрпце, последњих десетак година, кретала узлазном путањом, од 5 и 6 евра колико је требало издвојити за килограм 2010–2012. године до максималних 12 – 13 евра у 2022. години. Кретање цене сира директно зависи и од кретања цена млека на тржишту. Цена по једном литру свежег млека у општини Штрпце током 2022. године повећавала се око 100 до 120 динара или 1 евра. На основу најновијих података једне од водећих компанија за производњу млека у Републици Србији „Имлек“, просечна исплаћена цена сировог млека према фармерима у Србији за март месец 2023. године била је виша од 70 динара за литар, што је представљало рекордно високу исплатну цену, узимајући у обзир да је откупна цена млека у Европској Унији у последњем периоду пала на 40 евра центи, па и ниже, наводи пољопривредни портал Агросмарт². Што се тиче цене сира, према подацима и прогнозама Statista³ цена сира је и у Европи варијала од 2014. до 2020. године, да би након овог периода почела да бележи раст. Према пројекцијама за 2026. годину тај раст ће се наставити и цена сира ће достићи 13.74 америчких долара по килограму, што је оквирно цена по којој се сада у општини Штрпце продаје сир. Ово нам показује колико се шарски сир цени, а његов квалитет и репутација праћени су и више него задовољавајућом ценом.

Осим тврдог шарског сира, у Сиринићкој жупи производе се и друге врсте млечних производа:

- Млади сир,
- Кисело млеко,
- Урда,
- Павлака.

Највећи број испитаника из 2018. године продавао је и млеко, готово половина, петина је продавала само сир, док су остали испитаници продавали и

² www.agrosmart.net

³ www.statista.com

друге млечне производе (Mladenović, Vojičić, 2018, стр. 936). Испитаници који су учествовали у новом истраживању 2022., рекли су да се баве производњом свих млечних производа и да у складу са потражњом те производе и продају, али да се највише баве продајом сира јер је најисплативији. Они, чије породице држе ресторане, рекли су да све што је ресторану потребно од млечних производа, потруде се да то обезбеде и произведу, како се не би стварали додатни трошкови за куповину млечних производа. Највећа погодност у општини Штрпце је да када имате свог продавца, јер можете поручити и млечне производе по жељи и потреби. Свеже млеко, кантица киселог млека, млади сир који има мало масноће и врло је здрав за конзумирање или урда, су производи који се најчешће поручују код домаћина и домаћица у општини Штрпце. Све то без адитива и других додатака каквих има у индустријски произведеним млечним производима. Ипак, оно што забрињава је податак са терена, да се у последњих пет година према процени аутора, број сточара смањио за око трећину.

Фармери су изнели и свој став о постојању конкуренције. За разлику од претходног истраживања, када је највећи број испитаника одговорио да постоји свега неколико конкурената (60%), потпуно другачија ситуација је код интервјуисаних сточара током 2022. године. Изузимајући оне који су престали да се баве сточарством, остали су става да не постоји конкуренција уопште.

Овакво мишљење влада, пре свега, због чињенице да је сточара све мање, а тим и количина произведеног сира, тако да сви који се баве овим послом, готово све расположиве количне продају веома брзо, тако да на тај процес не утичу други чиниоци, ни на који начин. Напоменуто је већ, да се производњом шарског сира, осим Срба у општини Штрпце, баве и Албанци, али и припадници других националности који живе, не само у овој општини, већ и на подручју Призрена и Горе. Ипак, њихова рецептура је нешто другачија од оне коју користе произвођачи из Сиринићке жупе, тако да њихово упоређивање је нова тема истраживања. Поред тога, дуги низ година, у Призрену траје организована, фабричка производња сира, који се продаје широм Косова и Метохије, па и у општини Штрпце. То је сир који се пакује у пластичне тегле од по 2 килограма заједно са пресолком, а има и врсте која је са травама, али и класичног сира. Потребно је још једном истаћи да су ове врсте сирева, иако сличне шарском сиру из Штрпца, ипак нешто другачијег укуса,

али да је њихова продаја исто тако веома добра, пре свега због прихватљиве цене и репутације коју шарски сир има свуда у региону.

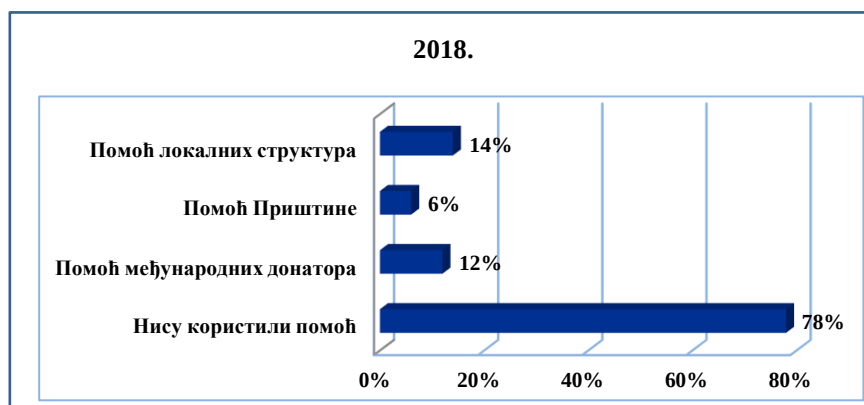
Сваки посао, поготово онај око стоке, доста је тежак и захтева пуно времена, труда, рада али и финансијских средстава. Зато је сточарима који продају шарски сир постављено питање „каква је зарада од овог посла и да ли се на овај начин може обезбедити егзистенција за једну просечну породицу“. На основу резултата оба истраживања, зарада није на завидном нивоу слаже се већина испитаника. Како сточари данас имају све мање грла стоке, у таквој ситуацији не може се говорити о заради, већ само о подмиривању појединих основних потреба породице. Имајући у виду и све трошкове које стока изискује, затим уложени рад и труд око ње, као и чињеницу да производни процес шарског сира није ни мало једноставан, не чуди што већина оних који се баве овим послом сматра да се од остварене зараде не може живети, већ само може да се обезбеди задовољење основних животних потреба. Све то под једним битним условом, за породицу, која има три или више грла стоке. Како су показали резултати истраживања из 2018. године на питање „да ли од овог посла може да се живи“ ниједан испитаник није одговорио потврдно, већина је била незадовољна, док је чак 54% њих рекло да се од овог посла уопште не може или углавном не може живети. Мањина испитаника навела је да су делимично или како-кад обезбедили егзистенцију својој породици овим послом (Mladenović, Војић, 2018, стр. 937). Учесници истраживања који су интервјуисани током 2022. године, њих 40% навели су да се од овог посла углавном не може живети, док је исти број престао да се бави овим послом, па нису одговарали на питање, а остали (20%) су рекли да се од овог посла може делимично, али не у потпуности обезбедити егзистенција са тренутним бројем стоке. Сви интервјуисани су се сложили да је обезбеђивање егзистенције породице могуће бавећи се овим послом, под једним условом: да се производња омасови, односно, да се повећа број грла стоке.

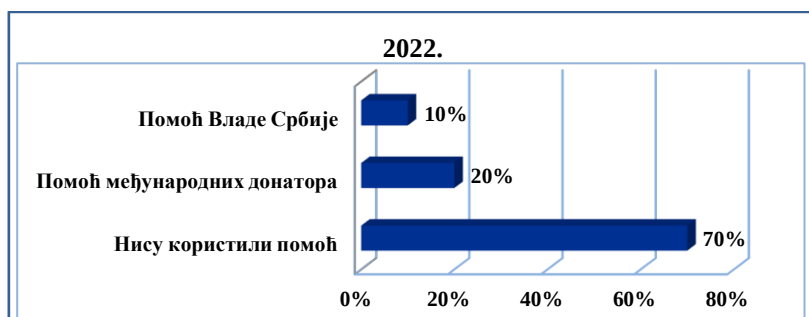
За подстицање сточарства које је преко потребно имајући у виду тренутно крајње забрињавајуће стање, потребно је ангажовање свих чиниоца, од самих мештана преко надлежних локалних до централних институција. Жалосно је да су у крају који је некада био познат по сточарству и где је свака кућа имала по неколико грла крупне стоке, данас штале углавном празне или имају само по једно грло стоке. Због оваквог стања, које је у мањем обиму почело још пре више

десетину година, у плану општинских структура, како је наведено у стратегији економског развоја и развојном плану општине Штрпце предвиђено је упућивање помоћи и подстицаја сточарима. Осим субвенција на које сточари, и то само они који су регистровали своје пољопривредно газдинство, имају право, последње 23 године након доласка међународних чинилаца на ове просторе, велика средства су издвајана за унапређење пољопривредних активности, туризма, као и осталих грана које за циљ имају смањење незапослености, односно побољшање свеукупног економског развоја и оснаживање мештана ове општине. Тако су, према подацима аутора из различитих извора, више сточара у поменутом периоду били корисници неког вида помоћи у оквиру различитих пројеката Привремених институција самоуправе у Приштини и њених министарстава, локалних самоуправа, институција које су су систему Владе Републике Србије, Европске Уније али и других међународних донатора и организација као што су Дански савет за избеглице, Међународна организација за миграције (ИОМ), Каритас, Јуесеид (УСАИД), и други.

У оба истраживања питање о коришћењу неке помоћи је такође постављено и анкетираним и интервјуисаним сточарима (Графикон 2.11.). Највећи број учесника у оба истраживања (78% и 70%) рекли су да нису били корисници никакве помоћи, док су остали у мањем проценту помоћ добијали од локалних власти, међународних донатора и Привремених институција самоуправе у Приштини.

Графикон 2.11 Помоћ сточарима из различитих извора

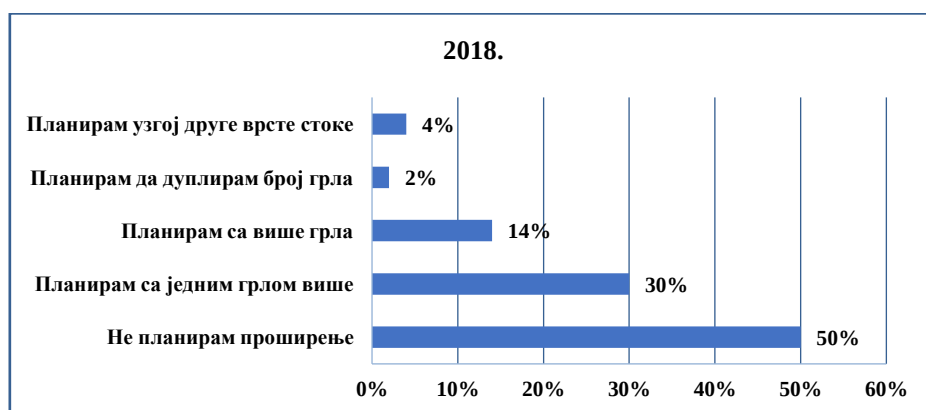

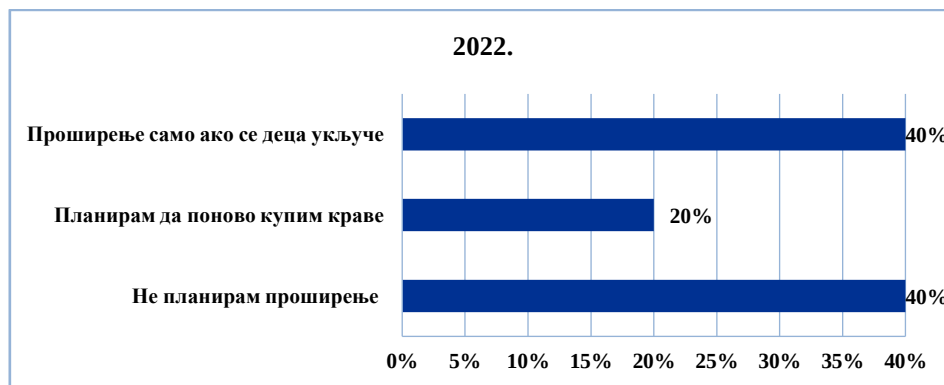

Интервјуисани сточари у истраживању из 2022. године навели су да је велика баријера за коришћење субвенција или неке друге помоћи из Приштине, то што у општини Штрпце велика већина српских газдинстава нема регистровано пољопривредно домаћинство. То је разлог што 70% њих нису до сада учествовали у пројектима која су имала за циљ да оснаже сточаре. Осталих 30% навели су да су користили помоћ међународних донатора (20%) као и Владе Републике Србије (10%). Свакако, без обзира на ову чињеницу, сви се слажу да је за сточаре и произвођаче шарског сира помоћ преко потребна и да се пре свега локална самоуправа, али и сви остали релевантни фактори морају укључити.

Проширење сточног фонда је основни фактор и за остварење неке зараде али и за обезбеђивање егзистенције породице. Ипак, за повећање броја грла потребно је обезбедити одређена финансијска средства, али и много више радне снаге која ће се бавити стоком, што је често превелика и физичка и финансијска обавеза за једну просечну српску породицу. Када се узме у обзир чињеница да млади све мање желе да се укључе у рад, остварење овог циља није тако лако достижно. Међутим, како примећује Nyamakwere са сарадницима, оно што је добра особина овог посла је та што се сир може произвести уз једноставну и приступачну опрему и састојке (Nyamakwere и сарадници, 2022, стр. 758).

Графикон 2.12. Планови сточара

Планови за будућност сточарског посла су слични у оба истраживања. Како је приказано на Графикону 2.12. половина испитаника истраживања из 2018. године је одговорила да *„не размишља о проширењу посла“*, док су преостали сточари планирали проширење са више или мање грла стоке (30% планирало је још једно додатно грло, 14% неколико додатних грла стоке, 4% да почне са узгојем неке друге врсте стоке, док је само једна испитаница навела да планира проширење са дупло већим бројем стоке). Што се тиче новог истраживања, како је приказано, *„промену у смислу проширења стада“* не планира 40% интервјуисаних сточара, а разлози су различити, од своје старости до незаинтересованости младих за посао. Исти број је навео да би проширење посла било опција само ако млађи чланови породице изразе жељу за тим, и покажу вољу да се укључе у рад са стоком. Преостала петина испитаника навела је да планира да поново отпочне са послом, јер се ту ради о оним породицама које су престале да се баве производњом сира, па сада у зависности од услова, поново разматрају одлуку о куповини крива.

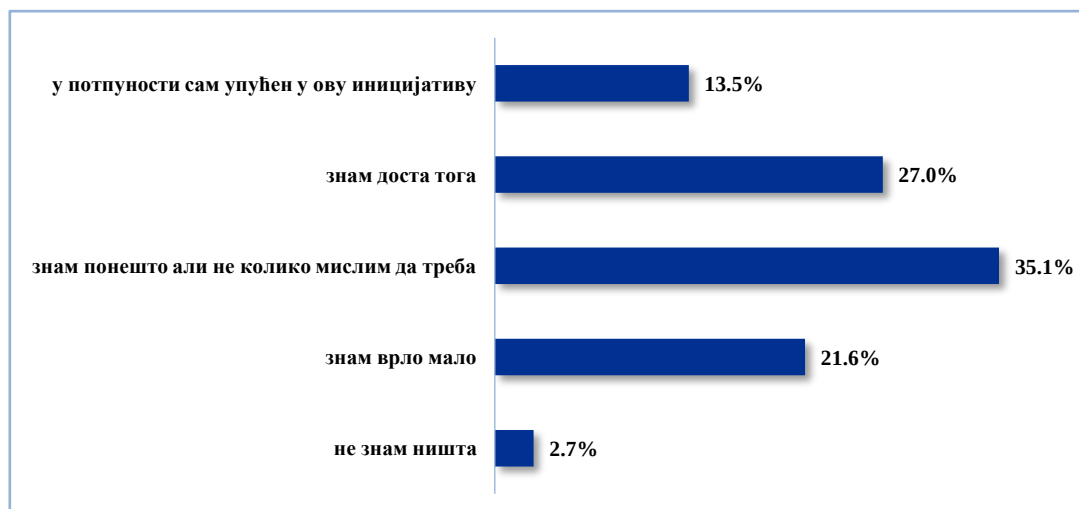
У овом послу веома важну улогу имају жене, јер је у већини случајева сав посао на њима, или већи део посла, поготову када имају само једно грло стоке. Због ове њихове улоге, веома је важно код њих развити предузетничку иницијативу и подстакнути их да своје храбре визије о напретку и проширивању пословања преточе у дело. С обзиром на то да је велики број становника општине Штрпце, како оних млађих тако и старијих незапослено, бављење сточарством и производња сира уз адекватну стручну подршку, али и финансијску помоћ, била би идеална прилика за самоупошљавање, а тиме и смањење незапослености ове групе становника. Такође, питање у новом истраживању било је и о *„оснивању млекара или задруга“*, где је велика већина интервјуисаних сточара одговорила да би то све помогло, али да ипак ништа не би могло да се ради по том питању, док год се не

повећа број грла стоке. Јер, како кажу, млекара, без веће количине млека, не би могла да функционише.

Сведоци смо да је пре неколико година свет захватила пандемија коронавируса, која је однела многе животе, и натерала све да се више посветимо свом здрављу. COVID-19 пандемија, у чије време је свет практично стао, утицала је на све сегменте живота и рада људи. Наравно није заобишла ни економију, али и ни пољопривредне делатности, међу којима је и сточарство. Из тог разлога, интервјуисани сточари одговорили су *„колики је био утицај корона вируса на њихово домаћинство, посао око стоке и производњу и продају сира“*. Већина испитаника (70%) рекла је да корона вирус није битно утицао на рад и производњу сира, јер се ради о испитаницима које имаа мали број грла стоке. Продаја се, такође, одвијала готово несметано или са мало потешкоћа, јер су купци морали да воде рачуна о времену када ту куповину да обаве, пошто је тада на снази било закључавање, као и ограничено кретање људи у одређено доба дана. Такође, и сточари су имали ограничене могућности када је у питању бављење овим послом. Одлазак у поље или на њиву да би обавили неки пољопривредни посао или стоку одвели на испашу, такође је био под ограничењима. Према њиховим речима, то је мало пореметило свакодневне активности, али су се ипак снашли, јер је свако од њих имао скупљено сено у шталама, или резервну другу врсту хране, тако да није било већих проблема око тога. Остали испитаници (30%) рекли су да је корона утицала на њихову породицу, на различите начине. Један старији сточар је, због овог опасног вируса изгубио супругу, па је тиме поремећен и посао око стоке и прављења сира. Пошто је највећи део око посла сносила његова супруга, овај домаћин био је приморан да смањи обим посла и производњу сира, јер, како је изјавио, није могао самостално да изнесе сав труд. Остали испитаници су навели да, с обзиром да сир пласирају у локалне ресторанима, чији су власници чланови породице, због затварања и забране рада ресторана и угоститељских објеката током пандемије, значајне количине сира су остале неупотребљене, али су их искористили за породичне потребе и продају блиским пријатељима и рођацима. На срећу, пандемија се завршила тако да су се све активности око стоке и производње сира, релативно брзо вратиле у нормалне токове.

Још једна активност, односно иницијатива, која се десила између ова два истраживања, а која је значајна за свеукупни економски развој региона је Мини Шенген односно, како је касније названа Опен Балкан иницијатива. Реч је о економском повезивању региона, Србије, Северне Македоније, Албаније, Црне Горе, Босне и Херцеговине, као и Косова и Метохије у циљу уклањања економских баријера што би помогло свакој појединачној привреди, али и сваком становнику појединачно на различите начине. Како је показало истраживање које је на ову тему спроведено 2021. године међу привредницима из српских средина на Косову и Метохији, Мини Шенген/Опен Балкан иницијатива има светлу будућност у региону и могла би у већој мери да унапреди пословање привредника у српским срединама на Косову и Метохији, већински је став српских бизнисмена (Младеновић, Бојичић, 2021, стр. 166).

Графикон 2.13. Колико српски привредници са Косова и Метохије знају о Open Balkan иницијативи

Извор: Младеновић, М., & Бојичић, Р. (2021). Анализа ставова привредника из српске заједнице о Мини Шенген иницијативи. У: Значај Мини Шенгена за евроинтеграције Западног Балкана. Међународни научни скуп, 12-13. новембар 2021 (стр. 151-169). Косовска Митровица: Економски факултет., стр. 159

На Графикону 2.13. приказано је колико су српски привредници са Косова и Метохије упућени у ову иницијативу и да највећи број њих зна понешто, али не колико је потребно (35.1%). И сточари из општине Штрпце одговорили су какав је њихов став о овој иницијативи, колико су са њоме упознати и какав би утицај имало ово економско повезивање на производњу и продају шарског сира и сточарство

уопште. Целокупан број интервјуисаних фармера одговорио је да је чуо из медија о иницијативи и да су у различитој мери упућени које би добробити могла да донесе конкретно српском становништву које живи на Косову и Метохији. Сви заједно једногласно су потврдили став да ова иницијатива може у потпуности да помогне обнављању сточарства на овим просторима, а тиме и продају шарског сира на регионалним тржиштима, али да је пре свега потребно повећање броја грла, што нас поново враћа на проблем недовољног сточног фонда у општини Штрпце и начинима да се ово питање реши на најбољи начин.

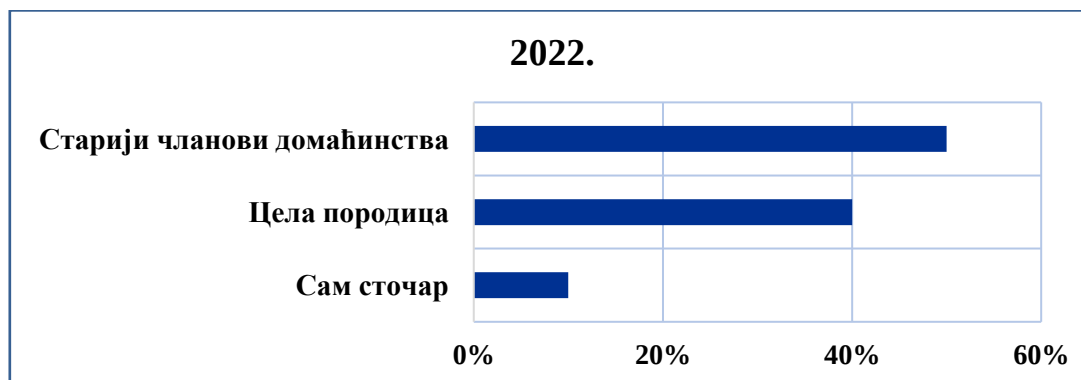
Истраживање из 2018. године је показало да је структура чланова домаћинства која се баве послом око бриге о стоци и производње сира, већ тада била благо забрињавајућа (Табела 2.5.). Сами сточари или уз помоћ свог супружника чинили су 62% испитаника који су завршавали сав поменути посао у свом домаћинству. Млађи чланови домаћинства су учествовали у послу са само 10% заступљености. Иако већински, пољипривредна домаћинства, удео целе породице у статистичком скупу, која је укључена у рад око стоке је свега 14%.

Табела 2.5. „Ко је укључен у посао око стоке и производње сира?“

2018.	N	%	Кумулативни %
Само сточар	13	26.0	26.0
Супружници	18	36.0	62.0
Старији чланови домаћинства	2	4.0	66.0
Млађи чланови домаћинства	10	20.0	86.0
Цела породица	7	14.0	100.0
Укупно	50	100.0	

Да је један од највећих проблема у овом послу, смањење броја грла стоке, самим тим и смањење производње млека и његове прераде у надалеко чувени шарски сир, препознат и да се по том питању нешто на боље променило, показало је касније истраживање из 2022. године. Наиме, као што се види из Графикана 2.14. структура испитаника који су се укључили у посао се веома изменила. До највеће промене је дошло код старијих чланова породице, али и буђења свести читаве породице о значају породичног бизниса.

Графикон 2.14. Ко је укључен у посао око стоке и производњу сира

До занимљивих резултата се дошло током обраде података истраживања, како из 2018. тако и из 2022. године. Утврђивањем међузависности свих посматраних варијабли, у оба истраживања, потврђени су неки већ очекивани резултати, попут чињенице да месечна продаја сира директно зависи од броја грла стоке, количине помузеног млека, месечне производње сира, као и да иста утиче на задовољство продајом. Осим очекиваних, анализа је показала и статистички значајне и врло занимљиве везе које још боље приближавају и осликавају стање на терену.

Тако у 2018. години, између варијабли „*Колико дуго се бавите производњом сира?*“ и „*Ко је укључен у рад око стоке?*“ постоји статистички високо значајна веза ($p = 0,007$) са коефицијентом корелације $\rho = 0.579$, што значи да се дугогодишња породична традиција производње сира не осипа и не губи, већ напротив, укључује и нове чланове домаћинства. Такође, статистички високо значајан резултат ($p = 0.000$) је и средње јака веза ($\rho = 0.493$) између „*Колико грла стоке поседујете?*“ и „*Како најчешће продајете сир?*“ Дакле, домаћинствима са већим бројем грла стоке, се отварају нове могућности продаје сира, па се осим продаје на кућну адресу, јављају и значајнији купци, попут супермаркета, ресторана, хотела. Још један високо значајан резултат ($p = 0.002$) за варијаблу „*Колико грла стоке поседујете?*“ је њена позитивна, средње јака корелација са „*Начином производње сира*“, у којој Пирсонов коефицијент корелације⁴ износи $\rho = 0,426$, што указује на чињеницу да бројност сточног фонда утиче на одлуку сточара за увођењем нових,

⁴ Нешто више о њему: Karl Pearson's Coefficient of Correlation

савременијих начина производње сира, који се разликују од класичне рецептуре (органска производња без адитива, производња са лимунтусом, рецептура за качкаваљ). Као битан резултат који даје могућност разумевања стања конкурентности подаје шарског сира на тржишту се огледа у повећању количине производње млека ($p = 0.003$, $\rho = 0.413$).

Да је цена производа битан фактору сваком пословању, па и у продаји шарског сира, потврдило је и ово истраживање. Тако, „Начин продаје сира“ статистички веома значајно утиче и на „цену сира“ ($p = 0.000$, $\rho = 0.508$). Што је начин продаје масовнији, то је већа и „цена“ по којој се сир продаје. Резултати упућују на то да, ако би сву количину сира од сточара откупљивали већи маркети или хотели, цена би, што је јако интересантно, била виша. Занимљив је и потпуно неочекиван резултат добијен накнадном анализом да, уколико је „конкуренија“ на тржишту већа, то је и цена сира већа ($p = 0.000$, $\rho = 0.574$). „Конкуренија“ утиче и на дневну количину млека, али и на задовољство продајом. Што је „конкуренија“ већа, повећава се количина произведеног млека ($p = 0.003$, $\rho = 0.413$), али и задовољство продајом ($p = 0.000$, $\rho = 0.557$).

Испитивањем повезаности између варијабли „Да ли сте добијали неку помоћ?“ и „Колико дуго се бавите производњом сира?“ дошло се до статистички веома значајног резултата ($p = 0.005$) да је релативно слаба $\rho = -0.389$, али је важније да је негативна. То говори да старији сточари, који се дужи низ година баве производњом сира, се ослањају на сопствен рад, знање и материјалну страну или да нису едуковани како да потраже финансијску или сваку другу врсту помоћи код наложних органа или фондова. Статистички, веома значајни резултати који много говоре опстанку ове гране пољопривреде у општини Штрпце у будућности, показују да би са повећањем „помоћи сточарима“, далеко били озбиљнији и „планови“ о проширењу овог посла ($p = 0.004$, $\rho = 0.665$).

Поновљено истраживање је потврдило неке, али и донело сасвим нове резултате. Тако, варијабла „Колико дуго се бавите производњом сира?“ статистички нема значајних корелација ни са једном другом проучаваном варијаблом, иако се 20% анкетираних бави сточарством, нешто мање од 20 година, 30% између 20 и 30 година и чак 50% узорка гаји стоку и производи сир дуже од 30 година. Међутим, статистички високо значајан резултат ($p = 0.000$) и

идентична, скоро линеарна веза ($p = 0.963$) постоји између варијабле „Колико грла стоке поседујете?“ и варијабли „По којој цени продајете сир?“ и „Каква је конкуренција и да ли постоји?“, што није показало истраживање из 2018. године. У прилог овоме иде податак да сви интервјуисани сточари који су и у 2022. години наставили да се баве гајењем крава, истовремено су наставили и са производњом сира. Целокупну количину произведеног сира продају по цени од 12 € по килограму, углавном директном продајом на кућу (66.67%) или ресторанима и хотелима (33.33%). Сви поменути сточари се од, широких могућности млечних производа, најчешће баве само производњом сира, а за своје потребе или по поруџбини, што је ређе, произведу и друге млечне производе. Да је повећана „цена сира“, уједно и велика мотивација за бављење овим послом показује статистички високо значајна, веома јака, скоро линеарна веза ($p = 0.000$, $\rho = 0.989$) између ње и варијабле „Да ли сте задовољни продајом сира?“ и нешто слабија, али статистички значајна корелација, са варијаблом „Да ли од овог посла може да се живи?“ ($p = 0.035$, $\rho = 0.667$). Да произвођачи чувеног шарског сира морају да се активирају и више ангажују око осавремењавања пласмана своје робе на тржишту, говори установљена статистички значајна и јака, позитивна веза ($p = 0.017$, $\rho = 0.730$) између варијабли „Како продајете сир?“ и „Да ли планирате проширење производње сира у будућности?“ Сточари, којима целокупну производњу произведеног сира откупљују ресторани или хотели, углавном планирају проширење производње.

Треба истаћи и чињеницу да је код 30% интервјуисаних сточара, битан фактор у њиховим плановима о ближој будућности да ли ће њихова деца да се укључе у даљи рад око производње сира или не. Охрабрује резултат да, 20% оних који су међувремену прекинули узгој крава и производњу сира, планира да поново купи краве и покрене посао. Још једна, статистички високо значајна и веома јака, позитивна веза ($p = 0.001$, $\rho = 0.873$) пронађена је измеђи варијабли „Да ли сте добијали неку помоћ?“ и „Да ли од овог посла може да се живи?“ потврђује резултате анкете из 2018. године да је сточарима Сиринићке Жупе потребна помоћ, пре свега материјална, али и у виду едукације, маркетинга и пласмана робе, савета у напредовању у послу и бољег живота.

Пажљиво анализирајући резултате анкетирања сточара општине Штрпце из 2018. године, може се уочити разлика између количине произведеног и продатог сира. Ако се при том искористи чињеница да се чувени шарски сир продавао по просечној цени од око 8 евра по килограму, може се уочити разлика у приходу који би био остварен да је целокупна произведена количина сира продата у односу на ону количину која то заиста и јесте.

Табела 2.6. Приход од продаје сира у 2018. години

Месечни ниво	N	АС	СД
Приход од продаје целокупне производње сира (у €)	44	173.44	97.37
Приход од продатог сира (у €)	50	157.09	74.43

Из Табеле 2.6. примећује се да 6 сточара тј. 12% испитаника, производе, али не прода свој сир. То и прави разлику у просеку зарада сточара на месечном нивоу од скоро 17€/kg сира. По грлу говеда, сваки фармер на месечном нивоу потроши просечно два цака трица, што је у 2018. години износило 16 евра. Ако се томе додају и још неки режијски трошкови, попут потрошње воде, струје, лекова, витамина, по грлу крупне стоке, може се узети просек од 20 евра месечно, по речима испитаника. У програму SPSS је извршена целокупна калкулација која нам даје укупну добит у случају да је извршена целокупна продаја произведеног сира и укупна добит стварне количине продатог сира, што је приказано у Табели 2.7.

Табела 2.7. Укупна добит од производње и продаје сира у 2018. години

Месечни ниво	N	АС	СД
Укупна добит целокупне количине произведеног сира (у €)	44	146.09	89.98
Укупна добит остварене продаје сира (у €)	50	122.09	66.11

Према Заводу за статистику Републике Србије, минимална зарада 2018. године је износила 143 динара по сату, тј. 24 882 динара месечно, што је у еврима око 210 евра. Дакле, испитаници спроведеног истраживања, вредни сточари општине Штрпце, уз велики труд и рад и сопствено сено за говеда која су гајили, нису могли да остваре од продаје свог сира ни минималну плату која је била те године у Републици Србији.

Посматрајући резултате из поновљеног истраживања из 2022. године на подзорку узорка из 2018. године, видимо да се, генерално посматрајући, стање доста променило. Осим поражавајуће чињенице да се 40% подзорка више не бави узгојем стоке, па самим тим ни производњом и продајом сира, код сточара који су наставили дугогодишњу породичну традицију, иако са релативно малим бројем грла стоке у поседу (АС = 2.67; СД = 0.21), укупна добит се прилично увећала, нарочито због пораста цене сира за 50%, али и чињенице да се целокупна произведена количина сира уједно и откупи (Табела 2.8.).

Табела 2.8. Производња сира и приход од продаје

	Производња сира (у кг)		Приход од продаје сира (у €)	
	АС	СД	АС	СД
Месечни ниво	41.67	3.33	500	40

Ако се узме у обзир да су и трошкови прихране стоке (трице) порасли, па је цена по цаку са 16 повећана на 20 евра (пораст од 25%), додајући и увећане режијске трошкове, можемо пропорционалном калкулацијом доћи до цифре укупног трошка од око 25 € по грлу стоке. Тако, рачунајући остварену просечну добит само сточара из посматраног подзорка, који се баве производњом и продајом сира, долазимо до резултата приказаних у наредној Табели 2.9.

Табела 2.9. Укупна добит

Месечни ниво	АС	СД
Укупна добит целокупне количине произведеног сира (у €)	433.33	36.89

Према Заводу за статистику Републике Србије, минимална зарада 2022. године је износила 201.22 динара по сату, тј. 34 878.13 динара месечно, што је око 300 евра. Дакле, стање на тржишту, заинтересованост за шарски сир, његов откуп, као и повећање цене за 50% у односу на 2018. годину, допринеле су томе да просечна месечна зарада сточарима који се баве производњом и продајом сира, од испод просечне минималне зараде **146.09** евра (2018.) драстично повећа на изнад просечну минималну зараду **433.33** евра (2022.)

Како у овој грани пољопривреде нема званичних статистичких података за општину Штрпце, нема регистрованих Удружења произвођача шарског сира или Удружења сточара уопштено, нема општинских података о стању производње сира

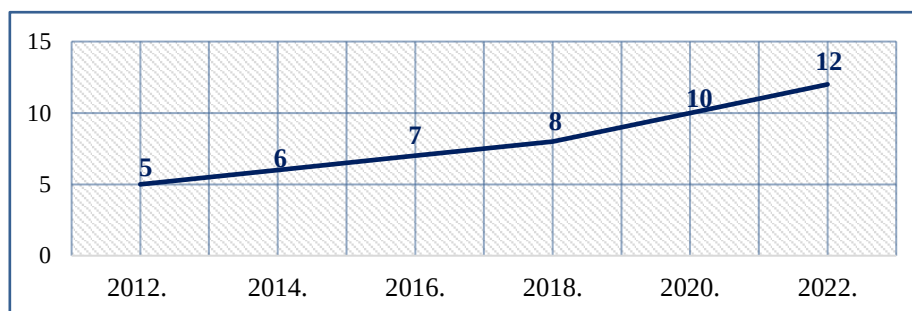
на регистрованим газдинствима, калкулације и закључци су донесени искључиво на основу спроведених истраживања. Тако, на основу свега наведеног, можемо извести следећи уопштени закључак на почетку постављеног истраживачког питања: *производња шарског сира може бити једна од могућности за бољи живот и развој сваког домаћинства који се бави овим послом*. Ако су вредни домаћини, за само четири године, уз пораст цене од 50%, успели да, уз приближно исти број грла стоке, остваре скоро тростуко већу добит, поставља се питање колико би тек напредовали уз материјалну помоћ везану за куповину боље механизације, музилица, побољшање услова узгоја стоке, уз повећање броја грла стоке, али и укључивање младих у овај породични посао? Пласман робе, откуп сира, производња и осталих млечних производа би у многоструко потпомогли развоју туризма, али и повећали буџет домаћинствима која се баве продајом сира. Још један вид помоћи остварења што бољих резултата, како се види из истраживања, лежи и у едукацији, али и маркетингу и менаџменту пласмана и продаје сира.

Ако се узме у обзир још и раст цене сира која се од 2012. године до 2022. године кретала на начин приказан на Графикону 2.15., користећи метод минималних квадрата, може се доћи до линеарне функције која најбоље апроксимира дати дискретан емпиријски скуп промене цене шарског сира по килограму:

$$p = \frac{24}{25} \cdot g - 35,$$

где је са ***p*** означена цена сира у еврима, а са ***g*** година продаје.

Графикон 2.15. Кретање цене по килограму сира од 2012. до 2022. у општини Штрпце (у €)

Тако се може извршити предвиђање за 2024. годину (12.8 €) или за 2025. (13.48 ≈ 13.5 €), што само иде у корист могућности повећања просечне зараде и бољег

живота од продаје шарског сира. Ако се узме у обзир и чињеница да је 20% испитаника поновљеног истраживања, изразила жељу да планира поново да купи говеда и покрене производњу сира, уз донације са било ког нивоа, овом крају се смеши лепша будућност по питању производње и продаје шарског сира. Остаје само питање како мотивисати младе да остану или се врате породичној традицији и послу.

3. МАЛИНАРСТВО КАО РАЗВОЈНИ ПОТЕНЦИЈАЛ ОПШТИНЕ ШТРПЦЕ

3.1. РАЗВОЈ МАЛИНАРСТВА У СВЕТУ И РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

Малина (латински назив *Rubus idaeus L.*) је биљна врста, односно воћка, која припада породици ружа. Ниског је раста и жбунастог облика, а може достићи висину између 3 и 4 метра. Вишегодишња је биљка која рађа једном или више пута годишње, а принос се може очекивати чак и прве године након садње. Искусни малинари тврде, да се максимални приноси могу достићи већ у трећој години, након садње. Старост саднице зависи од многих фактора, у просеку се саднице мењају на око 12 година, али постоје и оне сорте које опстану до две деценије, као и оне које трају краће од 10 година.

Захваљујући старим Римљанима, малина је почела да се гаји широм европског континента. У Америци, први су је користили Индијанци, а након доласка Европљана, њена употреба се проширила на целом континенту. Као лек, односно медицинско средство, малина је почела да се користи у средњем веку. Због свог лековитог, антиканцерогеног и антиоксидативног дејства, малина повољно утиче на организам и користи се у лечењу многих болести и у савременим условима. Између осталог, користи за јачање имуног система, као диуретик, код дијареје, менструалних проблема, авитаминозе, болести уста, грла и плућа, нервозе, проблема са јајницима, повишене температуре, шећерне болести, инфекција коже, упале бубрега, бешике и мокраћних канала, нормализује крвну слику, побољшава концентрацију и циркулацију и друго (Деспотовић, 2014, стр. 88–89). У периоду средњег века, коришћење малине била је привилегија коју је имао само богатији слој људи. Тек почетком 18. века, саднице малине постале су доступне свима, и тада је почела масовна производња широм света.

Најзаступљеније су црвене малине, али постоје и црне, а у појединим расадницима могу се наћи и жуте и беле малине. СORTE малине црвене боје могу се према важности поделити у више група:

– **Сорте малине за производне засаде:** Виламет (Willamette), Микер (Meeker), Градина, Молинг експлоит (Malling exploit);

- **Сорте малина локалног значаја:** Крупна двородна, Молинг промис (Malling promise), Подгорина, Септембар, Херитиџ (Heritage);
- **Перспективне сорте малине:** Чилкотин (Chilcotin), Чиливок (Chilliwack), Комокс (Comox), Хајда (Haida), Нутка (Nootka), Скина (Skeena), Титан (Titan), Тјуламин (Tulameen) и Маски (Matskyue), Двородна сорта Отем блис (Malling Autumn Bliss) (Деспотовић, 2014, стр. 89-90).

Производња малина је и у савременим условима битна пољопривредна активност у многим земљама широм света. Према подацима Организације Уједињених нација за храну и пољопривреду/FAO, у последњих десет година светска производња малина забележила је значајан пораст. Како се види у Табели 3.1. за разлику од 2013. године када је светска производња износила 597 504 тоне, у 2022. години укупна производња на светском нивоу повећана је и износила је 947 852 тона.

Табела 3.1. Светска производња малина од 2013. до 2022. године у тонама

Година	Количина малина у тонама
2013.	597 504.29
2014.	639 022.26
2015.	686 471.64
2016.	839 046.4
2017.	818 311.6
2018.	899 742.45
2019.	877 942.63
2020.	934 767.39
2021.	925 501.73
2022.	947 852.03

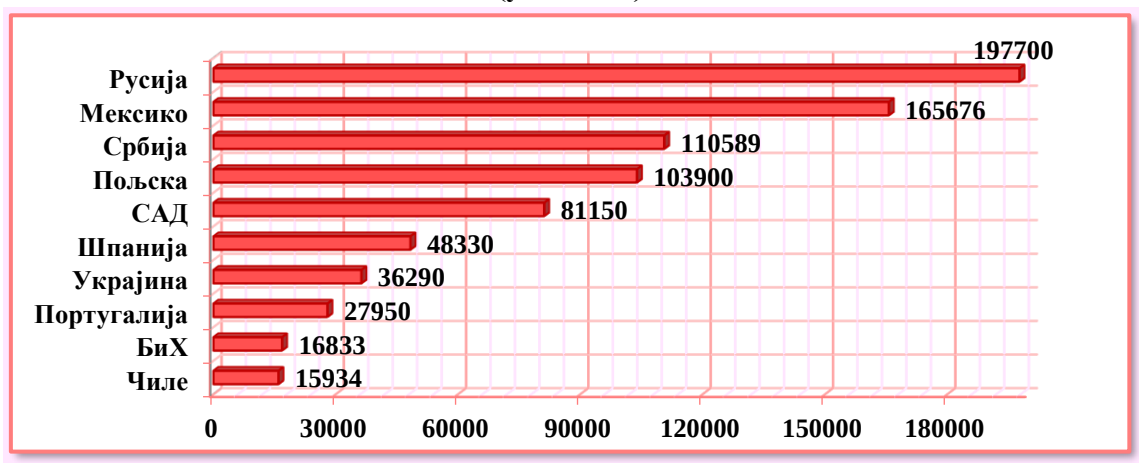
Извор: <https://www.fao.org/faostat/en/#data/QCL>, приступљено 25.07.2024.

Малина се гаји готово на свим континентима, у Европи, Северној и Јужној Америци, Азији, јужном делу Африке и Аустралији. Процењује се да највећи број врста порекло води из Азије, а најмање из Европе. Европски континент је данас, ипак, највећи произвођач овог воћа, кога многи зову и „дрвено злато“. Према подацима *The Science Agriculture*⁵, у 2020. години Европа и Америка су били континенти са највећом производњом малине, Европа са 68% светске производње малина, Америка са више него упола мање 30%, док су остатак чиниле Азија,

⁵ <https://scienceagri.com/10-worlds-biggest-raspberries-producers/>

Океанија и Африка. Највећи произвођачи малина у 2021. години, су Русија, Мексико и Србија. Ове три земље, на основу израчунатог удела у укупној производњи, заједно имају 53.45% укупне светске производње.

Графикон 3.1. Првих 10 земаља по производњи малина у 2021. години (у тонама)

Извор: FAO, 2023.

На Графикону 3.1. је приказано 10 земаља са највећом производњом малина у свету. Поред прве три које су већ поменуте, у овој групи се налазе и Пољска, Сједињене Америчке Државе, Шпанија, Украјина, Португалија, Босна и Херцеговина и Чиле. Када се произведене количине малина у појединачним земљама упореде са укупном светском производњом, може се видети колико важну улогу ових десет земаља имају на светском тржишту малина. Са производњом од 197 700 тона првих десет држава на листи са највећом производњом малина у 2021. години добијен удео од мало више од 90% светске производње малина (90.72%), док само Русија има удео од 22.3% у укупној светској производњи.

Табела 3.2. Производња малина у Европи од 2017. до 2021. године у тонама

Година	2017.	2018.	2019.	2020.	2021.
Количина у тонама	528 586.9	601 354	574 977	612 482.29	602 100

Извор: FAO, 2023.

Као највећи континент по производњи малина (Табела 3.2.), Европа је у 2021. години имала принос малине од 602 100 тона, што је удео од 68% од укупне светске производње, док је у последњих пет година производња овог воћа била

највећа у 2020. години⁶. Осим Русије и Србије, европске земље познате по производњи малина су још и Пољска, Шпанија, Украјина, Португалија, Босна и Херцеговина, Уједињено Краљевство, Азербејџан, Немачка, Бугарска и друге. Интересантно је истаћи, да су три од најважнијих 15 земаља у светској производњи малина, са Балканског полуострва: Србија, Босна и Херцеговина и Бугарска. Дакле, бројке показују да је поднебље Балкана веома погодно за гајење овог воћа. Државе које производе малине углавном своју производњу извозе након што у већој или мањој мери подмире потребе домаћег тржишта. Изузетак је, свакако, Русија. Како је за чланак у листу „Политика“ (<https://www.politika.rs/scc/clanak/532121/maline-srbija-rusija-meksiko>) под називом „Србија трећа по производњи малина у свету, одмах иза Русије и Мексика“ рекао водећи стручњак за јагодасто воће др Александар Лепосавић, *„Руси су енигма, они не извозе, а нису ни робни произвођачи као остали, односно производе само за своје тржиште“*.

Србија је земља која је дуже време у светском врху када је малинарство у питању. Малина је биљна култура која се код нас традиционално узгаја у мањем или већем обиму, а за чију производњу постоје веома повољни природни услови. 80их година прошлог века, Република Србија, која је тада била у склопу заједничке државе Југославије, била је значајан произвођач малина у свету. Међутим, ратна дешавања су нарушила овај поредак. Тек почетком другог миленијума, стање креће да се побољшава, да би данас Србија вратила своје место међу највећим произвођачима малина на светском нивоу.

Према подацима Републичког Завода за статистику из 2018. године, укупна површина под малином у Републици Србији, без Аутономне Покрајине Косово и Метохија, била је 26 360 хектара, док је родна површина овог воћа износила 21 861 хектара. Према претходним резултатима, са стањем од 5. септембра 2022. године, остварена производња малина је виша за 4% у односу на претходни период и износила је 114 987 тона. Како је приказано у Табели 3.2. на основу података Републичког Завода за статистику, може се приметити да је највећи принос по хектару, остварен у Региону Шумадије и Западне Србије и износи 6.2 тоне.

⁶ <https://www.fao.org/faostat/en/#data/QCL>

**Табела 3.2. Остварена производња малина у Републици Србији на дан
05.09.2022.**

	Укупно	Србија – север			Србија – југ			
		Свега	Београдски регион	Регион Војводине	Свега	Регион Шумадије и Западне Србије	Регион Јужне и Источне Србије	Регион Косова и Метохије
Површина у ha	19 703	1478	573	905	18 225	16 187	2 038	...
Принос по ha/ t	5.8	4.4	4.0	4.7	6.0	6.2	4.1	...
Производња у t	114 987	6 541	2 271	4 270	108 446	100 113	8 333	...

Извор: Републички завод за статистику, 2022, <https://www.stat.gov.rs/sr-latn/vesti/statisticalrelease/?p=8841>

Малина има веома важно место у спољнотрговинском промету и представља значајан извозни производ. Према подацима Републичког завода за статистику, смрзнуте малине су на седмом месту међу најзначајнијим извозним производима. У месечном статистичком билтену за 2021. годину наведено је да је извоз смрзнуте малине износио 130 786.4 тоне (527.7 милиона америчких долара), док је у 2022. години извоз износио 90 262 тоне (449.3 милиона америчких долара). Осим извоза, малина се и увози, највише у смрзнутом стању. Према „Извештају о анализи услова конкуренције на тржишту откупа и извоза малина у Републици Србији у периоду 2015.–2017. године“, Комисије за заштиту конкуренције, у 2016. години укупно је увезено 7 589 тона свежих и смрзнутих малина, највише из Босне и Херцеговине (70–75%), а мање из Бугарске и Црне Горе. Око 10% укупно увезених количина, према царинској декларацији, евидентирано је под „пореклом из Републике Србије“.

Иако званични статистички подаци не обухватају подручје Косова и Метохије, хладњаче из општине Штрпце већину откупљених смрзнутих малина продају у централној Србији, која их даље извози, што значи да малина са Косова и Метохије чини значајан део српског извоза. Подаци са терена показују да важан део укупне производње малина Србије потиче из општине Штрпце. Према речима Добривоја Стевановића, власника хладњаче „Скардус“, целокупна количина

малина коју локалне хладњаче откупе у овој општини продаје се већим хладњачама из централне Србије, које их даље извозе у иностранство.

Малинарство је постало веома популарно у овој планинској косовско–метохијској општини, захваљујући повољним условима за гајење малине. Од када је 2007. године почело озбиљније гајење овог воћа, велики број домаћинстава се опредељује за малинарство, те тај број данас износи око 800 малинарских домаћинстава. Због различитих турбуленција протеклих година, као што су колебања у цени, пандемија коронавируса, временских неприлика и нестабилног глобалног тржишта, број малинара варира у мањој мери, али и даље остаје најпопуларнија пољопривредна активност у општини.

Како би се на најбољи начин приказало стање малинарства у општини Штрпце, а такође и показало да ли и у којој мери ова економска активност може бити профитабилна за просечну породицу која живи на овим просторима, извршена је свеобухватна анализа која је овде приказана након прегледа литературе и методологије истраживања. На крају ће на основу прикупљених података, анализе стања на терену, добијених резултата, статистички значајних корелација, али и анализе инвестирања и трошкова гајења малине, бити изведени потребни докази, а на основу њих донесени одговарајући закључци и дата економска интерпретација истих.

3.2. ПРЕГЛЕД ЛИТЕРАТУРЕ

У данашње време се квалитетан научни рад не може замислити без добро организованог истраживања, како теоријског, тако и емпиријског. На почетку прво ће бити презентована анализа и резултати теоријског истраживања. Очекивано, у фокусу прегледа литературе јесу радови који са различитих аспеката доносе резултате везане за малинарство, како у свету, тако и код нас. Пажња је, наравно, посвећена више економским аспектима који се баве инвестирањем, запошљавањем радника, трошковима, извозом, економским, односно, одрживим развојем и слично. Закључци до којих су дошли различити аутори даће значајан допринос и корисне смернице у извођењу одговора на истраживачко питање овог поглавља, али и предлоге за будућа истраживања у малинарству, које представља значајну економску активност у многим земљама.

Република Србија већ дуже време је у врху светских произвођача малина. Црвена малина је врло тражено бобичасто воће и најпрофитабилнија воћна врста у Србији (Leposavić и др., 2013, стр. 154). Исти извор наводи да је са географског аспекта, Западна Србија са општинама Ариље, Ивањица, Бајина Башта, Брус, Ваљево, Гуча, Косјерић, Крупањ, Мионица и Чачак, главни регион узгоја малине. Колико је значај гајења ове воћне врсте вишеструк истичу Гогоић и Ивановић који наводе да су малине веома важан пољопривредни производ Републике Србије и да ова производња има много могућности за запошљавање у руралним областима (Gogić, Ivanović, 2013, стр. 326). Иако са значајним потенцијалима за запошљавање и самозапошљавање, засади малина су углавном на малим површинама, док је њихова производња још увек друга по реду економских активности за велики број произвођача и не представља главни извор прихода у домаћој привреди (Jakšić и др., 2023, стр. 162). Величина фарми утиче и да конкуренција на домаћем тржишту и приступ иностраном тржишту постану још тежи за локалне произвођаче, па сходно томе је потребно да локални произвођачи имплементирају стратегије које ће побољшати приступ тржишту и ефикасност (Gjokaј и др., 2017, стр. 28). Конкурентност и излазак на тржишта директно утичу на профитабилност малинара. Истраживање које је спроведено на примеру малинарства у Чилеу, веома важној земљи у светској производњи овог воћа, показало је да је за повећање профитабилности и прихода фарме, императив унапредити менаџерске способности малих фармера и оснажити их у будућем периоду (Jara-Rojas и др., 2018, стр. 362). Осим менаџерских вештина, битан сегмент наступа малинара је и прилагодити се захтевима тржишта на којима се малина продаје. Да су тржишни услови, откупна (продајна) цена малина, паритет инпута и аутпута, важни фактори који у великој мери могу утицати на исплативост инвестиције, закључили су у свом истраживању Средојевић и остали (Sredojević и др., 2013, стр. 71). С обзиром да је малина важан извозни производ Србије, како би се ојачала већ стечена позиција и истовремено освојила нова извозна тржишта, потребно је дефинисати и општу политику, испитати перспективе и успоставити дугорочне програме за производњу и прераду малине, како би се задовољили захтеви и тражња на светском тржишту (Klajić, 2017, стр. 51–52). Трошкови су, свакако, још један од битних фактора профитабилности сваке економске активности, па тако и малинарства. Wróblewska

и сарадници, који су истраживали економске аспекте производње малина на примеру фарми из Пољске, Србије и Украјине, наводе, да уз сличан технолошки ниво, најважнији фактори који одређују ниво трошкова, укључују људски рад и природне услове (Wróblewska и др. 2019, стр. 78). Ова тврдња је донекле оправдана и на примеру наше земље, јер смо сведоци да од временских услова и карактеристика окружења највише зависи принос у воћарству, а самим тим и у малинарству, али да и радна снага има велики удео у целом процесу.

Малинарство има важне друштвено–економске импликације на читаву заједницу која се њиме бави. Економски значај малинарства састоји се у релативно великом износу профита по јединици инвестираног капитала и рада, смањењу незапослености у домаћој привреди, бољем економском развоју, стварању и ширењу капацитета индустрије хране, док индиректни утицај може имати на развој повезаних индустријских активности, нето девизни ефекат, али и алокацију складишне инфраструктуре (Sredojević и др., 2013, стр. 71). Инвестирање у активности попут малинарства, има посебан значај за економију малих, руралних места, каква постоје широм Републике Србије. Ариље је место у Србији које је, свакако, најпознатије по малинама. Према истраживању које су 2017. године спровели Кљајић и сарадници, производња малина је у овом региону економски одржива и веома профитабилна, и по прорачунима, обезбеђује просечан приход од 9 300 евра по хектару (Кљајић и др. 2017, стр. 57).

Малинарство је веома заступљено и на подручју Косова и Метохије. Једна од општина, која постаје све познатија по овој делатности је општина Штрпце. Захваљујући, пре свега, погодним природним условима, а након детаљне анализе отпочео је узгој малина на простору подшарског краја. Малинарство је у експанзији од пре петнаестак година и представља значајну активност у економији ове општине. Да област Штрпца, односно, њен централни део, посебно око реке Лепенац, површине око 6.9 квадратних километара, има релативно повољне услове за гајење малина, показала је и анализа природних услова за развој малинарства на територији општине Штрпце (Durlević и др., 2018, стр. 8). Оно што је карактеристика за ово поднебље је да се, како наводе Максимовић и остали, малине гаје на малим руралним имањима, од 5 до 30 ари у брдовитим и планинским областима, са најбољим резултатима приноса (Maksimović и др. 2015, стр. 57).

За успех малинарства веома је важна и подршка која долази од стране различитих надлежних служби, удружења, али и еминентних стручњака из ове области. Осим што су фармери веома отворени да прате препоруке саветодавних служби за фарме, они такође углавном зависе од стручне подршке за покретање и формирање организација произвођача, наводе Bäuml и др. (2022, стр. 392.) и додају да је због њихових потенцијалних користи потребно помоћи у повећању сарадње у земљи. И кластер иницијативе су још један, веома важан нови инструмент, који се успешно може развити у пољопривредном сектору у руралним областима, и могу помоћи побољшању компетенција произвођача у региону закључују Параусић и Симеуновић истичући да у сектору малинарства има потенцијала за њихову одрживу примену (Parausić, Simeunović 2016, стр. 1425). С обзиром да се малине гаје, углавном, у мањим домаћинствима, анализа о исплативости узгоја малинарства на северу Косова и Метохије, показала је да је потребно убрзати специјализацију, али и формирати удружења, како би имали пун циклус производње малина (Maksimović, Milačić, 2013. стр. 1161). За рурална места углавном влада мишљење о малој запослености и економском развоју који је на ниском нивоу, а с обзиром на тренд одласка младих са села у урбане средине, чини се да сеоска места полако одумиру. Из тог разлога веома је битно да се одаберу пољопривредне културе, чија ће производња дати оптималне резултате у оваквим местима. Да је узгој малина једна од таквих пољопривредних грана, показује истраживање о профитабилности овог посла на територији општине Ариље у коме се закључује да поред финансијског ефекта, гајење малине омогућава упослење радне снаге, што је од велике социо–економске важности, нарочито у руралним крајевима Србије (Клјајић и др., 2017, стр. 57). Један од примера, како малинарство може побољшати развој руралних места, је север Црне Горе. У истраживању о одрживом менаџменту узгајања воћа у руралним местима Црне Горе, Зејак и остали указују да неке пољопривредне културе попут малина, имају оптималне услове раста и дају одговарајуће приносе уз добар квалитет плода у планинским местима (Zejak и др. 2021, стр. 3). Ипак, нису сви искористили услове које имају за гајење овог бобичастог воћа. Наиме, у Републици Северној Македонији, пољопривредни произвођачи још увек нису заинтересовани за гајење малина. Иако у овој држави постоје повољни земљишно–климатски услови за малинарство, ова грана

пољопривреде још увек није довољно развијена (Војковска и др., 2020, стр. 149). Исти аутори сматрају да се у будућности очекује повећање засада малина, услед побољшања услова за производњу овог воћа, али и веће подршке самим малинарима у овој земљи.

Из наведених резултата различитих истраживања у нашој држави и окружењу проистиче да гајење малина може бити врло исплатив посао, посебно у руралним срединама, које у последње време напушта млађа популација због одласка у веће градске центре. У циљу развоја ове гране воћарства, потребна је подршка релевантних фактора, која би поред економске ситуације сваког појединачног домаћинства побољшала и укупни економски развој читавог подручја.

3.3. МЕТОДОЛОГИЈА ИСТРАЖИВАЊА

Анализа производње малина у општини Штрпце, као и колико овај посао може бити исплатив за појединца, домаћинства и читаву општину, је у средишту пажње овог емпиријског истраживања. Циљ је да се малинарство, као важна економска активност у општини, представи кроз свој развојни период, односно, од садње првих садница, па до данас, и да се кроз различите видове економске и статистичке анализе, прикаже преглед стања на терену. Такође, на основу истраживачких налаза, извршена су доказивања на више начина, уз коришћење различитих метода, како би се што прецизније дошло до одговора на истраживачко питање овог поглавља. На основу добијених резултата, дате су смернице и препоруке за одређене будуће области које ће у фокус ставити унапређење малинарства, као важног сегмента економског, али и друштвеног развоја.

До података који су биле неопходне за ово истраживање, дошло се на неколико начина, али је навећи број података прикупљен непосредним анкетирањем малинара из различитих села општине Штрпце. На основу темељне претходне анализе малинарства, као и битних активности везаних за овај посао, састављен је упитник са 54 питања која се баве различитим аспектима овог посла. С обзиром да је у општини Штрпце велики број малинара, узорак анкетираних популације је нешто већи, односно у анкетирању је учешће узело њих 186, а читав процес спроведен је током 2022. године.

У уводном делу упитника, малинари су одговарали на питања општег типа која описију социо–демографске карактеристике статистичког скупа: пол, место становања, године старости, радни статус, величину домаћинства, образовање, породична примања. Остала питања су формулисана да пруже увид у стање и перспективе развоја малинарства на овим просторима. Нека од њих су:

- дужина и мотиви бављења овим послом,
- укључености чланова домаћинства малинара у овај посао,
- површини земљишта у поседу, као и површини под малинама,
- врсти малина који узгајају, најнижем и највишем приносу, ценама,
- укупној инвестицији, трошковима гајења малина, и другим финансијским аспектима,
- пласману малина, односу са хладњачама, задовољству обостраном сарадњом,
- преради малина и могућностима да се она подигне на виши ниво,
- зарадом од овог посла, као и могућностима обезбеђења егзистенције породице/домаћинства,
- проблемима са којима се малинари сусрећу и предлозима како да се они реше,
- главним актерима који су одговорни за унапређење малинарства у општини Штрпце,
- плановима за будући период и друго.

До битних података за функционисање ове гране воћарства, дошло се и интервјуисањем појединих малинара, који су познати по свом искуству и добрим резултатима, као и са власницима појединих хладњача које функционишу у општини. Информације добијене из интервјуа су коришћене као квалитативна допуна већ постојећој бази података.

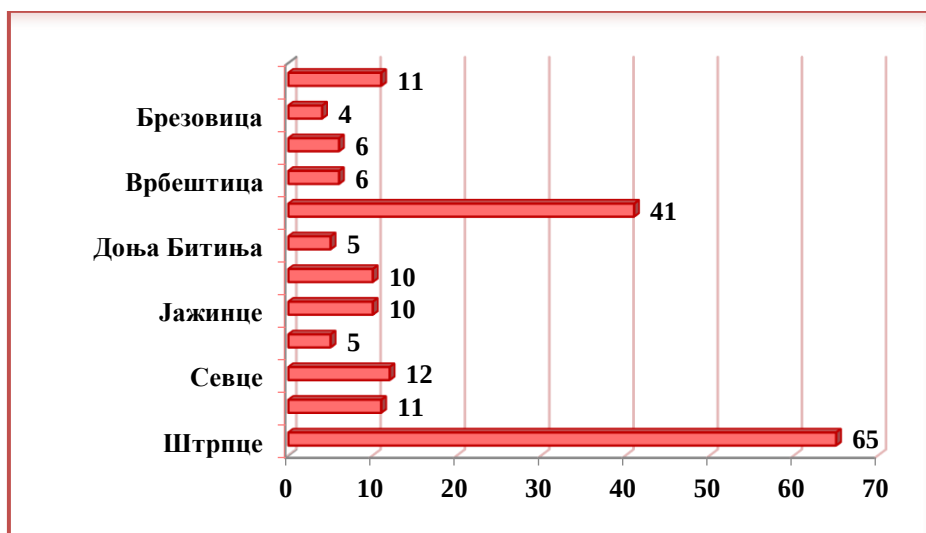
Услед непостојања базе података о малинарима у општини Штрпце, истраживање ове гране воћарства било је нешто сложеније. Недостатак релевантних званичних информација везаних за саму општину, али и читав простор Косова и Метохије, надомешћен је коришћењем доступних база статистичких података РЗС, Привредне коморе Србије, међународне агенције Уједињених нација за пољопривреду ФАО, Европске комисије, као и осталих релевантних портала и веб сајтова. Због немогућности да се упореде подаци добијени путем овог истраживања са подацима везаним за општину Штрпце, уместо хипотезе

постављено је истраживачко питање које гласи: *Да ли, и у којој мери малинарство може бити активност која ће допринети подизању стандарда индивидуалних домаћинстава која се баве овом врстом делатности, али и економског развоја читаве општине Штрпце?*

3.4. РЕЗУЛТАТИ И ДИСКУСИЈА

Малина се у општини Штрпце узгаја у свим селима, као што се види са Графикана 3.2. Највећа села у општини имају и највећи број малинара, што је показало истраживање, мада то није увек правило, јер и мала села, попут Сушића, где малина јако добро успева, такође имају завидан број малинара.

Графикон 3.2. Пребивалиште испитаника

Највећи број испитаника је из Штрпца (65) и Готовуше (41), 12 је из Севца, док по 11 има у Брезовцу, и Сушићу, а по 10 Јажинцу и Драјковцу. Из осталих села има мање од 10 малинара међу анкетиранима (Брезовица 4, Вича 6, Врбештица 6, Горња Битиња 5, Доња Битиња 5). Посао је такав да га могу радити и старији и млађи, мушкарци и жене, што је истраживање и потврдило. С обзиром да су мушкарци традиционално главе породице, знатно већи број њих 149 је учествовао у анкетавању (80.1%) док су 37 испитаница женског пола (19.9%). Ипак, ово не значи да су мушкарци више укључени у посао, већ једнако важну улогу у послу имају жене.

Када је у питању старост испитаника, заступљене су све старосне групе. Просечна старост анкетираних малинара је 42.15, уз СД=10.41 година, па је очекивано, највише, 80 испитаника (43%) средње старосне доби, од 40 до 50 година и од 29 до 39 година (24.4%). Најмањи број испитаника су они најстарији од 62 до 72 године (2.7%), 24 малинара (12.9%) је старости од 18 до 28 година, док од 51 до 61 годину има 32 малинара (17.2%). Најмлађи малинар има 21 годину, из Драјковца је, малог села, које последњих година млади неретко напуштају у потрази за бољим животом. Као један од укупно десетак малинара у селу, пружа наду за боље дане и живот овог планинског места.

Табела 3.3. Број чланова домаћинства малинара по селима

Пребивалиште	Број чланова Вашег домаћинства								Укупно
	1	2	3	4	5	6	7	8	
Беревце	0	0	0	2	6	1	2	0	11
Брезовица	0	0	0	0	0	4	0	0	4
Вича	0	0	0	1	2	0	3	0	6
Врбештица	0	0	0	2	3	0	1	0	6
Г. Битиња	0	0	1	0	3	1	0	0	5
Готовуша	1	0	0	10	16	7	6	1	41
Д. Битиња	0	0	2	1	1	0	1	0	5
Драјковце	0	0	1	3	4	2	0	0	10
Јажинце	1	0	1	2	3	3	0	0	10
Севце	0	1	2	5	2	1	1	0	12
Сушиће	0	0	1	2	5	1	1	1	11
Штрпце	0	0	8	16	15	18	6	2	65
Укупно	2	1	16	44	60	38	21	4	186

Иако их нема у анкети, због поштовања Закона да у анкетирању не учествују млађи од 18 година, тј, малолетни, лакше послове у малињацима, посебно у време бербе обављају и млађи од 18 година, па чак и деца стара десетак и више година. То је за њих, у време летњег распуста, лепа разонода, али и добра прилика да себи обезбеде џепарац. Деца, уз остале чланове породице, укључена су у посао код 17.2% малинара, док поред њих, додатне раднике у време већих послова у малињацима, попут бербе и резидбе, укључује 7% анкетираних. Највећи број малинара, скоро половина испитаника, одговорило је да су сви одрасли чланови

породице укључени у овај посао (47.8%). Њих 23.1% каже да су то само поједини одрасли чланови домаћинства, док 4.8% испитаника овај посао обавља самостално.

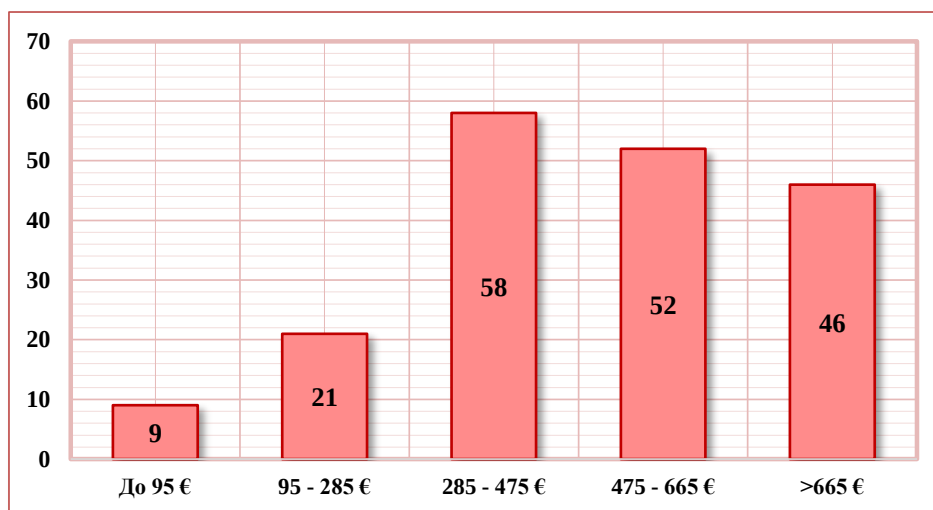
Када је реч о величини домаћинства испитаника, просечан број њихових чланова је 5. Од свих испитаника, само два малинара (1.08%) живе сами у домаћинству (Јажинце, Готовуша), док са друге стране, имамо 4 породице испитаника (2.15%) које имају и по 8 чланова (Готовуша, Штрпце, Сушиће). Распоред осталих домаћинстава по селима дат је у Табели 3.3.

Када је реч о нивоу образовања малинара, овим послом се баве људи различитих образовних категорија. Највише је оних са средњом стручном спремом 49 (42.5%), а затим са вишом/високом школом 46 (22.6%). Скоро четвртина испитаника је са факултетском дипломом 42 (22.6%), док је са основном школом 10 (5.4%). Најмањи број испитаника је 9 (4.8%) са титулом мастера/магистра. Гледано по селима, можемо рећи да Готовуша има најобразованије малинаре, од укупно 41 испитаника из овог села, њих 13 (31.71%) са факултетом, а седморо (17.07%) са титулом мастера/магистра. Само Штрпце има скоро упола овакве резултате, што се тиче образовања испитаника малинара, јер има 16 (24.62%) факултетски образованих малинара, али без оних који имају титулу магистра/мастера, од укупно 65 испитаника.

Малинарство је посао који не захтева пуно посла током целог дана и, осим у време бербе, оставља времена за бављење и другим послом. Одговори на питање „Који је Ваш радни статус?“ показали су да је учесницима овог истраживања малинарство, ипак, други по приоритету, посао. Највише њих је запослено у различитим институцијама 81 (43.5%). Забрињавајуће велики број је оних који немају никакво запослење 69 (37%). Миноран број је оних који се баве и другим пољопривредним занимањима 15 (8.1%), затим пензионера 12 (6.5%), као и самосталних предузетника 9 (4.8%). Даљом анализом примећено је да је у Севцу, једном од прва три села по величини у истраживању, на основу броја анкетираних, највећи број незапослених малинара 3 (25%), што нам говори да би ова делатност била добра прилика за њихово samozapošljavanje. С обзиром на чињеницу да у општини Штрпце, као и у осталим руралним местима широм наше земље, има доста незапослених људи, гајење малина је многим породицама на овим просторима, једини извор прихода. Зато брине чињеница да, од укупног броја

испитаника, њих 22 (11.83%) нема ниједног запосленог члана у породици, једног има 75 њих (40.32%), док 71 испитаник (38.17%) има два члана који су у радном односу. Троје запослених чланова породице има свега 12 (6.45%) испитаника. Број запослених свакако утиче и на месечне приходе у домаћинству (Графикон 3.3.).

Графикон 3.3. Укупна примања у домаћинству малинара у еврима

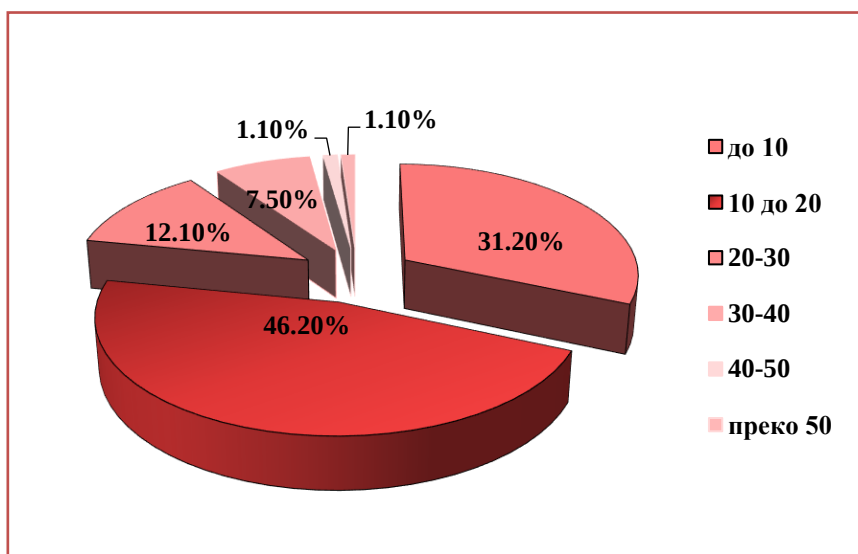

Главни извори прихода грађана општине Штрпце, у највећој мери, везани су за послове у државним институцијама у систему Владе Републике Србије. Мањи број становништва бави се приватним бизнисом, док пољопривреда служи за допуну буџета. Мада, нужно је истаћи чињеницу, да је пољопривреда у појединим домаћинствима и главна активност, од које се обезбеђује егзистенција. До сличних резултата се дошло и анализом података овог истраживања. Анкетираним малинарима је постављено питање „Да ли се, поред малинарства, бавите неким другим послом?“. Највећи број, њих 70 (37.6%) је рекло да су запослени у некој државној институцији, попут општинских органа, школа, амбуланти, Домова здравља и осталог. Трећина испитаника се бави само малинарством 61 (32.8%), док се четвртина њих 45 (2.2%) бави и осталим пољопривредним активностима, попут сточарства и ратарства. Приватних предузетника међу анкетираним малинарима има 9 (4.8%), док се само један малинар (0.5%) бави „неким другим послом“.

Малинари су одговорили на питање и „Колику површину земље имају у поседу?“, а затим и „Колика је њихова површина под засадима малина?“. Сви анкетирани малинари заједно имају укупно 31 675 хектара земље у свом поседу

(Графикон 3.4.). Највећи број испитаника 48 (25.8) у свом поседу има до 30 ари различитих пољопривредних површина. Од 60 до 120 ари има 40 (21.5%) малинара, нешто мањи број 37 (19.9%) је оних који у поседу имају од 120 до 300 ари укупне површине, док 30 (16.1%) испитаника има од 30 до 60 ари земље. Очекивано, најмање је оних са највећом површином земљишта у свом поседу, преко 10 хектара, свега 12 (6.5%). Што се тиче распореда по селима, највећа површина земљишта је заступљена у: Готовуши, Штрпцу, Беревцу, Драјковцу, Севцу, Сушићу. Као и у целој Републици Србији, тако и у планинским руралним местима, битна карактеристика овог посла је уситњеност поседа под пољопривредним, а самим тим и воћарским културама. То је случај и са површинама под малином у Сиринићкој жупи, што је потврдило и ово истраживање.

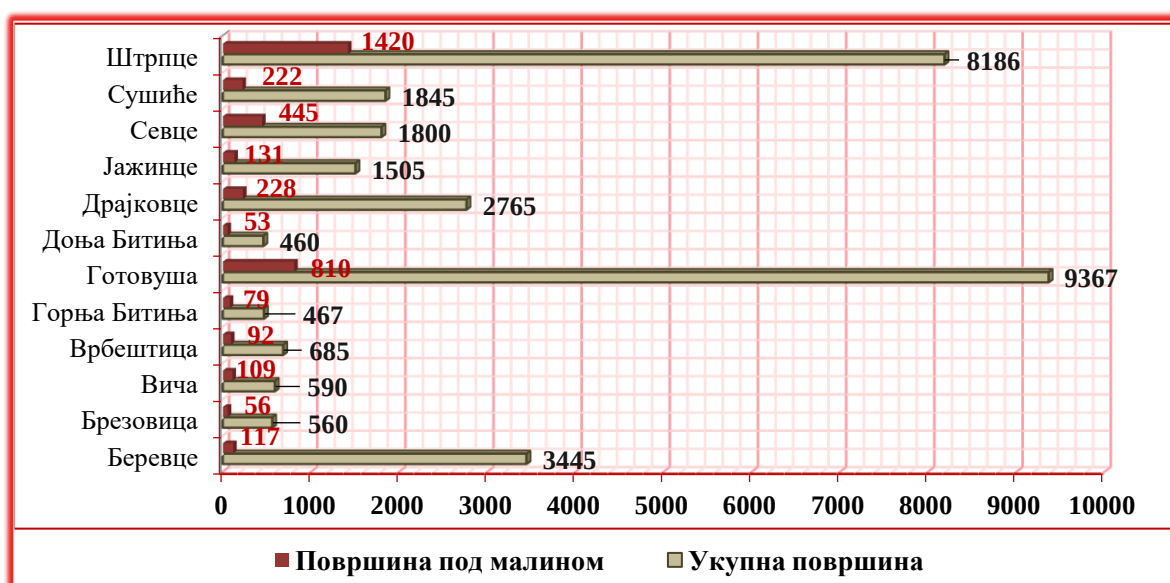
Графикон 3.4. Површина засејана малинама у општини Штрпце у арима

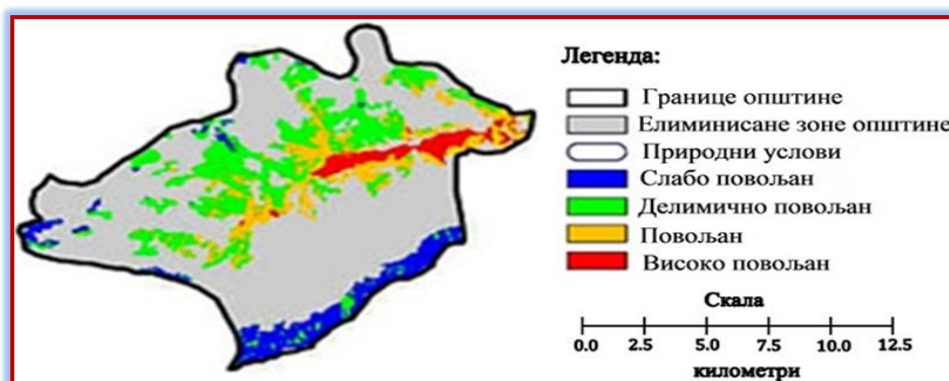
Истраживање је показало да је просечна величина парцеле под малинама 20.23 ари, уз стандардну девијацију од 30.70 ари. Међу испитаницима има највише 86 (46.2%) оних који гаје малину на површини од 10 до 20 ари, док 58 (31.2%) има површину под овим воћем до 10 ари. Од 20 до 30 ари има 24 (12.9%) малинара, док само 14 (7.5%) испитаника гаји ово „црвено злато“ на површини од 30 до 40 ари. Најмањи број испитаника, по двоје, тј. по 1.1% има највеће површине под малињацима, или од 40 до 50 или чак, преко 50 ари.

Гледано по селима, на следећем Графикону 3.4. приказан је распоред укупних површина парцела у поседу малинара, као и парцела под малином. Укупна површина под засадама малина свих испитаника је 37.62 хектара што представља удео од 11.88% од укупне површине земљишта у њиховом поседу. Према процени самих малинара испитаника у општини Штрпце је око 70 хектара површине засејано малином, тако да се може рећи је овим истраживањем обухваћена половина од укупне површине малињака у општини Штрпце.

Графикон 3.4. Укупна површина земље у поседу малинара и засади под малином по селима

Слика 3.1. Мапа зона општине Штрпце према природним условима за гајење малина

Извор: Durlević и сарадници, 2018. стр. 8

Малинарство је у општини Штрпце у мањој мери било заступљено дуги низ година, али је експанзија ове гране воћарства започела после 2007. године. По речима Добривоја Стевановића, биолога из Штрпца, идеја да се развије малинарство потекла је захваљујући анализи коју је 1990. године извршила Српска академија наука и уметности/САНУ, односно Географски Институт Јосиф Панчић.

Испитивање одлика природне средине Сиринићке жупе и комплексна аналитичка и синтетичка студија општине Штрпце, покренути су у циљу разраде научних основа за планско усмеравање развоја и остварење оптималних развојних ефеката (Динић, 1990, стр. 1). Након детаљног проучавања закључака овог истраживања, Стевановић истиче да је закључио да малинарство има велики потенцијал на овом поднебљу. Анализа природних услова применом ГИС технологије коју су Дурлевић и остали (Durlević и сарадници, 2018. стр. 8) извршили 2018. године је ово потврдила. На мапи општине се могу видети различите зоне док су оне обојене жутом и црвеном бојом, веома погодне за гајење малина.

На основу анализе, истраживање је показало да општина Штрпце може имати значајне користи од узгоја малине као пољопривредне делатности, од које би локално становништво, због економске неизвесности и отежаних услова живота, могло да обезбеди социо–економску стабилност за одређени период (Durlević и др., 2018, стр. 9). Како је у интервјуу даље навео Добривоје Стевановић, поменута анализа САНУ, учврстила га је у његовој намери да отвори хладњачу на овим просторима, па је сходно томе 2007. године покренут читав процес омасовљења малинарства. Након написаног програма о развоју малинарства, у коме је важну улогу имао и Драган Реџић, дипломирани економиста из Штрпца, као и организовања посета Ариљу 2007/2008. године, мештани су, ипак, били доста неповерљиви према овој идеји, а само њих неколико је веровало да ће она моћи да заживи у пракси. У прилог томе иде и чињеница да је само седморо мештана општине Штрпце боравило у првој посети Ариљу и посетило тамошње хладњаче. Према речима Стевановића, то га није обесхрабрило, већ је и у наредним годинама напорно радио на развијању своје идеје и истрајао у својој намери. На скупу Привредне коморе о економском развоју Косова и Метохије, који је 2008. године одржан у Косовској Митровици, представљен је програм развоја малинарства у

Општини Штрпце. На основу њега, на иницијативу Привредне коморе Србије, стручњаци из Института за воћарство у Чачку, на челу са Александром Лепосавићем, направили су свој програм који се базирао на првобитном програму Добривоја Стевановића и Драгана Рецића, који је обogaћен, како са стручног и научног аспекта, тако и сопственим искуством. Захваљујући њему у Штрпце је стигло првих 3 000 садница малина, које су обезбеђене из средстава УСАИД-а, који је Стевановићу одобрио и донацију за изградњу хладњаче. Саднице су подељене свима који су желели да се опробају у овом послу. Након извесног времена, и Канцеларија за Косово и Метохију Владе Републике Србије обезбедила је још 25 000 садница сорте Микер, које су такође подељене мештанима Сиринићке жупе у свим селима. Тада је, према процени Добривоја Стевановића, засађено један до два хектара малина на овом простору. Због тадашњих околности и политичких прилика, малинарство се суочавало са бројним изазовима. Оно што је директно оставило последицу у првим годинама покретања масовнијег малинарства је да су се, због задржавања на административном прелазу, доста садница које је обезбедила Канцеларија за Косово и Метохију, осушиле и касније, када су засађене, нису се примиле у комплетној количини. Ипак, то није зауставило експанзију развоја ове гране воћарства.

И поред великих потешкоћа, као и честих нестајања струје које је кључна за рад хладњача, у којима су се малине складиштиле након бербе, људи су били упорни у намери да се идеја о развоју малинарства спроведе у дело. Када је стигла прва зарада, чак и они који су били неповерљиви према садњи малина, заједно са осталима, почели су да траже додатне саднице. Затим су уследиле, услед налета позитивне мотивације, нове посете Ариљу, сада већ много масовније и више посећеније. Стручњак за воћарство Александар Лепосавић, је такође присуствовао тим догађајима, а у општини Штрпце су организоване различите едукације на основу његовог програма.

Из тог разлога највише мештана општине почело је да се бави овим послом управо пре 6 до 10 година 88 (44,1%), а нешто мањи број је у овом послу до пола деценије 66 (35,5%). Од 11 до 15 година малинарством се бави 19 (10,2%) малинара, док је најмањи број са стажом преко 15 година, свега 4 мештана (2.2%). 2022. година, када је ово истраживање и одрађено, за петнаесторо малинара (8.1%)

била је прва година у узгоју овог воћа. Мотиви да се неко одлучи за започињање овог посла су различити (Табела 3.5.), мада се може приметити да се пољопривредници из општине Штрпце лако одлучују за гајење малине, што је још једна предност малинарства.

Табела 3.5. Мотиви за бављење малинарством малинара по селима

Пребивалиште	Који је био ваш мотив за бављење малинарством?				N
	Наставак породичног посла	Зарада и обезбеђивање егзистенције породице	Додатни приход поред осталих финансија	Хоби и задовољство	
Беревце	0	3	8	0	11
Брезовица	0	1	3	0	4
Вича	0	5	1	0	6
Врбештица	0	3	2	1	6
Г. Битиња	0	3	2	0	5
Готовуша	0	20	21	0	41
Д. Битиња	0	1	3	1	5
Драјковце	0	5	5	0	10
Јазинце	0	5	5	0	10
Севце	0	7	5	0	12
Сушице	1	4	6	0	11
Штрпце	0	16	45	4	65
Укупно	1	73	106	6	186

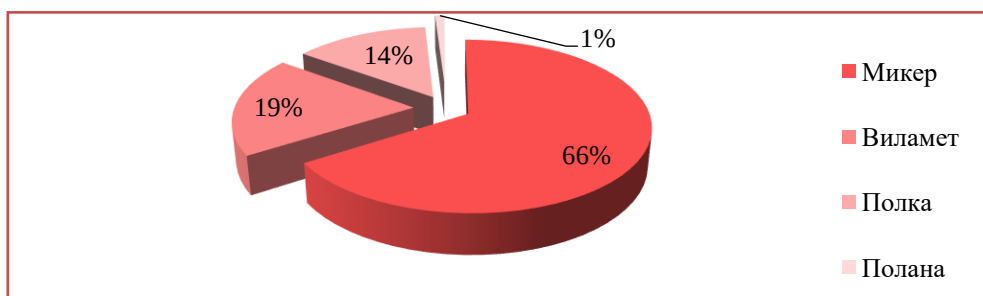
Највише малинара 106 (56.99%) је ову активност започело због остваривања додатних породичних прихода, што је и једним делом очекивано, јер је већ утврђено кроз досадашњу анализу, да велики број испитаника већ има неки „редован“ посао. За значајан број малинара, њих 73 (39.25%) зарада и обезбеђивање егзистенције је главни мотив.

Ово показује да су мештани општине Штрпце свесни да малинарство има потенцијала за остваривање прихода, и да се у складу са својим породичним приликама, крећу и њихови мотиви. Већина њих 125 (67.2%) је истрајна у томе, не планира никакве промене и свом узгоју малина, иако се зна да добит у овом послу, као и сваком пољопривредном, зависи, пре свега од временских услова који

владају текуће године. Они мање истрајнији, њих 4 (2.23%) се у случају лоше године или незадовољавајуће цене откупа малина, понекад одлуче да престану да се баве малинарством, али и да смање засаде под малином 10 (5.4%) , док одлуку лако промене у случају бољих услова. Олакшавајућа околност је то што малина брзо после садње, почиње да даје приносе, па не треба чекати дуги низ година за њен пун принос. Само мањи број испитаника се не обазире на зараду, како се може приметити по резултатима истраживања. Седморо малинара (3.8%) је у овом послу ради задовољства и планира значајно повећање уз проширење делатности, набавку нове опреме и друго.

Када је реч о врстама малине које се узгајају у општини Штрпце, најзаступљеније су Микер, Виламер, Полка, Полана (Графикон 3.5.). Према речима малинара поменуте врсте показале су се као најбоље за ово поднебље, и у зависности од села до села обезбеђују једну или две бербе годишње, које под утицајем временских услова могу бити раније и касније током летњих месеци.

Графикон 3.5. Сорте малина заступљене у општини Штрпце

Највећи број малинара у истраживању имају једну бербу 179 (96.2%), док остатак од 7 (3.8%) њих годишње два пута обере своје малињаке. Последњих година почело се са садњом и врсте Фертоди, као и Црни Виламет, али је сада тај процес у експерименталној фази, и чека се неколико година да се види како ће се показати са приносима. Анкетирани малинари највише гаје сорту Микер 122 (66%), док су сорта Виламет заступљена са 19% (36), а остало чине Полка и Полана, заједно 28 (15%). Да су ове сорте најпогодније за гајење у Србији, потврдило је и истраживање Лепосавића и сарадника. Они наводе да су сорте Виламет и Микер, показале изузетни потенцијал приноса и најквалитетнијег воћа, што их чини погодним, како за свежу употребу, тако и за различите облике прераде,

док се сорта Туламин, може препоручити само за свежу потрошњу (Leposavić и остали, 2013. стр. 154).

Табела 3.6. Кретање броја засада малина код испитиваних малинара у општини Штрпце

Одговори	N	%	Кумулативни %
Смањен је у већој мери	9	4.80%	4.80%
Смањен у мањој мери	5	2.70%	7.50%
Остао је исти	114	61.30%	68.80%
Повећан је у мањој мери	49	26.30%	95.20%
Повећан је у већој мери	9	4.80%	100%
Укупно	186	100%	

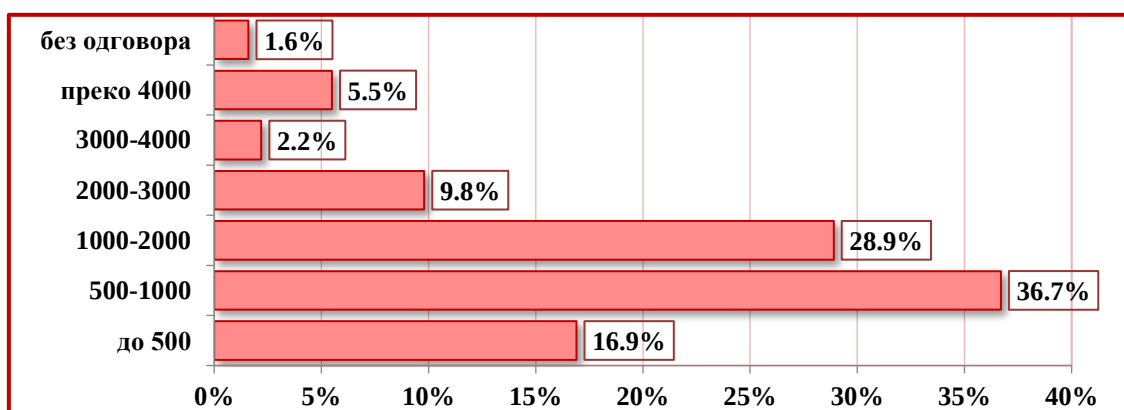
У зависности од различитих фактора, али пре свега од цене одређене године, малинари из општине Штрпце доносе одлуку да ли ће наредне године наставити са овим послом, проширити га или престати да се баве њиме. Из тог разлога им је постављено питање „*Како се кретао број Ваших засада малине?*“ од када су почели да се баве малинарством, па све до тренутка испитивања. Код највећег броја испитаника, као што је приказано у Табели 3.6., одговор је био да је број засада остао непромењен од тренутка када су почели да се баве овим послом, па до данас 114 (61.3%). Повећање засада, у мањој мери, десио се код 49 (26.3%) испитика малинара, док је повећање у већој мери забележено код деветоро малинара (4.8%)

Само мањи број малинара одговорио је да се током периода бављења малинарством десило смањење засада, и то смањење у већој мери забележено је код 9 (4.8%) малинара, док је само њих петоро одговорило да су им засади смањени у мањој мери (2.7%). Ово показује да су малинари из општине Штрпце веома посвећени и истрајни у овом послу, јер већина њих у континуитету одржава исти или сличан број засада под овим воћем.

Кретање броја засада у великој мери зависи и од финансијских средстава која су потребна за оснивање, а касније и одржавање малињака. У зависности од броја засада и површине земљишта која је обезбеђена за гајење малина, разликују се и средства која је потребно инвестирати. Више аутора се слажу да би инвестиције у производњу малина требало да буду значајније (Gogić, Ivanović 2013, Jakšić и остали, 2023.). Највећи број анкетираних малинара слаже се у оцени да је за започињање овог посла потребно издвојити између 500 и 1 000 евра 67 (36.7%) и

између 1 000 и 2 000 евра њих 53 (28.9%). Нешто већи износ од 2 000 до 3 000 евра издвојило је 18 испитаника (9.8%), између 3000 и 4000 евра само 4 (2.2%) испитаника, док је највише, преко 4 000 евра, за почетак овог посла финансирало 10 (5.5%) малинара. Најмање финансијских средстава, односно до 500 евра, издвојило је 31 (16.9%) анкетираних, што је приказано у Табели 3.7.

Табела 3.7. Износ укупне инвестиције код испитаних малинара у еврима

Даљом анализом по селима, примећено је да је најмање средстава за инвестицију издвојено у селу Врбештица, свега 130 евра, док је највећи износ од 5 200 евра забележен у селима Готовуша, Штрпце и Јажинце. Било је и троје малинара који нису дали одговор на ово питање, већ су навели да је у питању донација за коју није познат (или не желе да открију) износ. Када се саберу инвестиране суме свих анкетираних малинара, добијамо суму од укупно 255 648 евра. Највише од овог броја инвестирано је за формирање малињака у Штрпцу (101 808 евра) и Готовуши (63 200 евра), што је и очекивано, јер су и површине под малином у овим селима највеће. Упоређивањем укупне суме инвестираних средстава и површине засејане малинама у ова два највећа села, добијамо да је у Штрпцу по хектару засејане малине потребно инвестирати око 7 100 евра (односно 71 €/а), док је у Готовуши та сума нешто већа и износи 7 800 евра по хектару (тј. 78 €/а).

Већина испитаника сама је финансирала целокупну инвестицију око малина, иако је последњих година помоћ пољопривредницима па и малинарима на Косову и Метохији веома значајна. Са различитих страна, односно, из различитих извора финансирања, малинари добијају финансијску или помоћ у садницама, опреми или

нечем другом. Из тог разлога малинарима у истраживању је постављено питање „да ли су до сада за инвестицију у започињање овог посла или у неке друге сврхе (проширивање засада, нову опрему, систем наводњавања и друго) добили неку помоћ“? Истраживање је показало да је највећи број њих самостално финансирао инвестицију, али и све друге трошкове које овај посао доноси 108 (58.1%), док су остали користили различиту помоћ од следећих фактора:

- Локалних институција 52 (28.0%),
- Привремених институција у Приштини 8 (4.3%),
- Владе Републике Србије односно Канцеларије за Косово и Метохију 3 (1.6%),
- Различитих међународних донатора 9 (4.8%),
- док је помоћ за инвестицију, али и у виду опреме и других ставки неопходних у малинарству од више поменутих чинилаца користило 6 (3.2%) анкетираних малинара.

Осим од људског фактора (примене агротехничких мера и обављања свих неопходних активности у малињаку), принос малина, као и све везано за пољопривреду, генерално, највише зависи од природних услова у оквиру одређене календарске године. На основу одговора испитаника, може се видети да принос малина у килограмима често варира, па тако је 248 (94.10%) малинара суочило са најмањим приносом који је био испод 100 килограма по ару у сезони, док је највиши принос, од чак преко 300 – 500 килограма по ару, забележен код 12 (7.4%) малинара. Остали износи наведени су у Табели 3.8, као приказ искуства малинара до 2022. године.

Табела 3.8. Најнижи и највиши принос малина у килограмима по ару засада

Најнижи принос (кг/ару)	N	%	Највиши принос (кг/ару)	N	%	Просечан принос (кг/ару)	N	%
до 100	248	94.1	до 100	68	42.0	до 100	109	67.3
100–200	11	5.9	100–200	82	50.6	100–200	51	31.5
200–500	/	/	300–500	12	7.4	300–500	2	1.1
> 500			без одговора	24	12.9	без одговора	24	12.9
Укупно	186	100	Укупно	186	100	Укупно	186	100

Малинари су одговарали и колико засејане површине под малином у арима је потребно да би остварили задовољавајућу зараду. Највећи број њих, 69 (37.1%) је рекао да је то између 10 и 20 ари, док 59 (31.7%) сматра да је

довољна површина до 10 ари. Остали испитаници су амбициознији у погледу површине засада под малинама од које може пристојно да се живи. Тако, 28 (15.1%) каже да је то површина од 20 до 30 ара, 19 (10.2%) од 30 до 40 ари, а 11 (5.9%) сматра да је потребно малину засејати на више од 40 ари обрадиве површине.

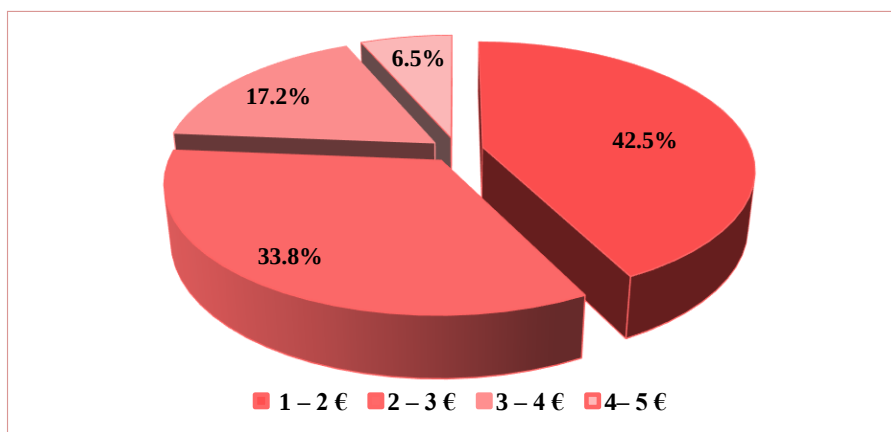
Табела 3.9. Површина у арима под малином, која би донела задовољавајуће приносе и зараду

	N	%	Кумулативни %
До 10	59	31.7	31.7
10 – 20	69	37.1	68.8
20 – 30	28	15.1	83.9
30 – 40	19	10.2	94.1
Преко 40	11	5.9	100.0
Укупно	186	100.0	

Откупна цена за килограм малина је један од најзначајнијих фактора који утиче на одлуку многих малинара да се баве овим послом, али и чији износ малинари који се дуже времена баве овим послом жељно исчекују сваке године. Према речима искуснијих стручњака у овом послу, цена малина у општини Штрпце сваке године формира се на основу кретања цене малина у прве три највеће земље по производњи малина у свету. Како је међу њима и Република Србија, велики утицај има формирање цене у општини Ариље. Цена малина је у општини Штрпце, у протеклих 5 година значајно варијала. Од 2018. године, када је износила 0.80 евра за килограм, па до преко 4 евра 2022. године, цена малина је константно расла. Ипак, то не значи да ће и даље расти, јер је на почетку бербе 2023. године била 1.3 евра. Познаваоци прилика у малинарству сматрају да није реално очекивати да се понови цена изнад 4 евра. То би, наравно, за малинаре било веома добро, али узимајући у обзир прилике на тржишту, али и очекивања малинара и задовољство ценом, стручњаци из општине Штрпце сматрају да би цена око 2 и мало више од 2 евра, била задовољавајућа и за тржиште и за малинаре. С обзиром да се на тржишту у светским размерама дешавају различите промене, остаје да се види какав ће тренд цена малина бити у наредним годинама.

На основу горе наведеног, види се да разлика у цени малине понекад може бити веома велика, па је малинарима постављено питање „*која би за њих била минимална цена по килограму, а која би покрила трошкове и омогућила остварење зараде*“? На Графикону 3.6. јасно се виде ставови малинара општине Штрпце и њихова скромна очекивања задовољавајуће откупне цене малина, како њихов труд, не би био узалудан, а производња била одржива.

Графикон 3.6. Минимална цена која би задовољила малинаре по питању трошкова и зараде

Важну улогу у читавом процесу везаним за рад око малина имају хладњаче, које откупљују значајне количине овог воћа. У општини Штрпце две хладњаче у власништву локалних Срба (Scardus⁷ и Sharr berry⁸) константно послују дужи низ година са малинарима, док се из године у годину често појављују и хладњаче и откупљивачи из околних места, који се такође, баве откупом свеже малине. Највећи број малинара, очекивано, своје малине продају локалним хладњачама 162 (87.1%), док је остатак њих своје проверење поклонио хладњачама из других места 24 (12.9%). Добра сарадња малинара и хладњача кључна је за обострано задовољство. Било је и добрих и лоших примера, па је малинарма постављено питање „*како су задовољни односом са хладњачама и откупљивачима, који послују у овој општини*“? Ево њихових одговора:

- да је сарадња незадовољавајућа у потпуности сматра 20 (10.8%),
- у мањој мери, сарадњом са хладњачама незадовољно је 34 (18.3%),

⁷ <https://organika-ks.org/sr/anetaret/scardus/>

⁸ <http://www.sharrberry.com/>

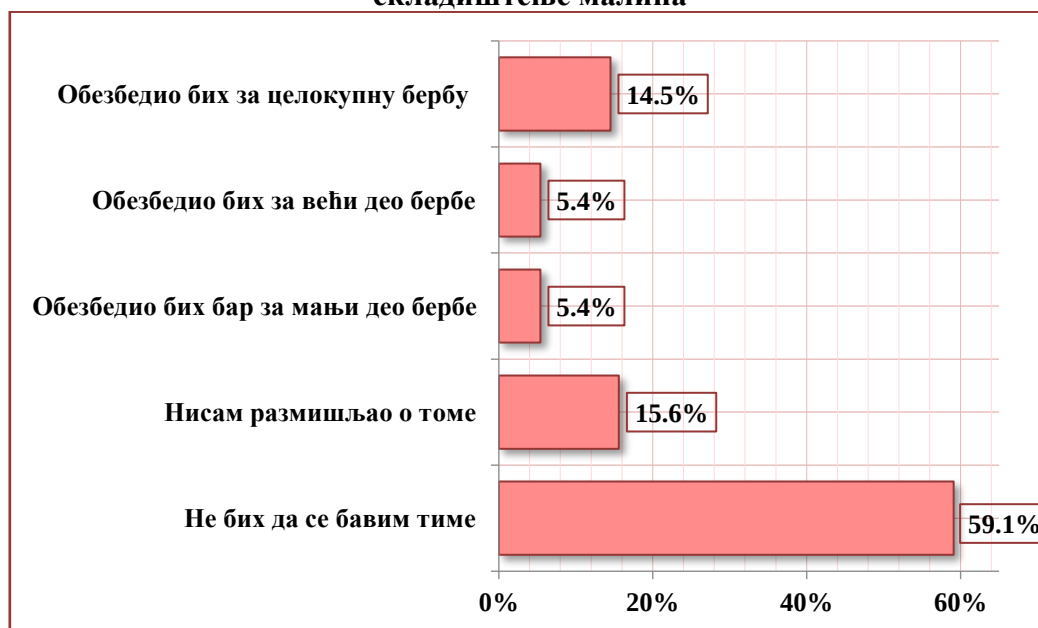
- 66 (35.5%), малинара је става да задовољство сарадњом зависи од хладњаче са којом сарађују,
- у већој мери сарадња је задовољавајућа за 55(29.6%) анкетираних,
- без замерки на одличну сарадњу са хладњачама је 11 (5.9%) малинара.

Оно што највише окупира малинаре у односу са хладњачарима, поред цене, је исплата. Хладњачари на различите начине врше исплату, неки од њих одмах по пријему малина исплаћују, други након завршетка бербе, док трећи чак више месеци након бербе. Анкетирани малинари су најчешће одговорили да се исплата врши у договору са хладњачама, односно по процени која је у том тренутку најбоља за све 80 (44.1%). По завршетку бербе новац од продате малине добије 60 (32.3%), малинара, док 20 (10.8%) њих, новац добије одмах по пријему малина. Укупно 20 (11.8%) испитаника је навело, да све то зависи од године до године, док само два малинара (1.1%), кажу да се са исплатом најчешће касни. Из распореда одговора може се закључити да је најбоља опција пре читавог овог процеса одабрати хладњачу или откупљивача за кога се процени да је поуздан и да неће одступити од договореног, и са њим договорити све услове око бербе, класификације малина, пријема робе, транспорта и плаћања.

Малинари у општини Штрпце углавном немају свој простор за складиштење убране малине, већ одмах након бербе малину предају хладњачама. То је потврдило и истраживање јер је 183 (98.4%) малинара тако одговорило на питање *“Да ли у свом поседу имате неки простор за складиштење малина?”*. Само њих троје (1.6%) су изјавили да имају простор малог капацитета, али да већи део бербе продају хладњачама. То показује колико су малинари зависни од хладњача и откупљивача, јер је познато да, уколико се малина не смрзне у одређеном року, онда се поквари и није за употребу, а губици су огромни. Иако је за то потребна већа инвестиција, обезбедбеђење сопственог простора за складиштење малине значило би и извесну самосталност и независност у послу којим се баве. Из тог разлога малинари су изнели став о обезбеђивању простора за складиштење, уколико би за то имали могућност. Највећи број испитаника је одговорио да није заинтересован да се бави тиме 110 (59.4%), док 29 (15.6%) малинара није размишљало о томе, а остатак би обезбедио веће или мање капацитете за складиштење (Графикон 3.7.). Из оваквог распореда одговора може се закључити

да, иако већина малинара нема свој простор за складиштење, ипак нису заинтересовани да га обезбеде. Разлози за то могу бити недостатак финансијских средства, радне снаге, неудруживање са другим малинарима или неупућеност, односно, то што не користе помоћ едукованих стручњака. Помоћ у виду финансија или донације у опреми, вероватно би утицала да се ова одлука промени.

Графикон 3.7. Мишљење малинара о обезбеђивању сопствених капацитета за складиштење малина

У општини Штрпце, малина се највећим делом хладњачама предаје свежа, одмах након бербе, док хладњаче обезбеђују класирање и у смрзнутом стању врше транспорт малина, најчешће прво до централне Србије, где се заједно са осталом малином извози у иностранство. Иако је прерада малина, па продаја готових производа, као што су џемови, сокови, слатка, компоти, много исплативија, ретко ко се тиме бави на истраживачком подручју, или то раде само за личне потребе. Прерадом малине не бави се 65.6% испитаника, само за личне потребе прерађује трећина малинара 60 (32.3%), док 4 (2.2%) њих прерађује само мању количину рода. Детаљнијом анализом по селима, дошло се до податка да су од укупног броја, само четворо малинара, који се у мањој мери баве прерадом малине, сви из Драјковца, једног од мањих села у општини. То даје наду да прерада малина има велике шансе да се оствари у овом месту, што ће младе, који су у већем броју отишли из села, можда, мотивисати да се врате и започну/обнове овај посао. Када

је у питању врста производа који се добијају од малине они који прерађују малину одговорили су да је то најчешће:

- сок и џем, које трећина производи испитаника 38 (31.2%),
- компот производи 6 (3.2%) испитаника,
- ракију само један малинар (0.5%), док се остали не баве прерадом малине 121 (65.1%).

Малинарима је постављено и питање „*Да ли сматрате да би више људи требало да се окрене и преради и производњи финалних производа*“ и две трећине испитаника је одговорило, да ко има услове за прераду треба да крене да се бави и тиме 125 (67.2%). Да би већу количину требало прерадити сматра 26 (14.0%), нешто мању количину би прерадило 10 (5.4%) малинара, док би пуну количину прерадило деветоро њих (4.8%). 16 малинара (8.6%) сматра да не би требало да се баве прерадом овог, веома популарног бобичастог воћа. Неке од предлога малинара који би утицала да се више њих окрене преради овог воћа су:

- сигурно тржиште за пласман готових производа, 99 (53.2%),
- више људи за рад, 29 (15.6%),
- удруживање малинара и отварање задруга, радионица или мини погона за њену прераду 26 (14.0%),
- набавка опреме 22 (11.8%)
- едукација малинара о производњи и другим битним стварима везаним за прераду воћа, 6 (3.2%),
- регистрација и обезбеђивање свих потребних сертификата за бављење овим послом, 4 (2.2%).

Пре него што се крене са прерадом малина и производњом готових производа, очекиван проблем малинара је како наћи одговарајуће тржиште где би се ти производи пласирали. Један проблем повлачи други, па тако за овај посао није довољна само породична радна снага, већ је потребно ангажовати и додатне раднике и то најбоље у оквиру неког мини погона, где би се та производња обављала у неким већим количинама и тако била економичнија. Затим, да би се читав овај процес покренуо неопходно је обезбедити потребну опрему, али и стручне људе који би се тиме бавили, или да малинари похађају одређене тренинге и едукације, како би се упутили у процес производње одређених производа попут

сокова, џемова, компота и осталог. И као последње, али не и најмање важно је обезбеђивање дозволе за рад, сертификата и регистрације, што у данашњим условима није ни мало једноставно.

Требало би посебно истаћи и предлоге малинара из Драјковца, с обзиром да се само они, у испитиваном узорку, баве прерадом. Оно што је очекивано за мала места где насељеност није велика, а посебно где „недостају“ млади, је да је круцијални проблем за обраду малина, недостатак (младе) радне снаге. Познато је да је прерада процес који је сложенији, а у неким случајевима захтева и додатну опрему коју малинари не поседују, као и недовољну радну снагу, па је и отварање мини погона или радионица за прераду воћа, оно што би у овом процесу помогло малинарима из Драјковца. Сигурно тржиште и пласман је такође битно обезбедити, али у томе би се могли укључити и значајнији фактори, а свакако користи може бити и од добро испланираног менаџмента и смислених маркетиншких мера.

Многи мештани Сиринићке жупе радо покрећу посао везан за малинарство, јер обезбеђује задовољавајући профит у односу на уложени породични рад и труд око малина. Ипак, малинарство изискује и трошкове, поред почетне инвестиције, где је износ нешто виши, па тако и сваке наредне године морају се обезбедити додатна средства за овај посао. У зависности од свеукупних трошкова везаних за рад око малина одређене године, малинари остваре већи или мањи профит.

Табела 3.10. Колики су укупни годишњи трошкови око малина у еврима по ару засада?

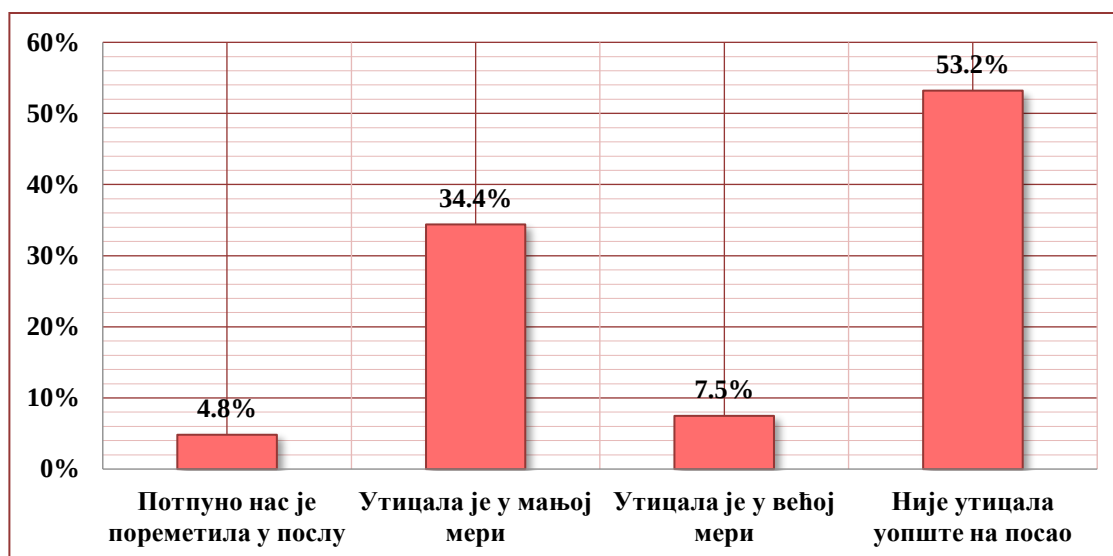
	N	%	Кумулативн и %
До 25	50	34.7	34.7
25– 35	44	31.3	66.0
35 – 45	14	9.7	74.3
45 – 65	12	6.9	82.6
65 - 100	17	11.8	94.4
Преко 100	8	5.5	100.0
Укупно	144	77.4	
Missing System („не знам тачно“)	42	22.6	
Укупно	186	100.0	

У Табели 3.10. приказана је промена висина укупних годишњих трошкова у еврима по ару земљишта засејаног малинама. Највећи број малинара рекао је да се

тај износ креће до 25 €/а, док су одмах за њима по бројности испитаници 44 (31.3%), који сматра да се ради о трошку у распону од 25 – 35 €/а. Скоро две трећине испитаника сматра да трошак око малина по ару не прелази 45 €. Поставља се питање, шта све плаћа и колико чега улаже њих осморо испитаника (5.5%), којима трошкови по ару засада малина прелазе 100 евра, ако просечан трошак испитаника засађених малина износи 42.34 €/а, уз стандардну девијацију од 39.33 €? Одговор да „не зна тачно колико износе њихови годишњи трошкови по ару засада малине“, дало је чак више од петине испитаника, тј. њих 42 (22.6%). Из тих разлога, али и бројних других фактора, попут неурачунавања сопственог рада малинара у „укупне трошкове“, зато што се то „подразумева“, целу дескриптивну статистику ове варијабле треба узети са дозом опреза.

С обзиром да је од краја 2019. године свет задесила пандемија корона вируса, а наш регион од првог тромесечја 2020. године, малинарима је постављено питање „Да ли је током пандемије корона вирусом био заражен у Вашој породици?“

Графикон 3.8. Утицај заразе вирусом корона чланова породице малинара на послове око малина

Од укупног броја анкетираних малинара, њих 105 (56.5%), је одговорио да није било заражених чланова породице, док је код осталих 81 (43.5%), било заразе у оквиру домаћинства. Евентуална болест и борба са овим opakим вирусом, на различите начине је утицала на породице које се баве малинарством. Више од половине малинара навело је да зараза овим вирусом није утицала на посао уопште

99 (53,2%), док је трећина истакла да је утицај на резултате посла био у мањој мери присутан 64 (34.4%). У већој мери последице по посао од заражавања коронавирусом оставио је код 14 (7.5%) малинара, док је деветоро (4.8%) малинара, здравствено стање чланова породице потпуно пореметило у послу, што је приказано на следећем Графикону 3.8.

Познато је да је током трајања пандемије у различитим интервалима долазило до ограничавања кретања људи, али и обављања активности, да би се спречило ширење заразе. Такве мере биле су прописане и за пољопривреднике, зато су и они имали ограничено време да бораве на својим имањима, како би обавили неопходне послове. На основу става већине малинара, може се приметити да је „закључавање“ у мањој мери утицало на посао, тако је истакло 85 (45.7%), док је нешто мањи број 70 (37.6%) рекло да ове мере нису утицале на њихове активности, јер су пољопривредници имали дозволе да раде на својим имањима и у време „lock time“. Ипак, мањи број малинара није се снашао током овог изазовног периода за све нас, па је 22 (11.8%) њих истакао је да их је „закључавање“ потпуно пореметило у послу, док је код 17 (7.5%) малинара утицало на посао у већој мери (Табела 3.11.)

Табела 3.11. Како је евентуална болест утицала на послове око малина?

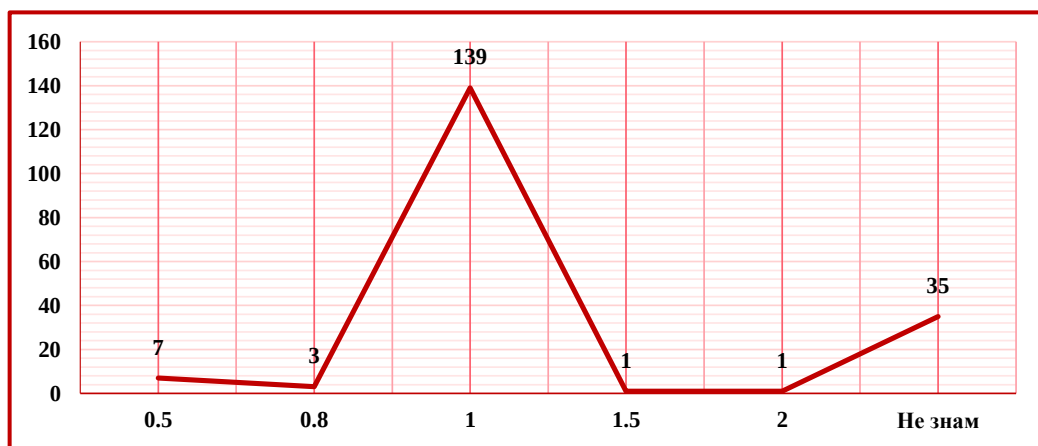
		N	%	Кумулативни %
Валидно	Потпуно нас је пореметила у послу	9	4.8	4.8
	Утицала је у мањој мери	64	34.4	39.2
	Утицала је у већој мери	14	7.5	46.8
	Није утицала на посао уопште	99	53.2	100.0
	Укупно	186	100.0	

Битна активност и круна посла у малинарству, свакако је берба малина. С обзиром да се берба обавља током најтоплијег годишњег доба, препорука је да се у малињацима борави рано ујутру и касније поподне, када је температура у њима нешто нижа. Приликом овог процеса углавном се укључују чланови целе породице малинара, а често се, када су у питању веће површине под малинама, ангажују и додатни радници. Више од половине анкетираних малинара истакло је да у берби, учествују само чланови породице и да нема потребе за ангажовањем додатних радника 100 (53.8%). Већ је истакнуто да овај посао није тако тежак и да уз надзор одраслих и најмлађи чланови домаћинства могу да помогну, као и они најстарији.

Нешто мањи број, њих 66 (35.5%), ангажује по неколико радника, али само у јеку бербе, када има највише посла, уз чланове породице, док 5 (2.7%) испитаника ангажује по неколико радника, али током читаве сезоне бербе. Остали, 11 (5.9%) малинара не ангажују додатне раднике, већ им у помоћ притекну рођаци и пријатељи, који без надокнаде обаве овај посао. Само четворо малинара (2.2%), за целокупан посао око бербе ангажује додатне раднике, који током целе бербе обављају све послове. Малинари који ангажују бераче, имају различита искуства приликом њиховог избора. Ево неколико одговора које су навели у вези овог питања:

- веома је тешко наћи одговорне раднике који истовремено знају добро свој посао слаже се највећи број испитаника 109 (58.6%),
- прилично је тешко наћи добре раднике, јер влада велика потражња за радницима сматра њих 35 (18.8%),
- мање потешкоће приликом тражења радника има 6 (3.2%) испитаника, а као разлоге наводи бројност берача, али недовољну стручност,
- 33(17.7%) анкетираних нема потешкоће у налажењу радника за бербу, јер како кажу има их довољно и притом су добро упућени у радове које треба да обављају, док само 3 (1.6%) испитаника није дало одговор на ово питање.

Графикон 3.9. Цена берача по килограму малина у 2022. години у општини Штрпце (у еврима)

Цена берача варира готово сваке године, баш као што варира и откупна цена по килограму малина. На пример, у сезони 2022. године, када је килограм малина био 4.3 евра берачи су по убраном килограму малина добијали 1 евро. Када је цена

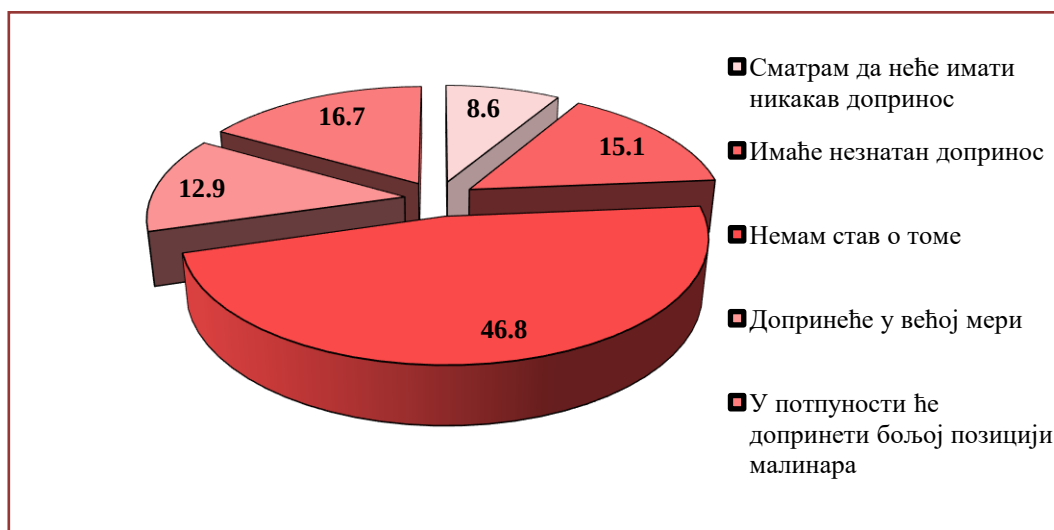
малина нешто нижа, као што је 2023. године, око 1,3 евра, берачи за килограм убраних малина добијају око 0.5 евра. На Графикону 3.9., приказана је фреквенција кретања цена берача по килограму убране малине за килограм, у општини Штрпце. На основу ових одговора може се израчунати да је $AC = 0.98 \text{ €/kg}$ уз $CD = 0.19 \text{ €/kg}$.

Малинари из Сиринићке жупе, пре експанзије малинарства на овим просторима, нису били много упућени у овај посао, јер је већина гајила малине само за своје потребе. Када је почела масовнија производња, тако је порасло и интересовање малинара за овај посао, због чега су и малинари кренули да се стручно усавршавају на различите начине. Већ је поменуто да је било организованих студијских посета Ариљу, затим у више наврата организована су предавања стручњака из области воћарства, а такође малинари су се и сами едуковали. Највећи број малинара, више од половине испитаника, 98 (52.7%), није похађао никакве едукације до сада, док 18 (9.7%) није ни заинтересовано за било какав вид едукације. На неколико организованих едукација у општини присуствовало је тек скоро трећина 59 (31.7%) испитаника, док је најмањи број њих, тек 11 (5.9%), похађао све едукације или тренинге, на које су били у могућности да иду. Ово показује да је потребно у будућности више радити на едукацији малинара, како би свој посао обављали на најбољи могући начин. Као доказ ове тврдње наведено је сведочење једног од млађих малинара из општине Штрпце. Наиме, едукација као и константно праћење актуелности из области малинарства као и примена адекватних мера али пре свега стална брига и љубав према малинама, довели су до рекордних приноса када је на парцели од 10 ари површине у селу Драјковце укупни годишњи принос био 2 тоне, односно 200 килограма по једном ару. Зато многи малинари на овом подручју настоје да уче од бољих и усавршавају се, како би од своје парцеле добили максимални род.

Када је реч о удруживању малинара, оно према подацима на терену није на завидном нивоу, као што је то случај са пчеларством, на пример. Удружења се најчешће оснивају и постоје активна, само када су у питању неки пројекти или одређена активност, а после тога су у фази „мировања“, тј. неактивности. Из тог разлога не постоје тачни подаци о постојању удружења, а самим тим ни њихово виђење малинарства у општини Штрпце. Можда је то један од разлога зашто

анкетирани малинари у највећем броју 113 (60.8%) нису чланови удружења, а нису ни заинтересовани да то буду у будућем периоду. Гледано по селима, од укупно поменутих 113 малинара, у сваком селу постоји испитаник оваквог става. Највише их има у Штрпцу 42 (37.17%) и Готовуши 26 (23.01%). У оваквој поражавајућој статистици по питању удружења, која су иначе у свету веома битан фактор успеха у малинарству, радује другачији став трећине анкетираних малинара 67 (36%). Иако нису чланови удружења, они ипак планирају да постану део неког удружења у блиској будућности. Сигурно је да ће велику улогу у томе имати рад удружења у општини Штрпце и њихове активности, за које постоји нада да ће се интензивирати у наредном периоду, али и подићи на нешто виши ниво, јер ће користи сигурно бити више него значајне. Постоји и пример једаног малинара из Севца, који је члан удружења али не учествује у њиховом раду активно. Свој став објашњава незадовољством радом (или, боље речено, нерадом) удружења, коме припада. Слично овоме, још један малинар из Готовуше, такође члан удружења, због свог незадовољства радом удружења планира да напусти исто. Само 2.2%, односно 4 малинара, каже да су део удружења и да ће тако остати и на даље, а сво четворо је из места Штрпце. Овакви резултати су поражавајући, ако се узме у обзир чињеница да удруживање широм света има успеха у побољшању положаја малинара. Да би се у општини Штрпце променила ова јако лоша статистика и још неповољнија свест малинара о предности удруживања, у будућем периоду сви релевантни фактори треба да се укључе, како би се целокупна ситуација о идеји удруживања малинара, променила на боље. Активности удружења, као и малинари који организују и управљају њима, у многоме утичу на став малинара о удруживању. С обзиром да у општини Штрпце тренутно не постоји ни једна задруга, али да су постојале и врло успешно пословале средином и крајем прошлог века, тј. у време старијих мештана, не чуди податак да више од половине анкетираних малинара нема став по овом питању 87 (46.8%), до оних најоптимистичнијих 31 (16.7%) који су мишљења да ће оснивање задруга у потпуности допринети бољој позицији малинара. Нажалост, има и оних песимистичних који сматрају да задруге неће имати никакав допринос 16 (8.6%) (Графикон 3.10.).

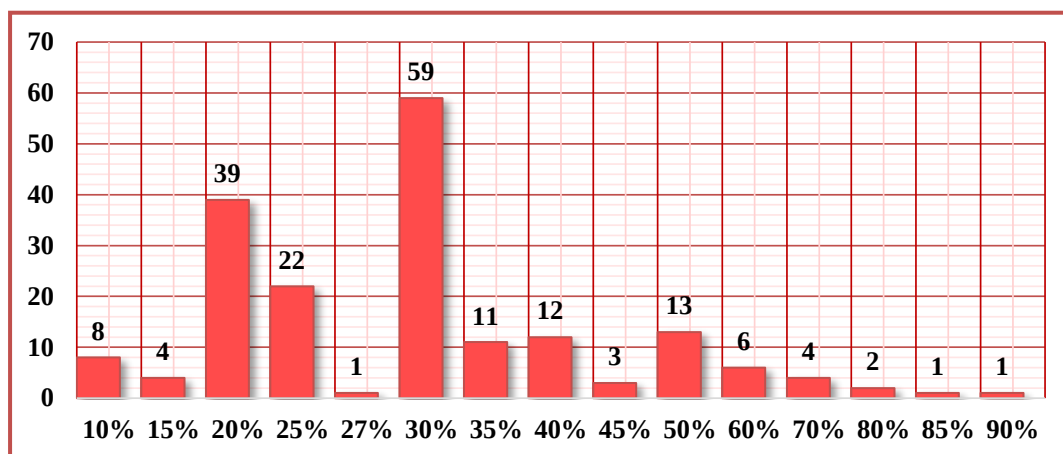
Графикон 3.10. Мишљење малинара о оснивању задруге и њеном доприносу бољој позицији малинара

На основу ових резултата очекује се да има више него довољно аргумената да у овој општини почне да се размишља о основању задруга, које би радиле на добробит свих пољопривредника овога краја.

Како се показало протеклих деценију и по, малинарство може обезбедити добру зараду једном домаћинству, уколико је већина његових чланова укључена у посао око малина. У комбинацији са добром ценом, каква је била 2022. године и повољним временским условима, кад малина даје максималне приносе, зарада је и више него задовољавајућа. Приход од малина и његов однос са укупним приходима у домаћинству, веома су битни за егзистенцију сваког малинара и његове породице. Како се види на Графикону 3.11. у зависности од домаћинстава која се баве узгојем малина, удео зараде од малина у укупним приходима породице кретао се од минималних 10% (8 домаћинстава, 4.3% анкетираних), па до максималних 90% (једно домаћинство, 0.54% испитаника). Највише малинара истакло је да је то 30% (59 малинара, 31.72%), док се њих 39 (20.97%), изјаснило да је тај удео 20%, а за 22 малинара (11.83%) је то 25%. Тринаесторо испитаника (6.99%) рекло је да је за њих то удео од 50%, 12 (6.45%), а да је 40%, за 11 (5.91%) анкетираних удео зараде од малина у укупном приходу домаћинства имао 35%. На основу свих одговора просечан удео прихода од малина у укупним приходима породице износи $AC = 31.68\%$, $CD = 14.48\%$.

Графикон 3.11. Удео зараде од малина у укупним финансијама породице

Удео прихода од продаје малина у укупним финансијама једног домаћинства, повезан је и са мишљењем малинара о обезбеђивању егзистенције. Што су малинари задовољнији зарадом, то су ближи мишљењу да је овај посао значајан у обезбеђивању њихове егзистенције.

Табела 3.12. Да ли малинарство може обезбедити егзистенцију породици

Да ли малинарство може обезбедити егзистенцију једној породици?				
Пребивалиште	Не може уопште	Зависи од броја људи који су укључени у посао	У мањој мери може	N
Беревце	1	3	7	11
Брезовица	0	2	2	4
Вича	0	6	0	6
Врбештица	0	0	6	6
Г. Битиња	0	2	3	5
Готовуша	7	20	14	41
Д. Битиња	0	3	2	5
Драјковце	0	8	2	10
Јазинце	2	1	7	10
Севце	0	8	4	12
Сушице	2	6	3	11
Штрпце	9	31	25	65
Укупно	21	90	75	186

Анкетирани малинари, готово половина њих 91 (48.9%) истакли су да у зависности од броја људи који су укључени у посао, малинарство може или не може обезбедити егзистенцију. Код породица, где су већина чланова или сви укључени у посао, већа ће бити зарада, па самим тим и удео у приходима ће бити већи, а тиме и шанса да се од овог посла могу обезбедити најосновније потребе породице и обрнуто. Да у мањој мери малинарство може обезбедити егзистенцију, истиче 75 (40.3%) испитаника, док 21 (11.3%) малинара сматра да се од овог посла не може живети.

Као и у сваком послу и у малинарству постоје одређени проблеми. Како наводи Гјокај са сарадницима (Гјокај и остали, 2017, стр. 27–28), иако су агроеколошки услови за воћарску производњу релативно добри, сектор малинарства се суочава са неколико препрека:

- стари воћњаци,
- слаб квалитет малине,
- недостатак могућности за наводњавање,
- недостатак места за складиштење воћа,
- слаба опрема за класификацију и паковање воћа.

Како је показало истраживање, сличне препреке имају и малинари у Сиринићкој жупи. С обзиром да је наводњавање за малине једна од најбитнијих ставки, највећи број испитаника из свих села, слаже се да је у општини Штрпце један од значајнијих проблема везан за малинарство, непостојање могућности за наводњавање. То сматра чак 133 (71.5%) анкетираних. За сада је најзаступљенији начин наводњавања преко система кап по кап, али се до малињака мора допремити цистерна са водом, јер ретко који малињак има у близини текућу или употребљиву бунарску воду, што није ни мало једноставан посао. Следећи значајан проблем, како сматра 15 (8.1%) малинара (Беревце, Штрпце, Готовуша, Доња Битиња, Драјковце, Севце), је монопол хладњача и откуп.

Како је већ речено, постоји неколико хладњача у општини, да се сваке године њихов број мења, али сваки малинар, сходно својим условима може да одабере са ким ће сарађивати, тако да се не може баш рећи да је монопол присутан. По 8 (4.3%) испитаника укупно из Драјковца, Виче, Готовуше и Беревца, рекло је да их мучи ниска откупна цена малина, као и болести малина са којима се

повремено суочавају, а самим тим и набавка препарата за лечење малина. Малинари би зато требало да се едукују, како би се на најбољи начин воће заштитиле од болести и штеточина, а доступност препарата је задовољавајућа, када се има у виду величина општине.

Да је препрека недовољна едукација сматра 5 (2.7%) малинара и то из Севца и Готовуше. Места са највећим бројем малинара, Штрпце и Готовуша, имају проблем са недостатком радника, јер то сматра 3 (1.6%) њих, док један малинар (0.5%) из Штрпца, има замерку на лошу инфраструктуру. Ипак, радује чињеница да има и оних који немају никаквих проблема, а таквих је 13 малинара (7.0%). Чак четворо међу њима је из села Драјковце, што је још један доказ да малинарство има светлу будућност у овом селу. Остали малинари који се не суочавају са значајнијим проблемима у својим активностима живе у Штрпцу, Готовуши, Беревцу, Врбештици. У Извештају Комисије за заштиту конкуренције о анализи тржишта малина⁹, истакнуто је да су проблеми са којима се сучељавају, како произвођачи, тако и откупљивачи малина у Републици Србији, системске природе и захтевају ангажовање свих релевантних институција на проналажењу дугорочног и одрживог решења, како се опстанак, ове веома важне гране воћарства, која доноси значајне приходе од извоза, не би довео у питање (малине су учествовале са 42% у укупној вредности извоза воћа у 2016. години).

У зависности од задовољства пословним успехом и породичним приликама, малинари планирају своје активности за наредну сезону. *„Да ли су и у којој мери за проширење или смањење производње“*, приказано је у Табели 3.13. Чак 125 (67.2%) испитаника је задовољно садашњим стањем по питању засада малина и не планира никакве измене по том питању. Тај проценат испитаника, задовољних тренутним стањем, варира од четворо њих на Брезовици, преко деветоро у Драјковцу и Беревцу па до двадесетједног у Готовуши. Радује податак да се свега пет испитаника (2.68%) изјаснило да жели да престане да се баве малинарством, од којих је један из Врбештице а остало четворо из Штрпца. Свега 10 (5.37%) укупног броја испитаника жели да смањи површину под засадама малина, што појединачно по селима, износи 5 у Штрпцу, 1 у Севцу и 4 у Готовуши.

⁹ http://www.kzk.gov.rs/kzk/wp-content/uploads/2018/01/Analiza-trzista-malina_2017.godine.pdf

Табела 3.13. Планови малинара за наредни период по селима

Који су Ваши планови за будући период у вези малинарства?						
Пребивалиште	Планирам да престанем да се бавим малинарством	Смањићу површину под засадима	Не планирам никакве промене	Планирам незнатно повећање површине под засадима	Планирам значајно повећање уз проширење делатности, набавку нове опреме и друго	N
Беревце	0	0	9	1	1	11
Брезовица	0	0	4	0	0	4
Вича	0	0	2	4	0	6
Врбештица	1	0	4	1	0	6
Г. Битиња	0	0	2	3	0	5
Готовуша	0	4	21	10	6	41
Д. Битиња	0	0	4	1	0	5
Драјковце	0	0	9	1	0	10
Јазинце	0	0	7	3	0	10
Севце	0	1	8	3	0	12
Сушице	0	0	5	6	0	11
Штрпце	3	5	50	7	0	65
Укупно	4	10	125	40	7	186

Разлози за овакве планове могу бити различити, од одласка младих из села, па до незадовољства откупном ценом малине или њеним приносом. Свакако, иако се ради о мањем броју домаћинстава целе општине, надлежни би требало да обрате пажњу и потруде се да реше све проблеме који муче малинаре и одврате их од њихове намере. Оно што враћа наду и малинарству пружа шансу, је 40 (21.51%) испитаника који планирају незнатно проширење површине под засадима, на интервалу од 0% у Беревцу, до 4 (66.67%) у селу Вича. Значајно повећање броја засада, уз набавку нове савременије опреме, проширење делатности има укупно 7 (3.76%) испитаника, од којих је шесторо (14.62%) из села Готовуша и само један (9.09%) из села Беревце. Да је потребно радити на повећању нивоа производње малина у Републици Србији или га бар одржати на садашњем нивоу истичу у свом истраживању Гогич и Ивановић (Gogić, Ivanović, 2013, стр. 334). Они предлажу да је потребно инвестирати у пресађивање постојећих плантажа малина или

формирати нове плантаже, што захтева значајне инвестиције. Више инвестиција, као и већу посвећеност у производњи малина, предлажу и Јакшић и сарадници, који наводе да би инвестиције требало, пре свега да се односе на процес производње, али и наводњавање, као и на систем противградне заштите (Јакшић и остали, 2023, стр. 162–163).

За све оне који размишљају о смањењу засада требало би обезбедити подршку, неки вид едукације или другу помоћ, како не би одустали од овог посла, док и оне који не планирају никакве промене треба охрабрити да улажу у посао и проширују и унапређују ову пољопривредну делатност. На тај начин постоји могућност да породице привређују, не зависећи од других, и да живе од свог рада. Када једна активност омогућава упошљавање људи, обезбеђује приход и егзистенцију, може се рећи да је важна у економском развоју општине. С обзиром на тренутну позицију у пољопривреди, намеће се питање да ли малинарство може постати водећа делатност у општини Штрпце, на којој би се темељио економски развој? (Табела 3.14.). Највећи број испитаника сматра да то зависи од бројних фактора 76 (40.9%). Да може делимично рекло је 48 (25.8%), а да у потпуности може сматра 42 малинара (22.6%). Свега 17 (9.1%) испитаника је одговорило да малинарство, углавном не може да буде делатност на којој би се темељио економски развој општине. Занемарљив број 3 (1.6%) малинара сматра, чак, да то није могуће уопште.

Табела 3.14. Да ли сматрате да малинарство може постати водећа делатност у општини Штрпце, на којој би се темељио економски развој?

	N	%	Кумулативни %
Не може уопште	3	1.6	1.6
Углавном не може	17	9.1	10.8
Зависи од бројних фактора	76	40.9	51.6
Може делимично	48	25.8	77.4
У потпуности може	42	22.6	100.0
Укупно	186	100.0	

Највећу одговорност за будући развој малинарства у општини Штрпце, према мишљењу малинара, има општинско руководство. То сматра 8 (32.3%) испитаника. На другом месту, по њиховом мишљењу су сами малинари 40 (21.5%), за којима седе Влада Републике Србије преко Канцеларије за Косово и Метохију 21 (11.3%), и Привремене институције у Приштини 3 (1.6%). Ипак највећи број малинара сматра да је подједнака одговорност свих наведених фактора 62 (33.3%) што је приказано на Графикону 3.12.

Графикон 3.12. Ко је одговоран за будући развој малинарства у општини Штрпце

Малинари су дали и предлоге шта би требало урадити за унапређење малинарства у Општини Штрпце.

Табела 3.15. Предлози за унапређење малинарства у општини Штрпце

Предлози за унапређење малинарства у општини Штрпце	N	%	Кумулативни %
Више инвестиција	91	48.9	48.9
Већа помоћ релевантних институција	47	25.3	74.2
Правилна расподела пројеката различитих организација	26	14.0	88.2
Анимирање младих да се више укључе у рад	9	4.8	93.0
Едукација и ширење свести о значају малинарства за економски развој и егзистенцију	9	4.8	97.8
Нешто друго	4	2.2	100.0
Укупно	186	100.0	

Готово половина њих сложна је у ставу да је за то потребно више инвестиција 91 (48.9%), али и већа помоћ свих релевантних институција 47 (25.3%). Средства намењена за различите пројекте из области воћарства и уопште економског развоја, треба да се расподељују по унапред одређеним критеријумима и да се од њих не одступа ни у ком случају, сматра 26 (14.0%) малинара. По 9 (4.8%) анкетираних, је мишљења да је неопходно веће анимирање младих да се укључе у овај посао, али и едукација и ширење свести о значају малинарства за економски развој и личну егзистенцију.

У наставку анализе, биће издвојене и прокоментарисане значајније корелације између одређених варијабли.

У Табели 3.16. запажена је високо значајна (позитивна) веза између варијабли „Године сарости“ и „Радни статус“ ($\rho = 0.563$, $p = 0.000$), упола слабија за „Колико се дуго бавите малинарством?“ ($\rho = 0.235$, $p = 0.001$) и са „Колико је износила укупна инвестиција око малина у еврима?“ ($\rho = 0.249$, $p = 0.001$).

Табела 3.16. Значајне корелација са варијаблом „Године старости“

<i>Године старости</i>	Радни статус	Ваше образовање	Колико се дуго бавите малинарством?	Коју врсту малина гајите?	Колико је износила укупна инвестиција око малина у еврима?	Колико берби малина годишње имате?	Колико је засејане површине у арима потребно да би остварили задовољавајућу зараду?	Шта мислите о оснивању задруге и њеном доприносу бољој позицији малинара?	Да ли сматрате да малинарство може постати водећа делатност у општини Штрпце, на којој би се темељио економски развој?
Pearson Correlation	0.563**	-0.304**	0.249**	-0.184*	0.235**	0.152*	0.167*	0.170*	-0.155*
Sig. (2-tailed)	0.000	0.000	0.001	0.012	0.001	0.038	0.023	0.020	0.034
N	186	186	186	186	183	186	186	186	186

Нешто мање значајна, али на нивоу високе значајности, је пронађена позитивна веза између варијабли „Године сарости“ и: „Колико берби малина

годишње имате?“ ($\rho = 0.152$, $p = 0.038$), „Колико је засејане површине у арима потребно да би остварили задовољавајућу зараду“ ($\rho = 0.167$, $p = 0.023$), као и „Шта мислите о оснивању задруге и њеном доприносу бољој позицији малинара?“ ($\rho = 0.170$, $p = 0.020$). Негативне, значајне везе су утврђене између варијабли „Године сарости“ и: Ваше образовање“ ($\rho = -0.204$, $p = 0.000$), „Коју врсту малина гајите?“ ($\rho = -0.184$, $p = 0.012$) и „Да ли сматрате да малинарство може постати водећа делатност у општини Штрпце, на којој би се темељио економски развој?“ ($\rho = -0.155$, $p = 0.0341$).

Корелацију да од година старости испитаника зависи и његов радни статус на основу њене јачине и значајности можемо објаснити чињеницом, да са годинама старости већа је шанса да је самостални предузетник, пољопривредник или пензионер. Доста слабија веза говори да не важи увек правило да, што је малинар старији, то се и дуже година бави малинарством. Код неких испитаника који су као млађи почели са послом је стаж, очекивано дужи, док има и оних који су због разоноде или вишка слободног времена, тек у познијем животном добу или по одласку у пензију одлучили да постану малинари. Што се тиче износа укупне инвестиције, старост малинара не утиче много на тај износ, већ износ новчаних средстава које малинар поседује или евентуална донација, као и субвенције надлежних институција. Више искуства у овом послу, не значи увек и могућност боље процене површине засада, која је потребна да би се остварила задовољавајући приход од овог посла, што показује низак Пирсонов коефицијенат. Број берби зависи од врсте малина која се гаји, а искуснији малинар свакако је упознат са оном која доноси више приноса, па ће ту врсту одабрати. Међутим, истраживање показује да то и није најмудрија одлука, да се не треба превише ослањати на искуство, јер су млађи упућенији на нове аспекте гајења малина, техничко-технолошким новитетима, па о њима и размишљају, као о новим мерама у раду око малина. Отуда и негативни предзнак у корелацији, која није јака, али је у перспективи младих. Даје наду за бољитком! Мишљење о оснивању задруге, далеко је позитивније код старијих малинара, јер су они упућенији, кроз дугогодишњи рад, какве би бенефите могли да остваре ако се удруже на овај начин, а сећају се и „златних времена“ када су пољопривредне задруге, заиста, доносиле помоћ и бољи живот пољопривредника, уопштено. Негативне везе говоре да што су

млађи малинари и имају мање искуства у овом послу, то се њихови ставови о доприносу малинарства економском развоју, доносе на основу неколико добрих година, када су остварили добре приносе. Они старији су највероватније, узели у обзир све оне непредвидиве околности у овом послу, попут цене, временских прилика, и сличним аргументима, па ће њихово мишљење бити увек са резервом, када је реч о ставу да малинарство може бити водећа грана на којој би се темељио економски развој општине. Такође, врста малина која се гаји може у мањој мери зависити од старости малинара. Они старији ће се чешће одлучити за проверене сорте, које су се добро показале претходних година на овом поднебљу, док ће млађи желети да експериментишу са новијим сортама малине која добија на популарности. Млађи испитаници прате трендове у пољопривреди уопште, па и у малинарству, више су за увођење нових сорти, које су отпорније и дају већи принос, мада и у овим случајевима постоје изузетци, јер је у питању слаба статистички значајна веза. Тако се и старији могу одлучити за нове сорте, а млађи који желе сигуран принос одабраће на пример Виламет или Микер.

Табела 3.17. Значајне корелације са варијаблом „Радни статус“

<i>Радни статус</i>	Колико износе укупна примања у Вашем домаћинству месечно?	Колико се дуго бавите малинарством?	Колико је износила укупна инвестиција око малина у еврима?	Да ли се, поред малинарства, бавите још неким послом?
Pearson Correlation	0.178*	0.248**	0.245**	0.273**
Sig. (2-tailed)	0.015	0.001	0.001	0.000
N	186	186	183	186

*. Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

**. Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Како је приказано у претходној, Табели 3.17., позитивне, слабе, али статистички значајн везе са варијаблом „Радни статус“ забележене су са варијаблама „Колико износе укупна примања у вашем домаћинству?“ ($r = 0.178$, $p = 0.015$) и „Да ли се поред малинарства бавите још неким послом?“ ($r = 0.273$, $p = 0.000$). Уколико је малинар запослен, укупна примања у породици биће већа,

а такође, од његовог посла и зараде коју остварује, ће зависити и износ инвестиције у посао око малинарства ($\rho = 0.245$, $p = 0.001$). Мада, слаба, позитивна, али веома статистички значајна веза, показује да не мора увек бити тако, већ да на овај износ, могу утицати евентуална помоћ и донације које помажу пољопривредницима да започну посао, па онда приходи неће бити пресудни. Слична веза показује однос запослености малинара и дужине бављења малинарством. Вредност Пирсоновог коефицијента ($\rho = 0.248$, $p = 0.001$) показује да дужина бављења малинарством може, али и не мора, да зависи од другог посла којим се малинар бави. Малинар за рад у малињаку треба да издвоји одређено време, а у зависности од свог посла моћи ће своје обавезе да уклопи у мањој или већој мери. У овом случају битна је и помоћ чланова породице или евентуално ангажовање радника који би могли, док је малинар на послу, да заврше неке неодложне радове, док би друге малинар одрадио кад се врати са посла. Из овога би могли да закључимо да ће малинари који имају бољу организацију, и поред посла моћи дугорочно да се баве малинарством, и обрнуто.

Табела 3.18. Значајне корелације са варијаблом „Број чланова домаћинства“

<i>Број чланова Вашег домаћинства</i>	Број запослених чланова Вашег домаћинства.	Просечан принос рода малине у кг	Која је за Вас минимална цена малине у еврима по килограму која би покрила све Ваше трошкове и омогућила остварење пристојне зараде?	Да ли бисте, када бисте били у могућности, обезбедили простор за складиштење?	Да ли сматрате да би више људи требало да се окрене и преради и производњи финалних	Колики су укупни годишњи трошкови око малина у еврима? Наведите најзначајније.	Да ли третирасте малине хемијским средствима?	Да ли сте члан неког Удружења малинара?
Pearson Correlation	0.305**	-0.263**	0.157*	-0.188*	-0.220**	-0.174*	0.154*	-0.279**
Sig. (2-tailed)	0.000	0.001	0.032	0.010	0.003	0.037	0.036	0.000
N	186	162	186	186	186	144	186	186

**. Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

*. Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

Број чланова домаћинства (Табела 3.18.), битно утиче на бављење малинарством. Више пута је до сада истицано, да је пожељно да се цела породица укључи у посао, јер су користи вишеструке. Већи број чланова домаћинства чини радну снагу бројнијом, али негативни предзнак слабе, али статистички веома значајне корелације ($\rho = -0.263$, $p = 0.001$) показује да бројност радне снаге није у директној позитивној вези са приносом рода малина. Временски услови као и стручност у послу јаче делују на просечан принос, од бројности радне снаге.

Такође, слабе негативне везе ($\rho = -0.188$, $p = 0.010$), говоре нам да бројност породице нема већи утицај на евентуално обезбеђивање додатног простора за складиштење воћа, као и на њихов став о преради, и продаји готових производа, што је много исплативије ($\rho = -0.220$, $p = 0.003$). Слично томе, бројност породица, без обзира на, такође, високо значајан статистички резултат, не може много утицати на то да ли су испитаници чланови удружења или не ($\rho = -0.279$, $p = 0.000$), јер то пре свега зависи од убеђења малинара да ли ће му то чланство донети неки бенефит или не. Утицај величине домаћинства не може много утицати на годишње трошкове око малињака. Осим у делу трошкова радне снаге, јер ако је бројнија породица, рецимо, а већина њих укључени су у посао, онда ће бити мањи трошкови, о чему нам говори негативни предзнак ($\rho = -0.174$, $p = 0.037$). Минимална цена за килограм малина која би задовољила захтеве вишечлане породице може бити нешто виша, мада због слабе, али и статистички веома значајне позитивне везе, може се рећи да на ову цену много више од бројности породице утичу на пример приходи, запосленост, површина на којој се гаје малине и друго ($\rho = 0.157$, $p = 0.032$).

Када је у питању „Број запослених чланова домаћинства“ (Табела 3.19.), очекиване статистички, високо значајне, позитивне везе су са варијаблом „*Ваше образовање*“ ($\rho = 0.273$, $p = 0.000$), али и средње јака, високо статистички значајна веза, ($\rho = 0.585$, $p = 0.000$) са варијаблом „*Колико износе укупна примања у Вашем домаћинству месечно?*” Што је више образованијих, то је лакше наћи посао, самим тим су и примања већа. Ипак у данашње време, када већина младих има факултетско образовање у мањим местима често се дешава да многи од њих буду без посла, на шта нам указује вредност Пирсоновог коефицијента у овом односу међузависности.

Табела 3.19. Значајне корелације са варијаблом „Број запослених чланова домаћинства“

Број запослених чланова Вашег домаћинства	Ваше образовање	Колико износе укупна примања у Вашем домаћинству месечно?	На коликој површини су засади под малином (у арина)?	Који је био ваш мотив за бављење малинарством?	Колики је удео прихода од продаје малина у укупним финансијама породице?	Шта мислите о оснивању задруге и њеном доприносу бољој позицији малинара?	Који су Ваши планови за будући период у вези малинарства?	Да ли сматрате да малинарство може постати водећа делатност у општини Штрпце, на којој би се темељио економски развој?	Ко је, према Вашем мишљењу, највише одговоран за будући развој малинарства у општини Штрпце?
Pearson Correlation	0.273*	0.585**	-0.108	0.385**	-0.190**	-0.195**	-0.215**	-0.153*	-0.263**
Sig. (2-tailed)	0.000	0.000	0.141	0.000	0.009	0.008	0.003	0.037	0.000
N	186	186	186	186	186	186	186	186	186

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

* . Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

Мотиви су, такође, повезани са радним ангажовањем, па тако, више запослених чланова око малина, значи да примарни мотив не мора бити увек зарада, већ би то могао бити хоби или наставак традиције, иако је зарада оно што највише мотивише на рад, јер је у питању слаба, статистички веома значајна, позитивна веза, ($\rho = 0.381$, $p = 0.000$). Негативни предзнак у следећим везама показује нам да већи број запослених чланова породице може у мањој мери утицати на то да мање површине буду засејане под малином ($\rho = -0.108$, $p = 0.141$), из разлога што ће запослени чланови имати мање времена на располагању за посао у малињаку, мада то не мора увек бити случај, јер многе малинаре посао не спречава да раде вишедеценијским улагањим у малињацима. Удео прихода од малинарства у укупним финансијама породице код којих је мање чланова запослено или нема запослених је нешто виши него код оних, у чијим породицама више чланова имају запослење ($\rho = -0.190$, $p = 0.009$). Ипак, слаба, негативна веза, говори нам да удео прихода од малина, пре свега, зависи од висине прихода и приноса малина, као и засађене површине, што значи да мање зависи примарно од броја запослених

чланова. Такође, слаба негативна веза карактерише однос броја запослених чланова породице са варијаблом „Да ли сматрате да малинарство може постати водећа делатност на којој би се темељио економски развој“ ($\rho = -0.153$, $p = 0.038$). Вредност Пирсоновог коефицијента говори да број запослених чланова породице не може имати јак утицај на став о малинарству, као грани која може позитивно утицати на економски раст и развој, већ да то више зависи од других фактора, као на пример остварених прихода, времена враћања инвестиције, упошљавања људи, и слично. Такође, негативни предзнак у овим, статистички значајним, али корелативно, slabим везама, говори и о ставовима о удруживању на које не може много да утиче број запослених у породици ($\rho = -0.195$, $p = 0.008$), а и плановима за будући период.

Поново слаба веза и негативни предзнак показују да број запослених чланова домаћинства неће имати много значајан утицај на планове малинара за будући период ($\rho = -0.215$, $p = 0.003$). Исто је и у случају мишљења да ова грана воћарства може бити водећа грана у општини на којој би се темељио економски развој ($\rho = -0.153$, $p = 0.037$), као и ко је највише одговоран за успех малинарства у општини ($\rho = -0.263$, $p = 0.000$), јер ставови малинара о томе, такође, неће много зависити од од броја запослених, већ других значајнијих фактора попут прихода од малинарства, помоћи релевантних органа, укључености локалних институција у активности и слично.

Образовање малинара (Табела 3.20.) има важну улогу у битним питањима везаним за овај посао. Углавном позитивне, високо статистички значајне, и већој мери средње јаке везе, показују да од нивоа образовања може зависити и ниво укупних прихода у домаћинству ($\rho = 0.471$, $p = 0.000$), као и да би, да су у могућности, обезбедили простор за складиштење ($\rho = 0.508$, $p = 0.000$). Образовање малинара према slabим позитивним, статистички значајним везама, не утиче много на његов став о преради малина ($\rho = 0.228$, $p = 0.02$), као и гајењу малине на органски начин ($\rho = 0.393$, $p = 0.000$).

Прерада малина зависи, пре свега, од тога да ли у породици постоји радна снага за то, као и да ли постоји одговарајући простор.

Табела 3.20. Значајне корелације са варијаблом „Ваше образовање“

ОНЛ	Колико износе укупна примања у Вашем домаћинству месечно?	Колика је површина пољопривредног земљишта у поседу вашег газдинства (у арина)?	Који је био ваш мотив за бављење малинарством?	Да ли бисте, када бисте били у могућности, обезбедили простор за складиштење?	Да ли сматрате да би више људи требало да се окрене и преради и производњи финалних производа?	Да ли бисте у будућности гајили малину на органски начин?	Да ли сте до сада присуствовали некој едукацији, семинару, тренингу за узгој малина?	Да ли сматрате да малина може постати бренд општине Штрпце?	Каква је, према Вашем мишљењу, повезаност малинарства са туризмом у општини Штрпце, у смислу да развој једне утиче на развој друге области?	Да ли сматрате да малинарство може постати водећа делатност у општини Штрпце, на којој би се темељно економски развој?
Pearson Correlation	0.471**	0.195**	0.207**	0.508**	0.228**	0.393**	0.234**	0.289**	0.222**	0.183*
Sig. (2-tailed)	0.000	0.008	0.005	0.000	0.002	0.000	0.001	0.000	0.002	0.012
N	186	186	186	186	186	186	186	186	186	186

**, Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

*, Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

Ниво образовања, једино ако није из струке технологије хране, не може много утицати на ове ставове. Виши ниво образовања малинара не значи да је он упућен и у све карактеристике гајења малина, па им је у мањој мери врло често потребна додатна едукација о овом послу ($\rho = 0.234$, $p = 0.001$). Такође, још слабија, али статистички веома значајна позитивна веза, показује да колико је испитаник образован не може много, или може у веома малој мери да утиче на свест малинара о користима које малинарство може имати по укупни економски развој читаве општине ($\rho = 0.183$, $p = 0.013$).

Од укупних примања у породици малинара (Табела 3.21.) зависи „колика је укупна површина пољопривредног земљишта у породичном поседу“, што

показује високо статистички значајна, али не тако јака веза ($\rho = 0.247$, $p = 0.001$). Сличне везе су и са „мотивима за бављење овим послом“ ($\rho = 0.354$, $p = 0.000$). Породице слабијег материјалног стања, мотиве пре свега објашњавају у обезбеђењу додатних прихода за породични буџет, док остали наводе да је то хоби или нешто друго.

Табела 3.21. Значајне корелације са варијаблом „Укупна примања у домаћинству“

<i>Колико износе укупна примања у Вашем домаћинству месечно?</i>	<i>Колика је површина пољопривредног земљишта у поседу вашег газдинства (у арина)?</i>	<i>Који је био ваш мотив за бављење малинарством?</i>	<i>Како се кретао број засада од када сте почели да се бавите малинарством до сада?</i>	<i>Да ли сте до сада, за инвестицију или у друге сврхе, добијали неку финансијску помоћ?</i>	<i>Колики је удео прихода од продаје малина у укупним финансијама породице?</i>	<i>Како сте задовољни сарадњом са хладњачама?</i>	<i>Шта мислите о оснивању задруге и њеном доприносу бољој позицији малинара?</i>
Pearson Correlation	0.247**	0.354**	0.214**	0.203**	-0.363**	0.311**	-0.148*
Sig. (2-tailed)	0.001	0.000	0.003	0.005	0.000	0.000	0.044
N	186	186	186	186	186	186	186

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

*. Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

Такође и „Кретање броја засада од када сте почели да се бавите малинарством до сада?“ може зависити од породичних примања. Слаба, високо статистички значајна, позитивна веза ($\rho = 0.214$, $p = 0.003$) показује да породице са већим примањем, колико-толико себи могу да приуште проширење засада, док остали ипак, неће тако лако моћи да се одлуче за проширење, без неке додатне финансијске помоћи. Сарадња малинара са хладњачама зависи од много фактора, али малинаре највише занима исплата испорученог воћа. Као што је већ је напоменуто, ту је, углавном. реч о договору са власницима хладњача, и да онеме, коме новац одмах није потребан, може да се исплати тек на крају целокупне бербе, или чак неколико месеци након тога, када се малина прода или извезе ($\rho = 0.311$, $p = 0.000$). Породице којима новац није превише неопходан,

одлучиће се вероватно за одложено плаћање, док ће они са мањим приходима, најчешће за исплату одабрати исплату одмах по пријему малине. Две слабе негативне, али статистички значајне везе, говоре нам о ставу о „улози задруга у малинарству“ ($\rho = -0.148$, $p = 0.044$) и „уделу прихода од малина у укупним финансијама породице“ ($\rho = -0.363$, $p = 0.000$). Код породица слабијег материјалног стања ће, свакако удео од овог посла бити много значајнији за разлику од оних имућнијих. Што се тиче „мишљења о оснивању Задруге и њеном доприносу бољој позицији малинара“, слаба негативна веза говори да приход од малина може, али и не мора, бити пресудан за позитиван или негативан став о задругама. Како у општини Штрпце дуго не постоје задруге, млађи малинари, за разлику од старијих, не знају како је било кад су оне постојале и да ли су и у којој мери имале утицај на пољопривредне активности, па сходно томе и немају праву слику да би формирали позитиван став шта би задругарство значило у малинарству. Они старији, иако упућени у њихово функционисање и бенефите које могу да донесу, у савременим условима не могу бити сигурни да ли би се сценарио поновио, посебно када се имају у виду на нека удружења малинара која јако слабо раде, а многи их поистовећују са задругама.

Табела 3.22. Битне корелације са варијаблом „Дужина бављења малинарством“

<i>Колико се дуго бавите малинарством?</i>	Ко се бави малинарством?	Како сте задовољни сарадњом са хладњачама?	Да ли бисте, када бисте били у могућности, обезбедили простор за складиштење?	Да ли сматрате да би више људи требало да се окрене и преради и производњи финалних производа?	Да ли сте до сада присуствовали некој едукацији, семинару, тренингу за узгој малина?	Да ли сматрате да малина може постати бренд општине Штрпце?
Pearson Correlation	0.228**	0.018	0.160*	-0.082	0.217**	0.222**
Sig. (2-tailed)	0.002	0.804	0.029	0.265	0.003	0.002
N	186	186	186	186	186	0186

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

* . Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

„Дужина бављења малинарством“, како показују слабе позитивне везе, приказане у Табели 3.22., може утицати у мањој мери на укљученост чланова породице у посао ($\rho = 0.228$, $p = 0.002$), затим на кретање броја засада под овим воћем ($\rho = 0.202$, $p = 0.006$), а такође и у случају добијања неке помоћи за малинаре ($\rho = 0.205$, $p = 0.005$). Што је малинар дуже у послу, могао је имати веће шансе да присуствује неком виду едукације, мада то не мора увек бити правило ($\rho = 0.217$, $p = 0.003$). На пример, старији малинари, иако дуже у послу, често имају одбојност према едукацијама, поготову ако се користе уз неки вид технологије, док су млађи, иако доста краће у послу, више заинтересованији. Стаж у малинарству може у мањој мери утицати и на одлуку да се породица бави прерадом малина ($\rho = 0.255$, $p = 0.000$). Међутим, ово није пресудно, за разлику од, на пример, одлуке женских чланова да крену да се тиме баве, као и обезбеђивања капацитета, али и тржишта где би се ти прерађени производи продавали. Такође, слаба, статистички веома значајна, позитивна веза, показује да дужина бављења малинарством не може бити пресудна за чланство у неком удружењу ($\rho = 0.201$, $p = 0.006$). Малинари са дужим стажом би једино могли имати боље шансе да добију неку позицију у удружењу на основу стручности, док за чланство овакав услов не постоји, већ је довољно само бавити се малинарством. Такође, слаба позитивна, статистички веома значајна веза, показује међузависност дужине бављења малинарством са приносима. Иако вишегодишњи рад на малињацима значи веће шансе за боље приносе, вредност Пирсоновог коефицијента корелације говори да то није увек случај у малинарству, јер се на пример може десити да нека година, због лоших временских прилика, драстично смањи приносе, на шта не може утицати да ли је малинар почетник у послу или се дуже бави малинарством ($\rho = 0.199$, $p = 0.011$).

За малинарство је идеално када би се у посао укључила цела породица, јер би тако приходи били много већи. Како се види у Табели 3.23, варијабла „Ко се бави малинарством“ у слабом је, позитивним, статистички веома значајним везама, са бројним варијаблама. Очекивано од броја укључених чланова породице у малинарство, може, али и не мора зависити, како ће се временом кретати број засада ($\rho = 0.216$, $p = 0.003$), што је већа укљученост породице, веће ће бити шансе за повећање засада, мада то зависи и од бројних других фактора. Такође,

више укључених чланова домаћинства под условом да редовно обављају своје обавезе у малињаку, сасвим логично, може значити и да се мање ангажују берачи у време бербе ($\rho = 0.255$, $p = 0.000$), мада ако је у питању већа површина у јеку бербе и поред свих чланова породице, доста малинара ангажују и раднике. Такође, укљученост чланова породице у посао могла би да има утицај и да укупни годишњи трошкови буду мањи, бар у категорији радне снаге ($\rho = 0.394$, $p = 0.000$).

Табела 3.23. Значајне корелације са варијаблом „Ко се бави малинарством“

Ко се бави малинарством?	Како се кретао број засада од када сте почели да се бавите малинарством до сада?	Колико је износила укупна инвестиција око малина у еврима?	Да ли сте до сада, за инвестицију или у друге сврхе, добијали неку финансијску помоћ?	Колико је засејане површине у арима потребно да би остварили задовољавајућу зараду?	Да ли бисте, када бисте били у могућности, обезбедили простор за складиштење?	Да ли се бавите и прерадом малина?	Колики су укупни годишњи трошкови око малина у еврима? Наведите најзначајније.	Да ли за радове/бербу ангажујете додатне раднике и који је то број?	Шта мислите о оснивању задруге и њеном доприносу бољој позицији малинара?	Који су Ваши планови за будући период у вези малинарства?	Да ли сматрате да малина може постати бренд општине Штрпце?	Ко је, према Вашем мишљењу, највише одговоран за будући развој малинарства у општини Штрпце?	Просечан принос рода малине у кг
Pearson	0.216**	0.330**	0.211**	0.239**	0.219**	0.242**	0.394**	0.255**	0.237**	0.232**	0.288**	0.216**	0.292**
Corr.													
Sig. (2-tailed)	0.003	0.000	0.004	0.001	0.003	0.001	0.000	0.000	0.001	0.001	0.000	0.003	0.000
N	186	183	186	186	186	186	144	186	186	186	186	186	162

Ипак, пољопривредни посао је јако непредвидив и лако се могу десити непланирани трошкови, који неће увек бити повезани са бројем чланова породице који се баве малинарством, што показује слаба, позитивна, статистички веома значајна веза. Породице које су у већој мери укључене у посао, сигурно ће се лакше одлучити да почну и са прерадом ($\rho = 0.242$, $p = 0.001$), али и да обезбеде сопствени простор за складиштење ($\rho = 0.219$, $p = 0.003$). Малинар, коме у послу помажу и деца и супруга, али и старији чланови, вероватно ће имати амбициозније планове за будућност за разлику од оних који сами обављају читав посао, иако увек постоји могућност да се у недостатку радне снаге плате радници ($\rho = 0.232$, $p = 0.001$). Површина засада може у мањој или већој мери да утиче и на приносе

($\rho = 0.326$, $p = 0.000$) и на трошкове. Како показују слабе, позитивне, статистички значајне везе у Табели 3.24., од „површине малињака” зависи и „износ укупне инвестиције у овај посао”, што је она већа, већа ће бити и улагања ($\rho = 0.204$, $p = 0.006$). Ипак, величина Пирсоновог коефицијента указује да постоје изузеци од правила. Наиме, малинари често приликом формирања малињака, могу добити различите донације, које ће им доста смањити износ инвестиције, тако да већа парцела неће имати велике трошкове.

Табела 3.24. Значајне корелације са варијаблом „Површина засада под малином“

На коликој површини су засади под малином (у арима)?	Колико је износила укупна инвестиција око малина у еврима?	Да ли сте до сада, за инвестицију или у друге сврхе, добијали неку финансијску помоћ?	Колико је засејане површине у арима потребно да би остварили задовољавајућу зараду?	Да ли за радове/бербу ангажујете додатне раднике и који је то број?	Просечан принос рода малине у кг
Pearson Correlation	0.204**	0.189**	0.149*	0.183*	0.326**
Sig. (2-tailed)	0.006	0.010	0.043	0.013	0.000
N	183	186	186	186	162

**. Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

*. Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

Различити пројекти и помоћ малинара као критеријум у одлуци да се неке одobre средства, такође у обзир узимају величину парцеле, мада то не мора увек бити пресудно ($\rho = 0.189$, $p = 0.010$), док на пример, величина малињака може незнатно да утиче на потребну радну снагу током битнијих послова, а нарочито у време бербе ($\rho = 0.183$, $p = 0.013$). За веће парцеле очекивано је да ће бити потребно и више радне снаге, као и ангажовање додатних радника, мада све то зависи од броја чланова породице који су укључени у посао, као и помоћи коју малинар може добити од својих пријатеља, рођака, кумова. Уколико обезбеди на овај начин потребну радну снагу, малинар, иако има велики малињак, неће морати да плаћа додатне раднике.

Цена малине је променљива категорија из године у годину и формира се под утицајем кретања на тржиштима великих произвођача малина у свету. Њено осцилирање мучи малинаре, а посебно оне који живе од овог посла. Везе у табели број 3.25. показују да минимална цена зависи од укупних годишњих трошкова око

малина, што су они виши и цена ће бити виша ($\rho = 0.240$, $p = 0.004$). Цена малина, статистички значајно, утиче и на ставове малинара о преради воћа ($\rho = 0.344$, $p = 0.000$), јер на тај начин могу се остварити већи приходи с обзиром да је готов производ у виду сока или џема скупљи од саме малине.

Табела 3.25. Значајне корелације са варијаблом „Удео прихода од малина у укупним финансијама породице“

Колики је удео прихода од продаје малина у укупним финансијама породице?	Како сте задовољни сарадњом са хладњачама?	Колики су укупни годишњи трошкови око малина у еврима? Наведите најзначајније.	Да ли се, поред малинарства, бавите још неким послом?	Да ли третирасте малине хемијским средствима?
Pearson Correlation	-0.365**	0.297**	0.283**	-0.287**
Sig. (2-tailed)	0.000	0.000	0.000	0.000
N	186	144	186	186

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

* . Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

Цена берача по килограму убраних малина такође зависи од откупне цене малина ($\rho = 0.258$, $p = 0.000$), па тако, када је цена виша, берачи добијају и по 1 евро по килограму, док у супротном, тај износ креће се око 0.50 евра. „Минимална цена малине“ утиче и на „мишљење малинара о доприносу ове гране воћарства свеукупном развоју општине“, као и њеној улози шарског бренда. Што је малина популарнија као бренд ($\rho = 0.281$, $p = 0.000$), виши ће бити захтеви за ценом, а тако ће бити и у случају „њеног доприноса економском развоју“ ($\rho = 0.337$, $p = 0.000$).

На минималну цену утичу и главни актери у малинарству попут општинских структура, као и централних власти ($\rho = 0.386$, $p = 0.000$), који ће у случају лоших година или сличних проблема моћи да утичу на побољшање положаја малинара. У зависности од просечног приноса, то јест да ли је количина већа или

мања биће формирана и минимална задовољавајућа цена. У случајевима лоше године, ова цена ће свакако бити нешто већа, што показује слаба негативна веза ($\rho = -0.268, p = 0.001$).

Приходи од малинарства су оно што највише подстиче на рад. Зато је све оно што утиче на њих веома важно за малинаре. Како је приказано у Табели 3.25., то зависи од задовољства односа са хладњачама. Слаба негативна веза ($\rho = -0.365, p = 0.000$) показује да је што је однос бољи да је већи и удео прихода од малина у укупним финансијама породице. На приходе очекивано утичу и укупни годишњи трошкови ($\rho = 0.297, p = 0.000$), а такође и да ли се малинари поред малинарства баве још неким послом ($\rho = 0.283, p = 0.000$). Што се тиче третирања хемијским средствима удео прихода ће бити мањи ако се више хемијских средства користи у малинарству. ($\rho = -0.287, p = 0.000$) што показује слаба негативна веза.

Табела 3.26. Значајне корелације са варијаблом „Како сте задовољни сарадњом са хладњачама?“

Како сте задовољни сарадњом са хладњачама?	Да ли се редовно врши исплата, одмах по пријему или касније? Образложите.	Која је цена берача по килограму малине у еврима?	Да ли се, поред малинарства, бавите још неким послом?	Шта мислите о оснивању Удружења ради бољег плаћана малина и позиције малинара?
Pearson Correlation	0.209**	0.247**	-0.207**	0.267**
Sig. (2-tailed)	0.004	0.002	0.005	0.000
N	186	151	186	186

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

С обзиром да малинари готово читав свој род продају хладњачама, однос са њима је кључан у читавом процесу (Табела 3.26.). Очекивано, слаба позитивна, статистички јако значајна веза показује да он може зависити од „*редовности исплате*“ ($\rho = 0.209, p = 0.004$), иако се услови плаћања унапред договарају, али да и „*цена берача*“ може имати утицај, мада хладњачари немају утицај на њено формирање ($\rho = 0.247, p = 0.002$), већ цена за убран килограм зависи од цене малина текуће године. На „*однос са хладњачама и задовољство сарадњом*“, како

показује слаба, негативна веза, може у мањој мери утицати и „бављење неким другим послом поред малинарства“ ($\rho = -0.207$, $p = 0.005$).

Уколико се, на пример, запослени малинар и хладњачар договоре око услова њихове сарадње на начин који одговара малинару и у складу је са његовим радним активностима на другом радном месту, малинар ће бити задовољнији сарадњом, мада и овде постоје изузеци. Може се десити да усред сезоне услед непредвиђених ситуација, хладњачар промени услове, а да се то негативно одрази на задовољство обостраном сарадњом.

Што се тиче става малинара о „удруживању и доприносу њиховој бољој позицији“ ($\rho = 0.267$, $p = 0.000$), слаба, позитивна, статистички веома значајна веза, показује да у мањој мери може утицати на однос са хладњачама, у случају да представници удружења, чији је малинар члан, договоре са хладњачама неке погодности за своје чланове. Што се тиче општине Штрпце, из одговора испитаника може се видети да су активности удружења сведене на минимум, тако да нема неких позитивних примера помоћи удружења малинарима.

Табела 3.27. Значајне корелације са варијаблом „Укупни годишњи трошкови око малина“

Колики су укупни годишњи трошкови око малина у еврима?	Просечан принос рода малине у кг	Да ли за радове/бербу ангажујете додатне раднике и који је то број?	Да ли сте до сада присуствовали некој едукацији, семинару, тренингу за узгој малина?	Да ли сматрате да малина може постати бренд општине Штрпце?	Да ли сматрате да малинарство може постати водећа делатност у општини Штрпце, на којој би се темељно економски	Ко је, према Вашем мишљењу, највише одговоран за будући развој малинарства у општини Штрпце?
Pearson Correlation	0.227**	0.447**	0.274**	0.295**	0.295**	0.281**
Sig. (2-tailed)	0.009	0.000	0.001	.000	0.000	0.001
N	130	144	144	144	144	144

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

* . Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

„Укупни годишњи трошкови малинара“ (Табела 3.27.) одраз су улагања малинара у свој рад и могу бити показатељ колико је малинар спреман да потроши

око посла. На пример, ангажовање додатних радника ($\rho = 0.447$, $p = 0.000$) директно повећава трошкове, док присуствовање неком виду едукације или тренинга може у мањој мери утицати на њихову висину ($\rho = 0.247$, $p = 0.001$), или не мора уопште ако су тренинзи организовани бесплатно. Више улагања значи и да је малињак испунио све критеријуме да оствари добре приносе па отуда и веза ($\rho = 0.227$, $p = 0.009$). Када је у питању мишљење малинара о „шарској малини као бренду“ ($\rho = 0.295$, $p = 0.000$) а малинарству као перспективној грани која може допринети економском развоју ($\rho = 0.295$, $p = 0.000$), трошкови ће и бити већи, јер ће малинар очекивати да му се све то врати преко прихода, које ће добити продајом малине која има добру репутацију на тржишту.

Ограничено кретање, као и остале мере које су биле на снази у време пандемије корона вируса, према корелацијама приказаним у Табели 3.28. утицале су и на малинарство. Читава ситуација око пандемије утицала је код појединих малинара и на просечан принос рода ($\rho = -0.191$, $p = 0.015$) а истовремено је проблем био наћи и бераче ($\rho = 0.353$, $p = 0.000$). „Закључавање“ током пандемије утицало је и на став о „удруживању малинара“ ($\rho = 0.144$, $p = 0.049$), али и о „малини као бренду општине“ ($\rho = 0.205$, $p = 0.005$).

Табела 3.28. Значајне корелације са варијаблом „Утицај закључавања током пандемије на радове у малињацима“

Како је "закључавање" током пандемије утицало на радове у малињацима?	Да ли је и ко током пандемије ковида био заражен у породици?	Како је евентуална болест утицала на послове око малина?	Да ли је тешко наћи квалитетне бераче?	Просечан принос рода малине у кг	Шта мислите о оснивању задруге и њеном доприносу бољој позицији малинара?	Да ли сматрате да малина може постати бренд општине Штрпце?
Pearson Correlation	0.438**	0.577**	0.353**	-0.191*	0.144*	0.205**
Sig. (2-tailed)	0.000	0.000	0.000	0.015	0.049	0.005
N	186	186	183	162	186	186

** Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

* Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

Ангажовање додатних радника за бербу (Табела 3.29.) може у мањој мери да зависи од просечног рода малине, и што је он виши, веће ће бити и потребе за додатном

радном снагом. Међутим, иако статистички значајна, корелативно слаба веза, говори да принос, ипак, није пресудан у ангажовању већ укљученост чланова породице, пријатеља, рођака у помоћ при берби.

Табела 3.29. Значајне корелације са варијаблом „Ангажовање додатних радника“

Да ли за радове/бербу ангажујете додатне раднике и који је то број?	Просечан принос рода малине у кг	Да ли сте члан неког удружења малинара?	Да ли сте до сада присуствовали некој едукацији, семинару, тренингу за узгој малина?	Да ли сматрате да малинарство може постати водећа делатност у општини Штрце, на којој би се темељио економски развој?
Pearson Correlation	0.239**	0.155*	0.307**	0.194**
Sig. (2-tailed)	0.002	0.035	0.000	0.008
N	162	186	186	186

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

* . Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

Слична повезаност је и са „едукацијом“ и „ангажовањем додатних радника“ ($\rho = 0.307$, $p = 0.000$). Још слабије позитивне, статистички високо значајне везе, говоре да ангажовање радника за бербу не може или може, али у врло малој мери, да утиче на то да ли је малинар члан удружења или не, као и на његов став о значају малинарства за економски развој општине, ($\rho = 0.194$, $p = 0.008$). На поменуте ставове, већи утицај од евентуалног ангажовања радника могу имати варијабле, као што су „просечни приходи, трошкови, време враћања инвестиције, запошљавање, да ли удруживање доприноси бољем положају малинара“ и друго.

Табела 3.30. Значајне корелације са варијаблом „Да ли малинарство може обезбедити егзистенцију једној породици?“

Да ли малинарство може обезбедити егзистенцију једној породици?	Да ли сте до сада присуствовали некој едукацији, семинару, тренингу за узгој малина?	Да ли сте члан неког удружења малинара?	Да ли сматрате да малина може постати бренд општине Штрце?
Pearson Correlation	-0.293**	-0.260**	0.280**
Sig. (2-tailed)	0.000	0.000	0.000
N	186	186	186

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Када је у питању обезбеђивање егзистенције (Табела 3.30.) слабе негативне статистички веома значајне везе показују да у мањој мери може, али и не мора зависити од „чланства малинара у неком удружењу“ ($\rho = -0.293$, $p = 0.000$), као и од „усавршавања малинара“ односно, колико је испитаник похађао неки вид едукације ($\rho = -0.260$, $p = 0.000$). Обезбеђивање егзистенције зависи, пре свега, од прихода, а приходи од приноса који, углавном, зависе од временских прилик, тако да поменуте варијабле сходно вредностима Пирсонових коефицијената не могу у великој мери утицати на став да ли се од овог посла може да живети. Једино би могли у случају да су удруживање или едукације малинару помогле у повећању прихода, па да на тај начин индиректно утичу и на обезбеђење егзистенције. Слаба позитивна веза ($\rho = 0.280$, $p = 0.000$) указује на корелацију са ставом малинара о томе да ли малина може постати бренд општине Штрпце. Вредност Пирсоновог коефицијента показује да иако малинари верују да је шарска малина бренд општине Штрпце, то не значи да ће бити става да уз овај посао могу обезбедити егзистенцију у домаћинству у коме живе, јер бренд малине, као и квалитет могу утицати на тражњу, али се цена која је кључна за приходе од којих се може живети, ипак формира независно од бренда и других сличних фактора, већ једино под утицајем тржишта.

Табела 3.31. Значајне корелације са варијаблом „Мишљење малинара о оснивању удружења ради бољег пласмана и позиције малинара“

Шта мислите о оснивању Удружења ради бољег пласмана малина и позиције малинара?	Шта мислите о оснивању задруге и њеном доприносу бољој позицији малинара?	Да ли сматрате да малина може постати бренд општине Штрпце?	Да ли сматрате да малинарство може постати водећа делатност у општини Штрпце, на којој би се темељно економски развој?	Шта је, према Вашем мишљењу, потребно за унапређење малинарства у општини Штрпце?
Pearson Correlation	0.607**	0.276**	0.179*	-0.201**
Sig. (2-tailed)	0.000	0.000	0.015	0.006
N	186	186	186	186

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

* . Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

Удруживање је, према искуствима развијенијих земаља, веома битно у положају малинара. Средње јака, статистички значајна позитивна веза ($\rho = 0.607$, $p = 0.000$) показује да је и са основањем задруге такав случај. За сада у општини Штрпце још увек нема назнака за формирање задруга, али је велика вероватноћа да ће положај малинара, уколико се буде основала, унапредити у позитивном смеру. Перцепција малине као брэнда општине, такође, се везује за удруживање. Слаба, позитивна, статистички веома значајна веза ($\rho = 0.276$, $p = 0.000$) показује да малинари уколико су чланови удружења могу сматрати да то може помоћи и репутацији шарске малине, односно да се она сматра брэндом. Исто је и са утицајем на економски развој општине ($\rho = 0.179$, $p = 0.015$), који би могао био већи ако би се малинари више удруживали и наступали заједнички.

Међутим, вредности Пирсоновог коефицијента у ова два случаја говоре да то не мора увек бити тако, јер шта у случају ако малинари нису задовољни својим чланством и активностима удружења. Став о брэнду то незадовољство не може пореметити значајно. Једина негативна слаба статистички значајна веза је са корацима који су неопходни за унапређење малинарства на које чланство у удружењу нема тако велики утицај. Иако су на пример у удружењу, малинари могу предложити да је за унапређење малинарства потребно укључивање младих људи, финансијска помоћ или и едукација ($\rho = -0.201$, $p = 0.006$).

Табела 3.32. Значајне корелације са варијаблом „Планови за будући период“

<i>Који су Ваши планови за будући период у вези малинарства?</i>	Шта мислите о оснивању задруге и њеном доприносу бољој позицији малинара?	Да ли сматрате да малина може постати брэнд општине Штрпце?	Да ли сматрате да малинарство може постати водећа делатност у општини Штрпце, на којој би се темељио економски развој?
Pearson Correlation	0.202**	0.401**	0.294**
Sig. (2-tailed)	0.006	0.000	0.000
N	186	186	186

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Планови за будућност малинара, зависе од много фактора, али како је показала анализа, статистички, веома значајне, позитивне везе, забележене су међу следећим варијаблама. Уколико је малинар ближи ставу да је „малина брэнд

општине Штрпце“ ($\rho = 0.401$, $p = 0.000$), као и да „*може да постане водећа грана на којој би се темељио економски развој*“, планови могу бити много амбициознији и кретаће се ка „*проширивању засада или делатности или бар задржавању постојећег стања*“ ($\rho = 0.294$, $p = 0.000$). Ипак, слаба, позитивна, иако статистички високо значајна веза, показује да то не мора увек бити тако, и да због непредвидивости пољопривредних послова, планови се у часу могу променити. Тако је било са многим малинарима који су, одмах после катастрофално лоших приноса, секли своје засаде и обустављали производњу, иако су, можда, пре тога били става да ова делатност може помоћи економском развоју.

Табела 3.33. Значајне корелације са варијаблом „Да ли сматрате да малинарство може постати водећа делатност у општини Штрпце, на којој би се темељио економски развој?“

<i>Да ли сматрате да малинарство може постати водећа делатност у општини Штрпце, на којој би се темељио економски развој?</i>	<i>Ко је, према Вашем мишљењу, највише одговоран за будући развој малинарства у општини Штрпце?</i>	<i>Просечан принос рода малине у кг</i>
Pearson Correlation	0.353**	-0.172*
Sig. (2-tailed)	0.000	0.029
N	186	162

**. Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

*. Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

Слично је и са ставом о „*оснивању задруге*“, јер планови малинара могу, али и не морају, да зависе од истог. С обзиром да овај вид окупљања малинара не постоји у општини, многи малинари и немају формиран став о томе, па им зато не може утицати много на будуће активност, што показује слаба, позитивна, статистички значајна веза која је приказана у Табели 3.33

Став малинара о томе „*да ли малинарство може постати водећа грана у општини Штрпце*“ која би у многоме утицала на укупни економски развој, у мањој мери може зависити од просечног рода који малинари остваре током једне године ($\rho = -0.172$, $p = 0.029$). Слаба, статистички значајна, негативна веза, говори да се тај принос не може увек узимати као релевантан, јер се из године у годину мења, услед чега се једне године може убрати и око пола тоне на 5 ари на пример, док

неке друге свега 100 килограма. У случају временских неприлика, јављали су се случајеви да на истим површинама малињака, приноса малине скоро и да нема. Такође, значајна повезаност са евентуалним „доприносом малинарства економском развоју“ постоји и са „актерима одговорним за успех малинарства“. Слаба, статистички веома значајна, позитивна веза ($\rho = 0.353$, $p = 0.000$) показује да „мишљење малинара о актеру/актерима одговорним за успех овог посла“, може али и не мора да утиче на његов став о доприносу које малинарство има у економском развоју општине.

Табела 3.34. Значајне корелације са варијаблом „Шта је потребно за унапређење малинарства у општини Штрпце?“

Шта је, према Вашем мишљењу, потребно за унапређење малинарства у општини Штрпце?	Да ли сте до сада присуствовали некој едукацији, семинару, тренингу за узгој малина?	Колики је удео прихода од продаје малина у укупним финансијама малинара?	Да ли сте члан неког Удружења малинара?	Шта мислите о оснивању Удружења ради бољег пласмана малина и позиције малинара?	Шта мислите о оснивању задруге и њеном доприносу бољој позицији малинара?
Pearson Correlation	0.339**	-0.031	0.194**	-0.201**	-0.141
Sig. (2-tailed)	0.000	0.672	0.008	0.006	0.055
N	186	186	186	186	186

**, Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

*, Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

Мишљење о потребним корацима ка унапређењу малинарства у општини Штрпце зависи према корелацијама приказаним у Табели 3.34., од едукације малинара, њиховој евентуалној укључености у удружења малинара, као и мишљењу о оснивању задруга. Малинари који су присуствовали едукацијама, боље су упућени у факторе који су кључни за унапређење малинарства. Ипак, слаба, статистички високо значајна, позитивна веза ($\rho = 0.339$, $p = 0.000$) показује да кораци које малинар сматра значајним за унапређење малинарства у општини, не зависе од његовог евентуалног присуства неком виду усавршавања, већ зависе од тренутне ситуације и прилика које владају у општини Штрпце. Још слабија,

позитивна, статистички врло значајна веза ($\rho = 0.194$, $p = 0.008$), указује да на кључне кораке у унапређењу малинарства чланство у удружењима има врло мали утицај или га нема уопште.

Са друге стране, слабе, негативне, статистички значајне везе ($\rho = -0.141$, $p = 0.055$) и ($\rho = -0.201$, $p = 0.006$). показују повезаност предлога за „унапређење малинарства и ставова о оснивању удружења и задруга“ и њиховој „улози у доприносу бољој позицији малинарства“. Ипак, негативни предзнак говори да тај став не мора да буде пресудан за предлог који ће неки малинар изнети за унапређење малинарства. „Предлог за унапређење малинарства“ могао би да зависи и од „прихода које једна породица има од малинарства“, односно њиховог удела у укупним приходима породице. Уколико је тај удео већи, малинари ће ређе тражити финансијску помоћ, правилнију расподелу пројеката, већ ће предложити друге мере, попут „веће укључености релевантних фактора“, „анимирање младих“ и слично ($\rho = -0.031$, $p = 0.612$). Наравно, донације су у сваком случају добродошле, независно од висине прихода, што показује слаба, негативна, статистички високо значајна веза.

3. 5. ДОКАЗ ИСТРАЖИВАЧКОГ ПИТАЊА

Малина, веома значајна воћна врста, данас је широко распрострањена широм света, а користи се у исхрани људи веома радо због својих бројних благотворних својстава. Плодови ове жбунасте биљке, која може да достигне и до 2 – 2.5 m висине, састоје од око 85% воде, због чега лако засити човека, па се ово нискокалорично воће врло често користи за дијетални начин исхране.

Табела 3.35. Нутритивна вредност малина

Нутритивна вредност малине на количину од 100 g	
Енергетска вредност	52 kCal
Протеини	1.20 g
Угљени хидрати	11.94 g
Влакна	6.5 g
Маси	0.65 g
Од којих засићене	0.019 g

Извор: Преузето са <https://onefit.rs/tablica-kalorija/voce/maline/>

Малина обилује антиоксидативним једињењима, укључујући висок ниво витамина С, кверцетина и елагичне киселине. Резултати неких студија, рађених на животињама, доводе до закључка да употреба малине и њених екстраката помажу ћелијама да се боре против оштећења и опорављају их од оксидативног стреса који се најчешће повезује са појавом настанка канцера, дијабетеса, срчаних и других обољења.

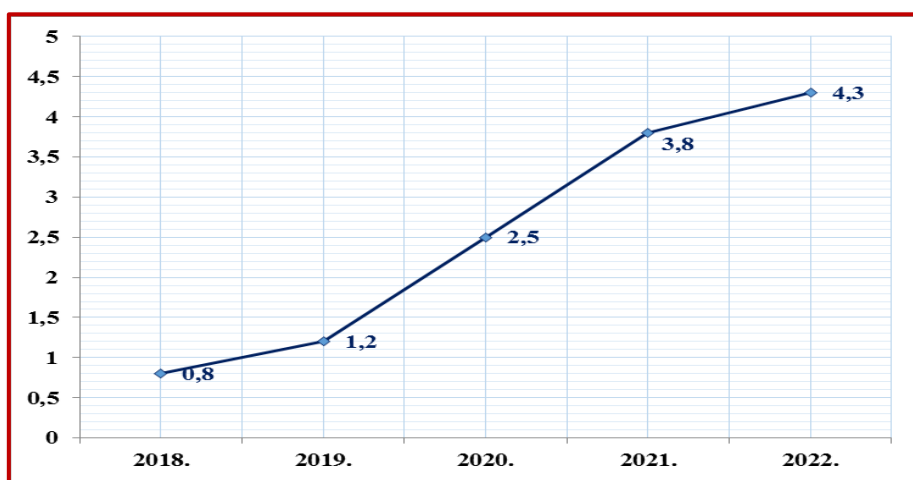
Без обзира на изузетну добробит по здравље човека, малина се не користи у исхрани пропорционално својим квалитетима. По објавама Привредне коморе Србије – ПКС¹⁰ из 2022. године, констатовано је да је до значајног пада потражње за српском малином дошло, како због мање потражње за њом у супермаркетима, јер се њена цена кретала у распону од 600, до чак 1 000 динара за килограм, тако и због пада тражње индустрије прераде воћа широм Европе, а пре свега у Немачкој, као нашем највећем извозном тржишту. Такође, по истом извору, процењује да се, према информацијама које долазе са иностраних тржишта, очекује даљи пад цене малине, пре свега због значајнијег пада потражње у Сједињеним Државама и Западној Европи. Пад тражње за смрзнутом малином је неуједначен и креће се од 10% у Француској, до чак 40% у Немачкој, што су два највећа тржишта за замрзнуту српску малину, која заједно купују скоро половину укупне извезене количине овог производа. ПКС наглашава да је у читавој ситуацији добро то што се отварају нека нова тржишта, где се примећује раст продаја наше малине, попут Аргентине и Саудијске Арабије, али се напомиње да су количине које извозимо у те земље још увек мале, да би значајније утицале на укупно повећање извоза.

Групације произвођача свежег и замрзнутог воћа и поврћа Привредне коморе Србије, саопштиле су да је током осам месеци 2022. године извоз замрзнуте малине из Србије опао за 33% у односу на исти период 2021. године, али је упркос томе остварен већи приход. Прецизира се да је од јануара до августа 2021. године извезено нешто више од 65 000 тона малине, док је за исти период 2022. године страним тржиштима испоручено око 43 000 тона замрзнуте малине. Привредна комора Србије напомиње да процене са терена указују на то да је сезона малине 2022. године у Србији донела нешто више од 90 000 тона рода, али је око 15 000 тона замрзнуте малине обране у 2021. години остало непродато у хладњачама.

¹⁰ <https://pks.rs/>

Наводи се да је, упркос нижем извозу у 2022. години, за првих осам месеци остварен приход нешто већи од 224 милиона евра, за разлику од истог периода 2021. када је извоз овог воћа донео 200 милиона евра. Из Привредне коморе Србије објашњавају да је разлог томе пораст цене малина, јер је просечна откупна цена за килограм 2021. била 420 динара, а 2022. године од 500 до 600 динара. Тренд раста цене малине задњих година је забележен, како се може видети на Графикону 3.13. и у општини Штрпце.

Графикон 3.13. Кретање цене за килограм малине у општини Штрпце од 2018. до 2022. године

Користећи линеарни апроксимативни метод, ако са p означимо откупну цену малине у еврима, а са x годину, можемо одредити линеарну функцију облика

$$p = ax + b,$$

која најбоље осликава дискретан, емпиријски скуп вредности откупне цене малина у петогодишњем периоду од 2018. – 2022. године у општини Штрпце. Користећи метод минималних квадрата, за дате вредности цене малине, добијамо систем нормалних једначина:

$$a \cdot \sum_{i=1}^5 x_i + 5b = \sum_{i=1}^5 p_i$$

$$a \cdot \sum_{i=1}^5 x_i^2 + b \cdot \sum_{i=1}^5 x_i = \sum_{i=1}^5 p_i \cdot x_i,$$

тј.

$$\begin{aligned} 10 \ 100a + 5b &= 12.6 \\ 20 \ 402 \ 010 \ a + 10 \ 100b &= 25461.6 \end{aligned}$$

чије је решење:

$$a = 0.96, b = -1\,936.68,$$

што нам даје тражени облик функције откупне цене малине

$$p = 0.96x - 1\,936.68.$$

Да се овај тренд раста цене наставио, у 2023. години би пројектована откупна цена овог „црвеног злата“, како многи стручњаци називају малину, била око **5.4€/kg**. Нажалост, политичко – економска и мировна ситуација у целом свету је пореметила целокупно глобално тржиште свега, хране и енергената посебно, сведоци смо томе из дана у дан. Ни откупна цена малине у општини Штрпце није могла да избегне последице светске кризе, па је спала на свега **1.3€/kg**. Дакле, четири пута је нижа од очекиване цене. То је донело додатне проблеме бројним малинарима овога краја. Треба напоменути да је истраживање показало да су малинари овог краја на питање *„Која је за Вас минимална цена малине у еврима по килограму која би покрила све Ваше трошкове и омогућила остварење пристојне зараде?“* дали одговоре у распону од 1.3€ до 5€ по килограму, што у просеку даје $AC = 2.64€$ уз $CD = 0.88€$. Дакле, откупна цена малина 2023. године је 50% нижа од оне којом би они били задовољни, али су цене претходних година, поготово 2022. године када је спроведено истраживање, откупна цена била за 65.4% виша од задовољавајуће.

По наводима Максимовића и сарадника, у брдовитим и планинским областима, на малим руралним имањима, најбољи резултати приноса узгоја малине су на површинама од 5 до 30 ари (Максимовић и остали, 2015, стр. 57). Резултати овог истраживања показују да се код испитаника малина узгаја на површини до 30 ари у чак 90.3%. Дакле, један од битнијих услова који иду у корист бављењем малинарства у овом подручју је остварен.

У истраживању је учествовало 186 испитаника који се дуги низ година баве малинарством ($AC = 8.42$ година уз $CD = 0.86$ година). Статистички скуп броји скоро четвртину свих малинара општине Штрпце. Тачан број домаћинстава који узгаја малине није познат, а додатни проблем одређивања и приближног стања на терену је отежан чињеницом да и малинари, оптерећени тешком материјалном ситуацијом, великим трошковима одржавања малињака, недостатком радне снаге у породици, престају да се баве малинарством, док се други, углавном млађи, који у градовима остају без посла или од плата не могу да прехрањују породице, враћају на село и обнављају старе или подижу нове засаде малина, показало је спроведено

истраживање. Од свих испитаника, одговор на питање „Колики је био Ваши просечан принос рода малине у кг по Вашој парцели?“ дало је 162 малинара, док остали нису желели да се изјасне. По извршеној калкулацији добија се да је просечан принос малине по ару код испитаника износио $AC = 82.499 \approx 82,5 kg$, уз стандардну девијацију од $CD = 32.28 kg$. Ако извршимо прерачун просечног приноса малине по хектару у 2022. години, долазимо до цифре од око $8\,250 kg$, што према Пољопривредном порталу АГРОКЛУБ СРБИЈА (<https://www.agroklub.rs/vocarstvo>), спада у доста добре приносе старих сорти малина, које се иначе и узгајају у општини Штрпце. Неке нове сорте у контролисаним условима (пластеницима и стакленицима, наводњавање кап – по – кап, и све прописане агротехничке мере заштите и повећања приноса), могу да остваре принос и преко 12 тона по хектару, а неке и преко 25 тона. Међутим, у условима „на отвореном“, старе сорте малине у најбољим сезонама дају просечан принос од 10 – 12 тона по хектару. Овај податак демантује општина Штрпце, јер је управо ова највећа количина од 250 килограма по ару у Штрпцу већ остварена у претходном периоду, како сведочи власник хладњаче „Скардус“ Добривоје Стевановић. Иако се не ради о пластеничкој производњи, по његовим речима, кад малинар уредно брине о свом малињаку, едукује се и примењује све прописане агротехничке мере, као и када су повољне временске прилике, овакав успех није недостижан, ни када се малина гаји на отвореном простору. Уз откупну цену из 2022. године од 4.33€ по килограму, долазимо до суме од 35 475 € прихода.

Наравно, треба урачунати и трошкове везане за рад око малина. На питање „Колики су Ваши укупни годишњи трошкови око малина у еврима?“, одговорило је само 144 малинара. Остали су се изјаснили да нису сигурни колико укупно годишње потроше на рад око малина. Свако од испитаника који је одговорио на питање је рекао колики је трошак за посед малина који обрађује. Извршена је калкулација и дошло се до суме од чак 34.42 € по ару, односно, 3 442 € по хектару. Од свих 186 испитаника на питање „Да ли за радове/бербу ангажујете додатне раднике и који је то број?“ њих 53.8% се изјаснило да „не ангажује раднике, већ чланови њихове породице обављају сав посао“, а 35.5% да „ангажује неколицину радника уз чланове породице, али само у јеку бербе“. Ако се томе дода податак да је, према одговорима испитаника најфреквентнија (74.73%) цена берача малина

била 1€ по килограму уброне малине, радовима на берби малине треба додати максималних 20% додатних трошкова по укупном приносу, тј. 2 400 €. Дакле, по хектару испитаници овог истраживања су у просеку имали укупне трошкове од око 5 852 €, па је и просечна добит у просеку у 2022. години износила око 29 623 € по хектару, што је 218.63% више од прорачуна Кљајића и сарадника, који су дошли до закључка да је производња малина нашег региона економски одржива и веома профитабилна, уколико обезбеђује просечан приход од 9 300 € по хектару (Кљајић и остали, 2017, стр. 66). Оно што сада долази до изражаја је зашто је, онда, највећи број испитаника (105, тј. 53.5%) на питање *“Колики је удео прихода од продаје малина у укупним финансијама породице?”* дао одговор 20 – 40%. Очекивано, одговор испитаника је био уопштен, не само за годину у којој је спроведено истраживање, већ за стање генерално.

Како променити положај малинара општине Штрпце? Неоспорно је да улажу велики труд, углавном све послове обављају сами, од резидбе до бербе. Сами малинари су изричито по питању да је 2022. година била јако добра што се профитабилности тиче. Наравно, прилично добар принос уз високу откупну цену, привукли су многе да се врате на село и покрену сопствени узгој малина. Али, нажалост, 2023. година је доказ да се малинари не могу препустити природи и њеним ђудима. Оно што би могло да помогне, а не користи се уопште или веома мало, јесу бенефити које дају удружења, задруге или савети и подршка еминентних стручњака из ове области. Није похађао никакве едукације до сада или није заинтересован за едукацију узгоја малина чак 62.4% испитаника, док је 31.7% похађао по неколико едукација организованих у општини. Није члан Удружења малинара и није заинтересован за било какав вид удруживања чак 60.8%, а није члан, али планира да постане у блиској будућности њих 36.0%, без обзира на многе бенефите које удружење може да пружи (Väuml и остали, 2022, стр. 380). Чак 84.9% испитаника има неразвијену свест о важности удруживања, нарочито у малим, руралним срединама, сматрајући да удруживање нема никакву или незнатну улогу у бољем пласману малина и малинара, или, једноставно, нема став о томе. Нешто повољније мишљење, испитаници имају по питању оснивања задруга, 26.6% је за њихово оснивање и/или поновно покретање, што не чуди, јер окосницу малинарства данас чини средње и старије становништво, старије од 40 година

(62.9%), који памте „златна времена“ врхунца рада земљорадничких задруга. Као највећи проблем, малинари наводе „непостојање могућности за наводњавањем“, чак 71.5%. Сви остали проблеми су има много мање важни и износе испод 10%. Охрабрује чињеница да преко 40% испитаника третира хемијским средствима своје малињаке само по препоруци стручњака, колико је потребно. Још један резултат који даје огромну наду испитаника у будућност малинарства општине Штрпце је и тај што само 7.6% њих планира да престане да се бавим малинарством или да смањи површину под засадима. Сви остали или не планирају никакве промене (67.2%), планирају незнатно повећање површине под засадима (21.5%) или планирају значајно повећање уз проширење делатности, набавку нове опреме и друго (3.8%). Ако се узме у обзир да 80.6% испитаника није добијао никакву помоћ, тј. да се све сами финансирају или јесте на локалу, нешто мало, уз едукацију о састављању адекватних пројеката и активном учетовању на конкурсе о финансирању, малинарство може да буде много повољније, лакше за одржавање, али и проширивање.

Још један, јако битан сегмент у узгоју малина, а од кога сви малинари јако пуно зависе јесте откуп, али и прерада малина. Целокупан род намењен за продају малине свих испитаника, откупљују или локалне хладњаче или хладњаче из других места. Пословање са хладњачама је углавном добро, по речима испитаника. Најчешће или зависи од хладњаче са којом послују или је у већој мери је задовољавајућа (65.1%). Код највећег броја испитаника исплата се врши по завршетку бербе или у договору са хладњачама 76.4%. Забрињавајуће је што испитаници немају развијену свест колико је битно да имају свој складиштени простор, јер тада не би зависили од тренутне откупне цене, а уз добар маркетинг могли би да пласирају свије малине по вишестуко већим ценама супермаркетима или их извезу. Тадашња министарка пољопривреде Републике Србије, Јелена Танасковић, изјавила је за *Biznis.rs* (<https://biznis.rs/vesti/srbija/ministarka-poljoprivrede-srbije-o-stanju-na-trzistu-malina/>) да држава не може да одреди цену малине, јер откупну цену дефинише тржиште и да би све друго било „изнуђено и исхитрено“. Ко је имао унапред склопљене уговоре са страним извозницима, малину продаје по цени од 5 до 5.2 евра. Међутим, проблем је што и ти страни купци слабије повлаче робу из хладњача, што значи да и њима тешко иде продаја.

Добривоје Радовић, председник Асоцијације малинара Србије, за исти извор тврди да су у највећем проблему мали хладњачари, који су прошле године имали солидну добит. У Ивањицу је 2022. године ушао „Агропартнер“, који је плаћао 4.5€ на затворен рачун и све су исплатили до октобра месеца. Исте године су велики хладњачари морали да купе малину од малих и то по цени коју су управо мали диктирали. И таква ситуација се понавља последњих неколико година. 2023. године је ситуација много лошија, јер је откупна цена малина од стране хладњачара, далеко испод оне у 2022. години. Међутим, удруживања испитаника, „малих“ малинара, који не могу да обезбеде простор за складиштење, чак њих 98.4%, уколико би схватило предност заједничког улагања у складиштену инфраструктуру, врло брзо би своју инвестицију исплатило и још брже дошло до озбиљније добити. Очигледно, малинарство се умногоме не разликује на југу или северу Косова и Метохије. Ово истраживање је потврдило и резултате анализе о исплативости узгоја малинарства на северу Косова и Метохије у коме је показано да је потребно убрзати формирања удружења, како би имали пун циклус производње малина (Максимовић, Милачић, 2013, стр. 1161).

Добит од прераде малине не треба посебно истицати. Било да се ради о џему, соку или ракији, тржиште би откупило целокупну количину готових производа, сви смо свесни те чињенице, јер је тражња за истим, увек велика. Међутим, само 2.2% испитаника прерађује малину и производе продаје. Остали, или продају целокупан род малине или прераде неку мању количину за сопствене потребе. Што је, опет, велики губитак, за буџет домаћинства.

Како би се показала економичност малинарства, по угледу на истраживање које су у свом раду приказали Максимовић и Милачић (2013), одрађена је калкулација почетне инвестиције у овај посао као и трошкова у наредним годинама бављења овим послом за општину Штрпце. За ове прорачуне одабрана је сорта Микер, која је најзаступљенија, а калкулација је извршена за парцели величине 5 ари.

3.5.1. КАЛКУЛАЦИЈА ИНВЕСТИЦИЈЕ ГАЈЕЊА МАЛИНЕ СОРТЕ МИКЕР НА ПОВРШИНИ ОД 5 АРИ

Материјал потребан за садњу малина и сву додатну опрему малинари најчешће набављају од локалних трговаца у оквиру гвожђара или пољопривредних апотека. Што се тиче садница, поручују се унапред а од врсте саднице зависи и цена. Највише садница у општини је сорте Микер и Виламет за које по једној садници треба издвојити центи. С обзиром да транспорт обезбеђују добављачи садница, трошкови транспорта неће бити укључен у калкулацију. У последње време у општини Штрпце популарна је сорта Фертоди, пре свега због изузетног прилагођавања овој средини. Цена по садници ове врсте је нешто виша и износи 0.90 €. Стајско ђубриво као следећа ставка, за оне који се баве и сточарством није додатни трошак, док је за остале по једном трактору потребно издвојити 20 евра. Један трактор довољан је за површину од 5 ари. Поред стајског, најчешће се користе и минерална ђубрива као што су Кан, 16/16/16, Јара комплекс, који се купују у џаковима од по 25 килограма.

Табела 3.36. А: Трошкови материјала

Редни број	Врста материјала	Јединица мере	Количина	Цена по јединици у €	Укупна цена у €
1.	Саднице сорте Микер	комад	1 000	0.30	300
2.	Ђубриво стајско	трактор	1	20	20
3.	Минерална ђубрива – КАН – 16/16/16 – Јара комплекс	килограм	75 50 50	16 15 24	48 30 30
4.	Стубови: – Ливени – Багремови	комад	60	3 5	180
5.	Жица	килограм	22	2	44
6.	Ексери	килограм	2	1.80	3.60
7.	Систем за наводњавање кап по кап	метар	250	0.18	45
8.	Цистерна 250 l	комад	1	250	250
9.	Пестициди	литар	2	10	20
	УКУПНО				988.6

Такође, у оквиру почетне инвестиције битна ставка су и стубови, којих има у две варијанте, ливени по цени од 5 евра по комаду и багремови који су 3 евра. Жица и ексер, систем за наводњавање кап по кап као и различите врсте пестицида за оне који их користе, исто се могу наћи у гвожђари или пољопривредној апотеци по ценама које су наведене у претходној Табели 3.36.

Код трошкова услуга наведено је више услуга, међутим за парцелу од 5 ари, као и за остале мање површине малињака у општини Штрпце малинарима нису потребне додатне услуге, већ они све раде самостално или у оквиру породице са сопственом механизацијом. То је случај са браздањем, сејањем, прскањем, обрадом између редова, и сличним лакшим радовима.

Табела 3.37. Б: Трошкови услуга

Редни број	Врста услуге	Јединица мере	Количина	Цена по јединици, €	Укупна цена у €	Напомена
1.	Агрохемијска и анализа земљишта	Узорак	1	25	25	Раде је само поједини малинари
2.	Равнање и крчење земљишта	Радни дан	1	50	50	Само за површине које су дуго необрађиване и обрасле коровом.
3.	Транспорт стајњака	Километар		/		Укључен у цену стајњака; Уколико је удаљеност преко 5 километра плаћа се додатно 1€/km
4.	Орање	Ар	5	5	25	
5.	Сејање	Радни дан	1	15	15	Раде сами малинари
6.	Браздање	Радни дан	1	15	15	Раде сами малинари
7.	Транспорт садница и ђубрива	Радни дан	1	15	15	Укључен у цену
8.	Транспорт стубова	Радни дан	1	15	15	Укључен у цену
9.	Прскање	Радни дан	1	15	15	Врше сами малинари
10.	Обрада између редова	Радни дан	1	15	15	Врше сами малинари
	УКУПНО				190	

Оно што се плаћа је анализа земљишта за коју је потребно ангажовани неки институт који се тиме бави, затим уколико малинари немају механизацију и орање за које се могу ангажовати локални пољопривредници по цени од 5 евра по ару. Малињаци се најчешће праве на ливадама или баштенским површинама које не захтевају додатну већу обраду. Ретко има и површина које су дуго биле необрађиване и зарасле у коров, па је у тим случајевима потребно платити и услуге расчишћавања терена које су нешто скупље, у зависности од терена. Транспорт стубова, садница и другог материјала укључен је у цену куповине, па се не плаћа додатно.

Табела 3.38. В: Трошкови радне снаге

Редни број	Врста услуге	Јединица мере	Количина	Цена по јединици у €	Укупна цена у €	Напомена
1.	Припрема земљишта	Радни дан	1	20	20	Раде сами малинари
2.	Утовар и истовар стајњака	Радни дан	1	20	20	Укључено у цену стајњака
3.	Разбацивање стајњака	Радни дан	1	20	20	Раде сами малинари
4.	Припрема семена за садњу	Радни дан	1	20	20	Укључено у цену саднице
5.	Обележавање редова	Радни дан	1	20	20	Раде сами малинари
6.	Скраћивање и садња садница	Радни дан	1	20	20	Раде сами малинари
7.	Наводњавање	Радни дан	1	20	20	Раде сами малинари
8.	Ћубрење минералним ђубривима	Радни дан	1	20	20	Раде сами малинари
9.	Плевљење и окопавање	Радни дан	3	20	60	
10.	Резидба и уклањање одсечених изданака	Радни дан	2	20	20	Раде сами малинари
11.	Остали радови	Радни дан	2	20	20	Раде сами малинари
	УКУПНО				260	

Што се тиче радне снаге, с обзиром да се у општини Штрпце малињаци простиру на мањим површинама, све послове око формирања малињака обављају сам малинар и чланови његове породице. Изузетак је једино плевљење и окопавање који су нешто сложенији, па за дневницу радника која је од 8 до 10 сати, треба издвојити 20 евра.

$$\text{УКУПНО: } A + B + C = 988.6 + 190 + 260 = 1\,438.6 \approx 1\,440 \text{ €}$$

На основу калкулација потребног материјала, услуга као и радне снаге, укупна инвестиција у садњу малина на површини од 5 ари износи 1 440 €. Уколико све радове у малинаку, као што су орање, плевљење и окопавање, одради малинар, а притом не жели да одради анализу земљишта пре садње, ти трошкови износиће $1\,328.6 \approx 1\,330$ €. Како је истраживање показало, просечни принос малине по ару је 82.5 kg , па су на даље калкулације урађене за површину од 5 ари и просечним приносом, што даје укупно 412.5 kg по поменутој површини засада.

3.5.2. КАЛКУЛАЦИЈА ГАЈЕЊА МАЛИНА ЗА 2022. ГОДИНУ ЗА ПОВРШИНУ ОД 5 АРИ

Табела 3.39. I: Трошкови материјала за површину од 5 ари

Редни број	Врста материјала	Јединица мере	Количина	Цена по јединици у €	Укупна цена у €
1.	Ђубриво стајњак	трактор	1	20	20
2.	Минерална ђубрива	цак 25кг	3	16	48
	– КАН		2	15	30
	– 16/16/16		2	24	48
	– Јара комплекс				
3.	Пестициди	литар	2	10	20
4.	За везивање	250ком	2	1.2	2.4
	УКУПНО				168.4

Табела 3.40. II: Трошкови услуга за површину од 5 ари

Редни број	Врста услуге	Јединица мере	Количина	Цена по јединици у €	Укупна цена у €	Напомена
1.	Транспорт стајњака	Сат/трактор			/	Укључен у цену
2.	Транспорт садница и ђубрива	Сат/трактор			/	Укључен у цену
3.	Култивација	Радни дан	1	20	20	Ради сам малинар
4.	Прскање	Радни дан	1	20	20	Ради сам малинар
5.	Транспорт малина	Сат/трактор			/	Обезбеђује хладњача која откупљује малине
	УКУПНО				40	

Табела 3.41. III: Трошкови радне снаге за површину од 5 ари

Редни број	Врста услуге	Јединица мере	Количина	Цена по јединици у €	Укупна цена у €	Напомена
1.	Разбацивање стајњака	Радни дан	1	20	20	Ради сам малинар
2.	Разбацивање минералних ђубрива	Радни дан	1	20	20	Ради сам малинар
3.	Везивање и затезање жица	Радни дан	3	20	60	Ради сам малинар и чланови породице
4.	Острањивање младих изданака (1 – 2 пута)	Радни дан	1	20	20	Ради сам малинар
5.	Ручно окопавање	Радни дан	4	20	80	Ради сам малинар и чланови породице
6.	Берба	Килограм	412.5	1	412.5	Ради сам малинар и чланови породице
7.	Орезивање и обнављање старих изданака	Радни дан	5	20	100	Ради сам малинар и чланови породице
	УКУПНО				672.5	

Табела 3.42. Калкулација осталих трошкова за површину од 5 ари

IV: Амортизација	100
V: Остали трошкови	100
1. Укупни трошкови (I+II+III+IV+V)	1 080.9 ≈ 1 081
2. Вредност производње (Број килограма пута цена)	412.5 · 4.3 = 1 773.75
V: Профит (2-1)	682.85 ≈ 683

Табела 3.43. Финансијски индикатори производње

Врста воћа	Малина
Вредност производње	1 773.75
Укупни трошкови	1 081
Профит	683

Ако са E — означимо економичност производње, са Q — вредност производње, а са T — укупне трошкове, можемо израчунати да је

$$E = \frac{Q}{T} = \frac{1\,773.75}{1\,081} = 1.64$$

Како је добијена вредност економичности производње $E = 1.64 > 1$, то се може са сигурношћу тврдити да је овакво пословање веома економично, па је узгој малине у општини Штрпце, према спроведеном истраживању, прилично исплатив.

Ако са ROI- означимо принос на инвестицију, са p — профит, а са i — инвестиција, добијамо да је

$$ROI = \frac{p}{i} \cdot 100 = \frac{683}{1\,440} \cdot 100 = 47.43\%,$$

што је још један доказ да су малинари овог краја добро уложили свој новац, с обзиром да се за добру инвестицију сматра она чији је принос на инвестицију **ROI** на годишњем нивоу у распону **15 – 20%** (Hollenbeck, 2019, стр. 1-5). Морамо напоменути да је калкулација за 2022. годину за вероватно већину малинара била веома исплатива, с обзиром на цену, тако да ипак ову цифру морамо узети са резервом, јер је као што је познато сектор малинарства веома непредвидив, како по цени, тако и по приносима, који у многоме зависе од временских прилика одређене године. Ипак, имајући у виду да малинари у општини Штрпце, углавном све послове око малињака обављају сами заједно са члановима своје породице, као и пријатељима и рођацима, можемо закључити да ће увек, бар за трошкове радне снаге, бити на добитку, јер их неће додатно имати. На овај начин и непредвидиве ситуације око висине цене, као и приноса који варира од године до године, ће лакше поднети.

4. ПЧЕЛАРСТВО У ФУНКЦИЈИ ЕКОНОМСКОГ РАЗВОЈА ОПШТИНЕ ШТРПЦЕ

4.1. УВОДНА РАЗМАТРАЊА О ПЧЕЛАРСТВУ У СИРИНИЋКОЈ ЖУПИ

Општина Штрпце, са својим повољним природним положајем, изузетно је погодно поднебље за обављање различитих пољопривредних делатности. Захваљујући разноврсној флори и медоносном биљу, на овом брдско–планинском подручју, пчеларство је једна од делатности у експанзији. Становници села у подножју Шар планине, воле да се баве овим послом, чак је последњих година забележен тренд интензивнијег раста броја пчелара, као и броја кошница у њиховом поседу.

Много је разлога зашто се људи у Сиринићкој Жупи одлучују да постану пчелари. Пре свега, ту је традиција, односно наставак породичног посла којим су се бавиле старије генерације. Други разлог је хоби и љубав према овим животињама, које имају изузетан значај за човека, јер помажу опрашивање биљака, па можемо рећи да оно што природа пчелама даје, оне то вишеструко узвраћају. Последњи и можда најбитнији разлог, је економска корист, која се огледа у обезбеђивању прихода породице и смањењу незапослености. Има домаћинстава која се пчеларством баве само ради задовољавања својих личних потреба, мада, са друге стране, има и оних који су препознали потенцијал овог посла који се огледа у финансијској добити, па због тога послу приступају, пре свега, са циљем продаје меда или других пчелињих производа. У прилог овој другој групи, иде и цена за килограм меда која је последњих година у константном порасту, али и тражња за шарским медом, који је веома познат међу потрошачима, због свог укуса и квалитета. Осим тога, ту су и остали пчелињи производи (прополис, матични млеч, пчелињи восак и други), а такође и разне иновативне активности које су директно везане за пчеларство, као што су апикоморе. Развој пчеларства на простору Косова и Метохије последњих година је интензивнији захваљујући многим иностраним организацијама које су заинтересоване за побољшање економског положаја и дају значајну помоћ пољопривредницима. Приличну помоћ пружа и Канцеларија Владе

Србије за Косово и Метохију, која такође издваја одређена средства, као и Привремене институције самоуправе у Приштини, али и локална самоуправа.

С обзиром да у општини Штрпце последњих година нема неке индустријске производње или већих погона где би се запослио значајнији број људи, пољопривредне активности су оно што свако од мештана, уз мала улагања, може да обавља и од тога да оствари неку зараду. Како у општини има доста младих људи који из године у годину завршавају средњу школу или факултете, за већину њих потребно је обезбедити и могућности запошљавања. Да ли пчеларство може бити једна од тих могућности?

4.2. ПРЕГЛЕД ЛИТЕРАТУРЕ

Тема пчеларства је неисцрпна инспирација многим истраживањима из различитих области науке: биологије, хемије, туризмологије, технологије хране, економије. С обзиром на чињеницу да је ова економска активност све популарнија у свету, а цена меда из године у годину расте, међу бројним радовима на ову тему, изабрани су они који, осим на значај по здравље, али и животну средину, указују и на могућност пчеларства за запошљавање људи, као и развој руралних места широм света, Балкана, Републике Србије. Такође, коришћени су званични подаци статистичких завода и релевантних организација, како на нивоу наше земље, тако и на светском нивоу (Eurostat–European statistics, European Commission, Food and Agriculture United Nation Organisation, Завод за статистику Републике Србије и други). Центар истраживања овог поглавља је Општина Штрпце, а неки од резултата и закључака до којих се дошло током анализе, могли би да послуже уопштавању и примени на нека мања рурална места, слична општини Штрпце.

Пчеларство је древна активност, за коју се занимају практичари и друштво уопште (Guiné и остали, 2021, стр. 1). Осим као храну, мед и пчелињи производи користили су људима и у козметичке сврхе, али и у припреми различитих напитака. Временом, потребе човека су се мењале, па су пчелињи производи постали и лек. Пчеларство је једна од ретких производних активности која нема негативан ефекат на квалитет околине и омогућава одрживи развој сваке области природе, слажу се Бекић и Јовановић, аутори који су истраживали како пчеларство може бити фактор одрживог развоја Дунавског региона (Bekić, Jovanović, 2015, стр. 156). С обзиром

да је пољопривреда водећа економска активност у руралним областима Србије, онда бављење пчеларством у исто време представља и посвећеност очувању здраве животне средине (Ignjatijević, Milojević, Andžić, 2018, стр. 941). Поред тога што представља један вид задовољства којим се људи баве у своје слободно време, бављење овим послом може обезбедити успешну каријеру, добру финансијску добит, а на тај начин утицати и на смањење незапослености и сиромаштва посебно у сеоским областима, став је више аутора (Bekić, Jovanović, 2015., Ignjatijević, Milojević, Andžić, 2018., Ramadani и остали, 2019., Mubarik, Buyinza, 2020.). Пчеларство постаје све атрактивније као важан главни или додатни извор прихода, посебно у времену високе стопе незапослености руралне популације, као и великих могућности за извоз меда (Bekić, Jovanović, 2015, стр. 169).

И на светском нивоу различите организације и истраживачи су сличног мишљења. Пчелиња друштва су кључна за пољопривреду и животну средину, наводи Европска комисија, додајући да обезбеђују размножавање биљака опрашивањем, док пчеларство доприноси развоју руралних области (Honey market presentation, 2022). Да пчеларство јесте економски одржива активност која треба да се развија, пошто има великог потенцијала за ширење њене базе у руралним, али и урбаним областима, наводе аутори у раду који пчеларство разматра као стратегију за рурални развој нигеријских области (Amadi и остали, 2019, стр. 250). Они додају још да су за овако јако корисну сврху потребне релативно мале инвестиције. Захваљујући чињеници да не захтева велика финансијска средства, пчеларство има важно место у активностима које могу побољшати економски положај руралне популације, слажу се више аутора (Mubarik, Buyinza, 2020. и Altunel и Olmez, 2019). Ова активност даје важан допринос у локалном развоју шумских села, с обзиром да може обезбедити средње или високе шансе за приход са мањим инвестицијама и радном снагом (Altunel, Olmez, 2019, стр. 6025).

Србија има добре услове за производњу меда и других пчелињих производа. Истраживачи који су се бавили овом темом, слажу се са чињеницом да се у Србији примарно производи мед, док је знатно мање оних који се баве и производњом других пчелињих производа, попут прополиса, полена, пчелињег хлеба и осталих продуката (Marinković, 2010, Ivanović и остали, 2015, Nedić, Nikolić, Horić, 2019). Оваква структура је резултат чињенице да њихова производња захтева

интензивнији рад и чешћу посету пчелињаку, што се може постићи на професионалним специјализованим фармама, али је таквих пчелара у мањини (Nedić, Nikolić, Норић, 2019, стр. 85). И на светском тржишту је слична ситуација. Како би се профитабилност предузетника пчелара побољшала, неопходно је повећање произведене количине осталих пчелињих производа: матични млеч, пчелињи восак, полен, пчелиња гума, показало је истраживање спроведено на подручју Турске, која је у самом врху на светској ранг листи по производњи меда (Aydın, Aktürk, Arsoy, 2019, стр. 30). Једна од препорука како се ово може променити на боље је да надлежни органи на централном нивоу треба да формирају центре и задруге за прикупљање меда и пчелињег воска и опреме их потребном опремом, како би помогле маркетинг и побољшале производњу меда (Mubarik, Buyinza, 2020, стр. 43).

Када је реч о међународном тржишту, српски произвођачи меда су суочени са растућом интернационалном конкуренцијом последњих година, наводе Зарић и остали, истичући као решење да произвођачи све више користе стратегије диверзификације, као што је директна продаја и стварање разноврсних производа (Zarić и остали, 2018, стр. 27). Међутим и поред великих извозних могућности, аутори који су се бавили економском анализом извоза српског меда, истичу да је главни проблем пчелара директно појављивање на инострана тржишта, што треба решити кроз стварање профитабилних удружења и Задруга и да су у овом процесу пчелари и држава битни актери (Ignjatijević, Milojević, Andžić 2018. стр. 941). За повећање конкурентности пчелињих производа, а у складу са циљевима пољопривредне прехранбене индустрије, од суштинског је значаја да се усвоје политике квалитета производа и безбедности производа (Ivanović и остали, 2015, стр. 476). Ова чињеница још више добија на значају, имајући у виду да Србија тежи чланству у Европској Унији, чије је тржиште строго по критеријумима и стандардима за производе који су предмет трговине, па тако и за мед, али и друге пчелиње производе. Рамадани и остали, у свом истраживању на територији Републике Северне Македоније, истичу значај повезивања пчелара, наводећи да се показало веома важним у повећању прихода, односно побољшању економског положаја пчелара а самим тим и развоју пчеларства уопште (Ramadani и сарадници, 2019, стр. 717).

Да би пчеларство постало значајан фактор економског развоја, неопходно је спроводити и различите програме и пројекте различитих агенција и организација, како владиних тако и невладиних, који ће за циљ имати омасовљење производње, али и подизање квалитета на виши ниво. Ово је посебно значајно код земаља у развоју, које имају велику површину планинских области које су погодне за пчеларство, и где најчешће живи најсиромашнији део становништва. Управо су фактори који утичу на успех пчеларских програма у земљама у развоју били тема истраживања у коме се наводи да је кључно да пчелари и развојне агенције, морају добро да размотре ресурсе флоре који су доступни пчелама и локалним мештанима, локалне вештине, и ресурсе који су централни за дизајн пчеларског програма (Nat Schouten, John Lloyd, 2019, стр. 6).

Различита истраживања која су спроведена глобално, показују значај и потенцијал који пчеларство има на економију руралних подручја широм света, па и у нашој земљи, на простору Косова и Метохије, тачније и у општини Штрпце. Поменути истраживачи су у својим радовима дали различите препоруке и смернице. У наставку ће бити дата анализа које од тих препорука и смерница се могу применити, а које не, као и њихово образложење и евентуално оправдање. Такође, биће размотрене сличности и разлике, предности и недостаци, ограничења и доприноси тих истраживања у контексту овог рада.

4.3. МЕТОДОЛОГИЈА ИСТРАЖИВАЊА

Фокус овог поглавља је анализа стања пчеларства у Општини Штрпце, истраживање битних карактеристика везаних за овај посао посматраних посебно са економског аспекта. Циљ је да се на овај начин шири друштвена заједница упозна са стањем пчеларства, а да се потом кроз конкретна питања везана за економску компоненту, објасни утицај пчеларске активности на смањење незапослености, стварање прихода, као и обезбеђивање егзистенције становништва општине Штрпце.

Подаци који су коришћени у анализи прикупљени су из неколико различитих извора. Највише информација о пчеларима у Општини Штрпце који се тичу битних карактеристика везаних за посао којим се баве, прикупљени су путем упитника, где је анкетирано 54 пчелара из 12 села Општине. Истраживање је

спроведено непосредним анкетирањем током 2021. и 2022. године. Пре почетка истраживања, анализирана су бројна питања и отворени проблеми из релевантне литературе на ову тему. Затим су уследили интервјуи са пчеларима на терену, који су помогли да се стекне увид у право стање. Као последица оваквих припрема, за потребе проучавања пчеларства у општини Штрпце, формиран је оригинални упитник који је садржао 59 питања. Анкета је била анонимна. Уводни део упитника садржао је општа питања која су дала преглед стања статистичког скупа: пол, место становања, старост, радни статус, број чланова домаћинства, ниво образовања, месечна примања у породици. Детаљнију анализу о пчеларима и њиховом послу су одговорили на питања која су се односила на:

- разлоге за отпочињање посла, као и дужину бављења пчеларством,
- удео чланова породице који су укључени у посао,
- врсти меда, броју кошница у поседу, просечној годишњој производњи,
- трошковима, ценама, задовољству пчелара продајним ценама, као и заради и одрживости производње,
- продаји меда и осталих пчелињих производа, задовољству продајом, сарадњом са продајним местима,
- егзистенцији, проблемима са којима се сусрећу у раду, плановима,
- повезаности развоја пчеларства са развојем туризма и угоститељства,
- коришћењу хемијских средстава у процесу производње и мишљењу о органској производњи,
- иновацијама у пчеларству,
- едукацији, поседовању сертификата о квалитету, испитивању квалитета меда и осталих пчелињих производа,
- удруживању и удружењима на овом простору, као и колико су значајни за бољи положај пчелара,
- чиниоцима који су у највећој мери одговорни за успех пчеларства у општини Штрпце, помоћи која је пчеларима најпотребнија како би се ова делатност унапредила и донела још више позитивних ефеката по свако појединачно домаћинство које се бави пчеларством, а онда и на целу општину.

Поред података добијених непосредним анкетирањем, коришћени су и други извори, а односе се на цене меда и других пчелињих производа, трошкова,

тражње, понуде и слично. До врло битних информација дошло се и интерјуисањем одабраних пчелара и представника пчеларских удружења, који су релевантни саговорници на ову тему, јер су добро познати по свом раду и резултатима које постижу. Њихова искуства, препоруке и савети, заједно са ставовима пчелара по одређеним питањима, значајно су употпунила истраживачки материјал, а све са циљем да се дође до закључака и смерница који се могу практично применити и бити од користи свим актерима укљученим у овај посао, као и доносиоцима одлука на свим нивоима.

Непостојећа база података о пчеларима и недостатак званичних података, отежавају квантитативно истраживање, што није јединствени проблем само на подручју којим се бави ова докторска дисертација, већ и у земљама окружења. То потврђују и Рамадани и сарадници у својој анализи пчеларства у Републици Северној Македонији (Ramadani et al., 2020). Из тог разлога, у анализи су коришћени подаци добијени из различитих извора на терену, као и све доступне публикације и званични подаци локалне самоуправе која функционише у систему Привремених институција у Приштини, али и различитих међународних организација које раде на простору Косова и Метохије последње 23 године.

На основу свега наведеног формулисана је основна хипотеза овог поглавља која гласи:

H₀: Производња меда је шанса за увећањем стандарда домаћинства у Општини Штрпце,
док су помоћне хипотезе:

H₁: Укључивање пчелара у Удружења је у директној вези са повећањем стандарда њихових домаћинства у Општини Штрпце.

H₂: Удружења пчелара дају својим члановима боље услове и веће шансе за лични напредак у послу, али и различите видове помоћи око неопходних корака на путу да пчеларство и производња производа на бази меда постану развојна могућност Општине Штрпце.

Студија о пчеларству обухвата, како квантитативни, тако и квалитативни аспект. Квантитативни део истраживања укључује прикупљање података од анкетираних субјеката, који се потом обрађују и анализирају коришћењем статистичких програма, а квалитативни део пружа могућност да се дође до

информација које су изостављене у квантитативном истраживању, али које су неопходне, како би се боље описале неке битне карактеристике од значаја за посматрану тему истраживања. Што се тиче метода који се користе у анализи, биће примењени општи методи (посматрање, дескрипција, историјски метод, компаративни метод, анализа и синтеза, доказивање и оповргавање, статистички метод), као и појединачни, односно, технички методи (бројање, мерење, анкетирање).

4.4. СТАЊЕ ПЧЕЛАРСТВА У СВЕТУ И РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

Како показују докази о животу у доба првобитне људске заједнице, као што су цртежи пронађени у пећинама у Шпанији, пчеларство је једно од најстаријих занимања људи, којим се човек бавио од свог постојања. Као грана сточарства, другачије се назива и апикултура, јер потиче од од латинске речи „*apis*“ што значи пчела. То је део пољопривреде, који се односи на гајење медоносних пчела у кошницама, на месту које се назива пчелињак, са циљем производње меда и других пчелињих производа, али и ради опрашивања биљака, наводи се на сајту Википедија (sr.wikipedia.org). Из овог разлога можемо рећи да, осим директних, пчеларство има и својих индиректних користи.

Према различитим изворима, зачеци пчеларства забележени су још у каменом добу, а развоју пчеларства претходила је потреба и потрага за храном. Знатижеља је првог човека подстакла да завири у шупљину дрвета и стене из које су излетале пчеле, да осети мирис и укус меда и када му се тај проналазак ослadio, нашао начин да пчеле донесе и у близину своје земунице–колибе, наводи Јово Кантар, познати српски познавалац пчела (Кантар, 2013, стр. 28). У почетку је, да би дошао до меда, уништавао пчеле, а како је све то изгледало може се видети на цртежу који је уједно и најстарији податак о активностима прикупљања меда прапчелара (стар око 20 000 – 30 000 година), нађен на зиду пећине у Аранској пешчари у Валенсији у Шпанији (Слика 8).

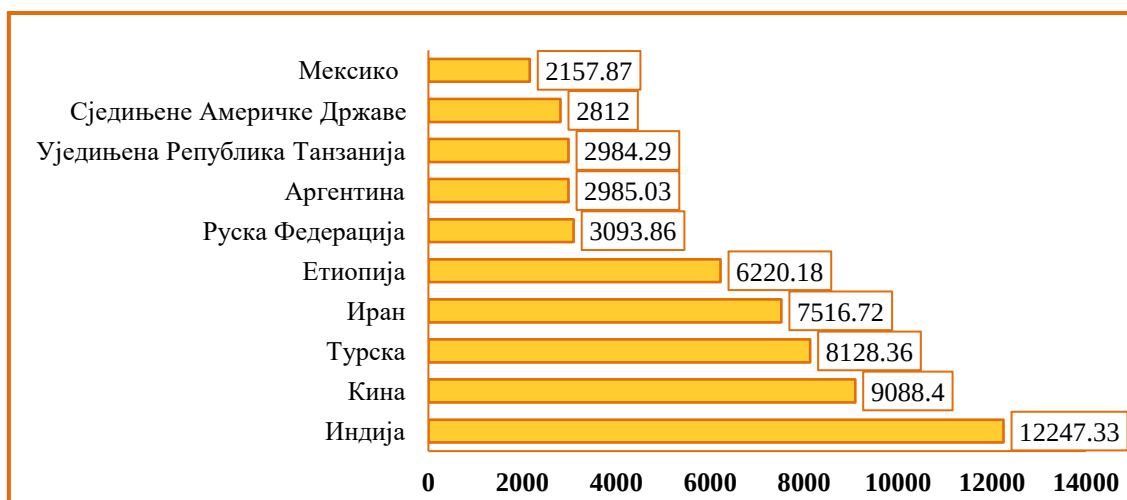
Слика 8. Илустрација прапчелара

Извор: fr:Utilisateur:Achillea - Drawn of a painting from the caves of Cueva de la Araña by fr:Utilisateur:Achillea, GPL, <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=423246>

Узгајање пчела започели су Асирци и стари Египћани, који су развили методе за прикупљање меда без уништавања пчела. Овај процес затим су усвојили Грци, који су направили прву кошницу, а од њих су се пчеларством почели бавити и Римљани. Пчеларство је добило значајно место у исхрани и култури на Балкану у доба Византије, посебно након насељавања Јужних Словена на ово подручје. Словени су мед користили не само као храну, већ и као сировину за добијање омиљеног напитка медовине (Антонић, 1995). Пчеларство је добило посебан значај у доба династије Немањића, када се помињу пчелињаци око Призрена, које су владари поклањали манастирима. Мед и восак су од давнина били предмет трговине, а главни трговачки путеви у средњем веку пролазили су преко српских земаља и градова као што су Бресково, Ново Брдо, Призрен, Нова Варош, Рудник и други (Антонић, 1995). О значају пчеларства говори и чињеница да је за време краља Милутина (1282–1321) важило правило да се пчелари ослобађају свих дужности, укључујући одлазак и на одслужење војног рока. Значај меда у средњем веку порастао је због тешког приступа шећеру. Средњовековни српски манастири били су значајна места за развој пчеларства. Иако је пчеларство било угрожено током ратова и турске окупације, производња меда настављена је након тога. Револуција у пчеларској производњи десила се у 19. веку када је американац Лоренцо Лангстрот развио покретну кошницу, омогућавајући комерцијализацију меда у Европи и САД.

У савременим условима, пчеларство бележи значајну производњу из године у годину. Према истраживању Fortune Business Insights (<https://www.fortunebusinessinsights.com/industry-reports/honey-market-100551>), глобално тржиште меда 2020. године износило је 7.84 милијарди америчких долара, а пројекције су да ће до 2028. године достићи 11.88 милијарди америчких долара. Сложена годишња стопа раста (CAGR) од 5.5% предвиђа скроман раст током прогнозираног периода (2021–2028). У овом извештају, даље, се наводи да се очекује да хељдин мед буде водећи тип меда на тржишту, да ће азијско–пацифички регион задржати највећи удео на глобалном тржишту, као и сегмент флаширања. Прогнозе Fortune Business Insights су да ће се интензивирати тражња за природним заслађивачима, због њихових потенцијалних користи по здравље, те да ће растућа тражња за органским медом кроз различите секторе примене и крајње потрошаче бити кључни тренд на глобалном тржишту.

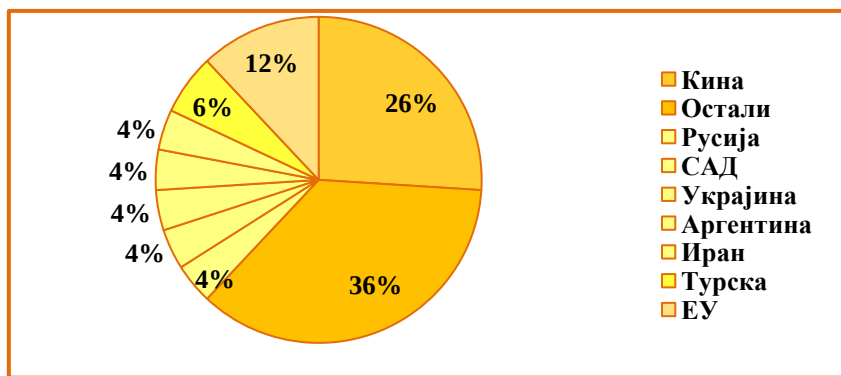
Графикон 4.1. Број кошница у водећим земљама света у 2020. години (у хиљадама)

Извор: <https://www.statista.com/statistics/755243/number-of-beehives-in-leading-countries-worldwide/>, приступљено 09.02.2021.

За разлику од броја кошница (Графикон 4.1.), распоред водећих земаља по производњи меда у свету за 2020. годину мало је другачији. Кина је на првом месту, следе Европска унија, Турска, Иран, Аргентина, Украјина, Сједињене Америчке Државе, Русија, Индија, Мексико, Бразил, Канада, Танзанија, Република Кореја, Нови Зеланд, Ангола, Вијетнам и други (Графикон 4.2.).

Графикон 4.2. Водеће земље у производњи меда у свету 2020. години

Извор: *FAO и Европска комисија*, https://agriculture.ec.europa.eu/farming/animal-products/honey_en,
приступљено 10.02.2021.

Према проценама Организације Уједињених нација за пољопривреду–FAO производња природног меда на светском нивоу у 2021. години била 1 771 944.36 тона, а од тога у Европи забележено 383 050.1 тона меда. Пчеларство је заступљено у свим земљама на Европском континенту, а Европска Унија је други по величини произвођач меда, после Кине, али и увозник меда из трећих земаља, наводи Европска комисија у презентацији о тржишту меда. (Honey market presentation, 2022). У извештају стоји да је пчеларство заступљено у свим земљама Европске уније, а одликује га разноврсност услова пчеларске производње, приноса и пчеларске праксе. Земље са највећом производњом меда, углавном, су у јужном делу Европе, где су најповољнији климатски услови за пчеларство, а међу њима су Румунија, Шпанија, Мађарска, Италија, Грчка, Француска и Пољска. Поред меда у Европској унији, производе се и другу пчелињи производи као што су: полен, прополис, матични млеч, восак и други. Познато је да су услови за продају различитих производа на тржишту Европске уније веома строги и да пре тога морају бити испуњени многи услови и стандарди. Како се наводи на сајту Европске комисије, сав мед који се продаје на овом тржишту, мора да испуњава правила о квалитету и обележавању који су наведени у Директиви о меду (2001/110). Истраживање које су урадили Игњатијевић и сарадници, о економској анализи извоза српског меда, показала је да постоји растућа конзумација меда последњих година у Европској Унији али и да Србија има високе позитивне компаративне предности за извоз меда на тржиште ЕУ (Ignjatijević и остали, 2018, стр. 941). Мед је веома тражен производ и у Републици Србији, као и у општинама на Косову и Метохији.

Захваљујући повољним природно–климатским условима, као и разноврсној флори, Република Србија има веома добре услове за бављење пчеларством. На површини од 88 499 km^2 и са укупном популацијом од 6 834 милиона има око 30 000 пчелара, са 976 000 кошница. Због својих карактеристика, као што су мирноћа и дуговечност, раса пчела, која је на овом подручју највише заступљена, је Крањска пчела (*apis mellifera carnica*). Када се говори о пашама које су највише заступљене, то су ливадска и багремова (цела Србија, осим Војводине), као и сунцокретова, липина, и паша уљане репице (Војводина). Просечна производња меда у Србији је око 7 780 тона меда, док је најнижа количина 4 383 тона, а највећа чак 12 263 тоне, преноси agrofin.rs резултате студије „*Конкурентност српског меда на светском тржишту*“. У студији коју су припремили професори са Пољопривредног факултета у Београду, Марија Николић, Небојша Недић и Драгица Божић, наводи се да производња меда варира из године у годину. Тако је 2014. године забележена минимална количина од нешто више од 4 000 тона, док је већ наредне године производња достигла максималну количину од преко 12 000 тона. Разлози за ниску производњу у 2014. години, поред неповољних временских услова, укључују и недовољно организовану и уситњену производњу. Последњих година интересовање за пчеларство расте, а студија наводи да је то резултат уведених подстицаја, значајнијих субвенција, бољег повезивања пчелара, као и већег броја извозно оријентисаних компанија које пчеларима обезбеђују приступ како домаћем тако и иностраном тржишту, преноси agrofin.rs.

Укупна производња меда у Србији износи 0.44% светске производње и око 2% европске производње. У студији се наводи да је квалитет меда мало изнад светског просека, али да постиже двоструко веће цене, у просеку 4.31 € на тржиштима Блиског Истока, Велике Британије и Белгије, у поређењу са ценама у Немачкој и Италији, где се највише извози. У зависности од врсте, цена меда по килограму у Србији креће се од 900 динара код самих пчелара, до 2 000 динара у маркетима и продавницама.

Најскупљи је багремов мед, који се продаје по цени од 1 200 динара, док се остале врсте крећу од 900 до 1 100 динара, изјавио је Родољуб Живадиновић, председник Савеза пчеларских организација Србије (СПОС). Мед се из Србије и

увози и извози. Према подацима Привредне коморе Србије¹¹, увоз меда је у порасту, и у прва три месеца 2022. године увезено је 222 тоне, што је 28% више него 2021. године. Земље увознице укључују Молдавију, Руску Федерацију и Нови Зеланд. Што се тиче извоза, у првом кварталу 2022. извезено је 554 тоне меда у вредности од 3 497 400€ .

Како је децембра 2018. Објављено на сајту СПОС–а, а на основу података Управе за ветерину Министарства пољопривреде, у Србији је било 25 830 пчелара, 27 158 пчелињака и 1 295 545 обележених кошница (www.spos.info). Главне земље у које се мед извози су Италија, Норвешка и Црна Гора.

У Табели 4.1. представљен је број кошница пчела у Републици Србији у 2019., 2020. и 2021. години, а ако се ови бројеви упореде са подацима СПОС–а, примећује се да је број кошница драстично смањен. Према подацима Завода за статистику Србије, у 2021. години Србија је располагала са 976 000 кошница. Како наводи biznis.rs 2021. године производња меда је износила 7 438 тона и била је за 35% мања него 2020. године, док је укупан извоз у 2021. години износио 2 175 тона у вредности од 13.1 милиона евра и био је на истом нивоу као 2020. године.

Табела 4.1. Кошница пчела у Републици Србији и по регионима у хиљадама

Година/Регион	2019.	2020.	2021.
Република Србија	977	980	976
СРБИЈА - СЕВЕР	287	300	307
Београдски регион	82	80	78
Регион Војводине	205	219	229
СРБИЈА - ЈУГ	690	680	669
Регион Шумадије и Западне Србије	399	390	381
Регион Јужне и Источне Србије	291	291	288
Регион Косова и Метохије	...	...	...
УКУПНО	2 931	2 940	2 928

Извор: Републички завод за статистику, доступно на:

[https://data.stat.gov.rs/Home/Result/130202010207?languageCode=sr-](https://data.stat.gov.rs/Home/Result/130202010207?languageCode=sr-Latn&displayMode=table&guid=e04b0a72-8400-4ff8-a324-081e2ef638d7)

[Latn&displayMode=table&guid=e04b0a72-8400-4ff8-a324-081e2ef638d7](https://data.stat.gov.rs/Home/Result/130202010207?languageCode=sr-Latn&displayMode=table&guid=e04b0a72-8400-4ff8-a324-081e2ef638d7) , приступљено 23.08.2022.

Производња меда је традиционална пољопривредна активност и на подручју Косова и Метохије. Према Агропорталу (www.agroportal-ks.com), број кошница се

¹¹ www.pks.rs

од 2015. године, када је износио 157 000 значајно повећао, да би 2019. године износио 219 831, а главни региони за производњу меда су:

- Приштински, где се производи 21.4%,
- Призрен, 17.5%,
- Пећ, 14.1% и
- Митровица, 14% од укупне количине меда.

Просечна производња меда по кошници у 2019. години износила је 10 килограма. Према проценама Привредне коморе Србије, током 2019. године на овом подручју конзумирано је 2 427 тона меда, док је произведено 2 198 тона. Недостатак од 229 тона надокнађен је увозом меда из Републике Северне Македоније. Осим из Северне Македоније (40%), мед на Косово и Метохију долази и из:

- Турске 17%,
- Хрватске 9%,
- Словеније 5%,
- Немачке 4%,
- Албаније 4%,
- док остатак од 21% чине друге земље.

Важна општина по производњи меда на Косову и Метохији је општина Штрпце. Последњих година постала је веома позната по квалитету шарпланинског меда, за који је увек велика потражња. Развој пчеларства на овим просторима прошао је кроз различите фазе последњих неколико деценија, а како показује тренутно стање након детаљне анализе, пред овом активношћу је светла будућност.

4.5. РЕЗУЛТАТИ И ДИСКУСИЈА

Пчеларство је занимање које не захтева много ограничења када је реч о полу, старости, образовању, приходима, месту становања и другим карактеристикама човека. За почетак, који у већини случајева подразумева једну или неколико кошница, довољни су одређени износ новчаних средстава, воља и љубав према овом занимању. Остале потребне вештине и знања се стичу временом. Едукација која је у сваком, па и у овом послу неопходна, захваљујући Интернету и другим глобалним друштвеним мрежама, у савременим условима је знатно олакшана, а

пчеларима су такође и на располагању различити тренинзи, предавања, семинари, саветовања стручњака. Самим тим савремени пчелари имају доста предности за разлику од њихових претходника који су живели у времену када се није знало за техничко–технолошка достигнућа, информационе технологије, као и савремене начине комуникације. Од када постоје подаци о бављењу пчеларством у општини Штрпце, познато је да је мушки пол био заступљенији, као носилац посла, док су жене обављале допунске и помоћне послове.

Табела 4.2. Социо–економске карактеристике пчелара у општини Штрпце

Атрибути	Фреквенција	Проценат
Пол		
Мушки	51	94.4%
Женски	3	5.6%
Укупно	54	100%
Године старости		
Од 18 до 35	9	16.7%
Од 36 до 50	20	37.0%
Од 51 до 65	15	27.8%
Преко 66 година	10	18.5%
Укупно	54	100%
Радни статус		
Незапослен	17	31.5%
Запослен	19	35.2%
Самостални предузетник	2	3.7%
Пензионер	16	29.6%
Укупно	54	100%
Број чланова домаћинства		
1 и 2	4	7.4%
3 и 4	18	33.3%
5 и 6	22	40.7%
7 и 8	8	14.8%
Више од 8	2	3.7%
Укупно	54	100%
Ниво образовања		
Основна школа	4	7.4%
Средња школа	27	50.0%
Виша/Висока школа	4	7.4%
Факултет	13	24.1%
Мастер/Магистар	5	9.3%
Доктор наука	1	1.9%
Укупно	54	100%

Иако се овим послом могу бавити и мушкарци и жене, спроведено истраживање је показало да се ситуација ни у садашњим условима није променила,

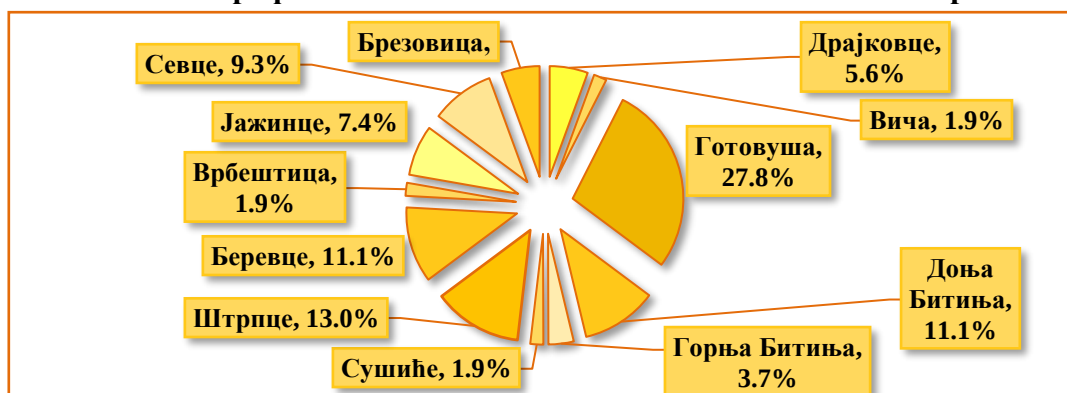
то јест да је пчеларство у општини Штрпце и даље традиционално, више мушки посао. Велика већина испитаника је мушког пола, њих 51, док је само 3 женског пола (Табела 4.2.). Да су мушкарци пчелари доминантни, није случај само код нас, већ и широм света. У истраживању, које је спроведено у Нигерији (Amadi и остали, 2019.), мушки пол је такође у већини, а као разлог зашто је мање припадница лепшег пола међу пчеларима, наводи се да се жене често плаше убода пчела и да због такве свести, имају погрешно уверење да је овај посао искључиво мушки.

Према старости пчелара, у испитиваном узорку су заступљене све групе, од најмлађих до најстаријих. Највише је оних у од 36 до 50 година 20 (37%), затим 15 (27.8%) оних нешто старијих од 51 до 65 година, десеторо (18.5%) има преко 66 година, док је најмање испитаника од 18 до 35 година старости 9 (16.7%). Овакав распоред старости пчелара се може објаснити чињеницом да се за пчеларство најчешће опредељују људи у средњем животном добу, али и они старији који имају више времена за овакав вид активности. Мада, у последње време, приметан је тренд пораста интересовања млађих људи за пчеларство, који на овај начин желе да наставе традицију или, са друге стране, обезбеде приход за своју породицу у недостатку запослења.

Пчеларство може бити и хоби којим се људи баве, ако су у пензији или, ако поред другог посла, имају вишак слободног времена, али може бити и једини посао који обезбеђује егзистенцију за породицу. Међу пчеларима, како је приказано у Табели 4.2. највећи проценат анкетираних су запослени 19 (35.2%), 17 испитаника (31.5%) је незапослено, 16 су пензионери (29.6%), док се свега двоје пчелара (3.7%) изјаснило да су самостални предузетници. Да би се успешно бавило било којим послом, неопходно је имати одговарајуће образовање и стално се усавршавати. У испитаном узорку заступљене су све образовне групе, од основне школе до доктора наука. Највећи број анкетираних пчелара, 27 (50%), има завршену средњу школу, тринаесторо (24.1%), је завршило факултет, а петоро (9.3%) има титулу мастера или магистра. По четворо пчелара (7.4%) је завршило основну или вишу/високу школу, док је међу анкетираним пчеларима само један доктор наука (1.9%). Највећи број испитаника је из села Готовуша 15 (27.8%), седморо (13.0%) из Штрпца, по шесторо (11.1%) из села Беревце и Доње Битиње, 5 анкетираних (9.3%) је из Севца, четворо из Јажинца (7.4%), по троје са

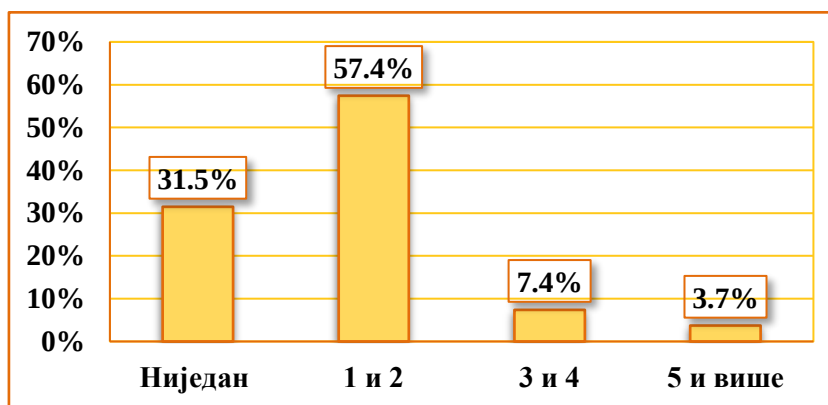
Брезовице и из Драјковца (5.6%), док је по један (1.9%) из Сушића, Виче и Врбештице (Графикон 4.3.).

Графикон 4.3. Место становања испитаника пчелара

Анкетираним пчеларима постављено је и питање о броју запослених чланова њихових домаћинстава, као и о укупним приходима њихових породица (Графикон 3.4). Највећи број анкетираних, више од половине, 31 (57.4%), изјавио је да у домаћинству има једног или два запослена члана. 17 пчелара (31.5%) је рекло да немају ниједног запосленог члана у породици, док троје или четворо запослених има 7.4% пчелара. Само двоје анкетираних (3.7%) изјавило је да у домаћинству има пет и више запослених.

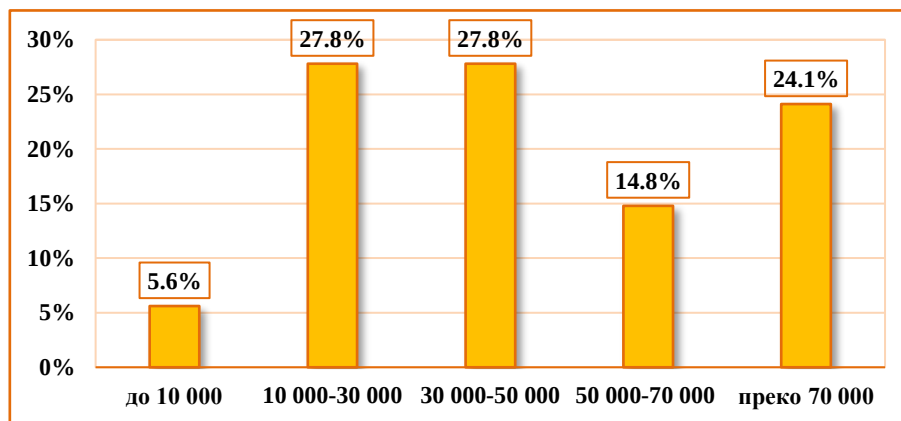
Графикон 4.4. Број запослених чланова у породици пчелара

Највећи број испитаника има месечна примања између 10 000 и 30 000 динара (27.80%) и 30 000 и 50 000 (27.80%). Четвртина испитаника (24.10%) има преко 70 000 динара, док мањи број има између 50 000 и 70 000 и мање од 10 000. Овакав резултат можемо објаснити чињеницом да, међу пчеларима у општини Штрпце, има највише мештана који су средњег материјалног стања и бар са једним или двоје запослених чланова породице, а тиме и са одређеним сигурним

приходом, због чега им пчеларство представља неку врсту хобија или вид задовољства (63.0%). Продужавање породичног посла је разлог који су 9 (16.7%) пчелара навели као главни за бављење овим послом. (Графикон 4.5.)

Графикон 4.5. Висина месечних примања у домаћинству пчелара

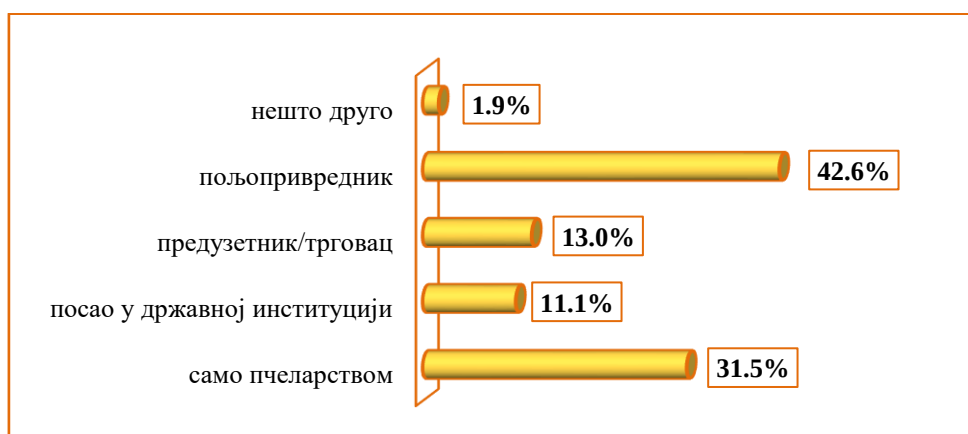

Ипак, има пчелара којима је овај посао и главни начин за обезбеђење егзистенције, с обзиром да је 17 испитаника одговорило да ниједан члан у породици није запослен, а да им месечни приход целог домаћинства не прелази суму од 10 000 динара. Познато је да су мед и други пчелињи производи веома лековити, да су се показали веома корисним у лечењу и превенцији различитих болести, као и да имају благотворно дејство на здравље човека под условом да се свакодневно конзумирају. Зато су личне здравствене потребе многим пчеларима мотив да почну да се баве овим послом. Када су у питању анкетирани пчелари из општине Штрпце, њих троје (5.6%) је изјавило да им је приоритет при покретању овог вида активности био искључиво здравље своје породице. Чланови породице и пријатељи играју значајну улогу у пчеларским активностима, што је показало истраживање спроведено у седам европских земаља (Guiné и остали, 2021, стр. 7), где је само 2% испитаних пчелара изјавило да ангажује додатну радну снагу. У општини Штрпце, пчелари углавном обављају своје активности самостално, ако је број кошница мањи. У случају већег обима посла, пчеларство прераста у породичан посао, у коме свако од чланова, у складу са својим узрастом, обавља одређене активности. Највећи број испитаника у спроведеном истраживању, њих 23 (42.6%), самостално обавља посао око пчела. Десет пчелара (18.5%) изјавило је да им брачни партнер помаже у послу, док је по осам (14.8%) анкетираних одговорило да су у посао укључени сви одрасли чланови породице или да је цела

породица укључена. Само пет испитаника (9.3%) наводи да, поред одраслих чланова домаћинства, и деца помажу у послу око узгоја пчела.

Пчелари су одговарали и на питање да ли је посао око пчела једина активност којом се баве, односно „да ли је пчеларство њихов примарни или додатни посао“ (График 3.6). Само пчеларством се бави седамнаест пчелара (31.5%), док остали имају и друге послове. Највећи број њих, 23 пчелара (42.6%), одговорио је да се поред пчеларства бави и пољопривредом. Предузетника или трговаца је седморо пчелара (13.0%), у државним институцијама запослено је њих шесторо (11.1%), док је само један пчелар (1.9%) навео да се бави неким другим активностима (Графикон 4.6.).

Графикон 4.6. Остали послови пчелара из општине Штрпце

На основу досадашњих искустава пчелара и остварених приноса меда, може се закључити да је подручје општине Штрпце, због својих природних карактеристика, углавном, погодно за бављење пчеларством. Само један испитаник је изјавио да подручје није погодно за пчеларство, док су остали анкетирани, на основу свог искуства, изјавили да је подручје у мањој (22.2%) или већој мери до у потпуности (33.3%) или прилично (42.6%), погодно за пчеларство. Без обзира на ставове испитаних пчелара о погодности услова, важно је нагласити да је пчеларство еколошки прихватљиво занимање. Да пчеларство нема негативан утицај на животну средину истичу и Fuad, Nurhasan и Kayess у свом раду о потенцијалима пчеларства у региону Dinajpur, (Fuad, Nurhasan и Kayess, 2019, стр. 1).

Према речима искуснијих пчелара, „*подручје општине Штрпце погодно је за развој стационарног пчеларства*“, док за сељење пчела не постоје адекватни

услови. Природа је богата разноврсном вегетацијом која, у комбинацији са добрим временским условима, омогућава и по неколико паша на једном стационарном подручју. На пример, прво с пролећа постоји воћна паша, дивље трешње, а потом и малина, а некад у овом периоду пчеле имају и пашу багрема. Након тога следе ливадска паша и на крају шумска паша. У зависности од временских прилика, може се десити да у једној кошници током једне године буде две, или чак три врсте меда. Пчелари тврде да ливадски мед има највећу предност због нестабилних временских услова у периоду цветања ливадског биља. Наравно, природа и њене ђуди могу да изненаде, као што се десило 2016/2017. године, када је због изузетно дуге и хладне зиме, производња меда била веома слаба или је код појединих пчелара уопште није било.

Која је врста меда у питању одређује се на основу његове карактеристичне боје, ароме и укуса. Пчелари се припремају за сваку врсту посебно и постоје специфични начини за одвајање сваке врсте меда. Неке тајне су спремни да поделе, док друге љубоморно чувају. На пример, када цвета багрем, стављају се посебни наставци са девичанским саћем да би се он изврцао непосредно пре цветања. Код ове врсте меда најчешће се дешава да то не буде 100% багремов мед, јер се у време цветања багрема дешава цветање и других биљака, па у њему има и примеса других врста. То може утицати на већу обојеност од дозвољене за багрем, али осим тога, нема негативних утицаја. Напротив, квалитет меда због примеса других биљака може бити бољи.

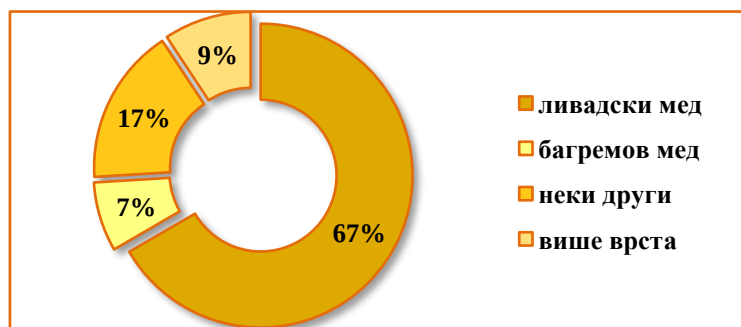
За успешно медобрање битна су два фактора:

1. **Здравље и спремност пчелињих друштава:** Витална и припремљена друштва за сезону имају неколико карактеристика по којима се могу препознати. Пре свега, битно је да је друштво оптимално зимовало, да има довољан број пчела, да нема болести и да су пчеле у доброј форми. Ако је из неког разлога друштво слабо, од скупљања меда неће бити ништа. Иако су биљке цветале и временски услови погодни, неће имати ко да сакупи нектар.
2. **Временски услови:** На овај фактор човек не може да утиче. Искусни пчелари знају у које време које биљке цветају и када је време за одређене радње у пчелињаку, али све то зависи од временских услова, који у планинским пределима могу бити непредвидиви. Иако пчелар припреми своја друштва по свим

процедурама, често временски услови могу да утичу да приноса те године нема уопште.

На подручју Косова и Метохије производе се, „у зависности од биљног света, различите врсте меда“ који се углавном пакују у стакленим или пластичним теглама, наводи Агропортал у тексту о пчеларском сектору (www.agroportal-ks.com). У општини Штрпце, највећи број анкетираних пчелара, њих 36 (66.7%), производе ливадски мед. Производњом багремовог меда бави се четворо пчелара (7.4%), док 9 пчелара (16.7%) производи неку другу врсту меда, међу којима су шумски мед, медљика, црни мед, трешњин мед и друге врсте. Производњом више од једне врсте меда бави се петоро анкетираних (9.3%) (Графикон 4.7.).

Графикон 4.7. Најзаступљеније врсте меда у општини Штрпце

Пчелари из општине Штрпце имају „дугу традицију бављења овим послом“ (Табела 4.3.). Највећи број анкетираних, 27 (50.0%), бави се пчеларством више од 15 година, док је са најмањим стажом до једне године само двоје пчелара (3.7%). Пчеларством до 5 година бави се 16.7% испитаника, 20.4% има између 5 и 10 година искуства, а од 10 до 15 година петоро њих (9.3%).

Информације прикупљене на терену, показују да пчелари у овом крају углавном имају од „неколико до 50 друштава“ (Табела 4.3.). Истраживање је потврдило ове резултате. Највећи број пчелара, њих 22 (40.7%), има од 11 до 50 друштава. Њих 19 (35.2%) има до 10 друштава, док преосталих 21 пчелар има више од 50 кошница. Од 51 до 100 друштава има 8 пчелара (14.8%), од 101 до 150 друштава има један свега пчелар (1.90%). Да у општини постоје људи који се

озбиљно баве пчеларством показује податак да највише кошница, то јест више од 150 има 7.4% пчелара односно четворо њих.

Табела 4.3. Неке производне карактеристике пчелара у Општини Штрпце

Варијабла	Фреквенција	Проценат
Године искуства		
до 1 годину	2	3.70%
од 1 до 5 година	9	16.70%
од 5 до 10 година	11	20.40%
од 10 до 15 година	5	9.30%
преко 15 година	27	50.0%
Укупно	54	100%
Број друштава пчела		
до 10	19	35.20%
од 11 до 50	22	40.70%
од 51 до 100	8	14.80%
од 101 до 150	1	1.90%
Више од 150	4	7.40%
Укупно	54	100%

Озбиљно бављење пчеларством у општини Штрпце је, према искуствима пчелара, скупо због услова у којима живе. Потребне су „значајне инвестиције“ за оне који желе да набаве већи број кошница. Да би се формирала једна пчелиња заједница, потребно је око 200 евра, што за многе породице представља просечну месечну плату. Поред тога, током целе године је неопходан додатни рад око пчела, који захтева куповину различитог материјала, хране, лекова и других потребштина, што захтева додатна средства.

– **Просечни Трошкови по кошници**

Пчелари су одговорили на питање о „просечним трошковима по кошници“:

- 40.7% пчелара наводи да су трошкови од 26 до 50 евра годишње.
- 25.9% анкетираних има трошкове до 25 евра по кошници.
- 5.6% пчелара изјавило је да трошкови износе од 51 до 75 евра.
- 5.6% пчелара наводи трошкове од 76 до 100 евра.
- 22.2% испитаника није желело да подели информације о трошковима.

– **Финансирање и Подршка**

Ако су пчелиња друштва рентабилна, уз минималне трошкове одржавања, приходи могу значајно допринети укупним приходима домаћинства. Иако многи

пчелари желе да се баве овим послом, немају сви приступ потребним финансијским средствима. Један од начина су банкарски кредити, међутим, због високих камата, пчелари се ретко одлучују за овакав вид финансирања.

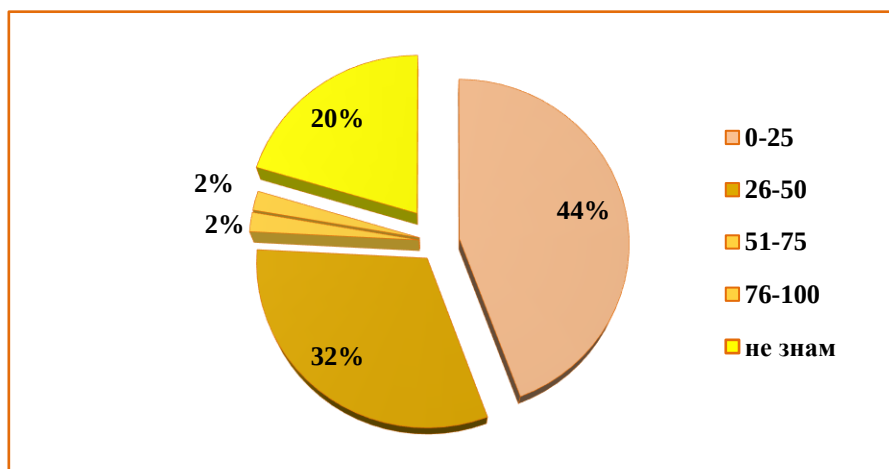
Друга могућност су различите организације које пружају помоћ пчеларима на подручју Косова и Метохије. Једна од њих је „Каритас“, чији програми и пројекти имају за циљ економски развој. Захваљујући њима, десетине пчелара добило је помоћ у виду опреме и нових ројева. Такође, Министарство пољопривреде у оквиру Привремених институција у Приштини обезбеђује субвенције за пољопривреду. Пчелари наводе да је ова помоћ, која износи 15 евра по кошници, задовољавајућа јер представља сигуран приход сваке године, што омогућава планирање сезоне и трошкова.

– **Одрживост и зарада**

„Субвенције“ су посебно значајне у лошим годинама за пчеларство, када или нема прихода, или су они минимални, док расходи за одржавање пчела остају високи. У „родним“ годинама, субвенције могу помоћи у проширењу и развоју пчелињака, али је неопходно додатно финансирање за озбиљније бављење пчеларством и остваривање зараде.

Пчелари су одговорили на питање о „броју кошница потребних за одрживост производње и евентуално остваривање зараде“ (Графикон 4.8.). Број кошница које пчелари могу да одржавају и њихови планови за будућност, разликују се у зависности од индивидуалних прилика и планова.

Графикон 4.8. Број кошница потребних за одрживост производње

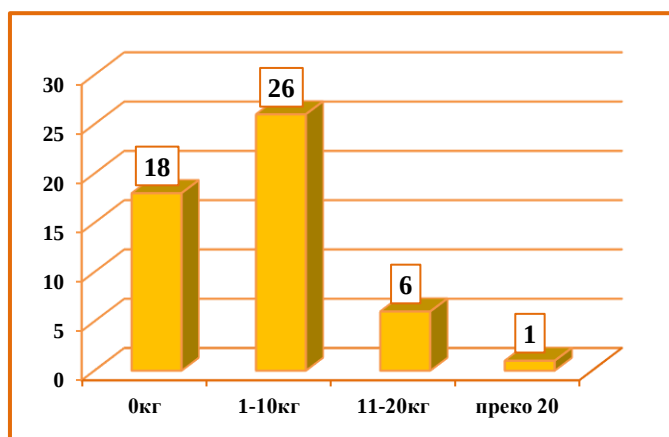

Према мишљењу искуснијих пчелара, све преко 50 кошница представља озбиљнију производњу, која захтева значајна улагања, више рада, али и доноси веће приходе. Истраживање које су спровели Недић, Николић и Хопић показало је да је производња меда на фармама са 100 до 200 друштава економски оправдана, према вредностима економских индикатора економичности, профитабилности и продуктивности рада (Недић, Николић, Хопић, 2019, стр. 85).

Анкетирани пчелари из општине Штрпце углавном сматрају да је за *„одрживост производње“* потребно до 25 кошница (44.4%). Мањи број њих, 17 (31.5%), сматра да је потребно од 26 до 50 кошница, док по један пчелар (2%) верује да је потребно од 51 до 75 и од 76 до 100 кошница. Остали анкетирани, њих једанаесторо (20.4%), изјавило је да не зна одговор на ово питање.

„Количина произведеног меда по кошници“ зависи од броја кошница и других услова, пре свега климатских и временских прилика током једне године. Ова количина варира од домаћинства до домаћинства и од села до села. На питање *„Колика је просечна годишња производња меда“*, 28 пчелара (51.9%) из општине Штрпце одговорило је да производе до 100 килограма меда годишње. Од 100 до 500 килограма меда годишње производи 19 пчелара (35.2%), док количину од 500 до 1 000 килограма производе четворо пчелара (7.4%). Више од 1 000 килограма меда током једне сезоне сакупљају само два пчелара (3.7%), док један пчелар (2%) није желео да одговори на ово питање. Графикон 4.9. приказује *„минималне и максималне количине произведеног меда по кошници годишње“*.

Графикони 4.9. Кретање произведене количине меда годишње по кошници

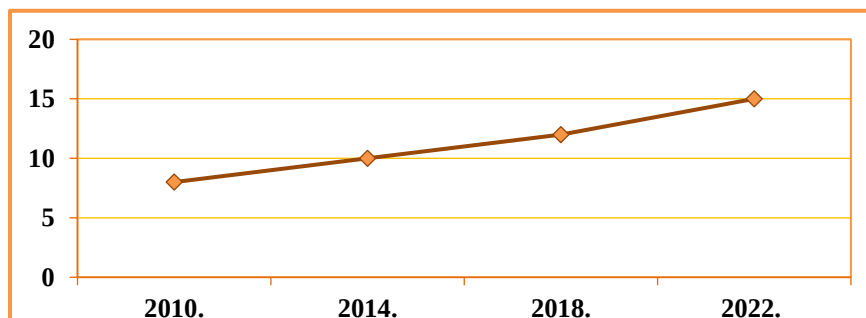
У зависности од временских прилика, дешава се да пчелари у одређеној сезони немају ни један килограм, док у идеалним условима једно пчелиње друштво може дати и преко 20 килограма меда. Пчелари на Косову и Метохији производе од 12 до 15 килограма, мада је било и бољих приноса у случају оптималних временских услова, наводи Агропортал (www.agroportal-ks.com). Према овом порталу, производња меда највише зависи од следећих фактора:

- климе,
- количине нектара,
- густине пчелињих друштава,
- величине и форме кошнице.

Према подацима удружења „Шарски рој“, максимална забележена производња у општини Штрпце износила је 22 килограма, што је количина око светског просека. Државе где је производња већа од светског просека од 22 килограма су Канада са 56 кг/кошница, Кина са 52 кг/кошница, Мексико са 39 кг/кошница, Аргентина са 27 кг/кошница и САД са 26 кг/кошница (Altunel & Olmez, 2019, стр. 6020). У раду о пчеларству, као алтернативи руралног развоја југозападне Турске, наводи се да је Турска на 12. месту у свету по производњи меда са 15 килограма по једном пчелињем друштву. Иако има велики број пчелињака, производња је релативно мала због ниске ефикасности (Altunel & Olmez, 2019, стр. 6020). Када се ова количина упореди са општином Штрпце, може се закључити да је 22 килограма по пчелињој заједници и више него добра производња и да је то један од разлога због којих би се пчеларством требало бавити више људи.

„Разлози због којих се пчелари одлучују за овај посао“ су различити. Раст тражње и цена меда су међу главним мотивима који подстичу производњу и бављење пчеларством. Зато не чуди што од 54 испитаника, већина, њих 45 (83.3%), продаје мед, док деветоро (16.7%) производи мед само за своје потребе. С обзиром на то да је здравље најважније богатство, а мед и остали пчелињи производи имају веома делотворан утицај на здравље човека, није тешко претпоставити да ће тражња за медом расти, како на локалном, тако и на регионалном и светском нивоу. Из овог разлога, о ценама, задовољству ценама, продајом и сличним питањима мишљење су дали само пчелари који су се изјаснили да продају мед, док су остали имали опцију да одговоре да се не баве продајом.

Графикон 4.10. Кретање цене меда у општини Штрпце током последњих 12 година (у €/kg)

„Цена меда на Косову и Метохији“ је међу највишом у поређењу са регином, наводи Агропортал¹² и додаје, да је према подацима из 2016 – 2019. године, малопродајна цена меда кретала се око 7.2 евра за килограм, док је за крајње купце била око 9.2 евра по килограму. Цена меда са Шар планине је током последњих 12 година у константном порасту, како се види на Графикону 4.10. Врста меда не утиче на цену, која је иста за све, кажу испитаници. За разлику од 2010. године, када је за килограм меда требало издвојити 8 евра, последња забележена цена по којој се купује један килограм меда је 15 евра. Више је фактора утицало на овакав пораст цене, од кретања на тржишту, скока осталих цена и пораста трошкова, а на крају и пандемије корона вируса. Током пандемије, знатно је порасла свест грађана о здрављу, па су се многи од њих чешће обраћали пчеларима за куповину меда, сматрајући да ће на тај начин побољшати своје здравствено стање, због чега је у то време продаја веома порасла. Ипак, и поред свега наведеног, пчелари сматрају да је цена од 12, као и садашњих 15 евра по килограму, реална цена, с обзиром да се ради о планинском меду, где је мањи принос, али бољи квалитет. Познато је да су планинске врсте меда гушће, животна средина у оваквим подручјима је чистија, има доста изворске пијаће воде и нема великих индустријских загађивача попут фабрика, аутопутева и других, тако да је норма која показује квалитет задовољена, а тај ниво мора да прати и цена. Пчелари који су учествовали у истраживању најчешће продају свој мед по следећим ценама:

- до 7 евра један пчелар (1.9%),
- од 7 до 10 евра 17 пчелара (31.5%),
- од 10 до 13 евра 25 испитаника (46.3%), док

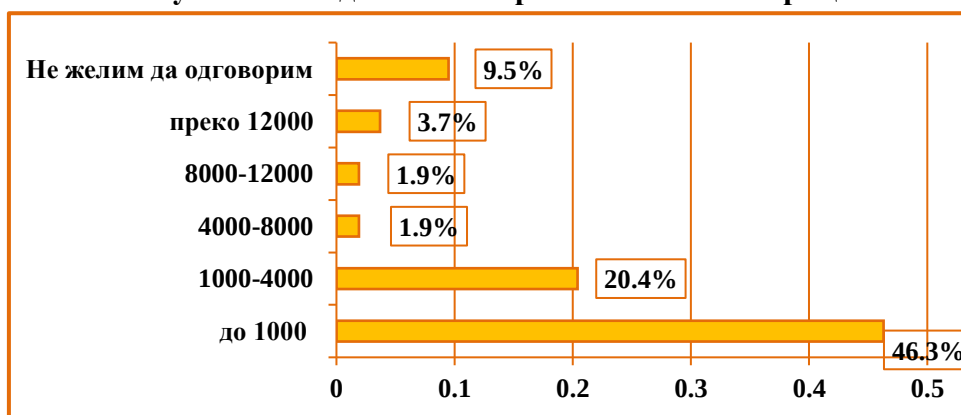
¹² www.agroportal-ks.com

- преко 13 евра килограм меда продаје двоје анкетираних (3.7%), као и да
- деветоро испитаника (16.67%) не продаје мед.

Следеће питање на које су пчелари одговарали тицало се *„задовољства ценама по којима продају свој мед“*. У потпуности су задовољни ценом 12 испитаника (22.2%), док је делимично задовољно 29.6% њих (16 испитаника). Некад јесу, а некад нису задовољни ценом, изјавило је десеторо пчелара (18.5%). У мањој мери је незадовољно ценом шесторо анкетираних (11.1%), док је за једног пчелара (1.85) цена по којој продаје мед у потпуности незадовољавајућа. Према овим одговорима више од половине испитаника (51.8%), је делимично или у потпуности задовољно продајном ценом меда.

Када располажемо подацима о цени, произведеној количини меда током једне године и трошковима одржавања пчелињака, може се израчунати *„приход који сваки пчелар оствари током сезоне“*. Количина меда који пчеле сакупе зависи од временских прилика, што директно утиче на висину прихода. Без обзира на то, на основу мишљења искусних пчелара, приход меда по кошници рачуна се на следећи начин: број кошница на крају године се подели произведеном количином меда, а добијени износ се помножи са ценом. Од те суме се одузму трошкови и тако добија чиста добит за једну сезону.

Графикон 4.11. Укупна чиста добит пчелара из општине Штрпце по сезони

Практично искуство показује да почетници често погрешно рачунају *„просек по кошници“*, јер броје само пчелиња друштва која су донела мед, док оне које нису имале мед изостављају из калкулације. У зависности од услова, понекад се деси да једно друштво буде успешније и донесе до 20 килограма меда, док друго буде мање успешно или не донесе ни килограм меда. Такође, постоје друштва која током сезоне угину из различитих разлога. Због тога је важно да се количина

добијеног меда на крају сезоне дели са укупним бројем кошница са којима се ушло у сезону, без обзира на њихову судбину током сезоне.

Према одговорима анкетираних пчелара, што се види на Графикону 4.11., приходи пчелињака у општини Штрпце су најчешће до неколико хиљада евра по једној сезони. Највећи број анкетираних, њих 25 (46.30%), остварује приход до 1 000 евра по једној сезони. Већи приход, од 1000 до 4 000 евра има 20.40%, тј. једанаесторо пчелара. По један пчелар остварује приход од 4 000 до 8 000 (1.90%), и од 8 000 до 12 000 евра (1.90%). Највећи приход од преко 12 000 евра имају два испитаника (3.80%). Било је и оних пчелара који, из њима познатих разлога, нису желели да одговоре на ово питање 5 (9.50%).

Други пчелињи производи, као што су полен, прополис, матични млеч, восак или пчелињи хлеб су, такође, веома тражени производи пчела, чија употреба и значај нису добро познати, пошто половина свих испитаника још увек баца ове вредне производе који би могли послужити као додатна зарада, када се продају као сирови материјал за производњу у медицини, козметици, индустрији слаткиша или локалну прераду за домаће потребе (Amadi и остали, 2019, стр. 254).

Табела 4.4. Купци и продајна места пчеларских производа у општини Штрпце

Варијабла	Фреквенција	Проценат
„Ко највише купује ваше производе?“		
Не бавим се продајом меда ни пчелињих производа уопште	9	16.7%
Људи из целе општине	18	33.3%
Домаћи туристи само по препоруци	6	11.1%
Туристи из свих крајева	12	22.1%
Све наведене категорије	9	16.7%
Укупно	54	100%
„Где најчешће продајете производе?“		
Не бавим се продајом меда ни пчелињих производа уопште	9	16.7%
Купци по препоруци долазе на кућну адресу	39	72.2%
У маркетима и угоститељским објектима	4	7.4%
Поред главног пута где пролазе туристи	2	3.7%
Укупно	54	100%

У општини Штрпце, поред меда, *„производе се и продају други пчелињи производи“*, мада у мањем обиму. Испитаници овог истраживања најчешће продају само мед, што чини 23 пчелара (42.6%). Поред меда, петоро испитаника (9.3%)

продаје прополис, двоје пчелара (3.7%) продаје медовачу, а само један пчелар (1,8%) продаје мелеме. Тринаесторо испитаника (24.1%) продаје све наведене производе. Остатак пчелара (18.5%) не продаје производе својих пчела, због чега нису одговорили на ово питање.

Осим производа које продају, занимљиво је било и сазнати ко су „*најчешћи купци*“ поменутих производа, али и места на којима се врши продаја (Табела 4.4.). На првом месту са највише одговора су мештани општине Штрпце 18 (33.3%), затим, по речима 12 испитаника (22.2%), су туристи који у посету општини долазе из свих крајева, али и упола мањи број домаћих туриста и то само по препоруци, 6 (11.1%). Све наведене категорије купаца има деветоро (16.7%) испитаника, док исти број није одговарао на ово питање, с обзиром да се не бави продајом пчелињих производа.

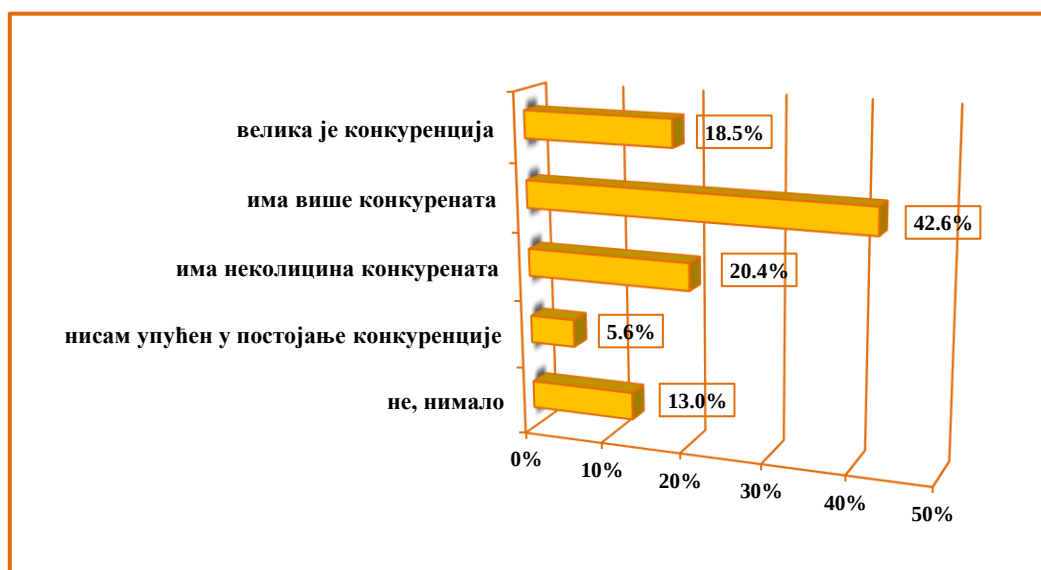
У истраживању о маркетиншким стратегијама произвођача меда у Србији, наводи се да српски произвођачи меда користе директну продају, како би повећали генерисану додатну вредност и омогућили директне контакте са потрошачима (Zarić и остали, 2013, стр. 30). „*Продаја меда на Косову и Метохији*“ је директна са фарме, а постоје и неколико већих компанија регистрованих за прикупљање и паковање меда и других пчелињих производа¹³. Како наводи овај Агропортал, постоје три главна канала продаје: супермаркети, дневне/недељне пијаце, продавнице прехранбене робе, а важан канал трговине за потрошаче је продаја на фарми директно из пчеларева куће. Традиција директне продаје меда и других пчелињих производа од куће и на кућном прагу, доминанан је начин продаје и у општини Штрпце. Купци, који желе да купе ове квалитетне шарпланинске производе, врло добро знају у коју кућу и код ког домаћина да оду. Или, ако то не знају, питају познанике из ових места, па им они препоруче где да обаве своју куповину. Често неки од њих залазе и до најнеприступачнијих места на којима можда, као мештани ове општине, али и туристи, пре тога никад нису ни били. И код пчелара који су анкетирани, у највећем броју је заступљена продаја на кућној адреси, где купци, најчешће по препоруци, долазе. На овај начин своје производе продаје 39 пчелара (72.2%). Такође, чест је случај и да пчелари своје производе продају путем посредника у локалним маркетинзима и угоститељским објектима,

¹³ www.agroportal-ks.com

(четворо, 7.4%), али и да поред главног пута где пролазе туристи (двоје њих, 3.7%). Захваљујући развоју туризма приметна је већа посећеност маркета и ресторана у општини Штрпце па је продаја на оваквим местима за многе пчеларе примамљива, мада није толико заступљена. Исти је случај и са продајом поред пута. Пчелар или неко из породице свој аутомобил паркира на неком споредном путу или у својој ливади, која је непосредно поред главног пута, који води ка Ски центру или Призрену, и ту изложи своје производе, док купци који желе да купе нешто стану и обаве куповину на отвореном. Међутим, овакав вид продаје захтева доста времена, јер продавац током скоро целог дана треба да буде на том месту, а може се десити да врло мало прода, док је продаја од куће, ипак, много лакша за пчелара, зато и не чуде овакви одговори испитаника пчелара.

Последњих година у општини Штрпце приметно је повећање људи који се баве пчеларством. Из тог разлога пчеларима који продају своје производе, постављено је питање о „конкуренцији у послу“. Већина испитаника одговорила је да постоји више конкурената, (42.6%), дупло мањи број је става да их има само неколико, док 18.5% каже да се ради о великој конкуренцији на тржишту меда у општини Штрпце. Ипак, има и оних који сматрају да конкуренције нема ни мало али и оних који нису упућени у постојање конкурената (Графикон 4.12.).

Графикон 4.12. Пчелари о конкуренцији на тржишту меда у општини Штрпце

Конкуренција је корисна у сваком послу, нарочито из угла потрошача, јер подстиче продавце да побољшавају квалитет, задовољство купаца, одрживи развој

и друге позитивне аспекте који користе потрошачима. Веће задовољство купаца доводи до веће потражње за производима одређеног продавца и самим тим до већег профита. Ово важи када је конкуренција лојална. Међутим, често се јавља и нелојална конкуренција, када препродавци искористе недостатак шарског меда на тржишту општине Штрпце и уместо њега продају мед сумњивог порекла као домаћи мед. Овакав вид конкуренције ствара проблеме јер купци, верујући да купују прави шарски мед, могу добити производ непознатог порекла и квалитета. Такво лоше искуство може их одвратити од поновне куповине на овом тржишту. Као решење предлаже се повећање капацитета и производње меда, што захтева инвестиције и подршку пчеларима.

Што се тиче *„задовољства продајом меда“*, 15 пчелара (27.8%) је задовољно продајом, док је 14 пчелара (25.9%) у потпуности задовољно. Осморо пчелара (14.8%) је изјавило да су и задовољни и незадовољни, док је седморо (13.0%) задовољно у мањој мери. Само један пчелар (1.9%) је у потпуности незадовољан продајом, док деветоро није дало одговор. У случају незадовољства продајом или условима продаје, пчелар увек може одустати и сачувати мед за повољнију прилику. Ова особина разликује производњу меда од других сектора пољопривреде, као што су млечна или воћарска производња. Мед је нектарљив и може се дуго складиштити, што омогућава произвођачима да пронађу повољнијег купца или промене пословну стратегију ако тржишни услови нису повољни (Бекић и Јовановић, 2015, стр. 169).

Осим непредвидивих временских прилика, које су им из искуства највећи непријатељ, пчелари се у свом раду суочавају и са *„осталим потешкоћама и проблемима“*. Као најбитније навели су следеће:

- недостатак инвестиција, 21 пчелар (38.9%);
- неадекватно третирање воћа хемијским препаратима, 17 пчелара (31.5%);
- разне болести пчела, 2 пчелара (3.7%);
- неадекватна едукација пчелара, 1 пчелар (1.9%);
- немогућност набавке потребног материјала за рад, 1 пчелар (1.9%);
- нелојална конкуренција, 7 пчелара (14.8%);
- све наведено, 4 пчелара (7.4%).

За већину испитаника, „главни проблем“ су финансијска средства за пчеларске активности. Иако почетницима није потребан велики износ, они који желе озбиљније да се баве пчеларством, морају уложити знатна новчана средства за покривање свих трошкова. Често, из различитих разлога, и почетници и искусни пчелари имају проблема са обезбеђивањем потребних финансија. Нарочито у годинама са ниским приносом меда, када је производња минимална, а приходи мали, многи пчелари се одлучују да престану са овим послом.

Проблем „неадекватног третирања воћа хемикалијама“ појачао се са експанзијом малинарства у овом крају. У покушају да заштите своје засаде и остваре веће приносе, малинари су почели прскати воћке, што је неповољно утицало на пчеле, изазивајући њихов помор. Ово је довело до смањења производње меда и погоршања његовог квалитета. У циљу спречавања угинућа целих пчелињих друштава, одржани су састанци са малинарима, који су упућени у правилне методе третирања воћа, како би се минимизирао негативан утицај на пчеле. Након примене ових правила, третмани су углавном обављани рано ујутру или касно увече, када пчеле нису активне, што је смањило негативне ефекте.

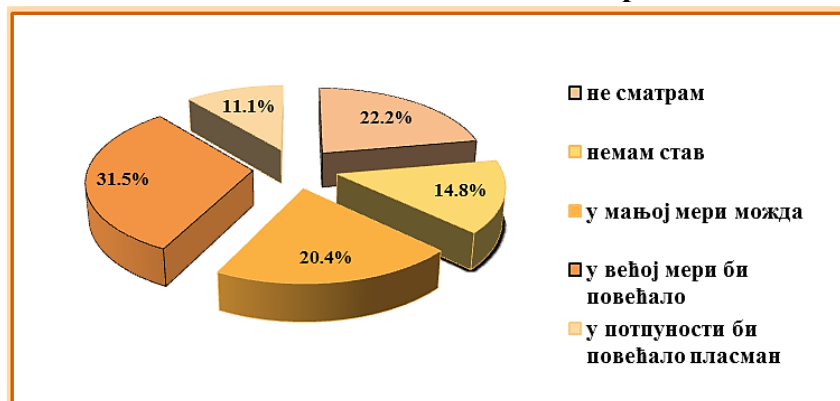
„Набавка потребног материјала“ такође је била проблематична због нарушених економских односа између Привремених институција у Приштини и власти Републике Србије. Непопуларне економске мере, попут забране увоза производа из централне Србије и високих такси, као и пандемија корона вируса, додатно су отежале снабдевање пчелара.

Искусни пчелари не виде „едукацију“ као проблем у доба интернета и друштвених мрежа. Удружења пчелара редовно организују тренинге и окупљања, пружајући потребне савете. Истраживање је показало да 50% испитаника није присуствовало едукацији, док је друга половина похађала неки вид обуке, углавном организован од стране локалних удружења. Пчелари саветују проверу квалитета меда када су најзадовољнији његовим квалитетом. Десеторо испитаника (18.5%) је носило свој мед на испитивање, што је потврдило висок квалитет шарског меда, који је освајао бројне награде.

За напредак у пчеларству и остваривање већих прихода, важно је „удруживање пчелара“. Истраживање које су спровели Фуад и сарадници показало је да је веома корисно за почетнике да имају поред себе искусније пчеларе, од којих

могу много да науче о самом послу, као и да је похађање тренинга веома битно (Fuad и остали, 2019, стр. 4). Искуство као и могућност за усавршавање сигурно су важнији бенефити које пружају удружења.

Графикон 4.13. Да ли сматрате да би удруживање пчелара могло утицати на пласман меда и осталих пчелињих производа?

Истраживање о пчеларству у Сиринићкој жупи је показало да 31.5% испитаника сматра да би удруживање значајно допринело пласману производа, док 22.2% сматра супротно. Преостали пчелари имају различита мишљења о утицају удруживања на продају (Графикон 4.13.). Што се тиче чланства у удружењима, више од две трећине анкетираних пчелара, 37 (68.5%), навело је да нису чланови било ког удружења, док преосталих 17 (31.5%) јесу чланови неког од локалних удружења пчелара.

Једно од водећих удружења пчелара у општини Штрпце је „Шарски рој“, основано 2009. године. Поред овог удружења у општини функционишу и удружење „Шарска пчела“, основано 2010. године, као и удружење „Mbretresha“, основано 2013. године у већински албанском селу Брод. Као удружење које је веома активно и упућено у токове и активности пчеларења у Сиринићкој жупи, за потребе овог истраживања урађен је интервју са председником удружења „Шарски рој“, господином Миљаном Крстићем.

Од када је основано пре готово 14 година, удружење „Шарски рој“ до данас окупља бројне успешне пчеларе из општине Штрпце. Чланство је отворено уз плаћање чланарине. Број чланова кретао се до 50, док је дугогодишњи просек између 20 и 30 пчелара, што водећи чланови удружења објашњавају као последицу смене генерација. Удружење је својеврсни сервис за пчеларе из ове општине. Захваљујући дугогодишњем искуству и већем броју кошница, његови чланови

прошли су кроз многе препреке и проблеме, а савете су спремни да поделе са свима којима је помоћ потребна. А помоћ траже и млађи и старији пчелари. Из тог разлога, током године, у њиховој организацији се одржи по неколико битних тренинга и едукација на којима су предавачи еминентни стручњаци из ове области. Повремено се организују и студијске посете разним пчелињацима, као и групни одласци на битне манифестације и сајмове меда и других пчелињих производа, у земљи и у иностранству. Само Удружење дуги низ година препознатљиво је по манифестацији коју организује под називом „Дани меда Сиринићке жупе“. До сада је ова манифестација, која се традиционално одржава сваке године, крајем септембра, била једнодневна. Планови су да у што скоријој будућности постане вишедневна, у складу са могућностима Удружења. Овај догађај окупља не само пчеларе из општине Штрпце, већ и из других општина на Косову и Метохији, и добра је прилика да се дегустирају и купе различите врсте меда, остали пчелињи производи попут медоваче, разних мелема, прополиса, медених колача и друго.

Према мишљењу руководећих људи овог Удружења, сарадња је неопходна међу пчеларима, јер пчелари једни другима нису конкуренти, већ партнери у производњи. Због тога сматрају да је једини начин да пчеларство заживи на овим просторима удруживање. Чак иако пчелари нису чланови неког од удружења, треба да делују удружено јер, по речима господина Миљана Крстића, на овај начин лакше се учи послу и бори против проблема. Све пчеле користе исте пашњаке и ако само једна кошница носи неку болест, скоро је извесно да ће се она раширити и на остале пчелињаке. Због оваквих ситуација, посебна пажња се посвећује пчеларима који су почетници у послу, јер ако они имају проблем у својим кошницама, брзо ће тај проблем прећи и на остале додаје Крстић.

Планови удружења „Шарски рој“ за наредни период у великој мери зависе од финансијске помоћи Удружењу од различитих институција и организација. Та средства била би преусмерена на повећање броја чланова, посебно жена пчелара, повећање броја заједница, количине произведеног меда, уједначавање квалитета меда, повећање професионалности и рентабилности пчеларења, производњу осталих пчелињих производа (полен, прополис, восак и друго), формирање саветодавне службе, организованији распоред пчелињака на терену и бројне друге активности. Када се повећају капацитети и прошири палета производа, тек онда

може се размишљати о поступку добијања сертификата и брендирања, поручују у овом Удружењу.

Пчеларство се интензивно развија из дана у дан на глобалном нивоу. Пчелари из општине Штрпце, у складу са својим могућностима, труде се да прате и подржавају све што је актуелно у свету из ове области. За „*подржавање увођења иновација у пчеларству*“ изјаснило се 22 (40.7%) испитаника, док их делимично подржава 14 (25.9%). Став о овој теми нема њих дванаесторо (22.2%), док по троје (5.6%) имају негативан став, односно углавном не подржавају увођење новитета у њихове активности. Интервјуисани пчелари поносни су на употребу СМС вага помоћу којих се прати дневни унос и смањују трошкови посета пчелињацима. Дугорочно размишљање је карактеристика сиринићких пчелара и, сходно томе, завидан број њих, се припрема као да ће имати велики број пчела, а уз свакодневне активности и искуство труде се да утрошено време по кошници буде минимално. Тако ће, према њиховим речима, моћи да имају и већи број кошница, а самим тим и веће приносе, али и приход. Иновација о којој још размишљају пчелари са дужим стажом у овом послу је производња полена и хватача полена, који су модернији, затим пластичне кошнице и пластичне поњаве. Пчелари у општини Штрпце, иако послују у малој средини, показују своју упућеност у иновације и труде се да иду у корак са њима.

Једна од иновација која у последње време привлачи велику пажњу су такозване „*АПИ коморе*“. Инсталирају се тако што се у кућицама од дрвета сместе кошнице из којих се удише ваздух инхалирањем, што делотворно утиче на респираторни систем човека, посебно деце, али има и других бенефита по човеково здравље. Пчелар, господин Цветко Вељковић, је пре неколико година, међу првима на Косову и Метохији, али и у општини Штрпце, увео ову иновацију. Према његовим речима, са својих 120 кошница, дошао је на идеју да, осим производње меда и других пчелињих производа, оде корак даље и уведе нешто потпуно ново на овим просторима. Идеју је добио због сазнања о здравственим бенефитима које ваздух из кошница и пчелињи феромони могу донети. На основу дугогодишњих позитивних искустава из развијенијих европских земаља, попут Словеније, Немачке и Русије, одлучио је да почне са овом активношћу. Поступак се састоји у томе да се ваздух из кошнице обогаћује феромонима које пчеле убацују кроз свој

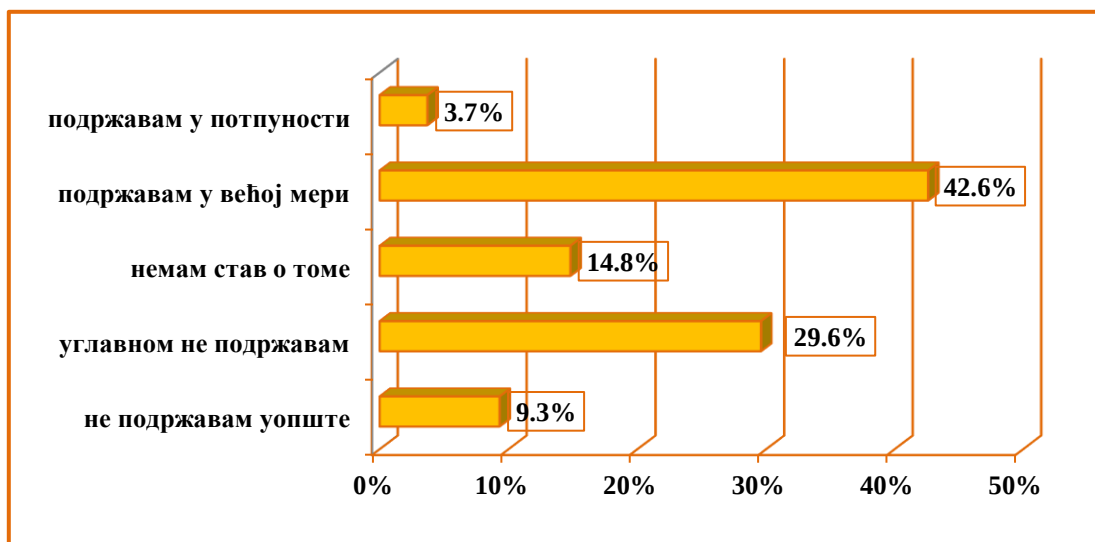
нектар, поленом кроз матични млеч и етеричним уљима и свим оним што пчеле узимају из природе. Док пчеле прерађују све наведено, у кошници се врши испаравање, које се директно уноси у организам кроз респираторни систем.

Овај поступак се ради помоћу специјалних апарата под називом АПИ регресоли, који помоћу маске извлаче ваздух из кошнице. Према речима господина Вељковића, и сам боравак у овим брвнарама са кошницама има слично дејство. Ова својеврсна терапија делује умирујуће на организам, а највише ефекта има на дисајне органе. Најбоље је да се инхалација врши два пута дневно, ујутру и увече, по 15 минута и то 21 дан заредом. Осим повољног утицаја на дисајни систем, код бронхитиса и астме, ова терапија помаже и у отклањању стреса, алергија и мигрена. Иако је од давнина познато колико су пчеле и њихови производи здрави, људи су ипак помало неповерљиви према искуству господина Вељковића. Међутим, када се увере у користи оваквог вида лечења, брзо превазилазе скептицизам. Зато је очекивано да ће број посетилаца из ближег, али и даљег окружења, расти. Иако је тешко доћи до апарата који су потребни за овакав вид инхалације, који се могу набавити само у иностранству, породица Вељковић за будућност има велике планове који се тичу проширења посла. У прилог томе иде и предивна локација на обронцима Шар планине, на којој се налази њихов пчелињак, у чијој близини су смештене АПИ коморе.

Позитивно искуство породице Вељковић са АПИ коморама било је мотивација да се испита *„став пчелара о овом виду иновација у пчеларству“*. Испитаници са више успеха у овом послу подржавају њихово увођење, али са друге стране сматрају да се пчелар мора определити за једну одређену активност и усавршавати у њеном спровођењу, јер више активности могу због повећања обима посла, умањити квалитет рада и финалног производа. Уколико нема чланова породице који би обављали послове, проширивање активности би захтевало ангажовање додатних радника. Код овакве пчеларске активности, која лако може прерасти у вид здравственог туризма, битна је и локација пчелињака, као и локална инфраструктура путева. Све то додатно утиче на трошкове, који су, такође, битна ставка код доношења одлуке о увођењу оваквих иновација. Истраживање (Графикон 4.14.) показало је да највећи број испитаника у потпуности (23 или 42.6%) или у мањој мери (8 или 14.8%) подржава увођење АПИ комора, док двоје

испитаника (3.7%) већ примењује ову иновацију. Постоји и мањина која не подржава њихово увођење (5 или 9.3%), док готово трећина анкетираних (16 или 29.6%) нема став о овом питању, највероватније због недовољне информисаности или недостатка финансијских средстава или радне снаге.

Графикон 4.14. Став пчелара из Општине Штрпце о увођењу АПИ комора

Пчеларство у Србији има велики развојни потенцијал, зато у будућности пчеларску производњу треба подстицати (Ivanović и остали, 2015). Значајно за пчеларе, али и уопште за све који се баве неким видом економске активности и пољопривреде на Косову и Метохији, јесу различити видови помоћи, које су последњих година интензивирани. Један од таквих програма је Програм за стабилизацију заједница, основан од стране Европске Уније, који се спроводи се у сарадњи са Министарством за заједнице и повратак приштинског система. Циљ програма је да се омогући стварање инклузивног мултиетничког друштва, кроз стварање социо–економске стабилности и иницијативе за развој заједница, у сврху помоћи остваривања зараде и отварања нових радних места, промовишући кохезију и одрживу стабилност заједница. Како се наводи на сајту <https://kosovo.iom.int/>, током 2022. овај програм је обезбедио подршку за покретање 124 бизниса и развојних пројеката, који су водили стварању 120 нових послова, међу којима су и они за развој пчеларства.

И за пчеларе у општини Штрпце помоћ долази са различитих страна и од различитих организација. Међу њима су Општина Штрпце, која функционише у систему привремених институција у Приштини, Министарство пољопривреде,

шумарства и руралног развоја у систему привремених институција у Приштини са субвенцијама сваке године, више невладиних организација, међу којима су најактивнији Каритас, Међународна организација за миграције (ИОМ), Дански савет за избеглице, USAID и други. Један од значајнијих пројеката које је невладина организација Каритас спровела у сарадњи са општином Штрпце пре неколико година, био је донација у опреми и ројевима за 15 почетника пчелара. Помоћ стиже и од Привременог органа општине Штрпце, као и Канцеларије за Косово и Метохију Владе Србије, али и других фактора у систему Владе Србије. По речима испитаника, свака помоћ је добродошла, али је најзначајнија она која је сигурна. Највише испитаника 36 (66.7%) је одговорио да није добијао никакву помоћ, од локалних институција је помоћ добило деветоро пчелара (16.7%), од привремених институција у Приштини, али и од међународних донатора почетворо њих (7.4%), док је од стране Владе Републике Србије и Канцеларије за Косово и Метохију једном пчелару уручена помоћ (1.9%).

У свакој пољопривредној активности постоје одређени проблеми који муче пољопривреднике, а оно што је за већину заједничко су непредвидиве временске прилике из године у годину, односно у времену које је кључно за приносе. И код пчелара је слична ситуација, мада су учесници истраживања издвојили још неке битне проблеме са којима се сусрећу у свом раду:

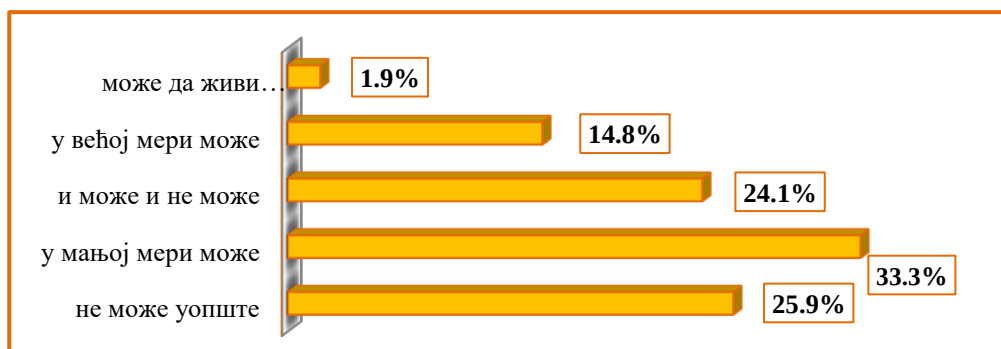
- недовољна заинтересованост, посебно младих људи за овај посао 6 (11.1%),
- недостатак финансијских средстава 13(24.1%),
- недовољна подршка локалне самоуправе и донатора 10 (18.5%),
- проблеми попут неадекватног третирања воћа, болести пчела, променљивог времена, набавке материјала и друго,
- све наведено по мало 9 (16.7%).

За сваког пчелара, као и читаву пчеларску заједницу у једној општини, важно је да расте и развија се. Зато је проширење посла, логичан след активности код пчелара који се овим баве послом је изванредан број година. Да „*наставак производње и одлука испитаника о евентуалном проширењу посла у будућности*“ зависи од неке врсте помоћи, потврдно мисли 44 (81,5%) њих. Осталим испитаницима помоћ није потребна.

Као „решење наведених проблема“, највећи број пчелара, 18 (33.3%), предлаже комбинацију неколико корака, од веће финансијске подршке до едукације и анимирања младих да се укључе у овај посао. Према мишљењу 14 (25.9%) испитаника, пчеларима је пре свега неопходна финансијска помоћ. Један испитаник мање, 13 (24.1%), сматра да је прво потребно решити проблем неадекватног третирања воћа. Доношење регулатива и развојних стратегија предлаже шесторо пчелара (11.1%), док по двоје њих, као решење наводи анимирање младих да се укључе у овај посао (3.7%) и већу едукацију (3.7%).

Ако се једно домаћинство озбиљно бави пчеларством и има већи број кошница, реално је очекивати да може остварити већу зараду од продаје меда и других пчелињих производа, што ће допринети бољој егзистенцији домаћинства. На Графикону 4.15. приказани су одговори пчелара о томе „да ли се може живети од пчеларства“.

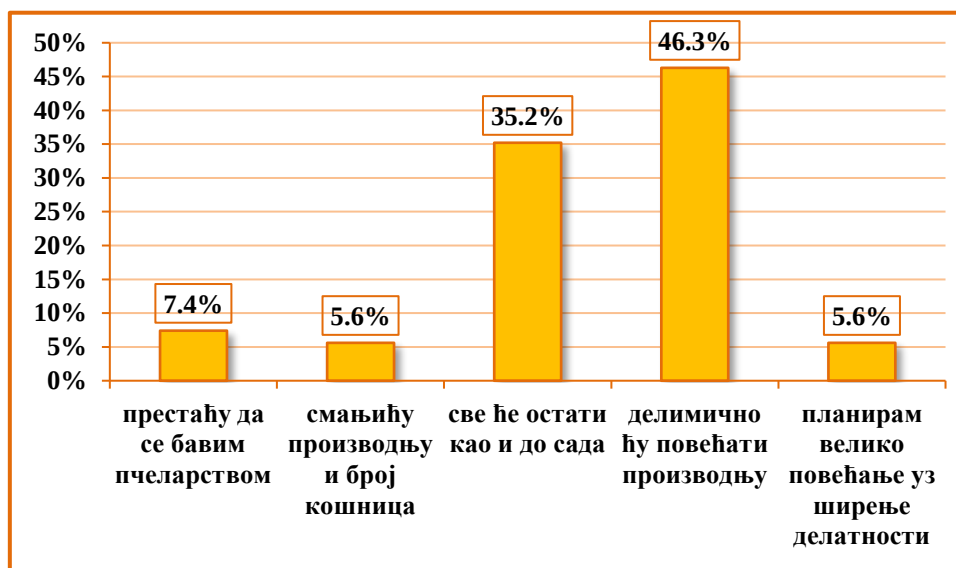
Графикон 4.15. Да ли од пчеларства може да живи једна породица?

Трећина испитаника сматра да се од пчеларства у мањој мери може живети, док четвртина мисли да пчеларство може, али и не мора обезбедити егзистенцију. Мањи број пчелара верује да се од пчеларства у већој мери или у потпуности може живети. Забрињавајуће велики број испитаника, 14 (25.9%), сматра да се од пчеларства уопште не може живети. Овај распоред ставова показује да пчеларство има потенцијал да обезбеди приходе који би могли подмирити већину породичних потреба.

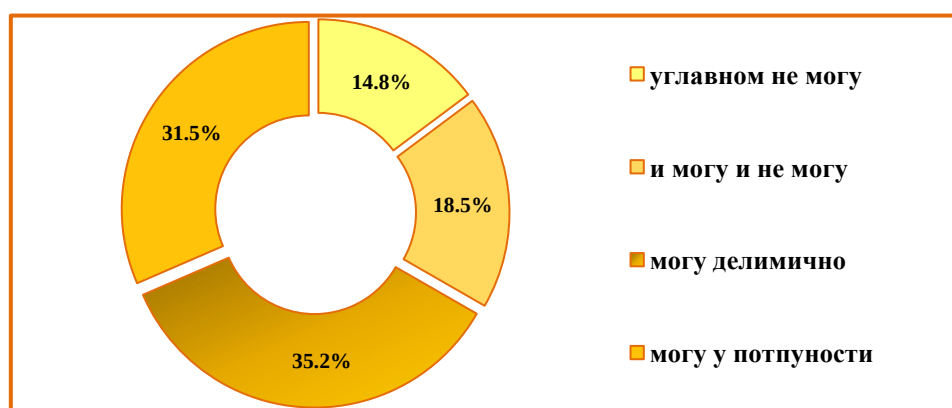
Остваривање профита и обезбеђивање егзистенције домаћинства фактори су који могу утицати на планове пчелара за будућност. Највећи број пчелара из истраживања (Графикон 4.16.) изјавио је да ће делимично повећати производњу, 25 (46.3%), или да неће мењати ништа у свом послу, 19 (35.2%).

Графикон 4.16. Планови пчелара за будући период

Веома битан је и „*став испитаника по питању пчеларства и производње меда као потенцијалне развојне шансе шарског краја*“ (Графикон 4.17.). Трећина испитаника 19 (35.2%) одговорило је да пчеларство види делимично, а чак 17 (31.5%) у потпуности као развојну шансу општине Штрпце. Неодлучног става, сматрајући да „и може и не може“ пчеларство да постане развојна могућност Сиринићке жупе, је 10 (18.5%), а потпуно негативног њих осморо (14.8%). Потенцијала има за развој овог посла, а како ће се његов развој кретати у будућности остаје да се види.

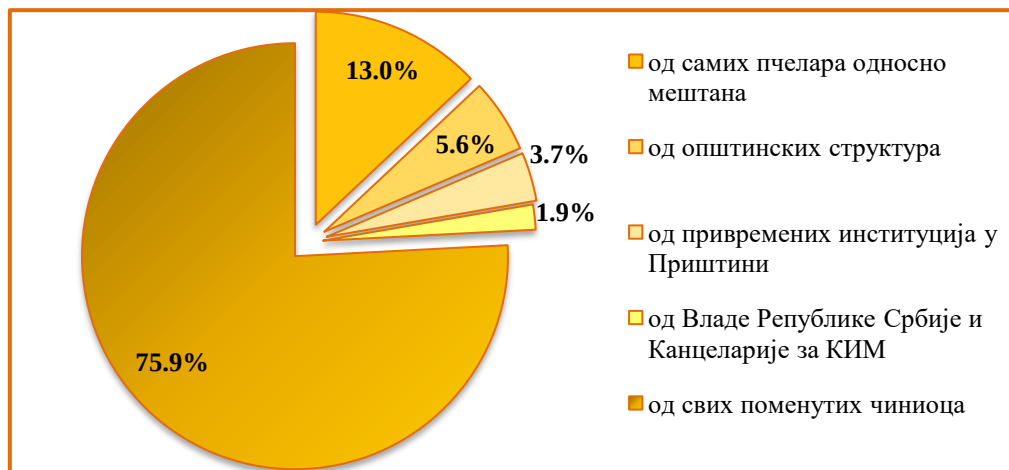
Графикон 4.17. Да ли пчеларство и производи на бази меда могу бити развојна могућност општине Штрпце?

Одговорност за промоцију пчеларства је дужност произвођача, иако је улога државе веома важна, наводе Игњатијевић и сарадници и додају да су њене мере

подршке развоју пољопривреде препознале пчеларство, као област са потенцијалом за развој (Ignjatijević и остали, 2018.).

Графикон 4.18. Од кога зависи унапређење пчеларства у Општини Штрпце

Како се види на Графикону 4.18. према мишљењу више од три четвртине испитаника из општине Штрпце 41 (75.9%), унапређење пчеларства у овој општини највише зависи од заједничког деловања више фактора, али и самих пчелара, док од осталих у мањем проценту: општинских структура 3 (5.6%), привремених институција у Приштини 2 (3.7%), Владе Републике Србије преко Канцеларије за Косово и Метохију 1 (1.9%).

Додатном анализом међусобног утицаја испитиваних варијабли, дошло се до занимљивих резултата.

Варијабла „Место становања“ је у статистички високо значајним корелацијама са следећим варијаблама што је приказано и у Табели 4.5.

Табела 4.5. Значајније корелације са варијаблом „Место становања“

Место становања	Просечно најнижа производња меда по кошници годишње	Шта мислите о увођењу иновација у пчеларству?	Да ли имате конкуренцију у послу?	Планови за бављење пчеларством у будућности?
Pearson Correlation	-0.288*	0.298*	0.409**	-0.271*
Sig. (2-tailed)	0.035	0.029	0.002	0.047
N	54	54	54	54

**. Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

*. Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

– Резултати да „Место становања“ и „Колико је просечно била Ваша најнижа производња меда по кошници годишње?“ имају високу статистички значајну везу ($\rho = -0.288$; $p = 0.035$), али слабу, негативну корелацију можемо објаснити чињеницом да просечна најнижа производња меда по кошници годишње не зависи од села у коме пчелар живи, већ да на произведену количину утичу временских услови и клима који владају у неком селу. Зато имамо случајеве да у појединим годинама, нека села, уз повољне временске услове, забележе већу производњу меда по кошници од осталих. Међутим, ово не мора да важи за сваку годину, јер како је добро познато, време је веома променљива категорија и ако је једне године у одређеном селу била родна година за пчеларство, може да се деси да, због другачијих временских прилика, наредне године не буде тако, и да чак принос изостане у потпуности. Такав случај десио се пре неколико година у најудаљенијем селу општине Штрпце, Сушићу. Због болести која је напала пчеле, читава производња меда је доведена у питање да би, напослетку, власник овог пчелињака одустао од свог посла, иако је до тада имао солидне приносе меда, а самим тим и добро приходавао. Тако је ово село, од те године, остало без пчелара, иако су његова чиста околина и природни услови били надалеко познати по погодности за пчеларење.

– Варијабле „Место становања“ и „Шта мислите о увођењу иновација у пчеларству?“ делују једна на другу слабом, позитивном, статистички значајном везом ($\rho = 0.298$; $p = 0.029$). Што је село напредније и веће, а његови становници имају приступ већем броју информација, учествују у свим битним активностима, то су отворенији према иновацијама и примени различитих нових решења, опреме, поступака у пчеларству. И обрнуто, у малим руралним срединама, раније је важило правило да се становништво држи традиционалних поступака и начина производње, како су то њихови преци радили, и са дозом неповерења прилазе свему новом што треба да се уведе. Слаба, позитивна, статистички веома значајна међусобна веза, ове две варијабле може се објаснити чињеницом да су пчелари независно од места у коме живе и нивоа доступности података о иновацијама, неповерљиви према примени нових поступака и опреме у пчеларству на овим просторима. То можемо делимично објаснити њиховој устаљеној пракси, и примени испробаних начина производње којима су задовољни, па не желе те

процедуре да мењају. Наравно јачина Пирсоновог коефицијента говори да у свакој пчеларској сеоској заједници има и оних пчелара који су изузетак, то јест у овом случају заинтересовани за увођење иновација.

У статистички значајном односу између варијабли „Место становања“ и „Да ли имате конкуренцију у послу?“ ($\rho = -0.409$; $p = 0.002$), закључак је да се конкуренција међу пчеларима разликује од места до места, и да квалитет меда и углед пчелара имају пресудну улогу у односу према конкуренцији. Слаба негативна веза која апроксимира ка средње јакој, указује да пчелари из Драјковца, Виче, Готовуше имају развијену свест о квалитету свог меда и осталих производа, тако да не сматрају да имају неку значајнију конкуренцију, док пчелари из Врбештице, Јажинца, Севца верују да та конкуренција постоји, што значи да треба да пораде на квалитету меда и његовом бољем пласману купцима. Јасно се уочава да поједина села, као што су Драјковце и Вича, иако у њима има свега неколико пчелара, представљају веома озбиљну конкуренцију већим местима са великим бројем пчелара попут села Севце, управо због тога што се њихов мед добро котира на тржишту и целокупне произведене количине се врло брзо продају.

– Слаба, статистички значајна, негативна веза међу варијаблама „Место становања“ и „Планови за бављење пчеларством у будућности?“ ($\rho = -0.271$; $p = 0.047$) даје информацију да без обзира што пчелар живи у малом руралном месту, доста удаљеном од центра општине, може имати озбиљне планове што се тиче наредног периода, зато што му то омогућавају његови резултати и добар квалитет меда. Али, слаба веза Пирсоновог коефицијента указује да то није увек у пракси баш тако, да од величине села не зависе увек и планови, већ на њих утичу други фактори, попут финансијских средстава, укључености чланова породице у посао, осталих прихода и друго.

Варијабла „Године старости“ испитаника значајно утиче на дужину бављења послом, мотиве пчелара, као и помоћ коју пчелари добијају (Табела 4.6.). Са варијаблом „Колико дуго се бавите пчеларством?“ ($\rho = 0.714$; $p = 0.000$), добијена је очекивано позитивна, средње, до скоро јака веза, која указује да што је пчелар старији, то је период бављења пчеларством дужи. Међутим, оставља могућност закључка да међу испитаницима има и млађих људи који су добар део

свог живота посветили пчеларству, као и оних старијих са мањим пчеларским стажом;

Табела 4.6. Статистички значајне корелације са варијаблом „Године старости“

Године старости испитаника	Колико дуго се бавите пчеларством?	Како/зашто сте почели да се бавите пчеларством?	Да ли пчеларство може обезбедити егзистенцију једној породици?	Да ли сте добијали неку финансијску помоћ?
Pearson Correlation	0.714*	-0.293*	-0.366**	0.286*
Sig. (2-tailed)	0.000	0.031	0.007	0.036
N	54	54	54	54

**. Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

*. Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

– Са варијаблом „Колико дуго се бавите пчеларством?“ ($\rho = 0.714$; $p = 0.000$), добијена је очекивано позитивна, средње, до скоро јака веза, која указује да што је пчелар старији, то је период бављења пчеларством дужи. Међутим, оставља могућност закључка да међу испитаницима има и млађих људи који су добар део свог живота посветили пчеларству, као и оних старијих са мањим пчеларским стажом;

– Слаба статистички веома значајна негативна веза и Пирсонов коефицијент корелације у односу међу варијаблама „Године старости испитаника“ и „Како/Зашто сте почели да се бавите пчеларством?“ ($\rho = -0.293$; $p = 0.031$), истиче да се разлози за бављење овим послом разликују од пчелара до пчелара, али да мотиви нису толико везани за годиште пчелара. Тако је за неке од испитаника главни разлог продужавање породичне традиције или производња меда само за породичне потребе и то са малим бројем кошница, док друга група пчелара у пчеларству види начин за обезбеђивање или главног или додатног породичног прихода, са већим бројем кошница у поседу;

Још једна слаба, негативна, али статистички веома значајна веза, је међу променљивама „Да ли од пчеларства може да се живи?“ и „Године старости испитаника“ ($\rho = -0.366$; $p = 0.007$), а указује да се став пчелара о обезбеђивању породичне егзистенције уз помоћ овог посла, може у мањој мери разликовати у

зависности од старости пчелара. Године старости повлаче за собом и године рада, тежак живот многих пчелара, много посла, а не тако велику зараду, незапосленост, што су озбиљни разлози да старији пчелари често сматрају да овај посао не доприноси значајно егзистенцији. Са друге стране постоје и млађи пчелари који су, захваљујући погодним условима за рад, за неколико година себи обезбедили завидну финансијску корист, због чега код њих преовладава став да је пчеларство битан фактор у укупним финансијама једног домаћинства. Наравно, увек, па и у овим случајевима постоје изузеци. Тако се међу дугогодишњим пчеларима могу наћи они који су прилично профитирали од овог посла, што се позитивно одразило и на све чланове њихове породице, али и они који се краћи период баве овом активношћу, а који нису задовољни оствареном зарадом коју им је пчеларство донело, услед чега је и недовољан износ средстава за егзистенцију њихове породице.

Још једну очекивану корелација међу варијаблама „Године старости испитаника“ и „Да ли сте добијали неку финансијску помоћ?“ потврдило је и ово истраживање. Може се објаснити чињеницом да, што је пчелар старији, то је више имао прилику да користи финансијску или неку другу помоћ. Међутим, с обзиром да је та веза, иако статистички веома значајна, ипак доста слаба, ($\rho = 0.286$; $p = 0.036$), приказује да није ни помоћ коју су пчелари примали била довољно велика да би допринела промени начина његовог живота и допринела бољитку или је испитаници нису користили у довољној мери. Такође, има случајева где разне организације у својим донацијама посебно желе да подрже младе људе у овом послу, па та група пчелара може од оних дугогодишњих у овом послу, да има више помоћи (Табела 4.6.).

Да „Радни статус испитаника“ пчелара може значајно утицати на битна питања која се тичу продаје меда показују следећи односи:

– Са варијаблом „Колико дуго се бавите пчеларством?“ ($\rho = 0.518$; $p = 0.000$), ова статистички веома значајна корелација показује да уколико се пчелар бави неким другим послом, то неће у пуној мери бити препрека да се бави и пчеларством. Средње јака позитивна веза, чак указује да и међу запосленим пчеларима има веома успешних, који свој радни статус користе максимално, како би допринели развоју и пчеларских активности.

– Са варијаблом „*Да ли се бавите и продајом меда?*“ ($\rho = -0.283$; $p = 0.038$), слаба, негативна веза значи да уколико пчелар, поред пчеларства, обавља и неки други посао, ређе ће се одлучити да прошири своје капацитете, како би имао довољне количине меда које би могао и да прода. Основни разлог за то био би пре свега недостатак времена за већи број активности, који продаја изискује. Наравно, постоје изузетци и запослени који продају значајне количине меда, попут пчелара из села Беровце који има преко 150 кошница, а истовремено ради као ноћни чувар. Закључак који се природно намеће је да је за успех, ипак, најзаслужнији велики рад и ангажовање целе породице у читавом процесу, и да пчелар, иако запослен може бити веома успешан и у пчеларству, као допунској активности.

– Са варијаблом „*По којој цени продајете мед?*“ ($\rho = 0.383$; $p = 0.004$), „*Радни статус испитаника*“ може врло мало да утиче на цену меда, јер особа која је запослена теже се организује око пчеларских активности и више труда улаже у њих, па сходно томе жели и више да вреднује свој рад. Такође, уколико је пчелар образованији, има богатије радно искуство и сходно томе боље радно место у фирми, његов углед међу купцима расте и они су спремнији да плате вишу цену за понуђен производ. Ипак, ниска вредност Пирсоновог коефицијента корелације указује на то да су и запослени пчелари свесни како се новац тешко зарађује, па су цене њихових производа незнатно више од производа оних који нису у радном односу. Такође, у општини Штрпце дуже време влада правило да је цена код већине пчелара уједначена, због чега на њу ређе утичу други фактори, као што је радни статус;

– Статистички значајна, али слаба позитивна веза међу променљивама „*Радни статус испитаника*“ и „*Ко највише купује Ваше производе?*“ ($\rho = 0.310$; $p = 0.023$), може се објаснити чињеницом да, због контаката који запослени пчелари имају, можда могу имати већу мрежу потенцијалних купаца. Међутим, то ипак не важи за све запослене пчеларе, јер многи од њих имају и сталне купце који им се враћају из године у годину, без обзира на њихов радни статус.

– Статистички веома значајна, позитивна веза, међу варијаблама „*Где најчешће продајете Ваше производе?*“ и „*Радни статус*“ ($\rho = 0.305$; $p = 0.025$), поново показује да запослени пчелар може на више начина да продаје своје производе, управо због контаката које поседује на свом послу, за разлику од пчелара који не

раде и продају углавном врше од куће. Ипак, више места за продају и већи број контаката неће увек подразумевати и добру продају, што, логично, искључиво зависи од самих купаца и њиховог задовољства квалитетом производа.

Активности пчелара у великој мери су уско повезане и са члановима њихових породица, па су из тог разлога испитиване корелације које различите варијабле имају са варијаблом „Број чланова домаћинства“ и издвојене су оне статистички значајније (Табела 4.7.).

Табела 4.7. Значајније корелације са варијаблом „Број чланова домаћинства“

Број чланова домаћинства	Ко је све укључен у посао са пчелама?	Колико имате друштава пчела?	Колико годишње просечно произведете меда?	Колика је укупна чиста добит (када се одбију трошкови)?	Да ли, поред меда, производите и продајете и остале пчелиње друге приоизводе?	Ко највише купује Ваше производе?	Где најчешће продајете Ваше производе?	Да ли се, поред пчеларства, бавите још неким другим послом?	Да ли у свом раду користите хемијска средства?	Да ли мед и остали пчелињи производи могу утицати на побољшање туристичке понуде Општине Штрпце?
Pearson Correlation	0.326*	0.373**	0.453**	0.317*	0.345*	0.470**	0.312*	0.315*	0.387**	0.351**
Sig. (2-tailed)	0.016	0.005	0.000	0.019	0.010	0.000	0.021	0.020	0.003	0.009
N	54	54	54	54	54	54	54	54	54	54

Углавном су у питању слабе позитивне везе, јер се коефицијенти корелације ρ , крећу у интервалима од 0.25 до 0.49. Што је већи број чланова домаћинства, очекивано, више људи може бити укључено у посао око пчела, а и број кошница које породице поседују може бити већи. Наравно, постоје и примери где то није случај, па често постоје породице са малим бројем чланова, које имају велику производњу меда и обрнуто. Да број чланова домаћинства у врло малој мери може утицати на врсту меда коју производи, показује следећа слаба, статистички значајна, позитивна веза. Мање домаћинство преферираће производњу једне врсте

меда, док ће она са већим бројем чланова бити заинтересовани и да прошире ту производњу и на остале врсте. Ипак, у сеоским срединама, како израчуната корелација и показује, у већини случајева пчелари се држе традиционалних врста, као што је ливадски и багремов, а ређе се осмеле да експериментишу са другим врстама (црни мед, трешњин мед, медљика и други). Такође, оно што примарно одређује врсту меда коју ће неко производити је врста пашњака и биљних врста у околини пчелињака.

– Слаба, позитивна, статистички веома значајна веза, која нагиње ка средње јакој, је са варијаблом о *„просечној годишњој производњи меда“*. Што више чланова има домаћинство, може бити већа просечна годишња производња меда. Међутим, битно је колико члана породице учествује у послу, као и њихова структура, јер уколико има више деце од одраслих, одрасли неће моћи пуно да се посвете пчелињацима и висока годишња производња ће изостати. Слично објашњење важи и за *„укупну чисту добит“* ($\rho = 0.317$; $p = 0.019$). Број чланова домаћинства може утицати на одлуку о производњи осталих производа, поред меда. Веће породице ће се чешће одлучити за то, јер имају више радне снаге, међутим и међу мањим домаћинствима има оних који производе неке друге производе, који не захтевају пуно рада и труда. На пример, они који се поред пчеларства баве производњом ракије, лако се одлуче да производе медовачу и сличне производе. Број чланова породице значи често и већи број купаца, што показује слаба позитивна веза која нагиње ка средње јакој вези ($\rho = 0.470$; $p = 0.000$), али утиче и на место где се мед и остали производи продају са слабом позитивном везом ($\rho = 0.312$; $p = 0.021$). У већим породицама, сваки члан може имати своју улогу у продаји. Млађи ће се више бавити интернет продајом и контактом са млађим купцима, док ће старији бити задужени за продају „од куће“ мештанима који их добро познају или у супермаркетима и угоститељским објектима. Нису ретки случајеви и да породице имају само једног купца, који је дужи низ година задовољан њиховим медом и откупљује сву произведену количину. Од свега наведеног, зависи и задовољство пчелара продајом меда и осталих производа.

Осим броја чланова породице пчелара, испитивано је и како *„број запослених чланова домаћинства“* утиче на друге предикторске варијабле. Значајније везе и то слабе, позитивне, забележене су са очекивано, *„Висином месечних примања“* ($\rho = 0.337$; $p = 0.013$), која су већа уколико је, наравно, број запослених чланова већи.

Такође, број запослених чланова породице утиче и на став да „Мед и други пчелињи производи могу утицати на побољшање туристичке понуде општине Штрпце“ ($\rho = 0.335$; $p = 0.013$). Што је број запослених чланова већи, то је мишљење позитивније и обратно. Наравно, увек постоје одступања, јер је у питању слаба позитивна веза, па тако на ово тумачење може утицати врста посла: они запослени у туристичком сектору биће упућенији у факторе који утичу на туристичку понуду, за разлику од пољопривредника на пример, које мање интересује ова сфера привреде.

„Ниво образовања испитаника“ има значајан утицај на продају осталих пчеларских производа, ставове о иновацијама у пчеларству и слично. Са варијаблом „Месечна примања“ ($\rho = 0.420$; $p = 0.002$), очекивана је слаба позитивна веза, која нагиње ка средње јакој и говори да ниво образовања прате и примања. Факултетски образовани пчелари, имаће шансу да остваре већа примања од оних са основном или средњом школом и обрнуто.

Слаба, позитивна, статистички веома значајна веза између варијабли „Да ли поред меда продајете и остале производе?“ и „Ниво образовања испитаника“ ($\rho = 0.305$; $p = 0.025$), може се објаснити чињеницом да образовање пчелара може имати мањи, али никако пресудан утицај на одлуку, да се поред меда производе и продају и остали пчеларски производи. Наравно, да би се произвели ти производи, потребно је пуно труда и рада, па је ова опција резервисана само за оне који имају вишак слободног времена или радну или финансијску помоћ, али и потребно знање.

Однос варијабле „Шта мислите о увођењу иновација?“ са варијаблом „Ниво образовања испитаника“ ($\rho = 0.323$; $p = 0.017$) указује на чињеницу да образованији пчелар може бити упућенији у погодности које увођење различитих иновација у овај посао могу донети. Међутим, позитивна, статистички веома значајна, али слаба веза значи, да и међу пчеларима са нижим нивоом образовања има оних који су наклоњени увођењу нових поступака или опреме и процедура, а да међу високо образованима има оних који не желе да уведу новине у начин производње, већ желе да се држе традиционалних проверених рецептура и начина производног процеса, као и опреме.

Слична је корелације и између варијабли „Ниво образовања испитаника“ и „Који су неопходни кораци на том путу?“ ($\rho = 0.319$; $p = 0.019$). Слаба,

позитивна, статистички значајна веза, показује да што су пчелари образованији, то су свеснији корака који би требало да се предузму у циљу сопственог, али и развоја општине у којој живе. И док пчелари са нижим нивоом стручне спреме као решење, најчешће истичу финансијску помоћ, они образованији су свесни да поред финансијске помоћи и друга решења попут: анимирања младих да се укључе у посао, доношења програма и стратегија који ће регулисати ову област, али и ефикасна и квалитетна едукација, могу значајно утицати на раст и развој ове области. Ипак, јачина Пирсоновог коефицијента говори да ово не можемо увек узети као искључиво правило, јер предлози пчелара пре свега зависе од сваке конкретне ситуације, проблема који их муче, а не само од нивоа образовања.

„Дужина бављења пчеларством“, такође, значајно утиче на ставове пчелара о различитим темама везаним за продају, погодност услова за бављење овим послом, употребу хемијских средстава, егзистенцију. Тако са варијаблом „Да ли сматрате да је подручје општине Штрпце погодно за развој пчеларства“ ($\rho = -0.286$; $p = 0.036$), корелација је слаба, статистички веома значајна, али негативна и показује да пчелар, ако се дуже бави овим послом, може у мањој мери, за разлику од осталих пчелара, бити упућенији у погодност услова које има општина за бављење пчеларством. Ово је из разлога што је за формирано мишљење о поднебљу и локацији на којој се пчелињак налази, потребно да прође дужи период током ког ће се пратити и друштва, принос, квалитет меда, али и друге битне елементе производње и продаје и да се, тек након детаљне анализе, може донети закључак и одлука. Ипак, вредност Пирсоновог коефицијента буди наду да и они са краћим стажом, уколико се едукују, изврше анализу стања околине и погодности услова, за кратко време могу бити веома упућени у овај посао. Оно што би требало још истаћи је да су, поред погодности подручја, сваке године временски услови фактор који у највећој мери утиче на погодност. Тако, током једне године могу се очекивати рекордни приноси, док неке наредне они могу бити минимални.

Варијабле „Дужина бављења пчеларством“ и „Да ли се бавите и продајом“ ($\rho = -0.294$; $p = 0.031$), делују једна на другу слабом, негативном, али статистички веома значајном везом, која показује да стаж пчелара у послу нема велики утицај на њихову одлуку о продаји меда. Има по стажу старијих пчелара који се овим послом баве само из хобија и мед производе само за задовољење

сопствених потреба, док има младих пчелара, тако рећи почетника, који су одмах на почетку кренули са већим бројем кошница и продајом. На то јасно указује негативан предзнак Пирсоновог коефицијента корелације. Мада је, кључни фактор за одлуку о продаји, пре свега број друштава које пчелари имају у поседу, као и вишак меда који преостане након подмирења сопствених потреба. По питању продаје меда, можемо са великом вероватноћом закључити да стаж нема пресудну улогу.

Са „Дужином бављења пчеларством“, значајне везе установљене су са варијаблама „По којој цени продајете мед“ ($\rho = 0.311$; $p = 0.022$), „Да ли поред меда продајете и друге пчеларске производе“ ($\rho = 0.323$; $p = 0.017$), „Да ли сте задовољни продајом“ ($\rho = 0.297$; $p = 0.029$). Ове корелације су очекиване, јер подразумевају да што се пчелар дуже бави овим послом, то може утицати на цену меда, као и на производњу и продају других пчеларских производа, а такође и на задовољство продајом. Међутим, с обзиром да се ради о slabим везама, треба истаћи да се цена меда у општини не формира на основу година бављења пчеларством, већ на основу квалитета меда, и прилика које владају одређене године. Исто тако задовољство продајом, пре свега, зависи од цене, а не пчеларског стажа, као и да одлука о продаји других производа потиче из породице и мотива пчелара, а искуство у послу само доприноси доношењу боље одлуке.

Варијабле „Да ли од пчеларства може да се живи“ и „Дужина бављења пчеларством“ ($\rho = -0.338$; $p = 0.013$) имају слабу, статистички значајну, негативну везу. Може се закључити да године у пчеларству не морају бити пресудне за став пчелара о обезбеђивању егзистенције од овог посла. Искуство је, наравно, битно у доношењу коначног суда, али, вредност Пирсоновог коефицијента показује да на коначни суд много више утичу фактори попут укупне производње, цена, зарада, погодност услова, тржиште и слично. Такође, врло битан услов за обезбеђење егзистенције је и повећање друштава на преко 50, чиме би се обезбедило озбиљније бављење овим послом и укључивање целе породице у бизнис, како би се лакше обезбедила неопходна средства за живот, који су у данашњим условима веома скупа.

Код варијабли „Са којим се проблемима суочавају пчелари у општини Штрпце?“ и „Дужина бављења пчеларством“ ($\rho = 0.284$; $p = 0.038$), може се

уочити слаба, позитивна, статистички веома значајна корелација, која показује да на проблеме са којима се пчелари суочавају на овом подручју, године проведене у бављењу овим послом немају битнији утицај. Тако на пример, био пчелар млађи или старији по стажу, може имати проблем са недостатком финансијских средстава, или недостатком радне снаге, лошом годином као и недовољном подршком локалне самоуправе потпуно међусобно равноправно.

„Дужина бављења пчеларством“ такође, релативно слабо, позитивно, али статистички веома значајно корелира са варијаблом „Да ли сте до сада добијали неку финансијску помоћ“ ($\rho = 0.407$; $p = 0.002$). Ово показује даје пчелар који је дуже у послу био у прилици да чешће добије неки вид помоћи или донације. Наравно, изузетак од ове тврдње су пчелари почетници, који иако су краће у послу, због критеријума донатора који желе да помогну младим људима да се упосле и живе од свог рада, чешће буду корисници неке донације или другог вида финансијске или едукативне помоћи.

Слабе, негативне, статистички веома значајне везе, са варијаблама „Да ли сте присуствовали неком семинару, едукацији из области пчеларства“ ($\rho = -0.371$; $p = 0.006$) и „Да ли сте члан неког удружења“ ($\rho = -0.385$; $p = 0.004$) са варијаблом „Дужина бављења пчеларством“ показују да су године бављења пчеларством обрнуто пропорционалне са учесталошћу похађања различитих облика семинара или чланством у неком удружењу. Више од година проведених у пчеларству, овакве активности зависе од интересовања пчелара, слободног времена, али и жеље за усавршавањем, става пчелара о евентуалним бенефитима које би едукације или припадност удружењу могле да донесу.

Варијабла „Како/Зашто сте почели да се бавите пчеларством“ у значајним је слабим, позитивним, статистички значајним везама са варијаблама „Где најчешће продајете ваше производе?“ и „Да ли постоји сарадња са угоститељским објектима за пласирање меда и других пчелињих производа“. Прва корелација ($\rho = 0.308$; $p = 0.023$) истиче да мотиви пчелара за бављење овим послом у мањој мери могу зависити од локације на којима они продају своје производе. Ипак, вредност Пирсоновог коефицијента показује место где пчелар највише продаје своје производе зависи од његових обавеза и могућности, али и профита који може да оствари. Истраживање је показало да пчелари у општини Штрпце најчешће продају

врше од куће, где им долазе купци, док је у порасту продаја у маркетима, ресторанима и другим угоститељским објектима. Друга, поменута, статистички значајна, позитивна веза ($\rho = 0.397$; $p = 0.003$) указује да мотиви продаје делимично могу утицати на сарадњу са угоститељским објектима. Ако пчелар, због обављања другог посла поред пчеларства, често одсуствује од куће и није у могућности да лично обави продају меда, може лакше одлучити да сарађује са ресторанима, хотелима или другим угоститељским објектима. Цене у овим објектима су сличне, можда само мало више због процента који узимају угоститељи. Пчелар може организовати своју продају у складу са својим потребама и обавезама.

Варијабла „Ко је све укључен у посао око пчела“, како се може видети у Табели 4.8, је у статистички веома значајним корелацијама са просечном производњом меда годишње, купцима, бављењем другим послом, финансијском помоћи и удруживањем.

Табела 4.8. Значајне корелације са варијаблом „Ко је све укључен у посао око пчела“

<i>Ко је све укључен у посао око пчела?</i>	Pearson Correlation	Sig. (2-tailed)	Број испитаника
Колико је просечно била Ваша најнижа производња по кошници?	-0.317*	0.020	54
Колико годишње просечно произведете меда?	0.328*	0.016	54
Ко највише купује ваше производе?	0.283*	0.038	54
Да ли се поред пчеларства бавите и другим послом?	0.304*	0.025	54
Да ли би у будуће примењивали органску производњу меда?	0.281*	0.040	54
Да ли сте до сада добијали неку финансијску помоћ?	0.381**	0.004	54
Да ли сте члан неког удружења?	-0.381**	0.004	54
Да ли би удруживање повећало шансе за пласман?	0.293*	0.032	54
Да ли мед и остали пчеларски производи могу утицати на побољшање туристичке понуде у ОШ?	0.353*	0.009	54
Да ли пчеларство и производња меда и осталих пчеларских производа могу бити развојна шанса општине Штрпце?	0.238*	0.038	54

Број укључених чланова једног домаћинства у посао око пчела не може много утицати на просечну ($\rho = 0.328$; $p = 0.016$) и најнижу ($\rho = -0.317$; $p = 0.020$) производњу меда годишње, јер оне првенствено зависе од временских услова одређене године и евентуалних болести друштава. Слабија веза ($\rho = 0.283$; $p = 0.038$) показује да „*укљученост чланова породице у посао*“ не утиче значајно на „*ко су најчешћи купци меда и других пчеларских производа*“. То зависи од квалитета меда, контаката које пчелар има и његове репутације.

Бављење другим послом поред пчеларства и добијање финансијске помоћи може делимично зависити од укључености чланова породице у посао око пчела. Ако је већи број чланова породице укључен у посао око пчела, већа је шанса за добијање донације или друге финансијске помоћи ($\rho = 0.381$; $p = 0.004$), мада ће евентуална помоћ зависити пре од материјалне ситуације пчелара, броја запослених чланова породице и других сличних фактора. Бављење још неким другим послом за пчелара може бити опција када је већи број чланова породице укључен у посао, али слаба позитивна статистички значајна веза ($\rho = 0.304$; $p = 0.025$) сугерише да то не мора увек бити случај, јер посао око пчела не изискује цео дан.

Број укључених чланова у посао око пчела је у обрнуто пропорционалном односу са варијаблом „*Да ли сте члан неког удружења?*“ пчелара, јер је у питању слаба негативна статистички значајна веза ($\rho = -0.381$; $p = 0.004$). Ова корелација указује да већи број чланова породице укључених у посао може утицати на одлуку пчелара да буде члан неког удружења, али тај утицај није пресудан за чланство. Слично се може применити и на утицај броја укључених чланова породице на став о томе да ли удруживање може повећати шансе за пласман производа ($\rho = 0.293$; $p = 0.032$), где је веза позитивна и још слабија. Мишљење о доприносу удруживања продаји пчелар може формирати на основу искуства других пчелара или сопственог искуства, тако да број укључених чланова породице има минималан утицај на овај став, што показују слабе статистички значајне позитивне и негативне везе.

Став пчелара о утицају овог посла на економски развој општине, односно варијабла „*Да ли пчеларство и производња меда и осталих пчеларских производа могу бити развојна шанса општине Штрпце?*“, према слабој позитивној вези ($\rho = 0.283$; $p = 0.038$) не зависи много од броја укључених чланова породице у овај

посао. Ово мишљење се може формирати на основу значајнијих фактора, као што су приходи од посла, погодност природних услова за пчеларство и помоћ општинских органа пчеларима.

Варијабла *„Да ли сматрате да је подручје општине Штрпце погодно за бављење пчеларством“* у значајим је везама са следећим варијаблама:

- *„Да ли сте до сада присуствовали некој едукацији, семинару, тренингу из области пчеларства“* ($\rho = 0.333$; $p = 0.014$). Слаба, позитивна, статистички веома значајна корелација, указује да што су пчелари упућенији у пчеларске активности, свеснији су и погодности услова који владају у њиховом окружењу. Ипак, треба истаћи да погодност услова у окружењу, више од усавршавања, одређује веома важан фактор – годишња производња меда.
- *„Да ли имате конкуренцију у послу“* ($\rho = 0.534$; $p = 0.000$). Средње јака, позитивна, статистички веома значајна корелација, указује на чињеницу што је више конкурената, пчелар ће бити свеснији погодности услова за бављење пчеларством у општини.
- *„Да ли сте члан неког удружења“* ($\rho = 0.416$; $p = 0.002$). Слаба, позитивна веза, која нагиње ка средње јакој, говори да што је мишљење пчелара позитивније о погодности услова, то он може бити заинтересованији да буде члан неког удружења. Ипак, на развијање свести о удруживању више могу утицати активности и резултати самих удружења, као и евентуална помоћ коју они могу да пруже пчеларима.

Врста меда која се производи на простору општине Штрпце у значајним је корелацијама са различитим варијаблама, али су у већини случајева у питању слабе позитивне везе. Врста меда која се производи је у корелацији са *„бројем пчелињих друштава“* ($\rho = 0.411$; $p = 0.002$) као и са варијаблом *„Колика је просечна годишња производња меда?“* ($\rho = 0.403$; $p = 0.003$). Ове слабе, позитивне корелације, које теже ка средње јаким везама, показују да са повећањем броја друштава у поседу, расте и број различитих врста и количине меда која се произведе, више ће бити могућности за скупљање разноврсних врста медоносног биља, а такође и већа ће бити просечна годишња количина скупљеног меда. Од врсте меда зависи и цена ($\rho = 0.300$; $p = 0.027$). Тако, ливадски мед има најнижу цену, багремов је нешто скупљи, док су остале ретке врсте, попут трешњиног меда,

најскупље. Ипак, без обзира на врсту, шарпланински мед је „увек на цени“ првенствено због свог порекла и квалитета. Од врсте меда у мањој мери може зависити и „Ко највише купује мед и друге производе?“ ($\rho = 0.352$; $p = 0.009$), али и „Где се мед и други пчелињи производи најчешће продају?“ ($\rho = .274$; $p = 0.045$). Ливадски мед углавном конзумирају сви, док багремов посебно траже људи који имају неки здравствени проблем са дисајним органима. Ове врсте меда најчешће се купују на кућној адреси продавца, док пчелар, независно од врсте меда, може одлучити да продају врши и на друге начине и то углавном у угоститељским објектима, супермаркетима. „Врста меда“ у мањој мери може утицати и на „задовољство продајом“ ($\rho = 0.338$; $p = 0.013$), на „проблеме са којима се пчелари суочавају“ ($\rho = 0.285$; $p = 0.036$), као и на „добивање помоћи“ ($\rho = 0.321$; $p = 0.013$). Иако статистички веома значајне, све поменуте корелације су недовољно јаке да би се могао извући прецизан закључак о томе коју врсту меда треба производити како би пчелари били потпуно задовољни, имали што мање проблема и добијали што већу финансијску помоћ од релевантних чинилаца.

Варијабла „Број друштава у вашем поседу“ је у статистички високо значајним ($p < 0.01$), али slabим и средње јаким, углавном позитивним везама, са „дужином бављења овим послом“ ($\rho = 0.391$; $p = 0.003$), „просечном производњом меда“ ($\rho = 0.694$; $p = 0.000$), „задовољство ценом“ ($\rho = 0.041$; $p = 0.001$), „чистом добити од овог посла“ ($\rho = 0.423$; $p = 0.001$), „продајом других производа поред меда“ ($\rho = 0.601$; $p = 0.000$), „задовољства продајом“ ($\rho = 0.505$; $p = 0.000$). Пчелар са дужим стажом, може имати више друштава, мада то не мора увек бити правило, јер има и оних који се дуже баве овим послом, а имају свега десетак кошница. Много јаче, статистички веома значајне, позитивне везе, показују да број друштава у већој мери може да утиче на просечну производњу меда, на врсту пчелињих производа које испитаник продаје затим да ли пчелар производи и продаје и друге производе осим меда, као и на задовољство продајом и добити. Ипак, број друштава не може значајно да утиче на став о обезбеђивању егзистенције свом домаћинству ($\rho = 0.280$; $p = 0.041$). Већи број друштава је, наравно, предуслов за већу производњу и зараду, али није кључан за обезбеђење егзистенције, која више зависи од других фактора попут просечне годишње производње, цене, примања у породици и слично. Уколико је број

друштава већи, пчелар са „*већом количином производње*“ може имати више купаца ($\rho = 0.493$; $p = 0.000$), али постоје случајеви и где је само неколико купаца који откупљују веће количине. Нешто јача веза, указује да ће произведене количине меда утицати и на места где се врши продаја ($\rho = 0.562$; $p = 0.000$). Тако ће, осим на кућној адреси, купци моћи да купе мед и у маркетима, ресторанима, хотелима и другим продајним местима. Средње јака позитивна, статистички веома значајна веза ($\rho = 0.513$; $p = 0.000$) сугерише да ће у том случају сарадња са угоститељским објектима (варијабла „*Да ли сарађујете са угоститељским објектима?*“) бити интензивнија и обрнуто. „*Број пчелињих друштава*“ може у мањој мери утицати и на „*став пчелара о иновацијама*“ ($\rho = 0.306$; $p = 0.025$), као и АПИ коморама ($\rho = 0.343$; $p = 0.011$). Што се тиче едукација и чланства у удружењима, статистички веома значајне, али слабе, негативне корелације показују да жеља за усавршавањем може бити условљена бројем друштава, али и да је пчеларима са мањим и са већим бројем кошница потребна едукација ($\rho = -0.350$; $p = 0.010$). Исто објашњење може послужити и за удруживања, јер став пчелара о томе ипак, више зависи од бенефита које удружење пружа пчеларима, а мање од броја пчелињих друштава које један пчелар поседује ($\rho = -0.325$; $p = 0.017$).

Када су у питању „*просечни трошкови по кошници*“ према статистички веома значајној, али слабој, позитивној вези, они могу у мањој мери зависити од „*минималног броја кошница који су потребни за одрживост пчеларске производње*“ ($\rho = 0.394$; $p = 0.003$). Статистички значајне, али слабе, негативне везе, показују корелације са ставом о АПИ коморама ($\rho = -0.297$; $p = 0.024$), као и сарадњом са угоститељским објектима ($\rho = -0.324$; $p = 0.017$). Уколико пчелар одлучи да као иновацију уведе и АПИ коморе, ово би могло да утиче на снижавање његових просечних трошкова у мањој мери. Ако постоји сарадња са угоститељским објектима, нарочито онима који откупљују веће количине меда или других производа, постоји могућност да део трошкова за паковање, транспорт и складиштење сnose сами угоститељи, или ће то бити регулисано договором са пчеларима.

Просечно најнижа производња меда је у slabим негативним, статистички веома значајним везама које указују на то да на пример, „*просечна производња*“

може зависити од „примене неке иновације“ ($\rho = -0.412$; $p = 0.002$), а такође да у мањој мери може утицати на став „да ли пчеларство може бити развојна шанса општине“ ($\rho = -0.378$; $p = 0.005$). Статистички веома значајна, али слаба, позитивна веза, која се приближава средње јакој, показује и однос просечних приноса меда према удруживању, где пчелар може да буде члан неког удружења, ако сматра да би му чланство омогућило да оствари већу просечну производњу ($\rho = 0.393$; $p = 0.003$). Слична, слаба, негативна, статистички веома значајна корелација ($\rho = -0.329$; $p = 0.015$) показује да би висина приноса могла у мањој мери утицати на став пчелара о доприносу удружења у повећању приноса, али и шанси за бољи пласман производа.

„Који је ваша годишња просечна производња меда“ је варијабла која је у статистички веома значајним slabим и средње jakim позитивним и негативним везама са следећим варијаблама:

„По којој цени продајете мед“ ($\rho = 0.316$; $p = 0.020$), иако би по закону понуде и тражње ову везу требало објаснити да већа просечна произведена количина меда годишње утиче да цена меда буде нижа, то у случају општине Штрпце не важи. Наиме, због велике тражње и квалитета шарског меда, цена је увек већа него код меда из других крајева и као што је већ поменуто достиже и до 15 евра по килограму. Из овог разлога и „задовољство ценом“ може бити веће у случају веће производње ($\rho = 0.319$; $p = 0.019$), као и „задовољство продајом“ ($\rho = 0.396$; $p = 0.003$), што последично повлачи потенцијалан утицај и на „износ чисте добити“ ($\rho = 0.504$; $p = 0.000$),

– „Ко највише купује Ваше производе?“ ($\rho = 0.520$; $p = 0.000$) и „где најчешће продајете ваше производе“ ($\rho = 0.407$; $p = 0.002$) такође су у статистички веома значајним, позитивним везама са „годишњом просечном производњом меда“. У случају већих количина меда, може бити више различитих група купаца и продајних места, а такође отвара се могућност и за „сарадњу са угоститељским објектима“ ($\rho = 0.384$; $p = 0.004$) и обрнуто. Мада, то није увек случај. Као што је поменуто, и код веће производње меда може се десити да само мали број купаца откупи све количине и да се исте продају само са једног места, на пример куће пчелара, и да нема потребе за сарадњом са угоститељским објектима. Ипак, постоје

и случајеви где нема много купаца, већ један или њих неколико откупљују веће количине,

– Због својих бенефита „*чланство у удружењу*“ ($\rho = -0.379$; $p = 0.005$), као и усавршавање, односно, похађање тренинга и едукација ($\rho = -0.312$; $p = 0.022$), може утицати на просечну годишњу производњу меда тако што значајно може побољшати производни процес, кроз унапређење пчеларевих вештина, али и примену различитих мера која би дала најоптималније резултате. Ипак, када су у питању лоше временске прилике све ове варијабле су пред њима „*немоћне*“.

– „*Просечна производња меда*“ ($\rho = 0.358$; $p = 0.008$) у вези са варијаблом „*Да ли сте до сада добијали неку финансијску помоћ*“ према слабој позитивној корелацији значи да је испитаник у неком тренутку своје пчеларске активности, врло вероватно ($p < 0.01$), користио неки вид финансијске помоћи, која је била доступна пчеларима у општини Штрпце. Наравно, има и оних пчелара који имају значајне резултате у свом послу, а да нису користили никакву помоћ, на шта указује слаба позитивна вредност Пирсоновог коефицијента.

Да ли ће пчелар да се одлучи на продају меда и других производа према статистички веома значајним корелацијама у спроведеној анализи зависи од следећег:

– „*цене по којој се мед продаје*“ ($\rho = -0.870$; $p = 0.000$), „*задовољства продајном ценом меда*“ ($\rho = -0.818$; $p = 0.000$), као и „*задовољство продајом*“ ($\rho = -0.808$; $p = 0.000$). Ове јаке, негативне везе, које теже ка веома јаким, указују на велики утицај цене у свакој пољопривредној активности, па тако и у пчеларству. Ипак, испитаници из општине Штрпце, немају велику забринутост око цене, с обзиром да је она константно виша него у окружењу, па је и „*чиста добит*“ на завидном нивоу ($\rho = -0.452$; $p = 0.001$). Ипак када је у питању „*чиста добит*“, слаба, негативна веза, која апроксимира ка средње јакој, указује да ова варијабла може само делимично да утиче на одлуку о производњи и продаји и других пчеларских производа. Од ње је, ипак, битнија радна снага, услови рада, финансијска средстава, опрема.

– На одлуку да ли ће пчелар „*продавати и друге пчелиње производе*“ у мањој мери утиче каква је продаја меда, односно колико је пчелар задовољан продајом ($\rho = -0.482$; $p = 0.000$), „*ко су купци*“ ($\rho = -0.557$; $p = 0.000$), „*на којим местима се*

мед најчешће продаје“ ($\rho = -0.704$; $p = 0.000$), као и „да ли постоји сарадња са угоститељским објектима“ ($\rho = 0.384$; $p = 0.004$). Уколико је пчелар задовољан продајом меда, лакше ће донети одлуку и да продаје остале пчелиње производе, али неће задовољство продајом бити пресудно, како показује Пирсонова зависност. Нешто јача, али негативна, статистички веома значајна веза, указује да афинитети различитих типова купаца могу делимично утицати и на продају других производа. На пример, они који купују мед због здравственог стања вероватно ће желети да купе и прополис. Туристи ће радо купити уз мед и медовачу, и тако даље. Још јача веза постоји са местима где се мед продаје: маркети, апотеке и ресторани које посећује велики број људи су добра места за продају и осталих производа. Исто тако, на кућном прагу, муштерије могу уз дегустацију боље да се одлуче за куповину и осталих производа. Слабија, позитивна, статистички веома значајна корелација наводи да сарадња са угоститељским објектима нема значајнији утицај на ову одлуку.

– Варијабла „Да ли имате конкуренцију у послу“ ($\rho = -0.337$; $p = 0.013$), према слабој, негативној, статистички значајној вези, није од великог значаја за продају осталих производа. Иако већина испитаника из општине продаје мед, уз то има и конкуренције са стране, сама продаја шарског меда не доводи се у питање, јер је квалитет пресудан за продају. Тако да продаја других производа више зависи од, већ поменутих, других фактора. Да ли је пчелар „члан неког удружења“, може и али не нужно, да утиче на одлуку о „продаји других производа“ ($\rho = 0.303$; $p = 0.026$). Претпоставка је да удруживање пчеларима може донети значајне бенефите када је у питању продаја, како меда, тако и осталих производа. Обзиром на резултате слабог односа између ове две варијабле, удруживање пчелара неће пресудно утицати на одлуку да се производе и продају и остали пчелињи производи. Активности пчеларских организација у општини Штрпце, уз истицање улоге удружења „Шарског роја“ су значајне за пчеларе, тако да дају наду да ће моћи да утичу на одлуку пчелара да се у већој мери баве производњом и продајом производа попут матичног млеча, прополиса, пчелињег воска, пчелињег отрова, јер се то у свету показало веома успешним.

„Висина цене по којој се продаје килограм меда“ потпуно очекивано утиче на задовољство ценом, што потврђује средње јака, статистички веома значајна,

позитивна веза ($\rho = 0.771$; $p = 0.000$), а тако је и са варијаблом „Која је висина чисте добити“ ($\rho = 0.465$; $p = 0.000$), али и „Како сте задовољни продајом“ ($\rho = 0.758$; $p = 0.000$). Нешто слабија корелација је са висином чисте добити из разлога што за њену калкулацију висина трошкова варира у зависности од сезоне. Цена меда у већој мери може утицати на пчелара да се одлучи да ли ће продавати и остале пчеларске производе ($\rho = 0.515$; $p = 0.000$), коме ће продавати мед ($\rho = 0.584$; $p = 0.000$), као и где ће се та продаја обављати ($\rho = 0.719$; $p = 0.000$). Да цена меда у мањој мери може утицати и на сарадњу са угоститељским објектима показује слаба, позитивна, статистички веома значајна веза, која се приближава средње јакој ($\rho = 0.464$; $p = 0.000$). Уколико угоститељски објекти понуде већу цену, пчелар ће имати могућност да одабере коме ће продати своје производе. На крају, цена директно утиче и на висину добити, што у појединим случајевима може бити повезано и са могућношћу за обезбеђивању егзистенције једног домаћинства ($\rho = 0.303$; $p = 0.026$). Што је цена по којој се мед продаје виша и могућност да се живи од овог посла је већа, али је, чешће, више од цене меда за живот једне породице, битније колики су укупни приходи, колики је број чланова породице, број запослених чланова због чега је и ова веза нешто слабија.

Од задовољства ценом у извесној мери зависиће и „колика је висина укупне чисте добити“ ($\rho = 0.339$; $p = 0.012$), „да ли се продају и други пчеларски производи“ ($\rho = 0.590$; $p = 0.000$), као и „колико је задовољство продајом меда“ ($\rho = 0.790$; $p = 0.000$). Очекивано, најјача веза је са задовољством продајом меда, јер цена директно утиче на продају. Такође, задовољство ценом је у slabим и средње jakim позитивним корелацијама са варијаблама „ко су купци“ ($\rho = 0.516$; $p = 0.000$), „где се мед продаје“ ($\rho = 0.511$; $p = 0.000$), као и „да ли постоји сарадња са угоститељским објектима“ ($\rho = 0.422$; $p = 0.001$). Када је реч о „удруживању“ ($\rho = -0.316$; $p = 0.020$) и „усавршавању пчелара“ ($\rho = -0.274$; $p = 0.045$), слабе, негативне везе, показују да у случају када пчелар није задовољан продајном ценом меда, тражи начин да то промени удруживањем и похађајући различите семинаре, тренинге. Важи и обрнуто, у случају „задовољства ценом“ неће му ништа додатно требати, али ће према сопственим афинитетима, независно од претходног, моћи да одлучи да ли ће се укључити у неко удружење и усавршавати се. Веће задовољство ценом значи и да ће пчелар моћи у одређеној

мери да обезбеди својој породици подмирење неких основних потреба ($\rho = 0.330$; $p = 0.015$), а да ће у складу са ценом бити и „*планове за будући период*“ ($\rho = 0.290$; $p = 0.033$). Уколико је цена задовољавајућа пчелар може разматрати и проширење посла, док ће у супротном размишљати о смањењу или, у најгорем случају, престанку са послом. Како је реч о не тако јакој корелацији, озбиљнији планови ће ипак више зависити од других фактора: укупних прихода, помоћи, броја друштава, броја укључених чланова породице у рад око пчелињака, него од задовољства ценом.

Остваривање што веће укупне добити, оно је што мотивише сваког пчелара да се бави овим послом. Слабе, позитивне, статистички веома значајне везе, од којих неке веома близу средње јаким, показују повезаност остваривања добити са следећим варијаблама:

– „*Да ли продајете и остале пчеларске производе*“ ($\rho = 0.290$; $p = 0.034$); Већа добит може у мањој мери мотивисати пчелара да почне и продају осталих производа, мада су за ту одлуку пресудни други, већ поменути фактори.

– „*Ко највише купује ваше производе*“ ($\rho = 0.383$; $p = 0.004$); Остваривање добити може зависити и од врсте купаца. Они који су спремнији да плате више, омогућиће остваривање веће добити, мада многи пчелари имају своје сталне купце и веома су задовољни ценама меда.

– „*Где се продају ваши производи*“ ($\rho = 0.392$; $p = 0.003$) и „*Да ли постоји сарадња са угоститељским објектима*“ ($\rho = 0.472$; $p = 0.000$); Слабе, позитивне, статистички веома значајне везе, од којих се једна приближава средње јакој, показују да од остварене добити делимично може зависити сарадња са угоститељским објектима, као и место на коме се продају пчеларски производи, али да ипак већи утицај на то има висина продајне цене меда.

– Слично је и са варијаблом „*Какво је задовољство продајом*“ ($\rho = 0.371$; $p = 0.006$), као и „*Да ли овај посао може обезбедити егзистенцију породици*“ ($\rho = 0.308$; $p = 0.024$). Слабе, позитивне, статистички значајне везе, показују да висина добити може само делимично утицати на задовољство продајом, као и мишљењу испитаника о доприносу пчеларства у обезбеђивању егзистенцијалних потреба једне породице. Више од добити на задовољство продајом утицаће варијабле „*По којој цени продајете мед?*“ као и „*Колики је број купаца?*“, док је за

варијаблу „Да ли се од овог посла може обезбедити егзистенција породици?“ битан укупан приход породице, број чланова, запослени чланови, евентуална помоћ.

Осим већ поменутих корелација варијабла „Колико је задовољство продајом?“ према резултатима корелационе анализе, slabим статистичким, веома значајним везама, може зависити од тога да ли су „пчелари добијали неку помоћ“ ($\rho = 0.332$; $p = 0.014$) и „да ли од овог посла пчелар и његова породица могу да живе“ ($\rho = 0.286$; $p = 0.036$). Негативна, слаба, статистички веома значајна веза ($\rho = -0.377$; $p = 0.005$), показује да се варијабле о задовољству продајом и тестирању меда и других производа, крећу у супротним смеровима, односно да тестирање производа и евентуални сертификат не могу много да утичу да задовољство продајом буде веће.

Варијабла „Да ли пчелар поред меда продаје и друге пчеларске производе“ у статистички веома значајним је корелацијама са следећим варијаблама:

– „Ко су ваши купци?“ ($\rho = 0.526$; $p = 0.000$), „На којим местима обављате продају?“ ($\rho = -0.469$; $p = 0.000$), као и „Колико је задовољство продајом?“ ($\rho = 0.593$; $p = 0.000$) (Табела 4.9.) .

Табела 4.9. Значајније корелације са варијаблом „Где продајете своје производе?“

Где продајете своје производе?	Да ли постоји сарадња са угоститељским објектима?	Да ли сте задовољни продајом?	Да ли од овог посла може да се живи?	Да ли пчеларство може бити развојна шанса општине Штрпце?
Pearson Correlation	0.570**	0.637**	0.342*	0.283*
Sig. (2-tailed)	0.000	0.000	0.011	0.038
N	54	54	54	54

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

* . Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

Средње јаке, позитивне статистички веома значајне корелације, указују да продаја других пчелињих производа може делимично зависити од купаца, места продаје и задовољства продајом, али да тај утицај није пресудан за ову одлуку.

- Одлука о продаји других производа у веома малој мери може бити под утицајем неког вида финансијске помоћи ($\rho = 0.298$; $p = 0.028$). За неке производе који се ретко производе у општини, лакше се могу добити донације, мада то није увек правило, и из тог разлога, како показује слаба, позитивна, статистички веома значајна веза, ова одлука, ипак, много више зависи од других чинилаца.
- Усавршавање пчелара похађањем едукација и тренинга о пчеларству може допринети да се одлуче за производњу и других производа, поред меда, што показује негативна слаба веза ($\rho = -0.319$; $p = 0.019$). Усавршавање можда може помоћи пчелару да производи неки нови производ чија је производња сложенија, док за оне једноставније едукација није неопходна.
- Тестирање меда и резултат који је пчелар добио могу делимично да утичу на његову одлуку да почне да се бави и производњом других пчеларских производа, нарочито ако је резултат тестирања позитиван, односно квалитет задовољавајући ($\rho = -0.437$; $p = 0.001$).
- Удруживање може имати утицај на пчеларе да почну да се баве и производњом и продајом других производа ($\rho = -0.387$; $p = 0.004$), нарочито ако већ постоји обезбеђено тржиште или одређен број купаца за те производе, што удружење свакако преко својих контаката може обезбедити.

„Ко су ваши купци“ је варијабла која је у статистички, веома значајној позитивној корелацији са варијаблом „Где најчешће продајете своје производе?“ ($\rho = 0.578$; $p = 0.000$). Уколико су купци претежно мештани, продаја ће се најчешће вршити код самог пчелара или у локалним продавницама и маркетима, ако су туристи онда ће то бити ресторани, мотели и други угоститељски објекти и слично. Међутим јачина везе указује да то није искључиво правило, да има и мештана који мед купују у неком од угоститељских објеката, али и туриста који желе да директно од пчелара набаве свој мед. „Сарадња пчелара са угоститељским објектима“ може значајно да утиче на групу купаца меда и других производа, јер угоститељске објекте свакодневно посећује већи број различитих људи ($\rho = 0.420$; $p = 0.000$). Од врсте купаца може у мањој мери зависити и „задовољство продајом“ које је приказано слабом статистички веома значајном позитивном везом ($\rho = 0.271$; $p = 0.048$).

Варијабла „*Да ли сте задовољни продајом*“ у статистички, значајним је позитивним средње јаким корелацијама са варијаблом „*Где најчешће продајете своје производе?*“ ($\rho = 0.637$ $p = 0.000$), и са варијаблом „*Да ли постоји сарадња са угоститељским објектима?*“ ($\rho = 0.570$; $p = 0.000$). Када пчелари буду задовољни местом продаје, било да продају обављају од своје куће или у маркету и угоститељском објекту, допринеће позитивном осећају да овај посао може утицати на бољи живот чланова њиховог домаћинства, али и као развојна шанса допринети економском развоју читаве општине.

Према слабој, позитивној, средње јакој вези, сарадња са угоститељским објектима зависи од задовољства продајом меда ($\rho = 0.494$; $p = 0.001$). Дакле, што је сарадња са угоститељским објектима боља, у већој мери ће и задовољство продајом бити веће, али остаје могућност за утицај преосталих варијабли попут цене, количина које се продају. Када је у питању утицај између обезбеђивања егзистенције приходима од овог посла ($\rho = 0.271$; $p = 0.048$), статистички значајна, али слаба, позитивна веза, потврђује да он није тако јак и да више зависи од других фактора. Статистички веома значајне слабе, негативне везе, показују зависност између сарадње са угоститељским објектима и удруживању пчелара ($\rho = -0.303$; $p = 0.026$), као и са проблемима које пчеларе највише муче ($\rho = -0.317$; $p = 0.020$). Јачина корелације показује да утицај удруживања није у великој мери значајан за сарадњу пчелара са угоститељским објектима, мада у појединим случајевима може бити, ако удружење има мрежу објеката са којима има повлашћену сарадњу уз одређене погодности.

Варијабла „*Да ли имате конкуренцију у послу*“ може у мањој мери утицати на „*планове пчелара*“ што показује статистички веома значајна, слаба, негативна веза ($\rho = -0.280$; $p = 0.040$). Што је конкуренција већа, то ће планови у погледу ширења посла бити скромнији. Наравно, увек треба имати на уму да када је мед доброг квалитета, не треба претерано бринути о конкуренцији, јер ће тај мед наћи пут до свог редовног купца. На сличан начин, „*конкуренција*“ може утицати и на мишљење пчелара о томе „*да ли пчеларство и производња меда могу бити развојна шанса општине Штрпце*“ што показује ова статистички веома значајна, али слаба негативна веза ($\rho = -0.273$; $p = 0.046$). Посебно је ово значајно код, такозване, нелојалне конкуренције, где продавци и пчелари преродају туђи мед који су купили

ван општине Штрпце и представљају га као локални производ, док је његов квалитет на много нижем нивоу од оригиналног производа. Прави пчелари ће, ипак, занемарити овакве конкуренте и поносни на квалитет својих производа, вероваће да и сами могу допринети побољшању туристичке понуде, а тиме и економском развоју читаве општине.

Променљива *„Да ли сматрате да би удруживање пчелара повећало шансе за пласманом производа“* битно утиче на мишљење испитаника о туризму и развоју општине, што је приказано следећим, статистички веома значајним корелацијама:

– Средње јака, позитивна веза са варијаблом *„Да ли мед и остали производи могу утицати на туристичку понуду општине Штрпце?“* ($\rho = 0.505$; $p = 0.000$) показује да удружења пчелара са својим капацитетима, искуством, знањем везаним за овај посао, имају доста велики утицај на побољшање свеукупне туристичке понуде, чији је мед веома значајан елеменат.

– Слаба позитивна веза која се приближава ка средње јакој вези са варијаблом *„Да ли пчеларство и производња меда и других пчеларских производа могу бити развојна шанса општине Штрпце?“* ($\rho = 0.449$; $p = 0.001$), може се објаснити чињеницом да је за економски напредак општине, свакако, потребно унапредити, али и објединити, пчеларску производњу у оквиру удружења, која могу допринети бољем положају пчелара и бољој продаји шарског меда, као једног од брендова овог поднебља. Да ли је пчелар члан удружења, такође, утиче и на интензитет похађања различитих врста едукација, тренинга и семинара, који може бити већи ако је пчелар део неког удружења, што показује средње јака, позитивна веза ($\rho = 0.518$; $p = 0.000$). Наравно, то не значи да пчелари који нису чланови удружења не размишљају о својој едукацији. Има доста примера где се они сами организују и похађају различите видове едукације, а такође то у савременим условима могу учинити и из свог домаћинства, јер је то омогућено захваљујући развоју интернета и друштвених мрежа.

Варијабла *„Шта мислите о увођењу иновација у пчеларству“* у различитим је значајним везама са следећим варијаблама:

– *„Шта мислите о АПИ коморама“* ($\rho = 0.317$; $p = 0.020$). Слаба, позитивна, али статистички веома значајна корелација, показује да став пчелара о увођењу иновација у мањој мери може утицати на мишљење о увођењу АПИ комора. Иако

пчелар примењује друге иновације, за АПИ коморе потребно је обезбедити одговарајући простор, набавити скупу опрему, као и обучено особље које ће пружити адекватне услуге корисницима АПИ комора.

– „Да ли пчеларство може бити развојна могућност општине Штрпце“ ($\rho = 0.467$; $p = 0.000$). Нешто јача, позитивна, слаба, али веома близу средње статистички веома значајне везе, буди наду да би примена иновација које би унапредиле пчеларство, делимично могла допринети и могућностима за економски развој целокупне општине. Праћење трендова је предуслов за развој сваког посла, али се у општини Штрпце пчелари и даље држе опробаних метода и опреме и са опрезношћу приступају свему новом. Што не значи да се у будућности то неће променити.

– „Да ли имате конкуренцију у послу“ ($\rho = -0.333$; $p = 0.014$). Иако статистички веома значајна, ипак слаба, негативна корелација, показује да постојање конкуренције неће у великој мери утицати на став о примени иновације. Неки пчелари који сматрају да имају значајну конкуренцију или желе да повећају своју зараду, могу да искористе неке нове начине за то. Имајући на уму константну велику тражњу за шарпланинским медом и његову продају, без обзира на конкуренцију, ставови о примени иновација биће донети, пре свега, због бољих резултата производње у односу на неке друге факторе.

И мишљење о томе „Да ли вам је за наставак или проширење неопходна помоћ“ у значајним је корелацијама са следећим варијаблама:

– „Месечна примања“ ($\rho = 0.367$; $p = 0.006$); Слаба, позитивна веза говори да ниво примања у породици може, у мањој мери, утицати на потребу испитаника за неким видом помоћи. За породице које су слабијег материјалног стања, већа је вероватноћа да ће им помоћ бити потребнија, за разлику од оних са вишим приходима.

– „Који су по вама неопходни кораци“ ($\rho = -0.375$; $p = 0.005$); Слаба, негативна корелација у овом односу истиче да што је пчеларима потребнија помоћ, то ће и кораци, који су по њима неопходни за унапређење ове гране, ићи у смеру већег ангажовања локалних и централних структура, али и невладиног сектора.

– „Од кога највише зависи унапређење пчеларства у општини Штрпце“ ($\rho = -0.333$; $p = 0.014$); Да ли је до сада пчелар добијао помоћ или не, не може много

да утиче на факторе које он сматра као кључним за унапређење пчеларства. Тако, испитаници који су до сада добијали помоћ од локалне самоуправе, приштинских институција, Владе Србије, управо ове факторе могу сматрати одговорним за успех пчеларства, мада је суштинско решење више ка заједничком деловању свих фактора.

Бављење испитаника још неким послом у мањој мери утиче на став о томе који субјекти имају највећу улогу у унапређењу пчеларства у општини. Слаба позитивна веза ($\rho = 0.306$; $p = 0.024$) показује да пчелар, уколико ради на месту у државној институцији, свеснији ће бити улоге коју локална самоуправа има у овом процесу, онај који се бави само пчеларством вероваће да је читава одговорност на пчеларима. Наравно, постоје субјекти који су, без обзира на радни статус пчелара, одговорни за развој овог посла, а то су институције на централном нивоу, разне агенције, организације, локални општински органи, удружења, а највише сами пчелари.

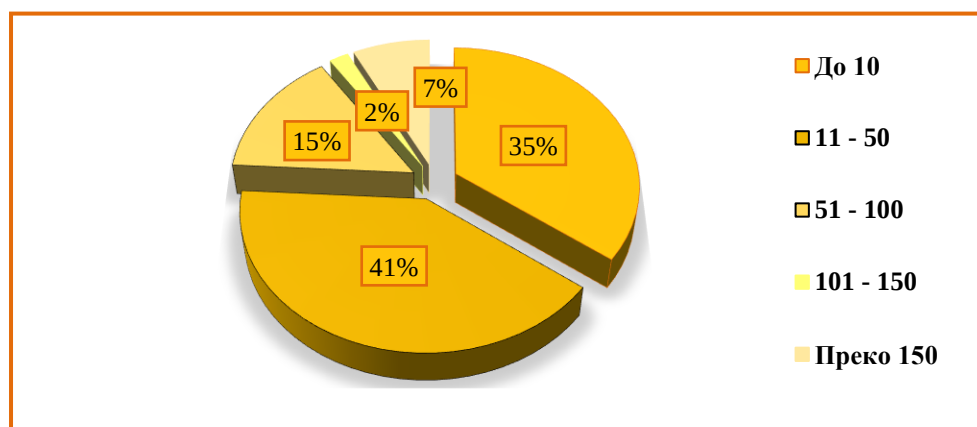
Варијабла „Који су по вама проблеми?“ је у слабој, према средње јакој, позитивној корелацији са варијаблом „Који су по Вама неопходни кораци“ који се тичу развоја пчеларства у општини Штрпце ($\rho = 0.443$; $p = 0.001$). Испитаници који су мишљења да је проблем недовољна заинтересованост младих за овај посао, логично ће као корак ка решавању овог проблема предложити анимирање младих и њихову едукацију. Они којима је проблем неадекватно третирање воћа, као решење ће истаћи регулативе и стратегије на централном нивоу, али и одлуке локалних структура којима би се регулисале ове активности. Међутим, већина проблема се, по мишљењу пчелара, могу успешно превазићи већом финансијском помоћи и подршком из различитих извора.

4.6. ДОКАЗ ХИПОТЕЗЕ

Према подацима удружења пчелара „Шарски рој“, у општини Штрпце је број друштава пчела у поседу, како српских, тако и албанских пчелара, 2019. године износио 2217, а у овај број укључена су поред удружења „Шарски рој“ и удружења „Шарска пчела“ и „Mbretresha e Sharrit Brod“.

Ово истраживање је показало да је структура заступљености бројем друштава које гаје испитаници, прилично неуједначена (Графикон 4.19.).

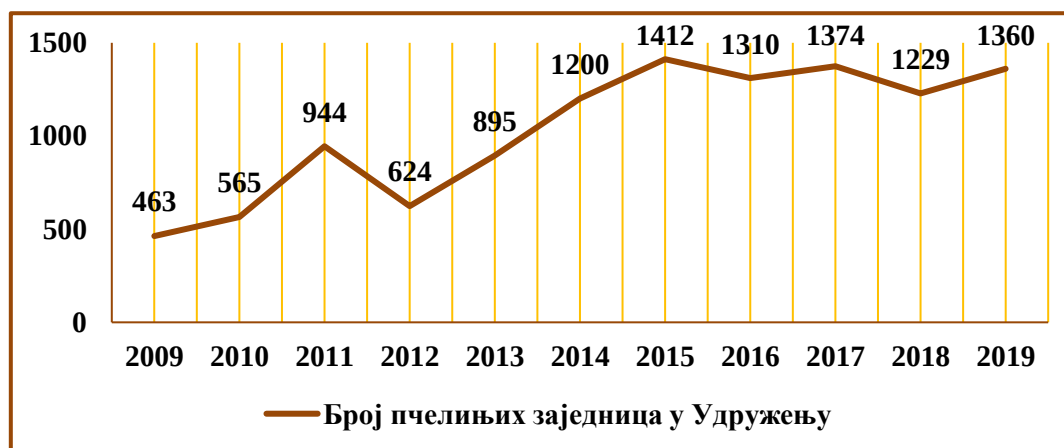
Графикон 4.19. Колико имате друштава пчела

Заправо, чак 75.9% њих не гаји више од 50 кошница пчела. Занимљиво је да има четири пута више испитаника који у свом поседу имају преко 150 кошница, од оних који имају од 101 до 150 пчелињих друштава. Овај податак охрабрује, јер је као што су поједина истраживања показала (Недић, Николић, Хопић, 2019, стр. 85), економски оправдана производња меда са преко 100 и 200 кошница. Упркос свему овоме, истраживање је показало да само овај узорак од 54 испитаника, гаји укупно 2 235 друштава пчела, што је нешто више од укупног броја кошница пчелара чланова свих удружења на територији Општине Штрпце.

Према подацима само Удружења „Шарски рој“, у периоду од 2009. до 2019. године, производња меда се кретала као на Графикону 4.20.

Грфикон 4.20. Број пчелињих заједница у Удружењу „Шарски рој“

Извор: „Шарски рој“

Ово удружење је у истом, једанаестогодишњем периоду у просеку бројило 40ак (тачније $AS = 38.9$; $SD = 6.06$) чланова. Примећује се да је од минималних 26 чланова 2009. године, удружење расло до максималних 46 чланова, 2011.

године. Затим, уз блага колебања раста и опадања, опет достиже свој максимални број од 46 пчелара 2016. године и онда бележи константно смањење (Графикон 4.21.).

Графикон 4.21. Број чланова Удружења пчелара „Шарски рој“

Извор: „Шарски рој“

Испитаници овог истраживања већином нису чланови ни једног удружења пчелара, тачније, њих 37 (68.5%) нису, док је само њих 17 (31.5%) у удружењу. Кад се погледа статистика броја чланова удружења, то и није тако мали број испитаника, јер представља половину укупног броја чланова из, рецимо, 2019. године.

Графикон 4.22. Количина произведеног меда на годишњем нивоу чланова удружења „Шарски рој“

Извор: „Шарски рој“

Статистика производње меда дата Графиконом 4.22. удружења „Шарски рој“ показује приличне осцилације у годишњој производњи меда. Креће се у распону од **707** кг (2016.), до десет пута више, максималних **7 010** кг (2018.) Просечна годишња производња меда за период од ових десет година је $AS = 3\,974.2$; $SD = 1\,997.7$ кг. Што се тиче 2018. године, толика производња је била

могућа једино у случају идеалних временских прилика и адекватног третмана пчела, што је те године био случај. За разлику од тога, 2016. година је била обележена изузетно лошим временским приликама, које су неповољно утицале на пчеле. Према сведочењима испитаника, изузетно хладна зима те године оставила је значајне последице на пчеларску производњу.

Да би претпоставили кретање производње меда на годишњем нивоу и предвидели његово будуће кретање, користимо линеарну апроксимацију, облика $y = ax + b$, где је са y означена вредност критеријумска варијабла коју меримо, дакле, функција **производње меда**, а са x предикторску варијаблу, **годину производње**. Дакле, на основу Графикана 4.20. имамо дискретан скуп емпиријских података:

x	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
y	4 605	3 640	3 587	4 073	4 572	1 979	6 978	707	2 581	7 010

Да бисмо искористили систем нормалних једначина за линеарну апроксимацију:

$$\begin{aligned} a \sum_{i=1}^{10} x_i^2 + b \sum_{i=1}^{10} x_i &= \sum_{i=1}^{10} x_i \cdot y_i \\ a \sum_{i=1}^{10} x_i + b \cdot 10 &= \sum_{i=1}^{10} y_i \end{aligned}$$

формирамо радну табелу:

Табела 4.10. Радна табела за одређивање линеарне апроксимативне функције производње меда

x_i	y_i	x_i^2	$x_i \cdot y_i$
1	4 606	1	4606
2	3 640	4	7280
3	3 587	9	10761
4	4 073	16	16292
5	4 572	25	22860
6	1 979	36	11874
7	6 987	49	48909
8	707	64	5656
9	2 581	81	23229
10	7 010	100	70100
Σ	55	39 742	221 567

у којој вредности варијабле x_i , пошто се ради о узастопних десет година, ради лакшег рачунања, можемо заменити бројевима од 1 до 10. Тако систем нормалних једначина за дати проблем добија изглед:

$$\begin{array}{r} 385a + 55b = 221\,567 \\ \underline{55a + 10b = 39\,742} \end{array}$$

чијим решавањем добијамо да је $a = 36.2$ и $b = 3\,775.1$. Дакле, тражена функција просечне производње меда за период 2009 – 2018. године има облик

$$y = 36.2x + 3\,775.1. \quad (1)$$

На основу ње можемо предвидети колика би производња мена била за 2021. годину, што би на основу преименованих ознака за варијаблу „године“ било $x_i = 13$. Вредност функције, тј. предвиђена количина произведеног меда би у просеку износила:

$$y = 36.2 \cdot 13 + 3\,775.1 = 4\,245.6 \text{ кг меда.}$$

Користећи методе неких математичара који сматрају да се код линеарне апроксимације добијају много прецизнији резултати уколико се из посматраног статистичког скупа избаце екстремуми, што су, у нашем случају, године 2015., 2016. и 2018., потпуно аналогно се долази до функције производње количине меда облика:

$$y = -239.6x + 4\,603.5 \quad (2)$$

што би за исход дало предвиђање производње меда за 2021. годину од свега **1 489** кг. С обзиром на преглед промене количине произведеног меда у претходном десетогодишњем периоду, количина од **4 245.6** кг је много приближнија просеку него **1 489** кг, па ће се за даља разматрања користити функција (1).

И у истраживању рађеном за потребе ове дисертације се уочава разлика просечног годишњег приноса меда у односу на претходне године. Испитаници који су чланови Удружења имају следећу статистику годишње производње меда, приказаној у Табели 4.11.

Табела 4.11. Годишња просечна производња испитаника који су чланови удружења

		N	%	Кумулативни %
Валидно	до 100 кг	6	35.3	35.3
	100 - 500 кг	6	35.3	70.6
	500 - 1000 кг	3	17.6	88.2
	више од 1500 кг	1	5.9	94.1
	не желим да одговорим	1	5.9	100.0
	Укупно	17	100.0	

Занимљиво је истаћи да чак 70.6% испитаника произведе годишње до 500 кг меда, а скоро 90% (88.2%) има годишњу производњу до 1 000кг. Прерачуната просечна производња ових 17 испитаника износи 5 850кг за 2021. годину.

Поређења ради, 2018. године број пчелара удружења је био двоструко већи, а произвео је на годишњем нивоу максималних 7 010 кг. Само три године касније, 17 пчелара чланова Удружења, је произвело скоро 6 000 кг меда.

Ако посматрамо све пчеларе испитанике, структура годишње производње меда је приказана наредном Табелом 4.12.

Табела 4.12. Просечна годишња производња меда свих анкетираних пчелара

		N	%	Кумулативни %
Валидно	до 100 кг	28	51.9	51.9
	100 - 500 кг	19	35.2	87.0
	500 - 1000 кг	4	7.4	94.4
	више од 1500 кг	2	3.7	98.1
	не желим да одговорим	1	1.9	100.0
	Укупно	54	100.0	

Као што се лако уочава, годишње до 500 кг меда произведе скоро 87.0% испитаника, док скоро 95% (94.4%) има годишњу производњу до 1 000 кг. Калкулацијом годишње просечне производње меда на узорку од 53 испитаника који су желели да дају одговор о својој годишњој производњи меда, долази се до бројке од минимално **14 100**кг меда.

Како се у просеку за 40 пчелара апроксимативном методом дошло до предвиђене просечне потрошње од 4 245.6кг меда, а истраживање је показало да је 53 пчелара у просеку произвело **14 100** кг меда, пропорционално, закључује се да би 40 пчелара узорка произвело:

$$53: 14\ 100 = 40: x \Rightarrow x \approx \mathbf{10\ 642} \text{ кг меда,}$$

што представља 250.66% више од предвиђене количине. Ако при томе имамо на уму и податак да цена меда прилично расте, од просечних 7€ пре неколико година, до садашњих 10–15€, у зависности од места или региона, није тешко утврдити колико су пчелари приходовали више 2021. од просека у претходних десет година.

На основу наведеног, може се закључити да је пројектована добит вишеструко већа од реалне. Овим је доказана основна хипотеза овог поглавља:

H_0 : *Производња меда је шанса за увећањем стандарда домаћинства у Општини Штрпце.*

Мишљење пчелара целог статистичког скупа, као и оних који су у удружењу, на питање „Колико је најмање кошница потребно за одрживост производње?“ дато је упоредним резултатима у Табели 4.13.

Табела 4.13. Колико је најмање кошница за одрживост производње

		Самостални пчелари			Пчелари из Удружења		
		N	%	Кумулативни %	N	%	Кумулативни %
Валидно	0-25	17	45.9	45.9	7	41.2	41.2
	26-50	9	24.3	70.3	8	47.1	88.2
	51-75	1	2.7	73.0	0	0.0	88.2
	76-100	1	2.7	75.7	0	0.0	88.2
	не знам	9	24.3	100.0	2	11.8	100.0
	Укупно	37	100.0		17	100.0	

Мишљење већине пчелара који нису чланови ниједног удружења (70.3%) је да би се одржала производња потребно је до 50 кошница, док су чланови Удружења доста другачијег схватања. Чак њих 88.2% сматра да би производња меда била потпуно одржива са бројем пчелињих друштава који се креће до 50. Врло битан резултат потврђује и стручно мишљење „Шарског роја“ које тврди да 50 кошница по пчелару омогућава власнику константан приход у висини од просечне месечне плате.

Није тешко утврдити да од 2 235 друштава, колико броји ових 54 испитаника, просечан број кошница по домаћинству износи 41.4. Само 37 пчелара који нису чланови удружења, имају 1 195 кошница, што по домаћинству даје још неповољнији резултат од око 32.3 кошнице у просеку. За разлику од њих, чланови удружења су далеко свеснији значаја развоја пчеларства као гране која им може донети бољи живот, па је код њих просечан број кошница по домаћинству изнад „просечне месечне плате“ и износи 63.8 кошница. Самим тим доказано је да важи помоћна хипотеза:

H₁: Прируживање пчелара у Удружења је у директној вези са повећањем стандарда њихових домаћинства у Општини Штрпце.

Наредна Табела 4.14. јасно показује који су главни проблеми на путу развоја пчеларства Општине Штрпце, али и планови и размишљања пчелара, како у целом статистичком скупу, тако и у подузорку који чине пчелари чланови удружења.

Табела 4.14. Главни проблеми и планови за напредак у производњи меда

	Цео узорак		Слободни пчелари		Пчелари из Удружења	
	N	%	N	%	N	%
- нисам добијао/ла никакву помоћ	36	66.7	28	75.7	8	47.1
-присуствовао/ла сам некој едукацији, семинару, тренингу из области пчеларства	27	50.0	12	32.4	15	88.2
- нема сертификат за производњу меда	53	98.1	37	100.0	16	94.1
- планира делимично или велико повећање производње меда	28	51.9	16	43.2	12	70.6
- пчеларство виде као делимичну или у потпуности развојну шансу О.Штрпце	36	66.7	23	62.1	13	76.5
- већа финансијска помоћ и контрола неадекватног третирања биљака као водеће смернице за повећање продуктивности	27	50.0	19	51.3	8	47.0
- унапређење пчеларства у О.Штрпце зависи и од пчелара и локалних и приштинских структура	41	75.9	28	75.7	13	76.5
Укупно	54	100.0	37	100.0	17	100.0

Не чуди податак да никакву помоћ није добијао већи проценат целог скупа испитаника (66.7%), међу којима предњаче пчелари који нису чланови удружења, чак 75.7%. Удружење се и формира да би пружило помоћ сваке врсте својим члановима. У прилог томе иде и висок проценат чланова удружења који су имали неки вид едукације, семинара, тренинга из области пчеларства (88.2%) у односу на остале (50.0%) или самосталне пчеларе (32.4%). Такође, мањи проценат пчелара без сертификата за производњу меда (94.1%) је из удружења, за разлику од свих 37 испитаника који нису чланови, где је тај проценат без сертификата једнак 100.0%. И поред тога, треба нагласити да је удружење по том питању далеко испод просека у целом региону, као и да на томе треба порадити. Они и наглашавају да је један од приоритета у будућности повећати за минимум 20% професионалност пчелара, а самим тим то повлачи и њихово сертификавање.

Чланови удружења имају високо развијену свест (70.6%) о томе да остварену добит треба поново улагати у производњу и проширивати је, у односу на остале самосталне пчеларе (43.2%), а самим тим и да пчеларство може бити развојна шанса Општине Штрпце (76.5%). И више од половине испитаника који се самостално баве производњом меда (62.1%) мисли да пчеларство може бити развојна шанса Општине Штрпце. Оно што наводе као највећи проблем је потреба за већом финансијском помоћи и контрола неадекватног третирања биљака, као водеће смернице за повећање продуктивности (51.3%). Предност чланства у удружењу је показана њиховом нешто мањом потребом за финансијском помоћи (47.0%). Оно чега су свесни сви испитаници у скоро истој мери је да развој њихове делатности и унапређење процеса производње, увођење иновација, као и избацивање новог пчелињег производа на тржиште, зависи, пре свега од њих самих, од њиховог рада, али и од помоћи надлежних органа (75.7% – 76.5%).

Резултати истраживања показују да код испитаника који су у удружењу, варијабла *„Који су неопходни кораци на путу да пчеларство и производња производа на бази меда могу да буду развојна могућност Општине Штрпце?“* има статистички значајну, умерено јаку, позитивну везу ($\rho = 0.526$; $p = 0.030$) са варијаблом *„Да ли сте до сада добијали неку финансијску помоћ?“*, али и статистички значајну, умерено јаку, негативну везу ($\rho = 0.526$; $p = 0.030$) са варијаблом *„Да ли сте до сада присуствовали некој едукацији, семинару, тренингу из области пчеларства?“* Дакле, чланови удружења, потпомогнути разним видовима помоћи самог удружења, како у виду финансија, тако и у знању, саветовању, професионалној обуци, виде своје занимање као просперитетно у будућности. То се уједно и поклапа са самим планом и програмом удружења, које наводи да би требало придружити већи број пчелара у удружење за 20% бар, повећати број пчелињих заједница у поседу на више од 2000, иако сама Општина Штрпце на својих 247.36 km^2 површине, уз одређене мере помоћи, попут измештања пчелињака, садње медоносних култура биљака, као и пчеларења на точковима, може сместити и до 7 000 заједница пчела, што би омогућило добит у износу просечне месечне плате код 140 пчелара, а самим тим и повећало приходе њиховим домаћинствима.

Код испитаника који нису чланови ниједног удружења, између варијабли „Да ли сматрате да би удруживање пчелара повећало шансе за пласман производа?“ је пронађена статистички значајна, али доста слаба, негативна корелација са варијаблом „Да ли сте до сада присуствовали некој едукацији, семинару, тренингу из области пчеларства?“ ($\rho = -0.326$; $p = 0.049$), као и статистички значајна, али сада позитивна и мало јача веза са варијаблом „Да ли сматрате да пчеларство и производња производа на бази меда могу да буду развојна могућност Општине Штрпце?“ ($\rho = 0.402$; $p = 0,014$). Дакле, иако воде свој посао самостално, ови пчелари су у одређеној мери свесни да једна од могућности за напредак у послу и већу зараду, као и развој читаве Општине Штрпце, представља чланство у удружењу. Свесни су недостатка едукације, саветодавне помоћи око унапређења и осавремењавања производње, као и чињенице да је то лакше остварити преко удружења. Од осталих битних корелација, треба истаћи и статистички значајне, али слабе, негативне везе, између варијабли „Да ли вам је за наставак или проширење производње потребна помоћ?“ са варијаблама „Који су неопходни кораци на путу да пчеларство и производња производа на бази меда могу да буду развојна могућност Општине Штрпце?“ ($\rho = -0,393$; $p = 0,016$), „Од кога, по Вама, највише зависи унапређење пчеларства у Општини Штрпце?“ ($\rho = -0,367$; $p = 0,025$). Целокупна наука, привреда, па и пољопривреда ма колико била део руралних средина, незадрживо напредују у сваком погледу. Тога су, за сада још увек недовољно свесни, али ипак освешћени и произвођачи меда Општине Штрпце који се још увек баве производњом на традиционалан начин, самостално, уз све очигледнију чињеницу да им је неопходна помоћ, како би ухватили корак са озбиљним произвођачима, побољшали квалитет, повећали производњу и на тај начин увећали свој буџет. То и јесу неки од постулата удружења пчелара „Шарски рој“ који истичу да треба у будућности:

- повећати количину произведеног меда на бар 12 000 кг/месечно;
- уједначити квалитет меда код 50% пчелара;
- повећати рентабилности пчеларења за бар 20%;
- увести или повећати производњу осталих пчелињих производа (перга, полен, прополис, восак, и друго);
- оформити саветодавну службу;

– направити организованији распоред пчелињака на терену.

Дакле, све што представља проблем пчеларима, нарочито оним самосталним, је у програму удружења и њихова главна преокупација у будућности.

Ако узмемо у обзир све горе наведено, поређење главних проблема и планова за напредак у производњи меда, пчелара удружења и осталих, као и наведене корелације које јасно потврђују чињеницу да су чланови удружења добијали како финансијску, тако и помоћ у едукацији, планирају да своју већу стечену материјалну добит уложе у проширивање и осавремењавање производње меда и других пчелињих производа, да остали пчелари у свим битнијим корелацијама око помоћи, едукације, сертификата, развоја и друго, имају статистички значајну, али негативну вредност Пирсоновог коефицијента корелације, долазимо до потврђивања и друге алтернативне хипотезе:

H₂: *Удружења пчелара дају својим члановима боље услове и веће шансе за лични напредак у послу, али и различите видове помоћи око неопходних корака на путу да пчеларство и производња производа на бази меда постану развојна могућност Општине Штрпце.*

5. МОГУЋНОСТИ ЗА РАЗВОЈ ОРГАНСКЕ ПОЉОПРИВРЕДНЕ ПРОИЗВОДЊЕ У ОПШТИНИ ШТРПЦЕ

5. 1. САГЛЕДАВАЊЕ ТРЕНУТНОГ СТАЊА У ОРГАНСКОЈ ПРОИЗВОДЊИ

Последњих година у свету је све популарнији органски начин производње пољопривредних производа. Разлога за прелазак на овакав вид пољопривредне производње је више од очувања и заштите животне средине, па до производње здраве хране, која директно утиче на оно најбитније, а то је здравље човека који је конзумира. За разлику од конзумирања производа који су настали у процесу конвенционалне пољопривредне производње, за чије се боље напредовање и висок принос користе бројна хемијска средства и пестициди, а који су се показали као штетни за човеков организам, органски производи, са друге стране, немају такав утицај на човека, због чега управо, постају све траженији у свету.

Једноставна дефиниција органске пољопривреде била би да је то *„облик производње који се одвија у незагађеној животној средини, и у себи не садржи хемијска средства, већ само она природног порекла, стварајући на тај начин, здраву храну или сировине које се даље користе у производњи хране“*. Како се наводи на сајту Истраживачке фондације Органска пољопривреда (*Organic Farming Research Foundation OFRF*), непрофитне организације основане са циљем да унапреде пољопривреду кроз научна истраживања истичу да је *„органска пољопривреда пољопривреда која здраву храну, здраво земљиште, здраве биљке и здраву животну средину чини приоритетним, заједно са продуктивношћу усева“*. Исти извор, такође истиче, да је циљ да се употребом биолошких елемената, изгради органска материја земљишта, чиме се побољшава његов квалитет на следеће начине:

- повећава се способност тла да апсорбује воду,
- смањује се утицај суша и поплава,

- апсорбује се и складишти угљеник и друге материје у земљишту потребне за узгој здравих усева, који су након тога способнији да се одупру инсектима и болестима.

Табела 5.1. Карактеристике органске пољопривредне производње

– Поштовање стандарда и законске регулативе при контроли сваке фазе производног циклуса, који су дефинисани у органском сточарству, – Производња здравствено безбедних производа анималног порекла, – Заштита животне средине, – Већа уписаност (веће ангажовање радне снаге за 10 – 15%), – Смањење депопулације села, – Самоодрживи систем сточарске производње, јер не прелази биолошке оквире екосистема, – Мања продуктивност у односу на конвенционалну тако да су производи добијени у органским системима скупљи за око 30%, – Неопходност снажног подстицаја произвођача на националном нивоу, – Спречава и ублажава негативне последице конвенционалне пољопривреде (хемизација, ерозија земљишта, смањење биодиверзитета, хроничан стрес, присуство разних антибиотика и друго.), – Заснованост на мешовитом систему гајења више врста домаћих животиња, – Ограничена могућност примене хемијских средстава за заштиту здравља животиња (локално адаптиране, аутохтоне и природне расе добијају предност у односу на увезене), – Органско сточарство и пољопривреда су развојни пут за еко-зоне и националне паркове. Истовремено се обезбеђује раст прихода и чувају се потенцијали за развој других делатности, пре свега туризма, ловног туризма, шумарства..., – Ограничена могућност здравствених поремећаја јединке у производном циклусу, као и амбијента, на овај начин се смањује здравствени ризик на популацију људи уопште, као и ризик акумулације резидуалних материја у организмима како животиња, тако и људи, односно у животној средини уопште, – Овакав начин производње није по опису екстензиван, него интензиван са прихватањем ограничења која поставља станиште чиме се обезбеђује очување целокупне биолошке заједнице, постиже задовољавајући приход и отвара могућност за развој допунских делатности као што је туризам.	
---	---

Извор: Petrović, D. M., Bogosavljević-Bošković, S., Đoković, R., Bokan, N., Dosković, V., & Rakonjac, S. (2014). Razvoj organske poljoprivrede i stočarstva u svetu, Evropi i kod nas. XIX Savetovanje o biotehnologiji sa međunarodnim učešćem, Čačak, Zbornik radova, 19(21), 428-429

Још неке од битних карактеристика органске пољопривредне производње наведене су у Табели 5.1., а неке од важнијих су: запошљавање, бенефити по здравље човека, али и његову околину, смањење тренда одласка из села, раст

прихода, омогућавање развоја допунских делатности попут различитих видова туризма и друго.

Један од највећих бенефита органске производње је што је искључено коришћење генетски модификованих семена, пестицида и вештачких ђубрива. Читав процес је контролисан и потребно је вођење евиденције и пажљиво праћење свих фаза, како код биљне, тако и код сточарске производње. На овај начин избегавају се евентуалне неправилности, а што је још важније, уколико се у близини органске фарме налазе конвенционална газдинства, потребно је да се ненамерна контаминација недозвољеним пољопривредним хемикалијама сведе на минимум или избегне у потпуности.

Иако је за разлику од појединих европских земаља, у Републици Србији органска производња још недовољно заступљена, из године у годину овај сектор бележи раст, како у погледу величине земљишта тако и у броју произвођача, као и предузећа који се баве прерадом примарних органских производа, наводи се на сајту serbiaorganica.info. Додаје се да је биљна производња доминантна, али да се последњих неколико година интензивно развија и органско сточарство, а да су производи добијени на овај начин највећим делом намењени извозу. Докле се стигло у процесу увођења органске пољопривредне производње у свету и код нас, као и који су изазови и могућности за њен развој у мањим руралним општинама, каква је општина Штрпце, питања су на која ће одговоре дати наредно поглавље.

5.2. ПРЕГЛЕД ЛИТЕРАТУРЕ

У савременим условима здравље човека, али и животна средина, константно су изложени различитим опасностима и штетним утицајима. Из тог разлога, глобално и локално све више се посвећује пажња квалитету хране која се конзумира, ваздуху који се удише, води уопштено, а пре свега пијаћој, сунчевој светлости којом смо изложени. Пошто је свест о штетним ефектима хемикалија на здравље, земљиште и животну средину све већа, неорганска пољопривреда мења свој правац ка органској пољопривреди, наводе Santhoshkumar и сарадници, који су се бавили проучавањем органске пољопривреде и одрживог пољопривредног развоја (Santhoshkumar и сарадници, 2017, стр. 1282). Обим органске производње глобално се повећава из године у годину, а један од основних разлога за ову

експанзију су резултати медицинских истраживања, који указују на повећање здравственог ризика при конзумирању хране пореклом из интензивне конвенционалне производње (Petrović и сарадници, 2014, стр. 429). Међутим, читав овај процес је веома комплексан и потребно је његово омасовљење да би се остварили позитивни ефекти, јер, како наводе Reganold и Wachter, иако органска пољопривреда има неискоришћену потенцијалну улогу у глобалној безбедности хране и екосистема, ниједан систем пољопривреде сам не може безбедно нахранити планету (Reganold, Wachter, 2016, стр. 1).

Србија има значајне могућности за производњу и прераду органске хране. Ова област у Републици Србији је правно добро регулисана, али још увек није развијена у потребном и могућем обиму (Simin и сарадници, 2019, стр. 265). И подручје Косова и Метохије има погодне агроклиматске услове за органску производњу великог броја пољопривредно–прехранбених производа, посебно у сектору хортикултуре (Miftari и сарадници, 2022, стр. 2). Међутим, органска производња на овој територији је још увек на почетку, а разлог је што већина пољопривредника настоји да интензивира своју производњу, тако што користи пестициде и ђубрива, не водећи рачуна о животној средини, док се мањи број фармера залаже за еколошки здраву производњу (Војићић, Триковић, 2022, стр. 553).

С обзиром да у Општини Штрпце још увек нема значајније органске производње, може се рећи да пољопривредници овог краја имају низак ниво свести о штетности употребе хемијских средстава у пољопривредној производњи, када је у питању и здравље и животна околина.

Захваљујући својим природно–климатским карактеристикама и релативно очуваном животном средином, у овој општини постоји значајна пољопривредна производња, која би, уз много труда и рада пољопривредника, могла постати и органска. Овај тип производње посебно би био успешан у воћарству, повртарству, производњи млека и млечних производа, као што је шарски сир, пчеларству и производњи меда, лековитог биља и друго. Иако потенцијали постоје, истраживање Младеновић и Бојичић, о унапређењу пољопривредне производње у Општини Штрпце, показало је да има пуно препрека за започињање органске производње у овој општини. Како се наводи у поменутој

анализи, велики број пољопривредника користи хемикалије у свом раду, затим слабо су информисани о потенцијалима органског вида производње, а такође значајан број њих нема поверење у успех овог посла (Mladenović, Војић, 2020, стр. 11). Бављење овим видом пољопривредне производње донело би вишеструке користи читавој општини. Како наводи Максимовић са коауторима, производњом и пласирањем органских производа на локалним тржиштима, може се остварити вишак прихода, а тиме и економска основа за одрживи развој мултифункционалних пољопривредних газдинстава у српским енклавама (Maksimović и сарадници, 2017, стр. 987). Успешна органска производња у Сиринићкој жупи, донела би значајне приходе у области воћарства, пчеларства, као и производњи шарског сира. Можда би најједноставнији пут био да се крене управо од сира, јер је традиција производње овог млечног производа веома дуга, а и начин производње је исти или сличан деценијама, ако не и вековима. Органски сир производи се по истој рецептури као конвенционални, али са разликом што неке супстанце нису дозвољене у органским сиревима, већ морају бити у сагласности са стандардима и прописима органске производње (Поровић–Вранјеж и сарадници, 2016, стр. 394). Како је млеко основна сировина за производњу сира, првенствено треба производњу млека довести на органски ниво. Органско млеко се сматра здравијим и све више добија пажњу широм света, наводи Bórawski са сарадницима у раду који је испитивао развој органске производње млека у Пољској и Европској Унији (Bórawski и сарадници, 2021, стр. 1). Из тог разлога, они који намеравају да се баве органским сточарством, пажњу треба да посвете врсти стоке, исхрани, евентуалном лечењу, да би и квалитет млека, а затим и млечних производа задовољио предвиђене стандарде квалитета.

Следећа област занимљива за органску производњу је воћарство. Како је малинарство, тренутно, најзаступљенија пољопривредна грана у општини Штрпце, органска производња овог воћа била би од изузетног значаја с обзиром на њену потражњу широм света. Још када се има у обзир и остварени приход, успех органског малинарства био би за сваког малинара значајна прилика за побољшање животног стандарда. Да је производња малине на органски начин много

профитабилнија од конвенционалне, под истим условима, потврдило је истраживање о органској производњи малина у Босни и Херцеговини (Bodiroga и сарадници, 2017, стр. 5).

Слично је и са органским пчеларством, које представља важну алтернативу традиционалним праксама у апикултури, али да би пчелари следили органске сертификоване произвођаче и добијали високо квалитетне производе, потребно је да буду подржани и охрабрени (Росол и сарадници, 2021, стр. 16).

Осим малина, шарског сира и меда, на подручју општине Штрпце постоје погодни услови и за остале видове органске производње као што су органско живинарство, козарство, овчарство, производња органског лековитог и ароматичног биља и слично, али о њима ће бити писано у неким будућим истраживачким радовима.

5.3. МЕТОДОЛОГИЈА

Предмет овог поглавља посвећен је могућностима за развој органске пољопривредне производње у Општини Штрпце. С обзиром да на територији општине Штрпце још увек није забележено озбиљније бављење еко производњом, кроз анализу могућности и ограничења (SWOT анализу), али и компарацијом са истраживањима који су широм света већ рађена на ову тему, биће дат преглед основних предности, као и ограничења, које општина има по питању развоја органске пољопривредне производње. На крају ће бити дате одређене смернице које би, по мишљењу аутора, било потребно предузети, како би органска производња заживела међу становништвом Сиринићке жупе. Полазна тачка анализе биће истраживачко питање које гласи: *Да ли у општини Штрпце постоје могућности за развој органске пољопривредне производње?*

Осим анализе постојеће истраживачке грађе светских и домаћих аутора који су се бавили темом покретања органске производње, посебно са аспекта одрживог руралног развоја, у поглављу ће бити коришћене и публикације међународних и домаћих релевантних институција као што су Организација Уједињених Нација за храну и пољопривреду/FAO, Истраживачка Фондација Органска пољопривреда, Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде Републике Србије, као и

различитих портала који се баве органском производњом. С обзиром да је истраживање о унапређењу пољопривредне производње у општини Штрпце урађено пре неколико година, неки од резултата рада: Mladenović, M., & Bojičić, R. (2020). Organic agricultural production in the function of sustainable development of the municipality of Štrpce. *Ekonomski pogledi*, 22(1), 1-14., биће коришћени у овом поглављу.

Детаљно разрађен план спровођења анкетирања, подразумевао је да се у упитницима, који су састављени за потребе докторске дисертације, унапред размишљало и о свим наредним корацима. Из тог разлога, смислено су, поред основних, додавана питања везана за органску производњу, како вредним пољопривредницима и домаћинима не бисмо више пута одузимали драгоцену време. Помоћу анализе у статистичком програму SPSS и испитивања међусобних корелација испитиваних варијабли добиће се приказ које су то варијабле које највише утичу на покретање органске производње у општини Штрпце и разлози због чега је присутна таква значајна повезаност. На крају ће свеобухватном анализом свега поменутог бити изведени одговарајући закључци и дате препоруке.

5.4. ОРГАНСКА ПОЉОПРИВРЕДНА ПРОИЗВОДЊА У СВЕТУ

Последњих десетак година површина под органским земљиштем у светским размерама вишеструко се повећала. Према подацима у публикацији „Свет органске пољопривреде“ (FiBL & IFOAM, 2023) за 2021. годину, 76.4 милиона хектара пољопривредних површина је глобално било под органским управљањем, што чини удео од 1.6% од укупне пољопривредне површине (што значи да се површина повећала за 1.7% за разлику од 2019. године када је та површина износила 72.3 милиона хектара).

Како се може видети у Табели 5.1. регион са највећом површином органског пољопривредног земљишта је Океанија са скоро 36 милиона хектара, затим следи Европа са упола мањом површином, Латинска Америка, Азија, Северна Америка и Африка са нешто више од 2.5 милиона хектара.

Табела 5.1. Светско органско пољопривредно земљиште по регионима у 2021.

години

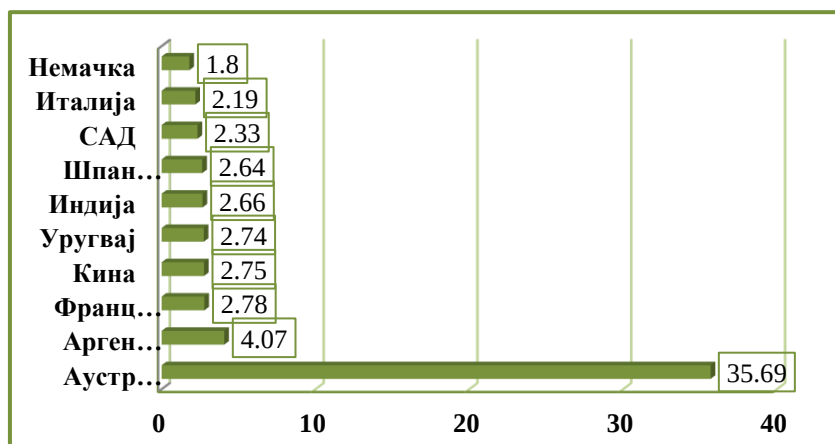
Регион	Органска пољопривредна земља (у хектарима)	Удео у глобалном органском Земљишту (%)
Океанија	35 985 809	47.10%
Европа	17 844 853	23.40%
Латинска Америка	9 870 887	12.90%
Азија	6 504 211	8.50%
Северна Америка	3 542 140	4.60%
Африка	2 663 983	3.50%
Укупно	76 403 777	100.00%

Извор: FiBL упитник, 2023., доступно на:

<https://www.fibl.org/fileadmin/documents/shop/1254-organic-world-2023.pdf>, приступљено
14.09.2023.

Процентуално, како је такође наведено у Табели 5.1., удео Океаније је мало мањи од половине укупног, светског органског пољопривредног земљишта (47%), Европа има 23% од укупне органске земље, Латинска Америка има 13% удела.

Графикон 5.2. Десет земаља са највећим површинама органског пољопривредног земљишта у свету у 2021. години (у милионима хектара)

Извор: FiBL упитник, 2023., доступно на:

<https://www.fibl.org/fileadmin/documents/shop/1254-organic-world-2023.pdf>, приступљено
14.09.2023.

Око 190 земаља је у 2021. години имало неку површину под органским пољопривредним земљиштем, што је за три земље више него 2019. године показују упоредни подаци публикација „Свет органске пољопривреде“ из 2021. и 2023. године. Што се тиче распореда по земљама како је приказано на Графикону 5.2. Аустралија је земља која има највећу површину органског земљишта у свету, затим

следи Аргентина па једна европска земља Француска. Како се наводи у књизи „Свет органске пољопривреде“, првих десет земаља са највећим површинама органског пољопривредног земљишта у свету има заједно укупно 59.6 милиона хектара, што је удео од готово 80%.

У Европи је 17.8 милиона хектара органског пољопривредног земљишта, до којих је најмање 2.2 милиона у процесу конверзије наводи се у књизи „Свет органске пољопривреде“. Према истом извору, на европском континенту има више од 440000 органских произвођача, од којих је скоро 380 000 у Европској Унији. Табелом 5.2. приказан је удео органског пољопривредног земљишта у Европи и Европској Унији за 2022. годину, као и компарација са 2012. и 2021. годином.

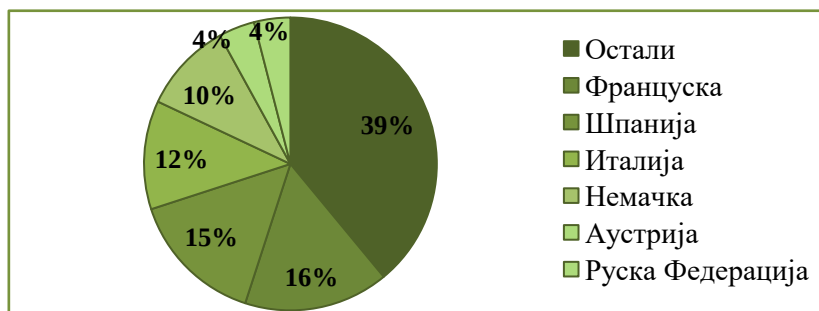
Табела 5.2. Органско пољопривредно земљиште у Европи и Европској унији 2021. године

	Органска површина (милион хектара)	Органски удео (%)	Промена 2020-2021 (милион хектара)	Промена 2020-2021 (%)	Промена 2012-2021 (милион хектара)	Промена 2012-2021 (%)
ЕУ	15.6	9.6%	+0.77	5.2%	6.8	77.1%
Европа	17.8	3.6%	+0.75	4.4%	7.3	69.2%

Извор: FiBL-AMI упитник 2023, стр. 238 доступно на:
<https://www.fibl.org/fileadmin/documents/shop/1254-organic-world-2023.pdf>, приступљено 20.09.2023.

Највеће површине земљишта које је у процесу конверзије, налазе се на простору Западне и Јужне Европе. Са друге стране, највећи проценат органског земљишта међу европским државама има Француска, а следе је Шпанија, Италија, Немачка (Графикон 5.3.).

Графикон 5.3. Дистрибуција органског пољопривредног земљишта по земљама Европе 2022.

Извор: FiBL-AMI упитник 2023, доступно на:
<https://www.fibl.org/fileadmin/documents/shop/1254-organic-world-2023.pdf>, приступљено 19.09.2023.

На основу ових података може се приметити да су највеће органске површине на територији свега неколико земаља, док остатак Европе још увек треба пуно да ради на конверзији и повећавању хектара под органским пољопривредним земљиштем.

Како се наводи на сајту *serbiaorganica.info*, примена метода органске производње започела је у Републици Србији 1989. године, односно много пре доношења званичног законског оквира који регулише ову област. Први органски засади на територији Републике Србије, по истом извору, били засади воћа у околини Блага, а читава производња покренута је на иницијативу компаније DeJuro, и резултирала је извозом првог континента органског воћа из Србије 1990. године. Након успостављања законске регулативе и спремности тадашње Владе, почетком новог миленијума, појављују се први инвеститори у оквиру ове области, а онда и купци, као и пројекти који су у фокусу имали српску органску храну. Неке од организација, које су својим залагањем и средствима учествовале у ширењу органске производње биле су: GIZ, UNDP, FAO, USAID, SIDA, ADA и друге. Од тада до данас, површина органског пољопривредног земљишта вишеструко је увећана, а самим тим много је више и различитих врста које се производе на овај начин.

Започињање органске производње за сваког појединачног произвођача је велики изазов и захтева испуњавање бројних предуслова који су дефинисани различитим републичким, владиним, регионалним и другим актима и документима. Како се наводи на сајту Министарства пољопривреде, шумарства и водопривреде за област органске производње Републике Србије, задужена је *Група за органску производњу*, а регулисање читавог овог процеса спроводи се поштовањем следећих законских аката и правилника:

- Закон о органској производњи („Службени гласник РС“ број 30/10),
- Правилник о документацији која се доставља овлашћеној контролној организацији ради издавања потврде као и о условима и начину продаје органских производа („Службени гласник РС“ бр. 88/16).
- Правилник о контроли и сертификацији у органској производњи и методама органске производње („Службени гласник РС“ број 95/20 и 24/21),

За све органске произвођаче из Републике Србије, који имају намеру да своје производе извозе на тржиште земаља Европске Уније, постоји Инструкција¹⁴ којом се ближе утврђују услови за производњу, контролу и сертификацију органских производа, који се извозе на тржиште ЕУ.

Према подацима Министарства пољопривреде, шумарства и водопривреде Републике Србије за 2022. годину, укупна површина земље која има органски статус износи 16 502.56 хектара, док је у процесу конверзије 8 532.55 хектара, што је укупно 25 035.11 хектара. Како се види у Табели 5.3. најчешће заступљене органске биљне врсте су житарице (јечам, кукуруз, овас, просо, пшеница, раж, хељда), индустријско биље (конопља, лан, мак, соја, сунцокрет, слачица, уљана репица, уљана тиква).

Табела 5.3. Површине у органској биљној производњи у 2022. години у Републици Србији (у хектарима)

Група производа	Период конверзије (ha)	Органски статус (ha)	Укупно (ha)
Житарице	759.72	3 078.82	3 838.54
Индустријско биље	13.02	2 062.71	2 075.73
Поврће	37.27	248.41	285.69
Крмно биље	597.41	1 664.85	2 262.27
Воће	1 791.68	3 911.11	5 702.79
Лековито и ароматично биље	18.54	356.65	375.19
Остало	155.29	2 016.70	2 171.99
Укупна обрадива површина	3 372.95	13 339.25	16 712.20
Ливаде/Пашњаци	5 159.60	3 163.31	8 322.91
Укупна површина	8 532.55	16 502.56	25 035.1

Извор: Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде Републике Србије, доступно на: <http://www.minpolj.gov.rs/organska/?script=lat>

¹⁴hrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://ecovivendi.rs/wp-content/uploads/2020/10/Instrukcija-o-izvozu-organskih-proizvoda-na-EU-trziste.pdf

Највећи број врста спада у групу поврћа: артичока, бамија, бели лук, блитва, боб, боранија, брокколи, грашак, диња, ендивија, зеље, карфиол, келераба, кељ, краставац, кромпир, кукуруз, купус, лубеница, влашац, матовилац, морач, мрква, наут, паприка, парадајз, пасуљ, паштрнак, першун, плави патлиџан, празилук,

радич, раштан, рен, ротква, ротквица, рукола, салата, сочиво, спанаћ, сремуш, тиква, тиквице, цвекла, целер, црни лук, чичока, шпаргла и друго. И код крмног биља постоје органски гајене врсте као што су: вијук, грахорица, детелина, еспарзета, звездан, италијански

љуљ, крмни сирак, луцерка, сточна репа, сточни грашак, сточни јечам, сточни кељ, суданска трава, фацелија. Од органски узгајаних воћних врста, најчешће су: аронија, бадем, боровница, бресква, винова лоза, вишња, глог, гоџи, дрен, дуд, дуња, зова, јабука, јагода, кајсија, киви, крушка, купина, леска, малина, мушмула, нектарина, огрозд, орах, питоми кестен, рибизла, смоква, трешња, шипурак, шљива. Веома важно место у органској пољопривредној производњи заузима гајење лековитог биља: анђелика, босиљак, естрагон, жалфија, камилица, коприва, коријандер, лаванда, мајоран, маслчак, матичњак, мирођија, милодух, нана, невен, оригано, пасји трн, перуника, ружа, пузмарин, селен, смиље, тимијан, хајдучка трава, чубар. Како се види у Табели 5.3. највеће површине су под органским воћем, на око 5 702 хектара, затим следе житарице на око 3 838 *ha*, док су нешто мање површине крмног (2 262 *ha*) и индустријског биља (2 075 *ha*). Површине под поврћем и лековитим и ароматичним биљем су најмање.

Свако пољопривредно газдинство које жели да постане органско, потребно је да прође период конверзије, односно промене начина производње. Тај период може потрајати и до неколико година у зависности од врсте биљке која се узгаја и да ли је она једногодишња или вишегодишња. За то време произвођачи се морају придржавати различитих правила, а надлежне службе спроводе контролу њихове конверзије. Тек када прође предвиђени период и газдинства испуне све предуслове, контролне службе доносе одлуку о додељивању

сертификата „Органски производ“. Осим биљних врста и животиње пролазе кроз процес конверзије, а трајање процеса зависи од њихове врсте.

Када је у питању органска сточарска производња у Републици Србији, подаци Министарства пољопривреде, шумарства, и водопривреде показују да је у 2022. години (Табела 5.4.) највише било органских пчелињих друштава (103 236), а најмање коња (20). Живине, која укључује коке носиле, товне пилиће, гуске, патке и ћурке има нешто више од 40 000, док оваца има 13 212. Органски узгајане свиње и козе су у веома малом броју (522 и 217).

Табела 5.4. Органска сточарска производња у 2022. години по регионима у Републици Србији

Животињска врста	Београд	Шумадија и Западна Србија	Јужна и Источна Србија	Војводина	Укупно Србија
Говеда	0	4 375	2 012	3 036	9 423
Овце	0	7 708	5 219	285	13 212
Козе	0	178	275	69	522
Свиње	0	35	12	170	217
Коњи	0	0	20	0	20
Живина	922	475	3 894	34 775	40 066
Пчеле (пчелиња друштва)	3 300	43 213	56 623	100	103 236

Извор: Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде Републике Србије,
доступно на: <http://www.minpolj.gov.rs/organska/?script=lat>

И за сточарску органску производњу, као и за биљну, потребно је поштовати бројна правила и испунити различите стандарде, од порекла стоке, па до њихове исхране, која мора бити искључиво органска. Сви органски произвођачи, када испуне потребне услове, стичу могућност да свој производ обележе знаком који показује да је он органског порекла. Република Србија има свој национални знак за

органске производе, а они који испуне и критеријуме Европске Уније из ове области могу да користе и њихов знак. Постоје и правила по којима и производи у процесу конверзије могу бити продавани са ознаком да су у том процесу, али треба да испуне одређене услове, што контролише овлашћено тело. Правила прописују дужину временског периода који треба да прође од отпочињања органске производње, па до могућности продаје (који је обично годину дана). Исто тако, треба се водити рачуна о месту где ће бити смештени ови производи. Уколико се продаја врши у

специјализованим продавницама или на тезгама органске хране, није битно место где стоје производи. Међутим, уколико се на истом продајном месту излажу и производи добијени у конвенционалном процесу производње и органски, морају се одвојити, или продавати упаковани.

Повољни климатски услови и подручје Косова и Метохије чине погодним за органску производњу. Доношењем Закона о органској пољопривреди 2012. године, од стране привремених приштинских институција, ова област је и законски регулисана. Међутим, још увек на овом подручју нема контролног тела које би се бавило сертификацијом органских производа. Према подацима Министарства пољопривреде, шумарства и руралног развоја у привремених институција у Приштини, у одсуству тог тела, овај посао обављају четири интернационална сертификациона тела и то:

- Albinspekt,
- Q–Check P.C.,
- Organskakontrola.ba,
- Bio–inspecta.ch .

Органска производња на Косову и Метохији још увек није довољно развијена, као ни њено тржиште. Како пољопривредни произвођачи, посебно у планинским руралним местима, не користе у значајној мери хемијска средства, а природни услови су одговарајући, преорјентација на органску производњу би била добар начин унапређења производње.

Табела 5.5. Дистрибуција укупне производње/обrade недрвних шумских производа и лековитог и ароматичног биља и величина предузећа у 2020.

Величина предузећа	Број предузећа	Укупна производња/обрада у тонама	Обрада недрвних шумских производа у тонама	Производња/ Обрада лековитог и ароматичног биља у тонама
Средња 50 – 249 запослених	1	1 316.35	1 182.05	134.3
Мала 10 – 49 запослених	5	3 342.65	3 240.4	102.25
Микро Мање од 10 запослених	35	3 596.82	3 053.8	543.02
Укупно	41	8255.82	7476.25	779.57

Извор: Извештај о статусу органске производње и индустрије, Екоcонект, доступно на: <https://orgprints.org/id/eprint/46072/1/Country-Report-Organic-KOSOVO-EkoConnect-2022.pdf> cmp.

Како се наводи у Извештају о органској производњи, на територији Косова и Метохије, у 2020. години, 41 предузеће се бавило органском производњом и то претежно недрвних шумских производа и лековитог и ароматичног биља (Табела 5.5.), док су остале биљне врсте заступљене у мањем обиму. Далеко највећи тип предузећа је микро, што указује на чињеницу да се углавном мање фирме опредељују за овај начин производње.

Бројни програми, пројекти, грантови и финансијска подршка међународних донатора, на располагању су пољопривредницима за унапређење производње, па се очекује да органских произвођача у наредном периоду буде више.

5.3. МОГУЋНОСТИ ЗА РАЗВОЈ ОРГАНСКЕ ПОЉОПРИВРЕДНЕ ПРОИЗВОДЊЕ У ОПШТИНИ ШТРПЦЕ

Како ће потражња и трошкови природних ресурса у будућности континуирано расти, услед раста светске популације и индустријализације, схватање је да ће политика једне нације у погледу одрживог раста и развоја све више добијати на значају и имати све већи утицај на националну економију (Младеновић, Арсић, 2017, стр. 89–90).

Из тог разлога очекује се да ће органска производња, као веома битан део одрживог развоја, све више бити заступљенија широм света, а посебно у руралним подручјима којима је економски развој преко потребан. То је случај са општином Штрпце, где је бављење пољопривредом и сточарством део традиције, а мотиви за ове активности крећу се од хобија, преко задовољавања потреба за исхраном, па до остваривања профита.

Већ су поменуте неке од препрека за бављење органском производњом, а истраживање које је спроведено 2019. године о унапређењу пољопривредне производње у општини Штрпце, показало је да доста ствари стоји на путу ка органској производњи на овој територији, од помоћи (39.6%), преко масовније производње (2%), па до сигурног откупа производа (Графикон 5.4.).

Графикон 5.4. Шта недостаје да би се унапредила пољопривредна производња у Општини Штрпце

Извор: Mladenović, M., & Bojičić, R. (2020). Organic agricultural production in the function of sustainable development of the municipality of Štrpce. Ekonomski pogledi, 22(1), стр. 8.

Општина Штрпце има значајне потенцијале за развој пољопривредне производње, али и туризма. Међу њима су најзначајнији, свакако, они производи који се добијају од активности које су највише заступљене у општини: малинарство, пчеларство и производња шарског сира. Из тог разлога ће у наставку бити извршена анализа потенцијалног покретања и развоја органске производње, пре свега малина, меда и шарског сира, али и свих ограничења, који стоје на путу примене овог вида пољопривредне производње на простору Сиринићке жупе, у будућем периоду.

5.5.1. Потенцијали за развој органске производње малина

Као пољопривредна активност којом се у општини Штрпце бави значајан број људи и са око 100 хектара површине под овим воћем, малинарство има велике могућности и за преорјентацију на органску производњу. Према калкулацији која је наведена у приручнику „Водич за органску производњу малине“, са ценом од 1.5 евра по килограму и са почетним улагањем око подизања засада од 12 000 евра, зарада по хектару малине била би око 8 000 евра (Табела 5.6.). То значи да би се врло брзо вратила почетна улагања и, под претпоставком да принос и цена буду исти, већ друге године од добијања приноса, малинар би почео да остварује зараду.

Како је цена током 2022. године за килограм ишла и до 4.5 евра, органски произвођачи малине, остварили би много већу зараду.

Табела 5.6. Просечна висина зараде по хектару засађене малине у органској производњи

Показатељ	Износ у €
Трошкови подизања засада (за 2 године)	12 000
Амортизација (1/12)	1 000
Принос (кг/ха)	10 000
Цена по 1 кг	1.5
Годишњи бруто приход	15 000
Годишњи трошкови производње	6 000
Укупни годишњи трошкови (трошкови производње + амортизација)	7 000
Зарада по 1 ха малине	8 000
Зарада по 1 кг малине	0.8

Извор: Водич за органску производњу малине, доступно на: <http://lokalno.org/PDF/01.pdf>.

приступљено 02.09.2023.

Како се наводи у тексту „Органска малина – сигуран откуп и 30% већа цена“ са сајта *agrotv.net*, органски произвођачи истичу да процес конверзије није толико скуп, али је дуготрајан и захтева тачност и поштовање прописа. Међутим, када би се укључила цела породица, уз адекватну стручну помоћ, као и субвенције државе или било којих чинилаца у процесу донација, све би било много лакше. Радује чињеница што се труд исплати јер, како се наводи у тексту, откуп је сигуран, цена је гарантована и плаћа се редовно. Због трошкова које изискује овакав начин производње и цена по килограму малина је виша, и до 30% од цене малине која се добија конвенционалним путем, додаје се у чланку.

С обзиром да нема прецизних података о употреби хемијских средстава у малинарству у општини Штрпце, у анализи која је рађена за потребе поглавља које се бави малинарством, испитаници–малинари одговарали су и на питања која се баве употребом хемијских средстава у производњи, као и ставовима о органској производњи малина. Највећи број малинара, њих 75 (40.32%), третира малине само онолико колико је препорука стручњака, показало је истраживање, док 34 (18.29%) испитаника третира минимално своје засаде. Ипак, како је приказано на Графикону 5.5. има доста малинара који у потпуности третирају малине и у том

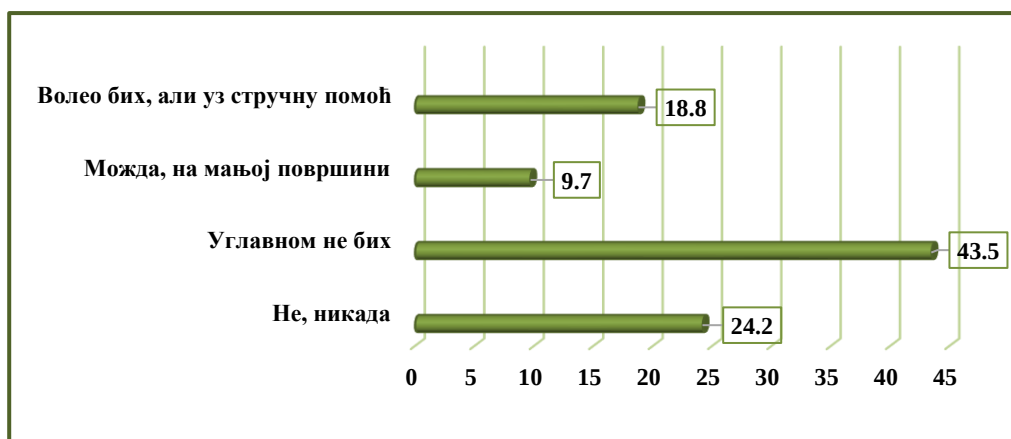
процесу користе хемијска средства у већој мери, што значи да би код њих процес, а и сама жеља, конверзије био много дужи, за разлику од осталих.

Графикон 5.5. Да ли третирасте малине хемијским средствима?

Иако је већи број малинара неповерљив према овом начину пољопривредне производње и не планира да у будућем периоду производи органску малину, радује чињеница да је, како показују резултати анкете, трећина испитаника заинтересована за преорјентацију на органску производњу малине.

Графикон 5.6. Да ли бисте у будућности гајили малину на органски начин?

Ипак, с обзиром да би малинари–испитаници били, практично, пионири у овом послу, мишљења су 18 (9.7%) да је за почетак боље кренути органску производњу на мањим површинама и уз стручну помоћ 35 (18.8%). Остали

испитаници одговорили су да нису заинтересовани за овај тип производње (Графикон 5.6.)

Са варијаблом „Да ли третирасте малине хемијским средствима?“, установљене су веома високо статистички значајне везе са бројним варијаблама (Табела 5.7.).

Табела 5.7. Значајније корелације са варијаблом „Да ли третирасте малине хемијским средствима?“

а) веома високо статистички значајне корелације ($p < 0.01$)

Да ли третирасте малине хемијским средствима?	Колико је износила укупна инвестиција око малина у еврима?	Колики је удео прихода од продаје малина у укупним финансијама породице?	Да ли се, поред малинарства, бавите још неким послом?	Са којим се проблемима малинари суочавају у општини Штрпце? Наведите најзначајније.	Каква је, према Вашем мишљењу, повезаност малинарства са туризмом у општини Штрпце, у смислу да развој једне утиче на развој друге области?
Pearson Correlation	-0.198**	-0.287**	-0.258**	-0.212**	0.210**
Sig. (2-tailed)	0.007	0.000	0.000	0.004	0.004
N	183	186	186	186	186

**. Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Негативни предзнак код следећих односа, говори о обрнутој пропорционалности међузависности, који се могу објаснити на неколико начина. „Висина укупног износа инвестиције“ као и „удео прихода од продаје у укупним финансијама породице“ утичу на употребу хемијских средстава, у смислу да што су мање вредности ових варијабли, то ће малинари више користити хемијска средства, како би осигурали веће приносе, а тиме и зараду. Такође слаба, негативна корелација са варијаблом „Да ли се поред малинарства бавите још неким послом?“, указује на већу употребу хемијских средства уколико се малинар бави и сточарством и земљорадњом, из разлога што малинар тако боље контролише све пољопривредне услове. Употреба ових средстава је мања, ако се малинар бави само малинарством или је запослен у државном предузећу. Једина слаба, позитивна, статистички веома значајна веза, указује да испитаници који користе у већој мери хемијска средства, су претежно става да ова грана воћарства нема велики утицај на туризам, док они који теже ка производњи без вештачких материја су ближи мишљењу да малинарство има утицај на развој туризма. Самим тим, довољно

освећени малинари сматрају да органска малина више може утицати на побољшање туристичке понуде од оне класично произведене, с обзиром на све већу тражњу органских производа у свету у савременим условима.

Табела 5.8. Значајније корелације са варијаблом „Да ли третирасте малине хемијским средствима?“

б) високо статистички значајне корелације ($p < 0.05$)

Да ли третирасте малине хемијским средствима?	Број чланова Вашег домаћинства.	Коју врсту малина гајите?	Како сте задовољни сарадњом са хладњачама?	Да ли се бавите и прерадом малина?	Шта је потребно да би се уместо продаје хладњачама бавили прерадом малина и продајом готових производа?	Да ли је и ко током пандемије ковида био заражен у породици?	Како је "закључавање" током пандемије утицало на радове у малињацима?	Шта мислите о оснивању Удружења ради бољег пласмана малина и позитивне малинара?
Pearson Correlation	0.154*	-0.172*	0.146*	-0.156*	0.150*	0.180*	0.181*	0.187*
Sig. (2-tailed)	0.036	0.019	0.047	0.033	0.041	0.014	0.014	0.011
N	186	186	186	186	186	186	186	186

*. Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

Слабе позитивне, статистички, такође, значајне везе, сугеришу на незнатан утицај употребе хемијских средстава и варијабли попут: „броја чланова домаћинства“, „задовољство сарадњом са хладњачама“, „неопходним условима за почетак прераде“, „утицају корона вируса и такозваног закључавања на посао“, „улози удружења за обезбеђивање већег пласмана“.

Табела 5.9. Корелација са варијаблом „Да ли бисте у будућности гајили малину на органски начин?“

Да ли бисте у будућности гајили малину на органски начин?		
Да ли третирасте малине хемијским средствима?	Pearson Correlation	0.092
	Sig. (2-tailed)	0.210
	N	186

Преостале две такође слабе, али негативне везе, говоре да је интензитет третирања малина хемикалијама са врстом малина и бављења прерадом, у обрнуто пропорционалном односу. Наиме, мање коришћење хемијских средстава у

производњи може отворити бољи пут ка бављењу прерадом, и добијању здравијих производа из тог процеса. Наравно, употреба хемикалија је, углавном, већа код мање познатијих врста малина, као што су сорте које су касније култивисане у општини, док се код оних сорти за које се производња већ дуже времена обавља и знају се њихове добре и лоше стране, коришћење хемикалија може смањити или потпуно укинути.

И на крају слаба позитивна статистички, значајна веза показује да, се они малинари који више користе хемијска средства, теже одлучују на преорјентацију на органску производњу, за разлику од малинара који минимално третирају своје малине, и делом већ примењују неке принципе и правила органске производње. Ипак, пошто је у питању веома слаба веза, може се очекивати да се на преорјентацију одлуче и испитаници који су у претходном периоду користили у већој мери хемикалије, а разлози за то могу бити како здравствене, тако и финансијске природе.

Корелационом анализом утврђене су значајније међузависности са осталим варијаблама. Према славим статистички веома значајним позитивним везама, како се види у Табели 5.10. будућност органске производње малина у општини Штрпце може у само у мањој мери зависити од присуства едукације, чланства у удружењу, корацима за унапређење малинарства.

Табела 5.10. Значајније корелације са варијаблом „Да ли би у будућности гајили малину на органски начин?“

Да ли бисте у будућности гајили малину на органски начин?	Да ли сте до сада присуствовали некој едукацији, семинару, тренингу за узгој малина?	Да ли сте члан неког Удружења малинара?	Да ли сматрате да малина може постати бренд општине Штрпце?	Да ли сматрате да малинарство може постати водећа делатност у општини Штрпце, на којој би се темељно економски развој?	Шта је, према Вашем мишљењу, потребно за унапређење малинарства у општини Штрпце?
Pearson Correlation	0.330**	0.169*	0.259**	0.335**	0.142
Sig. (2-tailed)	0.000	0.021	0.000	0.000	0.053
N	186	186	186	186	186

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

*. Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

Присуствовање неком виду едукације, похађање тренинга или семинара, значајни су за упућеност малинара у предности које овакав вид производње може имати по човеково здравље, животну средину, као и приходе. Ипак, слаба, позитивна, статистички високо значајна веза са варијаблим *„Да ли сте до сада присуствовали некој едукацији, тренингу, семинару?“* ($\rho = 0.330$; $p = 0.000$) показује да тај утицај не може бити пресудан за одлуку да ли ће се малинар у будућности бавити органском производњом, већ она првенствено зависи од других фактора попут приноса, трошкова, обезбеђеног пласмана. Слично објашњење може се дати и у случају корелације са варијаблом *„Да ли сматрате да малинарство може постати водећа делатност на којој би се темељио економски развој?“*. Иако је став о малинарству, као потенцијално значајној грани за економски раст и развој битан, не може бити пресудан да се у потпуности преорјентишу на органску производњу, што показује слаба, позитивна, иако статистички високо значајна веза ($\rho = 0.335$; $p = 0.000$). Зато ће још неки фактори бити укључени у доношење ове одлуке. Још мањи утицај на ову одлуку има варијабла *„Да ли сматрате да малина може постати бренд општине Штрпце?“*. Иако је важно што је малина постала препознатљива као један од шарпланинских производа, због потенцијалне веће тражње на тржишту органских производа, јачина Пирсоновог коефицијента указује да је та статистички веома значајна корелација прилично слаба ($\rho = 0.259$; $p = 0.000$). Још слабије, позитивне, статистички значајне везе су са варијаблама *„Да ли сте члан неког удружења малинара?“* ($\rho = 0.169$; $p = 0.021$) и *„Шта је према Вашем мишљењу потребно за унапређење малинарства у општини Штрпце?“* ($\rho = 0.142$; $p = 0.053$). Мада чланство у неком од удружења малинара има својих предности, Пирсонов коефицијент корелације показује да оне нису пресудне за њихово опредељење у правцу органске производње. Слично је и са предлозима малинара за унапређење овог посла. Иако значај појединих предлога, попут едукације или укључивања младих људи, може бити мањи за неке малинаре, за друге је финансијска помоћ, али и укљученост свих релевантних чиниоца битна у одлуци о преласку из конвенционалне у неконвенционални тип пољопривредне производње, мада, још увек не и пресудна за позитивну одлуку.

На основу свега наведеног, може се извести закључак да постоје могућности за органску производњу малина на територији општине Штрпце, али је потребно

много рада и одређени временски период, да би се читава прича реализовала успешно. Оно што је веома битно истаћи је да у малинарству органска производња даје много боље економске резултате. Наиме, у органској пољопривредној производњи је просечан нето профит већи него у конвенционалној, за око 1 908 евра по хектару, стопа акумулације већа је за 10.7%, а период враћања инвестиције је краћи него у конвенционалној производњи (Bodiroga, Sredojević, 2017, стр. 14–15). Уз већи приход, упошљавање људи, и бројне друге бенефите, како здравствене, тако и оне које утичу на очување животне средине, чини се да је пред органским малинарством у општини Штрпце лепа будућност.

5.5.2. Могућности за органску производњу меда и других пчелињих производа

Како би се испитале могућности за органску производњу меда и других пчеларских производа, у анкети везаној за пчеларство, испитаници су одговарали и на питања посвећена употреби хемијских средстава, примени органске производње и погодности услова за овај тип производње. Неконвенционална еко производња меда има шансе да брзо заживи у општини Штрпце, показало је истраживање, јер је од 54 пчелара, половина (48.1%), одговорила да у свом раду не користи уопште хемијска средства. Значајан број их користи врло ретко (31.5%), док их остали употребљавају само по препоруци стручног лица (20.4%). Оно што даје наду за примену овог типа производње у пчеларству лежи у чињеници да је значајан број пчелара прилично упућен у органску производњу, док је мањи број оних који нису уопште упознати (11.1%) или не знају довољно (33.3%), (Табела 5.11.)

Табела 5.11. Колико сте упознати са органском производњом меда и других производа?

ВРЕДНОСТИ ВАРИЈАБЛЕ	N	%	Кумулативни %
нисам уопште упознат/а	6	11.1	11.1
нешто основно знам, али не довољно	18	33.3	44.4
доста тога знам	20	37.0	81.5
у потпуности сам упознат/а	10	18.5	100.0
Укупно	54	100.0	

На питање „да ли би у будућности примењивали органски вид производње“, добијени одговори дају наду да би овај вид производње, којој је све већи део

развијених земаља све више окренут, могао ускоро да се примењује и у општини Штрпце. У прилог томе иде и резултат истраживања да је чак 29.6% пчелара већ размишљао о покретању органске производње, док је 38.9% испитаника става да би започели овај процес, али уз стручну помоћ, што је прилично паметно расуђивање. Четвртина њих (22.2%) је размишљала о покретању органске производње на делу пољопривредног земљишта које поседује, што је, такође, оправдано њиховом опрезношћу да ли због недовољног познавања оваквог вида производње или због страха од ризика, свеједно, битно да им размишљање иде у правцу исправног. Тек десетина испитаника 5.6% става је да углавном не би покренули процес органске производње а само 3.7% је изјавило да се никада не би бавили овим видом пољопривреде. Трошкови покретања органске производње су нешто виши, али је вишеструко и већа продајна цена самих органских производа, за разлику од оних добијених конвенционалним путем, због чега су и приходи пољопривредника већи. Највећи број пчелара из општине Штрпце (35.2%), није сигуран да ли би овај вид производње повећао профит у области пчеларства, док четвртина њих сматра да би у већој мери приходовали на тај начин. По 16.7% испитаника сматра да би покретањем органске производње у мањој мери повећали своју зараду, тј. да је не би повећали. Најмањи број пчелара је става да би преорјентација на органску производњу у потпуности повећала њихову зараду (7.4%). Из одговора испитаника се јасно уочава недовољно познавање самог покретања, али и учинка органске производње, то на колико мало корака је њихова традиционална производња меда и осталих пчелињих производа у односу на органску производњу, аколико већи би био учинак профита. У прилог овоме иду и резултати анкетирања, приказани у Табели 5.12. у којој су дати ставови испитаника о постојању услова за бављењем органском производњом у општини Штрпце. Највећи број њих сматра да услови постоје у мањој или већој мери (заједно око 60%), док има и оних који су изјавили да нису упућени у погодност услова када је у питању органска производња (16.7%) Остали пчелари нису баш одлучни у свом ставу око постојања услова који су у складу са принципима органске пољопривреде.

Табела 5.12. Да ли сматрате да у Општини Штрпце постоје услови за бављењем органском производњом?

Одговори	N	%	Кумулативн и %
не постоје услови	4	7.4	7.4
нисам упућен/на у погодност услова	9	16.7	24.1
у мањој мери постоје услови	12	22.2	46.3
у већој мери постоје услови	21	38.9	85.2
услови су у потпуности у складу са органском пољопривредом	8	14.8	100.0
Укупно	54	100.0	

Даљом анализом међузависти испитиваних варијабла дошло се до занимљивих статистички значајних веза. „Да ли пчелари у свом раду користите хемијска средства?“ је варијабла која је у slabим, позитивним, статистички значајним корелацијама са следећим варијаблама.

– „Број чланова домаћинства“ ($\rho = 0.387$; $p = 0.004$) и „Колико годишње просечно произведете меда“ ($\rho = 0.378$; $p = 0.005$). Ови односи међузависности које карактерише слаба, позитивна статистички значајна веза, могу се објаснити чињеницом да на коришћење хемијских средстава у раду око пчела, у неким случајевима, могу имати утицај бројност домаћинства, али и просечна годишња производња меда. Међутим, јачина Пирсоновог коефицијента показује да тај утицај није искључив, јер на ову одлуку додатно утичу бројни фактори, попут годишњих приноса, највише произведене количине меда, продајне цене меда и осталих пчелињих производа, али и временских (не)прилика. Тако, рецимо, у случају лоших временских услова, поједини пчелари, да би поспешили производњу, посегнуће за већом количином хемијских средстава у раду, док на друге, ништа, па ни лоши временски услови неће утицати да промене своје устаљене принципе о употреби дозвољене количине хемијских средстава, иако ће то, скоро сигурно, утицати на знатно мањи принос меда а самим тим и на зараду.

– Нешто слабије, али статистички значајне везе постоје у односима са варијаблама „Колико дуго се бавите пчеларством“ ($\rho = 0.289$; $p = 0.034$), „Коју врсту меда производите“ ($\rho = 0.277$; $p = 0.042$), као и „Колико имате друштава пчела“ ($\rho = 0.274$; $p = 0.045$). Јачина коефицијената корелације у овим односима сугерише да на коришћење хемикалија у пчеларству, бројност друштава пчела, врста меда, као и пчеларски стаж, неће имати јак утицај. Пчелари са више искуства

у раду, знају тачно у којим ситуацијама је пожељно, а у којима није добро користити хемијска средства. Они који имају шумску пашу, због чисте средине, вероватно неће у већој мери користити хемијска средства, за разлику од пчелара чије су паше у нешто загађенијем окружењу. Код већих друштава, пчелар може да одабере у којим ће приликама користити хемијска средства, а у којима неће, јер му већи број друштава то омогућава. За разлику од пчелара који имају само неколико кошница и који не смеју да се упуштају у ризик губитка, услед чега и превентивно могу додатно употребљавати хемикалије, са циљем повећања производње меда.

Варијабла „Колико сте упознати са органском производњом“ у различитим је високо значајним статистичким корелацијама са бројним варијаблама (Табела 5.13.). Према slabим, позитивним, статистички веома значајним везама, „ниво образовања“ ($\rho = 0.371$; $p = 0.006$), „број друштава пчела“ ($\rho = 0.350$; $p = 0.009$), „годишње просечне производње меда“ ($\rho = 0.376$; $p = 0.005$), као и „задовољства ценом“ ($\rho = 0.311$; $p = 0.022$), можемо закључити да сви ови фактори имају извештан утицај на упућеност пчелара у органску производњу.

Табела 5.13. Значајније корелације са варијаблом „Колико сте упознати са органском производњом?“

Колико сте упознати са органском производњом?	Ниво образовања	Колико имате друштава пчела?	Колико годишње просечно произведете меда?	Да ли је цена задовољавајућа?	Да ли, поред меда, производите и пролајете и остале пчелиње производе?	Шта мислите о АПИ коморама као иновацији у пчеларству и обогаћивању туристичке понуде?	Да ли сте до сада присуствовали едукацији, тренингу семинари из ове области?	Да ли сте носили мед и остале производе на тестирање?	Да ли сте члан удружења пчелара?
Pearson Correlation	0.371**	0.350**	0.376**	0.311**	0.615**	0.409**	-0.530**	-0.352**	-0.276*
Sig. (2-tailed)	0.006	0.009	0.005	0.022	0.000	0.002	0.000	0.009	0.043
N	54	54	54	54	54	54	54	54	54

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

* . Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

Ипак тај утицај, због недовољно јаке корелације, не мора бити пресудан на упознатост испитаника са органским обликом производње. Нешто јача, такође позитивна веза, присутна је са варијаблом *“Шта мислите о АПИ коморама као иновацији у пчеларству?”* ($\rho = 0.409$; $p = 0.002$). С обзиром да је процес увођења АПИ система потпуно природан, али захтева едукацију како би се примењивао, пчелари уз учење о њима истовремено проширују своја знања и о органској производњи, због чега је примена АПИ комора високо утицајна на знање о органској производњи.

Сличан је случај са варијаблом *„Да ли поред меда производите и друге пчелиње производе?“*. Још јача, средње јака, позитивна, статистички веома значајна веза ($\rho = 0.615$; $p = 0.000$) сугерише да и сама технологија добијања других пчеларских производа има веома јак утицај на упућеност пчелара о органском начину производње. Слабе, негативне, статистички значајне везе, показују да иако је пчелар члан Удружења, то значи да ће бити упућенији у органски начин производње ($\rho = -0.276$; $p = 0.043$). Слично објашњење важи и за следећи однос. Наиме, негативни предзнак упућује на закључак да уколико је пчелар *„вршио испитивање квалитета меда или других производа“* од стране стручних служби (технологија квалитета), самим тим због читавог тог процеса, може али не нужно, бити упућенији у процес органске производње ($\rho = -0.352$; $p = 0.009$). Средње јака, негативна, статистички, веома значајна веза ($\rho = -0.530$; $p = 0.000$), показује да *„присуство пчелара тренинзима, семинарима, саветовањима или другим облицима едукације“*, иако се организује са циљем проширивања знања из ове области, није гаранција да ће пчелари на тим окупљањима бити упућенији у органски начин производње. У савременим условима и олакшаном приступу информацијама, има пчелара, који, иако нису присуствовали едукацијама уживо, могу бити веома упућени у читав процес неконвенционалне производње.

На одлуку о примени овог вида производње у будућности утичу различите варијабле. Слаба позитивна статистички, значајна веза са варијаблом *„Ко је све укључен у посао са пчелама“* ($\rho = 0.281$; $p = 0.040$), указује да укљученост чланова породице у посао може утицати на бављење органском производњом. Модернизација је, уопштено речено, данас, често повезана са младима, јер су они, углавном,

покретачи иновација. Тако је и у органској производњи. Истраживање је показало да, уколико су млађи чланови домаћинства заинтересовани за увођење нових начина производње, који захтевају нешто више ангажовања, велика је вероватноћа да ће се то и реализовати. Ипак, на основу слабе вредности коефицијента корелације, може се закључити да је све мање младих који остају на селу, да активно учествују у пословима око вођења домаћинства, па самим тим је слаба и њихова заинтересованост око укључивања у покретање органске производње.

Нешто јача веза присутна је у односу са варијаблом „*Да ли имате конкуренцију*“ ($\rho = 0.321$; $p = 0.018$). Постојање конкуренције код појединих пчелара може бити покретач активности, које би пчелару омогућиле бољи положај на тржишту и више купаца, а органска производња је сигурно једна од таквих активности. Међутим, ова слаба, статистички значајна, позитивна веза, сугерише да постојање конкуренције није довољно јак мотив за пчеларе, да би се определили за органску производњу. Када произвођач има знања, искуства, довољно радне снаге, добро тржиште, самим тим и добро приходује, нема нарочиту вољу ни жељу да било шта мења у својој производњи. Потребан је знатно јачи мотив, покретач који ће пробудити жељу за иновирањем традиционалне производње.

Слабе, негативне статистички значајне везе постоје у корелацијама са следећим варијаблама „*Колико је просечно била ваша најнижа производња меда по кошници?*“ ($\rho = -0.376$; $p = 0.005$); „*Да ли сте члан удружења пчелара?*“ ($\rho = -0.331$; $p = 0.014$) и „*Да ли се бавите и продајом меда?*“ ($\rho = -0.275$; $p = 0.045$). Негативни предзнак у поменутим односима указује на чињеницу да су мање шансе да се пчелар лако одлучи за органску производњу, уколико је задовољан својом просечном најнижом производњом меда по кошници, ако је члан удружења или се успешно бави продајом конвенционалног меда.

Насупрот томе, ако се пчелар не бави продајом, није члан удружења, или има недовољно адекватну просечну годишњу производњу меда по кошници, може се одлучити за увођење промена, у правцу отпочињања органске производње, која би могла надоместити све оно чиме је незадовољан.

Табела 5.14. Значајније корелације са варијаблом „Да ли сматрате да би овај вид производње повећао зараду/профит у овој области?”

Да ли сматрате да би овај вид производње повећао профит/зараду у овој области?	Ниво образовања	Коју врсту меда производите?	Колико је просечно била ваша највиша производња меда по кошници?	Да ли, поред меда, производите и продајете и остале пчелиње друге	Да ли сматрате да би удруживање повећало шансе за пласман?	Да ли сматрате да пчеларство и производња меда и других производа може бити развојна могућност општине
Pearson Correlation	0.299*	-0.277*	-0.286*	0.354*	0.481*	0.375*
Sig. (2-tailed)	0.028	0.043	0.036	0.009	0.000	0.005
N	54	54	54	54	54	54

**. Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

*. Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

Са варијаблом „Да ли сматрате да би овај вид производње повећао зараду/профит у овој области?” (Табела 5.14.) установљене су следеће статистички значајне везе. Најјача, позитивна, али по вредности слаба, статистички веома значајна веза, која апроксимира средње јакој ($\rho = 0.481$; $p = 0.000$) са варијаблом „Да ли сматрате да би удруживање повећало шансе за пласман?” сугерише да је значај удруживања, када је у питању пласман органских производа велики, јер је тржиште ових производа још увек неразвијено у општини Штрпце, али и на Косову и Метохији. Пчеларима је, наравно, свака помоћ у пласману добродошла. Нешто слабије везе уочене су са варијаблама „Да ли поред меда производите и друге производе?” ($\rho = 0.354$; $p = 0.009$) и „Да ли сматрате да пчеларство и производња меда и других производа могу да буду развојна шанса општине Штрпце?” ($\rho = 0.375$; $p = 0.005$). Ипак, ови недовољно високи коефицијенти корелације, значе и недовољно јак утицај на став испитаника о висини профита евентуалним бављењем органском производњом. Да ниво образовања пчелара није од пресудног значаја на формирање њиховог става о остваривању профита у органској производњи, показује слаба, статистички значајна, позитивна веза са варијаблом „Ниво образовања” ($\rho = 0.299$; $p = 0.028$). Две слабе, негативне, статистички значајне везе, указују на обрнуто пропорционалну везу са варијаблама „Коју врсту меда производите?” ($\rho = -0.277$; $p = 0.043$) и „Која је била ваша просечна највиша производња по кошници?” ($\rho = -0.286$; $p = 0.036$). Мишљење пчелара да ли ће

моћи да оствари зараду, уколико се одлучи за органску производњу, зависи од врсте меда, као и од његове просечно највише производње по кошници. Код меда који се добија од биља које је дубоко у шуми и где нема загађивања, већа ће бити шанса за остваривањем већег профита, за разлику од оних подручја у којима треба доста да се ради да окружење и пашњаци постану органски. Уколико је просечна највиша количина произведеног меда по кошници нижа и не задовољава захтеве пчелара, он ће се окренути органској производњи, у нади да ће на тај начин добитивиши принос, а тако и већи приход.

Варијабле „*Да ли сматрате да у општини Штрпце постоје услови за бављењем органском производњом?*“ и „*Колико сте упознати са органском производњом меда и других производа?*“ делују једна на другу слабом, али статистички значајном, позитивном везом ($\rho = 0.382$; $p = 0.004$). С обзиром да је корелација слаба, лако се може закључити да ако постоје индиције о упућености пчелара у постојање услова за органску производњу на територији Сиринићке жупе, онда ће он, вероватно бити упознат и органском начину производње меда и осталих пчелињих производа и обратно. Иако веза није довољно јака, не може се са великом сигурношћу тврдити, да сви испитаници који сматрају да у општини Штрпце постоје услови за бављењем органском производњом, не морају да имају неко озбиљније знање о органском начину производње меда и других пчелињих производа производа. Међутим, како се наводи у истраживању о органском пчеларству у Румунији, главни проблеми у органском пчеларству су мањак знања о праксама у органском пчеларству и компликован процес органске сертификације (Росол и остали, 2021, стр. 3). Тако да се едукација пчелара уз остале мере намеће као један од кључних предлога за напредак ка конверзији класичног у органско пчеларство.

5.5.3. Могућности за производњу органског шарског сира

Производња органских сирева је процес који захтева темељну припрему и зависи

од више фактора. Поред правних и економских, најважнији су фактори окружења који обухватају: квалитет окружења, хигијену муже, исхрану на пашњацима и забрану употребе

хемијских ђубрива и пестицида (Bórawski и остали, 2021, стр. 19). Стока која учествује у органској производњи, мора боравити на чистом ваздуху и сунчевој

светлости, како би добила довољно витамина D, хранити се свежеом органском травом на пашњаку, који има довољно хладовине у окружењу, а фармер мора, у складу са временским приликама и годишњем добу, да води рачуна о свим аспектима важним за овај процес. Све поменуто битно је јер утиче на квалитет основне сировине која служи за овај производни процес, а то је млеко за које је циљ да буде органско. Пуномасно органско млеко које не садржи резидуе пестицида, хормона, антибиотика, представља квалитетан сирови материјал за спремање органских сирева са додатом вредношћу (Porović–Vranješ и остали, 2016, стр. 393). Да би добили млеко које у себи нема никаквих штетних материја, од кључног значаја је порекло стоке која даје то млеко, као и квалитет њене исхране. Може се запазити да, за разлику од биљне производње, органско сточарство подразумева нешто сложенији процес. За производњу шарског сира домаћице у селима Сиринићке жупе користе традиционалну рецептуру, која је по састојцима веома слична органској, јер не садржи хемикалије.

Оно што органске сиреве издваја од класично припремљених је и њихова цена, која је углавном увек виша од цене за конвенционалне. Како се може видети на сајту који се бави продајом француских сирева [fromages.com](https://www.fromages.com), (Табела 5.15.), ови сиреви пакују се у паковањима од 150 до 250 грама, а цена по паковању креће се од минималне 7.35 € до максималне, 10.40 €.

Табела 5.15. Неке врсте француских органских сирева и њихове цене

Врста сира	Тежина паковања (у gr)	Цена по паковању (€)
Camembert de Normandie PDO	250	10.40
Coeur de Neufchâtel PDO	200	7.35
Lou lartzac	150	9.50
Munster PDO	200	9.75
Saint Felicien	160	8.00

Извор: Аутор на основу сајта <https://www.fromages.com/en/cheese-shop/organic-cheeses> приступљено 10.10.2023.

Очигледно је да је промоција од велике важности за пласман органских производа, па и сирева. На врло прегледан и посетиоцима привлачан начин, представљена је понуда француских сирева, које купци онлајн купују, а дистрибуција се врши широм света. Посебан одељак сајта, представља понуда органских сирева, представљених у Табели 5.15. За сваки сир, постоји детаљан опис о начину његове припреме, сировинама, односно, млеку које се користи, делу

земље у коме се производи и, на крају, као додатак, за потпуно уживање, уз које вино га је најбоље конзумирати.

Оваквих сирева има и у Републици Србији, а Пирот је општина која се врло успешно бави производњом сличних млечних деликатеса, попут качкаваља од крављег млека, који је својеврсни српски бренд и има ознаку заштићеног географског порекла. На територији Пирота, производе се и органски сиреви, од којих је познатији овчији органски пиротски качкаваљ. Наиме, како се наводи на сајту Сир & фино¹⁵, ова врста качкаваља производи се у пиротској средњој млекарској школи, иначе једној од најреномиранијих образовних установа за прераду млека и пиониру примене дуалног образовања у Републици Србији. Уз традиционалну рецептуру прераде млека са пашњака Старе планине, добија се качкаваљ врхунског квалитета и укуса. Цена за паковање овог сира од 350 грама, је 6 93 динара. С обзиром да подручје Старе планине и сиреви који се овде производе, доста подсећају на Шар планину и шарски сир, који још увек нема ознаку органског. Како се шарски сир тренутно продаје по цени од 1 200 динара за килограм, 350 грама овог сира, коштало би око 420 динара. Једноставном калкулацијом може се извести закључак да би, са овим ценама, и применом органског начина производње, произвођачи сира у општини Штрпце једно паковање од 350 грама продавали за 273 динара више, док би за килограм конвенционалног шарског сира, та разлика била око 900 динара. То би, у многоме утицало на њихове приходе, као и веће задовољство овим послом, али дало и додатну мотивацију за прелазак на органски начин производње.

Осим што су здравствено много погоднији за конзумирање, органски сиреви обезбеђују мале произвођаче млека са одрживим извором прихода и поседују потенцијал за ревитализацију фарми, обезбеђење нових радних места и настанак нових варијетета сирева са јединственом аромом и новим искуством потрошача (Роровић–Вранјеж и остали, 2016, стр. 393). Управо то је тренутно потребно малим произвођачима шарског сира у општини Штрпце, помоћи им у повећању прихода, упошљавању радника, продаји производа, што ће на крају водити ка економском расту њиховог домаћинства, али и целе општине. Међутим, на овом путу велику

¹⁵www.sirifino.rs

препреку представља то што је за одвијање читавог овог процеса потребно добити сертификат, а процедура за његово добијање није ни брза ни једноставна, с обзиром на чињеницу да на простору Косова и Метохије не постоји тело које је задужено за органску производњу, већ ту улогу имају неколико интернационалних тела. Могућности за органску производњу сира на овим просторима свакако постоје, али

је за реализацију свих корака и добијање ознаке „органски производ“ потребно много труда и рада читавог домаћинства, али и спремности надлежних општинских, као и централних служби, да произвођачима пружи помоћ и подршку. Бенефити не би изостали, ако се има у виду повећање тражња за органским производима, како код нас, тако и у свету. Иако привлачан купцима, шарски сир ће врло вероватно, као органски, бити још траженији, са већом ценом, а поднебље општине Штрпце пружа пуно могућности за развој и нових варијанти, попут сира са различитим биљем или травама, сир са медом, орасима и сличне варијанте.

5.6. SWOT АНАЛИЗА РАЗВОЈА ОРГАНСКЕ ПОЉОПРИВРЕДНЕ ПРОИЗВОДЊЕ У ОПШТИНИ ШТРПЦЕ

Више је кључних фактора који утичу на доношење одлуке о бављењу органском производњом: место становања или старост пољопривредника, примања у породици, врста посла којим се пољопривредници баве, употреба хемијских средстава у пољопривредној производњи, показало је спроведено истраживање са циљем испитивања унапређења пољопривредне производње у општини Штрпце (Mladenović, Bojičić, 2019.).

Табела 5.16. SWOT анализа органске производње у општини Штрпце

Снаге	Слабости
– Природни потенцијали – Релативно очувана животна средина – Развијена пољопривредна производња – Вредни пољопривредници – Значајна подршка различитих донатора у унапређењу пољопривредне производње	– Доминантност конвенционалног типа пољопривредне производње – Коришћење хемијских средстава у процес производње – Низак ниво јавне свести о предностима конзумирања органских производа – Мали % становништва који конзумира органске производе – Слаба информисаност људи – Слаба доступност органских производа у општини и окружењу – Мања куповна моћ потрошача

Шансе	Претње
– Едукација – Већи приходи – Запошљавање људи – Укључивање жена у посао – Бенефити по здравље људи – Бенефити по животну средину – Побољшање туристичке понуде – Брендирање производа – Ширење тржишта – Извоз на страна тржишта	– Виша цена органских за разлику од производа у конвенционалној производњи – Сложен процес сертификације – Слаба конзумација органских производа – Недовољно развијено тржиште органских производа – Одржавање континуитета у квалитету

Применом SWOT анализе приказане у Табели 5.16., истакнуте су главне снаге општине, као и претње и слабости, за преорјентацију на овај тип пољопривредне производње у различитим активностима, биљне производње али и сточарства. Главна снага је та што оваква пољопривредна производња обезбеђује амортизацију негативних ефеката друштвеног развоја на екосферу и људску популацију (Петровић и сарадници, 2014, стр. 432). Још једна од важних предности су бројни програми и пројекти подршке од различитих међународних организација попут USAID, GIZ, CARITAS, које вредни пољопривредници ефектно могу искористити за орјентацију на еко производњу.

Општина Штрпце има доста предности за развој органске производње, које пољопривредницима пружају значајне шансе како за економски развој сваког појединачног газдинства, тако и друштва у целини (Табела 5.16.). природни услови, развијена пољопривредна производња уз вредне људе и подршку донатора последњих година, могла би да обезбеди много бенефита попут: еколошких, здравствених, економских, друштвених. Ипак, развој неконвенционалне пољопривредне производње има и доста слабости и суочава се са различитим претњама и изазовима као што су: сложена процедура сертификације, континуитет у производњи, недовољно развијено тржиште, висока цена органских производа, недовољна едукација и слично. Осим пољопривредника, креатори политика суочавају се са изазовом да створе окружење које ће омогућити повећање органских и других иновативних пољопривредних система, који би кренули ка истински одрживим производним системима, што није мали задатак, али последице на безбедност хране и екосистема не могу бити веће (Reganold, Wachter, 2016, стр. 6). Иако су површине под органским фармама у Србији мале, органска производња

постаје све популарнија и економски значајна (Simin и сарадници, 2017, стр. 272). То је случај и са пољопривредним површинама на Косову и Метохији. Органска производња на овом подручју је у зачетку, и даље велика употреба пестицида не води ка очувању животне средине, а само мали број фармера је посвећен здравој производњи и заштити околине (Bojičić, Tričković, 2022, стр. 553). Према искуству малобројних сертифицираних органских произвођача на Косову и Метохији, показало се да је у овом сектору значајна доминација лековитог и ароматичног биља, али да постоје шансе за развој и осталих врста биљне и животињске органске производње. Како би се промовисала органска производња, неки од модалитета препоручују следеће мере:

- побољшање маркетинг канала,
- обезбеђивање премиум цене за органске производе,
- обезбеђивање регуларног снабдевања органским ђубривом,
- успостављање организације за промоцију органске пољопривреде,
- едуковање људи о бенефитима органске пољопривреде,
- брендирање органских производа (Santhoshkumar и остали, 2017, стр. 1281–1282).

Слични су и предлози аутора који су истраживали пољопривредну производњу на Косову и Метохији, свде се на следеће: проширивање опсега органске пољопривредне производње и континуитет у снабдевању, бољи маркетинг, информисаност и едукација потрошача, едукација пољопривредника, већа подршка локалних самоуправа и свих надлежних служби и институција, удруживање, анимирање младих да се укључе у посао, повећање поверења потрошача у институције које се баве безбедношћу хране, као и у рад агенција које се баве процесом сертификације и друго (Maksimović и остали, 2017; Mladenović, Bojičić, 2020; Miftari и остали, 2022).

Ибарском Колашину, 27 километара удаљеном од Зубиног Потока, док је зимски период резервисан за обилазак или скијање на ски центру Брезовица у општини Штрпце. Посета манастирима је актуелна током целе године, али и бањски, културни, сеоски, планински туризам.

Захваљујући лепотама које је природа несебично дала општини Штрпце, ово место годинама уназад важи за популарну туристичку дестинацију која привлачи, како домаће, тако и стране туристе. Развој туризма на овом подручју почео је педесетих година двадесетог века, а изградњом значајних хотелских капацитета осамдесетих година, прерастао је у озбиљну туристичку активност од које је цела општина имала економске користи. Штрпце, са ски центром Брезовица, постаје познати спортско–рекреативни центар који, заједно са викенд насељем и хотелима „Нарцис“, „Бреза“, „Молика“ и бројним ресторанима и мотелима, нису оставили равнодушним ниједног туристу који их је посетио. Тако је било све до 1999. године, када због тадашњих политичких дешавања, као и бомбардовања Савезне Републике Југославије, долази до стагнације, а у појединим сегментима и потпуног обустављања туристичких активности на читавој територији Косова и Метохије, па и у општини Штрпце. Године након тога биле су тешке у свим сегментима привреде, а одразиле су се и на живот сваког становника ове општине. Као носилац туризма у Сиринићкој жупи, предузеће које је запошљавало преко тристотине радника „Инекс–Интерекспорт“, за врло кратко време нашло се готово на рубу пропасти.

До 1999. године, Брезовица је била најпосећенија туристичка дестинација у овом делу региона. Захваљујући стазама, које у многome подсећају на алпске, на Шар планини су се одржала и два европска, као и девет државних првенстава у алпском скијању. Поред зимског, у општини Штрпце био је развијен и летњи туризам у оквиру ког су се одржавале различите манифестације, конгреси, сајмови, такмичења. Брезовица је била место где су у оквиру својих припрема, боравили најпознатији спортисти, у хотелу Нарцис, организовано је сваке године такмичење Мис Нарциса, где су гостовали најпознатији естрадни уметници. Поред тога, реализоване су радничке игре, такмичења радиоаматера, гастрономски фестивали, различити сајмови, научни скупови, конгреси. Према речима некадашњих радника предузећа „Инекс–Интерекспорт“, на Брезовици су се у просеку годишње

остваривала преко 103 000 ноћења у Инексовим објектима, док је у осталим смештајним капацитетима било и до 13 000 ноћења за једну годину. Успешна прича о развоју туризма прекинута је ратним дешавањима, а после тога, па све до данашњих дана ништа више на Брезовици није остало исто. Остала су само сећања на лепе дане и сјај који је временом почео све више да бледи. Хотели, ресторани, кафане, жичаре, ски лифтови, као и други објекти и опрема, дугогодишњим некоришћењем и неулагањем, почели су да пропадају. Неки од њих су и потпуно затворени или се не користе, док они малобројни раде отежано и са минималним капацитетима. Од 2008. године, одлуком Владе Србије, ски центар Брезовица Д.О.О. послује као засебно предузеће, чији су оснивачи Фонд „Инекс–Интерекспорт“ и Јавно предузеће „Скијалишта Србије“. Две године касније, 2010. скијалиште је пренето на Општину Штрпце, која је у систему привремених приштинских институција. Приватизације, пренос власништва, планови о изградњи новог ски центра, бројне кадровске и друге промене у последњих 13 година, различито су утицале на развој туризма на ски центру.

С обзиром да је тренутно велики проблем у општини Штрпце незапосленост, посебно младих људи, туризам би био идеалан пут за њихово упошљавање, као и развијање и других пропратних делатности, попут пољопривредних. Иако неке ствари више никада неће моћи да се врате, Шара је и даље ту, подсећајући нас својом лепотом да се сви заједнички морамо потрудити како би повратила стару славу. На који начин, неки од могућих биће изложени у наставку овог поглавља.

6.2. ПРЕГЛЕД ЛИТЕРАТУРЕ

Боравак у местима познатим по својим природним лепотама, архитектури, историјским споменицима и другим атракцијама, је оно што чини туризам једном од најпопуларнијих грана привреде широм света. Било да су у питању најскупљи хотели са 5 и више звездица, каквих има у Уједињеним Арапским Емиратима, град на води, са много канала, како зову Венецију, или земље излазећег сунца попут Кине и Јапана са својим специфичним културама, доживљај за туристе је исти, јер дестинације које ће обићи одређују према својим

афинитетима. Има и оних туриста који се, у последње време, све више окрећу нетакнутој природи и сеоским срединама, које се по својим капацитетима не могу мерити са луксузним хотелима широм света. Међутим, мир и спокој, какав се у оваквим местима може осетити, нема цену. Нека од таквих места налазе се управо на Косову и Метохији и омиљена су дестинација многим туристима.

Подаци за сектор туризма на Косову и Метохији су веома ограничени (Bajrami, Bellaqa, 2020, стр. 118). Међутим, евидентна је посећеност разних места на овом подручју. Према подацима Агенције за статистику Косова, формиране од стране привремених покрајинских институција у Приштини, број домаћих и страних посетилаца у 2023. повећао се у односу на 2022. годину. У јулу 2023. године број посетилаца био је 71 341, док је у истом периоду прошле године тај број износио 53 820, што значи да је забележен пораст од 32.6%. Ипак, да би овај сектор могао још брже да расте неопходно је да се повећа буџет који је Влада Привремених институција у Приштини издваја за сектор туризма истиче Тахири са сарадницима (Tahiri и сарадници, 2020, стр. 90). По броју и разноврсности споменика културе Косово и Метохија сврстава се у ред најбогатијих и најатрактивнијих крајева наше земље (Ћукић, 1971, стр. 29). На овој територији се налазе бројни средњовековни храмови Српске православне цркве од којих су четири на УНЕСКО-вој листи светске баштине (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization – UNESCO). Управо оваква места српске културне баштине, али и слична места која су симболи других националности на Косову и Метохији, су међу главним атракцијама за туристе. Поред њих, природне лепоте попут националног парка Шар планина и ски центра Брезовица, који својом изразито алпском природом и високопланинским амбијентом подсећају на најпознатије европске туристичке центре¹⁶, такође су атрактивни за туристе који воле да проводе, пре свега зиму, али и лето, на планини.

Косовскометохијске општине имају многа сеоска места која поседују потенцијале да постану покретач развоја сеоског туризма. Туризам у сеоским срединама може донети много бенефита. Развој туризма у руралним областима може бити кључни фактор за економски опоравак многих региона закључак је

¹⁶ Више на: www.skijalistasrbije.rs

истраживања конкурентности туризма руралних области Пољске (Roman и сарадници 2020, стр. 16). Сеоски туризам комбинује много различитих аспеката доживљаја, дељења и приказивања сеоског живота и руралног окружења наводи Максин (Maksin, 2012, стр. 44) и додаје да су кључни аспекти руралног искуства атрактивност, презентација и интерпретација, као и доступност природних и културних добара и њихово одрживо коришћење и заштита. Међутим, развој туризма може, такође, водити до озбиљних еколошких проблема, сматрају Аућан и сарадници и наводе да би из тог разлога један од најважнијих предуслова за успешан развој руралног туризма био заштита предела (Аућан и сарадници, 2020, стр. 9). Развој руралног туризма у српској енклави у Сиринићкој жупи је и шанса и потреба, која може обезбедити диверзификацију руралне економије, додатне приходе руралног становништва, смањити незапосленост, као и смањити разлике у економском развоју руралних и урбаних области (Максимовић и остали, 2019, стр. 1197).

У савременим условима, људи све више траже оне дестинације где могу добити потпуно искуство инспирисано различитим догађајима који су производ различитих понуда (Свијановић и сарадници, 2023, стр. 460). Из тог разлога може се рећи да развој туризма може утицати и на развој других привредних грана, као што је пољопривреда, што је посебно значајно када су у питању слабије развијена рурална места. Читав низ пропратних активности може се развити и употпунити туристичку понуду, истовремено обезбеђујући упошљавање становништва и развој локалне економије. Гастрономија је, такође веома значајна у овој области. Српска традиционална кухиња састоји се од разноврсних укуса у којима се може уживати само у Србији (Vuјко и сарадници, 2020, стр. 11). Најпознатији укус са Шар планине у коме туристи радо уживају је шарски сир, а повећање посећености и атрактивности општине Штрпце као туристичке дестинације, свакако ће значити и развој сточарства као значајне пољопривредне гране.

За руралне области посебно је значајно да се истовремено са туризмом развија и пољопривредна активност, које у интеграцији могу донети много

бенефита локалном привредном расту. Ова чињеница је посебно значајна за општине каква је Штрпце, где су пољопривредне активности веома распрострањене, а

уколико би се њихов обим повећао, могао би значајно да утиче на повећање животног стандарда и њен економски развој. Оно што је такође важно, је да би се на овај начин омогућило упошљавање жена, као и млађих становника краја, али и старијих генерација, који иначе не могу да раде све послове као и радници у пуној радној снази. Развој женског предузетништва у агротуризму отвара могућности за производњу хране која би се продавала посетиоцима, наводе Максимовић и Анђушић у истраживању о агротуризму у функцији оснаживања жена у руралним областима Косова и Метохије, и додају да би се тако туристима могао пружити комплетан угођај, од смештаја и оброка на фарми, до учествовања у пољопривредним пословима (Maksimović, Anđusić, 2022, стр. 280).

Природни потенцијали Косова и Метохије представљају добру основу за развој еколошког туризма, а његов даљи развој би могао да утиче и на одрживи развој целокупног подручја (Tripković и сарадници, 2022, стр. 503). Сиринићка жупа, поседује бројне предности које су предуслов за развој, како туризма, тако и екотуризма а то су: природне карактеристике амбијента, богата флора и фауна са многим ендемским врстама, развијен зимски туризам и ски центар, локални угоститељски објекти, домаћи специјалитети, гостопримство домаћина, традиција и култура, близина познатих локалитета, од којих су значајнији манастири под УНЕСКО-вом заштитом и друго (Mladenović, Bojičić, 2020, стр. 237). Међутим, како би се све поменуто спровело у дело, развој туризма мора да прати довољан буџет да би се направио потребан капитал улагања, развијају политике и такође финансира одговарајућа институционална структура (Bajrami, Bellaqa, 2020, стр. 119). Улагања која за циљ имају очување, такозване оазе српског живља на Космету, веома су значајна, посебно у светлу отварања нових радних места, и то не само у хотелима и туристичким сервисима већ и у саобраћају, трговини, комуналним делатностима као и у пољопривредно-сточарској производњи (Николић, 1989, стр. 335), Да ли су природне лепоте које поседује општина Штрпце довољне за развој туризма, и на који начин пољопривреда заједно са туризмом може утицати на економски раст и развој овог подручја?

6.3. МЕТОДОЛОГИЈА

Предмет истраживања овог поглавља је развој туризма у општини Штрпце у претходном периоду, тренутно стање, као и перспективе. Основни извори прикупљених података у истраживању су примарни и секундарни. Што се тиче примарних, главни метод прикупљања података су интервју са власницима угоститељских објеката у самом Штрпцу и на ски центру Брезовица, као и са појединим туристима и организаторима путовања, али и другим познаваоцима прилика и туристичких активности, од самог зачетка туризма на овом подручју, па до данас. Питања за власнике угоститељских објеката, ресторане и мотеле, обухватала су следеће информације:

- Оснивање, капацитети, услуге, смештај, туристичке активности лети и зими,
- Став о економском развоју општине и најважнијим економским потенцијалима, са посебним освртом на туристичке активности у периоду пре и после 1999. године,
- Посећеност туриста, када су најбројнији, из којих крајева долазе и која су им најчешћа интересовања и афинитети, шта воле од локалних специјалитета, да ли су угоститељи задовољни посетом,
- Да ли постоје проблеми на путу развоја туризма и ако постоје предлози за њихово решавање, како да општина постане привлачнија за туристе,
- Каква је веза између пољопривреде и туризма, и да ли ове две привредне гране могу бити комплементарне и заједно допринети економском развоју општине,
- Шта се може урадити за развој туризма, које су то слабости, опасности, могућности и шансе, и најважнији актери у овом процесу и друго.

Туристи, организатори путовања, као и остали релевантни саговорници за ову тему, пренели су своја искуства, свако из своје области. Туристи су описали шта их је привукло на Брезовицу, која су то места која посећују, шта воле од хране и слично. Организатори путовања преносе на који начин се ступа у контакт са туристима, како се организује посета, превоз, смештај, које су то активности које имају туристи, шта их највише привлачи. Остали саговорници, попут запослених у ски центру, некадашњих радника предузећа Инекс, власника угоститељских објеката и други, говорили су о свом раду, као и свим значајним променама које су

се дешавале последње 24 године, и како је све то утицало на туризам. Како би се кроз интердисциплинарност истраживања приказала веза пољопривреде и туризма, учесници спроведених анкета о малинарству, пчеларству и производњи шарског сира, одговарали су и на питања о утицају њихових производа на туристичку понуду Брезовице, као и да ли туризам може бити грана која би позитивно утицала на одрживи економски развој општине Штрпце.

Дескриптивном методом описане су наведене прилике, а помоћу историјских података је приказано како је текао развој туризма од педесетих година прошлог века. Компарацијом је извршено упоређивање свих ових раздобља. Због догађаја који су у великој мери утицали на целокупан живот и рад људи на Косову и Метохији, и у општини Штрпце, као посебна прекретница у развоју туризма на овим просторима наводи се 1999. година. Непостојећа база о броју долазака и ноћењима туриста, као ни тачан број смештајних, али и свих других капацитета и понуде ресторана, надомештена је подацима предузећа Ски Центар Брезовица Д.О.О. као и локалних угоститеља, који се дуже време баве овим послом. Од секундарних извора, у истраживању је такође, коришћена и стручна литература која се бави темом туризма на Косову и Метохији, мада је врло мало радова који се баве већински српским срединама, међу којима је и општина Штрпце. Упоређивањем радова страних аутора, који су се бавили сличном тематиком, дошло се до занимљивих веза и решења која би се могла применити и на туризам у општини Штрпце. С обзиром да је на тему развоја екотуризма у општини Штрпце, пре неколико година већ урађено истраживање: Младеновић, М., Бојичић, Р. (2020). Развој екотуризма у општини Штрпце – могућности и перспективе, *Ecologica*, Београд, 27(97), 232–239, резултати тог рада биће коришћени у овом поглављу. Поред тога, као допунски подаци послужили су извори попут различитих статистичких агенција, међународних организација, као и други релевантни интернет извори и веб сајтови који се баве овом темом. На основу наведеног, формулисана су истраживачка питања која су полазна тачка истраживања која гласе: „Да ли и у којој мери туризам може бити основа за одрживи развој општине Штрпце?“ и „Да ли и на који начин пољопривреда као комплементарна привредна грана може бити подршка развоју туризма у циљу заједничког просперитета?“

6.4. РЕЗУЛТАТИ И ДИСКУСИЈА

Подручје Косова и Метохије последњих година бележи пораст туриста показују подаци агенције за статистику привремених покрајинских институција. Приштина, Призрен, Руговска клисура, Брезовица, Мокра Гора, нека су од места која туристи радо посећују и враћају им се из године у годину. Ипак, постоји много изазова у даљем развоју туризма на овом подручју сматрају Tahiri и сарадници и истичу да се морају предузети кораци у развоју туризма и праћењу глобалне туристичке индустрије, како би се овај сектор развијао у складу са прописима и међународним стандардима (Tahiri и сарадници, 2020, стр. 90).

Изазова у развоју туризма има и у општини Штрпце, познатом туристичком месту у овом делу Србије и Балкана. Након дешавања 1999. године, на пољу туризма десиле су се велике промене, које су се негативно одразиле на ову грану привреде, као и целокупно становништво коме је управо туризма био значајан фактор за обезбеђивање егзистенције. Општина Штрпце има све што једна атрактивна туристичка дестинација може пожелети. Почев од Шар планине, како се назива и национални парк, који делом обухвата подручје ове општине, преко кристалних језера, потока, река, па до разноврсне флоре и фауне. Најзаслужнији за развој туризма на овом подручју је Ски центар Брезовица, који се налази на северозападу Шар планине на надморској висини од 900 до 2 500 метара. Због своје близине већим градским центрима, као што су Приштина (удаљен око 60 *km*), Скопље (удаљен око 60 *km*), Солуна (удаљеност 303 *km*), Софије (која је преко Ниша удаљена око 270 *km*), Београда (удаљеност око 490 *km*), често га посећују како домаћи тако и страни туристи.

Како се наводи на сајту скијалишта Србије (Слика 6.2.), ски центар Брезовица има 9 стаза различитих категорија за све типове скијаша (1 црна стаза, 4 црвене, 4 плаве стазе), од којих је најдужа 3 500 метара. Поменуте стазе прате 9 жичара, док је капацитет скијалишта 10 хиљада скијаша на сат. Овај ски центар познат је и по дужини задржавања снежног покривача. Наиме, због планинске климе која влада на овом подручју, често се дешава да се снег у највишим деловима задржи и до 280 дана у години, па га често има чак и у јуну. Туристи овај ски центар

посећују најчешће током зимских месеци, док их у нешто мањем броју има и у летњем периоду. Природа је на овој планини подједнако лепа и са снегом, али и без њега. Шуме, ливаде, реке, потоци, језера, разноврсно биље, животиње, укусна храна, традиционално гостопримство, представљају значајне факторе који пружају могућности за развој, како зимског, тако и летњег, еко, агро, гастро, здравственог, али и других врста туризма.

Извор: www.skijalistasrbije.rs

Слика 6.2. Мапа Ски центра Брезовица

Током летњих месеци туристи најчешће уживају у неком од угоститељских објеката или хладовини прелепе природе у викенд зони или на самом ски центру. Они који преферирају активан туризам могу изабрати активности као што су планинарење, бициклизам, лов, риболов и слично. Једно од најактивнијих, када су у питању овакве активности је Планинарско–скијашко друштво „Успон“ из Штрпца, које редовно организује планинарске туре на овом подручју. Неке од њихових досадашњих активности су:

- Традиционална посета Штрбачког језера на дан Светог Илије, који се обележава 2. августа, приликом које већи број становника општине Штрпце, околних места и региона, сваке године посети овај планински драгуљ.
- Успон до Малог и Великог Јажиначког језера, Црног језера, Рудоке, и других,
- Успон на врхове Ошљак и Попово Прасе,
- Републичка планинарска акција Планинарског савеза Србије „Шар планина 2020“,

- Акција „Шар планина“ у организацији планинарских клубова са Косова и Метохије и Планинарског Савеза Србије,
- Обележавање Дана пешачења,
- Обележавање Међународног дана планина и друге сличне манифестације и активности.

Осим овог друштва, сличне активности последњих неколико година обавља и спортска група „Brezovica active tours“. Како се наводи на њиховој инстаграм страници, баве се организовањем пешачких, скијашких, као и бициклистичких тура, али и другим активностима истраживања чари нетакнуте природе Шар планине уз планинарског водича. Такође, у понуди имају и изнајмљивање бицикала и потребне пропратне опреме, што љубитељима оваквог вида спортских активности много значи. Према речима Илије Илића који води ову страницу, а који је истовремено и водич, велики број како младих, тако и старијих људи из различитих делова наше земље, региона и света, заинтересовано је за овакве подухвате и често долазе у општину Штрпце, због њене природне лепоте. Господин Илић, млади човек, иначе скијаш, бициклиста и професионални планинарски водич, заједно са организацијом „Србија за младе“ учествује у организацији путовања за младе из централних делова Републике Србије на Косово и Метохију. Како се наводи на инстаграм страници организација „Србија за младе“ од 2011. године баве се промоцијом и популаризацијом омладинског туризма Србије, а у оквиру њихових активности су и едукације, излети, авантуре, као и други занимљиви догађаји за младе. Према речима господина Илића, Косово и Метохија са својим многобројним природним и културно историјским карактеристикама, је веома популарна дестинација за младе из свих делова Републике Србије. Веома често се дешава да они, када једном посете ово подручје, водећи се позитивним искуством и квалитетно проведеним временом, пожеле да се овде изнова и изнова врате. Како истиче, обавезна тачка на њиховој путањи кроз Косово и Метохију је општина Штрпце, где често одседну у неком локалном мотелу, одакле, потом, свакодневно одлазе у обилазак различитих места, попут Призрена, Велике Хоче, Ораховца, Грачанице, али и манастира који се налазе у близини ових места, Великих Дечана, Пећке Патријаршије, Грачанице, Светих Архангела, Богородице Љевишке, Светих Врача и многих других. Овакве посете имају велики значај, како

за развој туризма, односно економски развој, тако и као вид подршке за локално становништво које живи на овим просторима.

Места на Косову и Метохији позната су по својој веома богатој култури и традицији као и културном наслеђу. То је случај и са општином Штрпце. Осим својих природних лепота, ова општина је позната по својој култури и традицији. На њеној територији налазе се бројни културно историјски споменици. Како се наводи у Развојном плану општине Штрпце, на списку заштићених и евидентираних културних добара налазе се следећа културна добра:

Културна добра од изузетног значаја:

- Тврђава Чајлије Брезовица,
- Црква Светог Николе из 17. Века, Готовуша,
- Црква Светог Николе из 16. Века, Штрпце,

Културна добра од великог значаја:

- Камена плоча са гробљем код цркве Светог Ђорђа, Горња Битиња,
- Црква Светог Теодора Тирона из 16. Века, Доња Битиња,

Евидентирана културна добра:

- Сеоско гробље „Црквиште“ Врбештица,
- Црква Светог Илије, Врбештица,
- Црква Светог Архангела из 16. и 17. Века, Севце,
- Црква Светог Николе из 16. Века, Севце,
- Црква Свете Петке, Беревце,
- Црква Светог Спаса старијег, Готовуша,
- Црква Свете Богородице, Готовуша,
- Црква Свети Младенци, Драјковце,
- Кула Ибрахима муле из 19. Века, Фираја.

Сиринићка жупа позната је и по неколико аутентичних манифестација које се организују једино на овом подручју, а које су везане за празнике Беле покладе и обележавање Лазареве суботе. С обзиром да су јединствене, играју велику улогу у привлачењу туриста који воле да се упознају са обичајима, ритуалима или свечаним догађајима овог краја. Због свог значаја за нематеријално културно наслеђе наше земље, ове манифестације уврштене су у Национални регистар нематеријалног културног наслеђа Републике Србије.

Табела 6.1. Неке карактеристике манифестација Женидба краљевића Марка и Лазарице

Назив	Кратак опис	Етнографска област/регион	Година уписа у регистар нематеријалног културног наслеђа
Женидба Краљевића Марка – Покладна свадба у Штрпцу	Женидба краљевића Марка је део колективних обичајно-обредних радњи које се изводе у склопу празновања Белих поклада у Штрпцу, средишту Сиринићке жупе. Обичај се састоји из опхода маскиране поворке, под називом вучари, која на симболички начин приказује женидбу Краљевића Марка. Међу учесницима опхода издваја се неколико лица у главним улогама, међу којима су Краљевић Марко, млада, односно снаша, затим кум, девер, стари сват, два попа, барјактар, гочабија и миклије (пријатељи).	Општина Штрпце; Сиринићка жупа, Косово и Метохија	2018.
Лазарице у Сиринићкој Жупи	Лазарице су женске пролећне обредне поворке које су део обичаја везаних за празновање Лазареве суботе, као дела предускршних празника. Лазарички обред обухвата низ радњи, које почињу припремама у „лазареву“ кући, где отпочиње и завршава обред. Централни део обичаја чини опход поворке, током којег лазарке, обилазећи насеље и посећујући сва домаћинства, изводе обредне песме и игре и добијају дарове. Верује се да у домове које су посетиле доносе благостање, здравље и срећу. Поворку „лазарки“ чине два „лазара“ (девојке од 15, 16 година одабираних према гласовним могућностима и усаглашености боја својих гласова) и две „тупкачице“ (девојчице или „мицке“ од 6, 7 година, које би се „прошетале по три пута између лазара“), обучене у беле извезене кошуље, окићене бисерима, са три црвене мараме око струка и са марамом на глави. Као део свечних обичаја и ритуала и извођачких умености, лазарице су део праксе припадника српске православне заједнице у Сиринићкој жупи (насељима Готовуша, Беревце, Врбештица, Јажинце, Севце, Штрпце, Д. Битиња, Г. Битиња, Вича, Драјковце, Сушиће).	Сиринићка жупа, Косово и Метохија	2012.

Извор: Аутор на основу података Нематеријалног културног наслеђа Србије, <https://nkns.rs/cyr/popis-nkns/lazarice-u-sirinitshkoj-zhupi> и <https://nkns.rs/cyr/popis-nkns/zhenidba-kraljevitsha-marka-pokladna-svadba-u-shtrpcu>

Неке од њихових карактеристика приказане су у претходној табели 6.1. Поред Лазарице и Женидбе краљевића Марка, свирање на кавалу је, такође, значајна извођачка пракса која се доминантно везује за простор Шар планине, односно Сирињке Жупе и Призренске Горе. Кавал је дрвени дувачки инструмент, који се од давнина користио на овом подручју, и уз чије звуке су пастири чували овце у планини или обављали друге радове на њиви или у пољу. Чувени свирачи на овом инструменту били су управо из општине Штрпце. Између Првог и Другог

светског рата то је био Борисав Бошкоћевић, док је после овог периода најпознатији био Милко Печиноћевић. Почетком овог миленијума чувени кавалисти били су Миладин и Веселин Бошкоћевић. Данас, традицију настављају Божидар Станишић и Миле Реџић, који на овом инструменту прати своју супругу Славицу Реџић, и заједно изводе традиционалне песме из овог краја. Такође, захваљујући Српском етномузиколошком друштву и црквеном хору „Цар Душан“ из Штрпца, који сваке године организују радионице свирања на кавалу, већи број деце и младих људи има прилику да учи свирање на овом инструменту и тако ову лепу традицију сачува од заборавља. Једна од најбољих међу њима је Дуња Илић, која је захваљујући преданом раду, али и љубави према кавалу, и жељи за чувањем српске традиције и културног наслеђа, одлучила да крене управо путем музичке уметности и своје школовање настави у музичкој школи „Мокрањац“ у Београду. Овим ће општина Штрпце, ускоро добити првог школованог кавалисту, што ће, свакако, много значити за очување културе и традиције овог краја од заборавља.

Чување културе и традиције од заборавља мисија је и три културно-уметничка друштва из општине Штрпце и то:

- КУД „Младост“ из Готовуше,
- КУД „Цветко Грбић“ из Штрпца и
- КУД „Лепенац“ из Севца.

Наиме, ова културно–уметничка друштва, од којих је најстарије КУД „Цветко Грбић“, кроз континуирани рад са својим члановима и подмлатком, у традиционалним српским ношњама, изводе старе српске песме и игре, како на

концертима и наступима у општини Штрпце, тако и широм Републике Србије, региона и света. Њихови наступи, свакако, ће играти значајну улогу у развоју туризма на овим просторима, баш као и претходно поменуте манифестације и свирање на кавалу, а заједно чине једну јаку културну базу овог краја.

Значајну подршку фолклору овог краја пружају и жене које се баве израдом народних ношњи. Захваљујући вештинама, наслеђеним од својих бака, оне марљиво раде на сваком комаду народне ношње, од сукњи, бошћи, колана, јелека, кошуља, па до вунених плетених и везених чарапа. Ово даје могућност и идеју да се занат израде ношњи, али и други, слични занати представе туристима као потенцијал обуке, што би обогатило туристичку понуду Штрпца, и околине, данас јако популарним садржајима.

Поред наведених активности, битан допринос у очувању и обогаћивању културе овог краја, даје и Дом културе „Свети Сава“ у Штрпцу, који организује бројне концерте, позоришне представе, ликовне колоније, књижевне вечери, промоције и остале бројне значајне манифестације из ове сфере живота. Чести гости су глумци Приштинског Народног позоришта, који својим представама обрадују, како становнике овог краја, тако и све оне који се нађу у посети Штрпцу. Један од глумаца овог позоришта, Милан Васић, долазећи послом у овај крај, заволео је општину Штрпце, њене природне лепоте, гостољубивост мештана, као и укусну храну, због чега већ неколико година долази у овај крај, истовремено промовишући Штрпце на својим друштвеним мрежама. Захваљујући овом младом глумцу, који је пореклом са Косова и Метохије, кроз његове песме, које су екранизоване управо на Шар планини, приче на друштвеним мрежама о лепотама ове планине, потоцима, језерима, укусима домаћих специјалитета, многи његови пратиоци чули су о Сиринићкој жупи у мало другачијем, много позитивнијем светлу, али и из перспективе неког ко се у ово место заљубио чиста срца и без икаквих предрасуда. Такви људи много чине за углед општине Штрпце и на њиховом залагању и љубави према овом крају су им захвали сви становници села подно Шар планине.

Значајан адут овог краја у привлачењу туриста, без сумње, су специјалитети домаће кухиње и аутентични производи који се производе једино на овом подручју. Већина људи који дођу и посете локалне угоститељске објекте, обавезно проба бар

неки од ових гастрономских деликатеса. Међу њима су најпопуларнији: шарски сир, шљивовица, медовача, као и јела попут качамка, флије, шарског јагњећег печења и друга која се спремају по поруџбини. Због значаја који сектор угоститељства има у туристичкој понуди, за потребе овог поглавља одрађено је истраживање које је обухватило интервјуисање власника угоститељских објеката о различитим питањима везаним за њихову понуду, туристе, планове и друго.

У истраживању је учествовало десеторо власника угоститељских објеката од којих се 5 налази у самом Штрпцу, док остала половина ради на ски центру Брезовица који је око 12 километара удаљен од Штрпца (Табела 6.2.).

Табела 6.2. Основне карактеристике мотела, ресторана и других угоститељских објеката у Општини Штрпце који су учествовали у истраживању о туризму

Назив угоститељског објекта	Капацитет ресторана	Број лежајева	Локација
ПУП „Браца“	45	12	Штрпце до 1993, од 2003 Ски Центар
Етно кућа „Петровић“	80	21	Штрпце
ПП „Север“	60	-	Ски Центар Брезовица
Кафе грил „Муника“	50	-	Ски Центар Брезовица
Етно ресторан „Амбиент“	150	-	Штрпце
Мотел ресторан „Ловац“	130	18	Штрпце
Мотел ресторан „Код липе“	320	18	Штрпце
Пицерија „Тина“	60	-	Ски Центар Брезовица
Ресторан „Љуботен“	80	-	Ски Центар Брезовица
Мотел ресторан „Хил“	140	12	Штрпце

Капацитети поменутих објеката су различити, од 45 и 50 места колико имају приватно угоститељско предузеће „Браца“ и кафе грил „Муника“ на Ски центру, па до 140 и 150 места, колико са терасама имају ресторани „Hill“ и „Ambient“ у Штрпцу. Половина ресторана нема смештајне капацитете, док друга половина има и собе где туристи могу да преноће или бораве више дана, а број кревета креће се од 12 колико у понуди имају мотели „Браца“ и „Hill“ до 21 који су у понуди Етно куће „Петровић“.

Сви саговорници у интервјуима једногласно се слажу да је највећи економски потенцијал ове општине управо Шар планина и Ски центар Брезовица,

као и остале природне лепоте овог краја. До 1999. године, туризам је на овом подручју функционисао веома добро, јер су смештајни и сви остали капацитети били на завидном нивоу. Брезовица је са својим хотелима Нарцис, Бреза, Молика, али и бројним ресторанима, Малом и Великом Брвнаром и другим садржајима, била позната широм Косова и Метохије, али и у региону. Овде су се одржавали конгреси, научни скупови, концерти познатих певача, спортске игре, разна такмичења, обављане су припреме познатих спортиста. Након дешавања 1999. године, све ове активности су обустављене, а сјај свих познатих хотела Брезовице почео је да бледи. Хотел Бреза је дуго година служио за смештај војника КФОР-а, хотел „Нарцис“ данас ради само због сале која се викендом изнајмљује за свадбена веселја, док хотел „Молика“ ради смањеним капацитетом једино у зимским месецима. Ресторан „Велика Брвнара“ је приватизован, док је ресторан „Мала Брвнара“ који је дуго година био под закупом, сада престао са радом, а чак је и отказан закуп. Да је ситуација много лошија на пољу туризма након 1999. године примећују и интервјуисани власници угоститељских објеката. Поједини наводе да је промена толико драстична, у смислу смањења посла, и да је Шара постала викенд планина, јер туристи долазе само викендом и то у зимским месецима, док је преко недеље и лети посећеност минимална. Зато сви угоститељи који раде на самом ски центру, раде само викендом, док су радним данима врата њихових објеката, углавном, затворена. Због овакве ситуације, ретки туристи и љубитељи планине понекад у летњим месецима не могу да нађу ресторан или кафић који ради, да би тамо сели да се одморе, попију пиће или ручају, па за то морају да силазе до викенд зоне или Штрпца, што је велики недостатак. Осим потенцијала за скијање зими, током летњих месеци туристи на ски центру воле да посете и планинске врхове и висове, језера позната као „горске очи“ који су занимљиви планинарима, нетакнуте делове планине (део Јажиначке планине, Јажиначко језеро) и целокупни нетакнут природни резерват, као велики потенцијал свим љубитељима планина.

Од 1999. године, туризам у општини Штрпце и на ски центру се суочава са бројним проблемима, а неки од најзначајнијих према речима саговорника у интервјуима су:

- недостатак инвестиција

- нередовна посећеност туриста која се своди скоро искључиво на викенд посете,
- слабије развијен летњи туризам,
- проблеми током зимских месеци везани за непроходне путеве, неочишћена паркинг места,
- недовољан број места за паркирање,
- честе рестрикције електричне енергије,
- нередовно уклањање смећа,
- уређење стаза,
- недовољан маркетинг.

Да се хедонистичко искуство сматра непогрешивим елементом аутентичних путничких искустава закључују у свом раду Вујко и сарадници и истичу да се исто може користити у промоцији туристичке дестинације (Вујко и сарадници 2020, стр. 12). У сеоским местима посебно је важан агро туризам, који у комбинацији са органским, прехранбеним производима може бити велика шанса (Рејановић и сарадници, 2017, стр. 1630). Како је општина Штрпце, место где се производе бројни специјалитети попут шарског сира, малина и производи од малине, мед, шарско јагње и друге врсте меса, посебних врста алкохолних пића, многи од посетилаца долазе управо да уживају у укусној храни, а њен најбољи маркетинг су препоруке задовољних посетилаца. Ово представља велику шансу за пољопривреднике који се баве производњом поменутих производа. Туризам је прилика да пољопривредна газдинства, која се баве продајом примарних (непрерађених) пољопривредних пољопривредних производа, те производе продају туристима (Максимовић и сарадници, 2019, стр. 1197).

С обзиром да су поменути производи својеврсни брендови општине, како би се приказала веза коју они имају са туризмом, испитаницима у истраживањима везаним за малинарство, пчеларство, као и производњу шарског сира, постављена су питања шта мисле о својим производима као брендovima, како гледају на туризам, шта је потребно за његово унапређење и слично. Уз помоћ корелационе анализе, такође је извршена анализа појединих значајних корелација везаних за ову област.

Последњих петнаестак година, малина је јагодичасто воће које је постало препознатљиво за општину Штрпце, с обзиром да се ово подручје показало као веома успешно за њено гајење. Зато и не чуди што многи сматрају малину својеврсним брендом ове општине. То сматра и четвртина малинара који су учествовали у истраживању о малинарству у општини Штрпце (24.2%), док највећи број њих је става да шарска малина може врло брзо и са великим успехом постати бренд. 26.9% учесника истраживања рекло је да се не разуме у ово питање, док је свега једна десетина малинара изразила негативно мишљење (Графикон 6.1.).

Графикон 6.1. Да ли малина може постати бренд Општине Штрпце?

Малинари су дали одговоре и на питање каква је повезаност малинарства са туризмом у општини Штрпце, у смислу међусобног утицаја развоја ове две активности. Највећи број њих (85 испитаника - 45.7%) одговорили су је да нису упућени у повезаност малинарства и туризма, док је 14.5% рекло да нема никакве везе. Да је та веза мања и не толико значајна сматра 43 малинара (23.1%), а двадесет троје њих (12.4%) истиче да постоји већа повезаност. Само осморо малинара (4.3%) је одговорило да између ове две активности влада већа и значајна повезаност. На основу оваквих одговора може се закључити да малинарство још увек нема адекватну улогу у туристичком сектору и да је потребно у будућности радити на томе. Предлози за унапређење ових веза, пре свега, би се односили на повећање пласмана малина и производа од малина у угоститељски сектор, као и испитивање тржишта које чине посебно туристи који бораве у општини Штрпце, у смислу који су њихови укуси, и шта би то волели да пробају и купе од производа од малина као успомену на боравак у овом крају. Такође, може се размишљати и у

правцу отварања специјализованих продавница које би се бавиле продајом само малина и различитих производа од малина, попут компота, сокова, џемова, ликера, сушених малина, чајева, колача и других производа.

Корелационом анализом утврђене су значајније међузависности варијабли „Да ли сматрате да малина може постати бренд општине Штрпце?“ и „Каква је, према Вашем мишљењу, повезаност малинарства са туризмом у општини Штрпце, у смислу да развој једне утиче на развој друге области?“ са осталим варијаблама.

Табела 6.3. Значајније корелације са варијаблом „Да ли сматрате да малина може постати бренд општине Штрпце?“

Да ли сматрате да малина може постати бренд општине Штрпце?	Каква је, према Вашем мишљењу, повезаност малинарства са туризмом у општини Штрпце, у смислу да развој једне утиче на развој друге	Да ли сматрате да малинарство може постати водећа делатност у општини Штрпце, на којој би се темељио економски	Ко је, према Вашем мишљењу, највише одговоран за будући развој малинарства у општини Штрпце?
Pearson Correlation	0.154*	0.480**	0.305**
Sig. (2-tailed)	0.035	0.000	0.000
N	186	186	186

*. Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

**. Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Према слабир, статистички веома значајним позитивним везама, како се види у Табели 6.3. став о малини као бренду општине Штрпце може у само у мањој мери зависити од мишљења малинара о повезаности малинарства са туризмом у општини Штрпце, у смислу да развој једне, утиче на развој друге области ($\rho = 0.154$; $p = 0.035$) или по нешто јачој вези од става о кључним чиниоцима одговорним за будући развој малинарства на овим просторима ($\rho = 0.305$; $p = 0.000$). Најјача, позитивна, али по вредности не тако јака, статистички веома значајна веза, која апроксимира ка средње јакој ($\rho = 0.480$; $p = 0.000$) је са варијаблом „Да ли сматрате да малинарство може постати водећа делатност у општини Штрпце, на којој би се темељио економски развој“ и сугерише на прилично јак значај малине као бренда општине у формирању става о малинарству као пољопривредној активности на којој би се темељио економски развој.

Табела 6.4. Значајније корелације са варијаблом „Каква је повезаност малинарства са туризмом у општини Штрпце, у смислу да развој једне утиче на развој друге области?”

Каква је, према Вашем мишљењу, повезаност малинарства са туризмом у општини Штрпце, у смислу да развој једне утиче на развој друге области?	Просечан принос рода малине у кг	Да ли је тешко наћи квалитетне бераче?	Која је цена берача по килограму малине у еврима?	Да ли третирасте малине хемијским средствима?
Pearson Correlation	0.313**	-0.244**	-0.105	0.210*
Sig. (2-tailed)	0.000	0.001	0.198	0.004
N	162	183	151	186

**. Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

*. Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

Да третирање малине хемијским средствима није од пресудног значаја за формирање њиховог става о међусобном утицају малинарства и туризма, показује слаба, статистички значајна, позитивна корелација са варијаблом „Да ли третирасте малине хемијским средствима?“ ($\rho = 0.210$; $p = 0.004$). Међутим, без обзира на овакву везу, неопходно је истаћи важност органске производње малина која подразумева производњу са минимално или без употребе хемијских средстава, а која је све популарнија у свету. Органски производи заузимају посебно место у туристичкој понуди сваке дестинације, тако да би у будућности малинари свакако требало порадити на понуди органских малина и производа од органских малина туристима или локалним угоститељским објектима. Нешто јача, такође позитивна, статистички значајна веза је са варијаблом „Просечан принос рода малине у кг“ ($\rho = 0.313$; $p = 0.000$), а може се објаснити чињеницом да је за значајну везу малинарства са туризмом битан принос рода малине по сезони. Уколико постоји већи принос малине, биће задовољни и откупљивачи, а преостаће и за понуду у туристичком сектору, како у угоститељским објектима, тако и у локалним продавницама, али и за прераду у облику сокова, компота, џемова, ликера и других производа. Две преостале слабе, негативне, статистички значајне везе, указују на везе са варијаблама „Да ли је тешко наћи квалитетне бераче?“ ($\rho = -0.244$; $p = 0.001$) и „Која је цена берача по килограму малине у еврима?“ ($\rho = -0.105$; $p = 0.198$). Без квалитетних берача који добро обављају свој посао, нема

ни значајне повезаности са туризмом. Како се из године у годину површине под малинама повећавају, овом питању посвећује се све већа пажња, а оно што што се као једна од могућности јавља је и понуда туристима за активни годишњи одмор, употпуњен брањем малина. Тако би потенцијални туристи имали занимљиву активност у летњим месецима, где би они учествовали у овом процесу и на тај начин испунили своје време занимљивим садржајем, упознали локално становништво и на лицу места уверили се у квалитет шарске малине.

Шарски мед је важан део туристичке понуде овог краја. Пчелари га у већој мери продају од својих кућа, јер купци воле такав начин продаје и то је за њих доживљај, показало је истраживање урађено о пчеларству општине Штрпце. Поред тога, неки од пчелара сарађују и са туристичким објектима, када је у питању пласман меда и других пчеларских производа, али је њихов број још увек мали, управо због доминантне продаје на кућној адреси. Према резултатима истраживања од 54 испитаних пчелара само троје пчелара сарађују у већој мери (1.9%) и у потпуности са угоститељима (3.7%), док њих 20 (37%) каже да је та сарадња врло ретка. Значајан број пчелара није заинтересовани за сарадњу (40.7%), а деветоро (16.7%) не продају мед. Ови одговори показују да је значајно радити на развоју туризма, али и промоцији локалних пчеларских производа међу туристима, јер би на тај начин подстакли већу производњу меда и осталих пчелињих производа, који би се пласирали туристима продајом на специјализовним штандовима. Такође, овако би се повећала понуда и у самом туристичком месту, продавницама, маркетима, као и у угоститељским објектима и ресторанима и хотелима.

Какво је мишљење пчелара о међусобном доприносу развоја туризма и пчеларства приказано је на Графикону 6.2. Највећи део анкетираних сматра да би развој туризма у већој мери допринео развоју пчеларства (25%), док четвртина сматра да би тај допринос био у мањој мери. Радује чињеница да значајан број пчелара истиче (22.2%) да би утицај развоја туризма у потпуности допринео и развоју пчеларства, док мањи део пчелара има негативно мишљење или није упућен у потенцијални допринос.

Графикон 6.2. Да ли сматрате да би развој туризма у Општини Штрпце допринео развоју пчеларства?

Мед је један од производа са Шар планине који има велике шансе да у догледној будућности постане бренд општине Штрпце. Зато је пчеларима постављено питање шта мисле о томе:

- 28 пчелара (51.9%) одговорило је да је шарски мед већ бренд општине;
- 20 пчелара (37%) каже да може да постане бренд, врло брзо и са великим успехом;
- петоро пчелара (9.3%) самтра да позиција меда, као бренда, зависи од развоја бројних околности;
- само један пчелар (3.7%) је мишљења да шарски мед не може у блиској будућности бити бренд општине Штрпце.

Спроведеном корелационом анализом ближе су објашњене поједине, статистички значајне везе које говоре о утицају различитих варијабли на варијаблу „Да ли сматрате да би развој туризма у општини Штрпце допринео развоју пчеларства?“. У питању су следеће варијабле:

„Да ли сте тестирали квалитет меда?“ ($\rho = -0.344$; $p = 0.011$), у питању је слаба, негативна, статистички високо значајна веза, која указује на обрнуто пропорционални однос ове две варијабле. Они пчелари који чешће тестирају свој мед, уколико су задовољни добијеним резултатима, су ближе ставу да развој туризма доприноси и развоју пчеларства. Квалитетан мед увек нађе пут до својих купаца, а туристи који обилазе разне крајеве наше државе и региона, знају то да цене и адекватно плате овај производ, што доказује и цена за килограм меда која је током 2023. године ишла и до 20 евра. Треба истаћи да пчелари из општине

Штрпце, према резултатима спроведеног истраживања за потребе ове дисертације, не носе свој мед тако често на проверу квалитета, али и да они малобројни добијају завидне резултате тестирања, а на сајмовима на којима га представе, освајају значајне награде.

„Да ли сте присуствовали едукацијама, тренинзима, семинарима?“ ($\rho = 0.247$; $p = 0.045$). Слаба, позитивна, статистички високо значајна веза, говори да присуство пчелара на едукацијама и семинарима, али и било ком другом виду стручног усавршавања, не може имати велику улогу на формирање става о јачини утицаја стања у туризму на развој пчеларства. Фактори, који више од едукација могу утицати на мишљење пчелара о овој теми се, пре свега, односе на продају, задовољство продајом, тип купаца, сарадњу са угоститељским објектима, да ли овај посао може обезбедити егзистенцију и друго.

„Да ли би удруживање повећало шансе за пласман производа?“ ($\rho = 0.273$; $p = 0.046$), такође слаба, позитивна, статистички значајна веза, према којој се може извести закључак да што је пчелар уверенији да би удруживање повећало шансе за пласман производа, то је ближи ставу да туризам не би могао да утиче на развој пчеларства. Нараво, с обзиром да се ради о слабој корелацији, постоје и друга тумачења. Пчелари који су задовољни са чланством у удружењу и имају одређене бенефите због тога, свесни су чињенице да би развој туризма само позитивно допринео развоју пчеларства, јер су туристи битни купци меда и других пчелињих производа.

„Да ли сте до сада добијали финансијску помоћ?“ ($\rho = 0.403$; $p = 0.002$); Слаба, позитивна, статистички веома значајна веза која нагиње ка средњој, говори да што је пчелар мање био корисник неке финансијске помоћи, то је ближи ставу да развој туризма може допринети развоју пчеларства и обрнуто.

„Да ли пчеларство и производња меда и других производа може бити развојна могућност општине Штрпце?“ ($\rho = 0.415$; $p = 0.002$); Слаба, позитивна, статистички високо значајна веза, која доста нагиње ка средње јакој вези, указује да ако пчелари сматрају да пчеларство и пчеларски производи могу бити развојна шанса општине Штрпце, онда сматрају и да туризам може допринети развоју пчеларства, што је веома добар резултат истраживања.

Поред свега наведеног, раније у претходним поглављима већ су поменуте АПИ коморе, као терапија за различите болести, које могу бити важан део туристичке понуде везане за развој класичног, али и здравственог турзима. Туристима који дођу у посету, могла би се понудити занимљива активност да један дан проведу у прелепој природи и да истовремено присуствују једном виду терапије за опоравак и освежавање дисајних органа, али и читавог организма. Овај вид лечења је веома занимљив, а пре свега веома користан по здравље за било ког посетиоца и туристу. Подразумева да се у природном окружењу, уз шетњу и дегустацију пчелињих производа, у кућицама од дрвета, може присуствовати терапији где се директно из кошница удише мед, што има изузетне погодности, с обзиром да је познато од давнина колике су огромне користи меда и других пчеларских производа. Тако да се и на овај начин може обогатити туристичка понуда општине Штрпце, а туристима пружи несвакидашње искуство. Истовремено, пчеларска удружења на територији ове општине, већ дужи низ година организују догађај под називом „Дани меда Сиринићке жупе“. Овај сајам меда и пчелињих производа одржава се последњег четвртка у септембру месецу, у центру Штрпца, веома је посећен, како од локалног, тако и од становништва из окружења. Излагачи су, поред пчелара из општине Штрпце, уједно и пчелари из других општина на Косову и Метохији, а ово је лепа прилика за све да се упознају, друже и дегустирају пчелиње производе, истовремено промовишући овај крај.

О шарском сиру и његовој вези са туризмом, није потребно много говорити, јер је овај производ главни у привлачењу туриста који долазе у општину Штрпце. Свако ко дође први, али и сваки наредни пут, увек тражи да конзумира овај производ, а врло често траже и да га купе од локалних произвођача и да понесу својој родбини и пријатељима за поклон. Међутим, оно што забрињава последњих година, је смањивање сточног фонда у општини Штрпце и све мање људи који би да се баве сточарством и производњом овог сира. Ипак, остаје нада да ће потражња за овим млечним деликатесом, која је већа од понуде, превагнути у одлуци многих да се пре определе за поновним бављењем или покретањем изнова овог посла.

Интегрисано деловање пољопривреде и туризма у правцу већег економског развоја, пожељно је и не тако тешко оствариво на добробит читаве заједнице неког руралног подручја. Сви интервјуисани власници угоститељских објеката рекли су да је сарадња са пољопривредницима, који се баве производњом поменутих производа, одлична и да је веома битно подржати пољопривреду на обострано задовољство и корист. Куповином производа од локалних произвођача и пољопривредника доприноси се економском развоју сваког појединачног домаћинства, али и читаве општине. Да је веза између угоститељства, туризма и пољопривреде веома јака показују примери ресторна „Амбиент“ и „Hill“. Наиме, ови ресторани захваљујући породичном бизнису који је уско везан и за пољопривреду, имају сопствену производњу шарског сира, кога користе у својој понуди. Такође, баве се и сопственом производњом поврћа и воћа, а тиме се баве и ресторани „Код липе“ и „Ловац“. Остали испитаници, иако се не баве овим активностима, врло радо купују потребне производе од локалних произвођача, и надају се да ће та сарадња бити још боља у будућности. Истичу да ће боља посећеност туриста и повећање обима посла значити и већу потражњу производа од локалних пољопривредних произвођача, али и додају да се и сами произвођачи морају више ангажовати на обогаћивању своје понуде, као и начинима дистрибуције до самих угоститељских објеката.

На питање шта би могло да се уради, а да би дало позитивне резултате у краћем периоду, већина интервјуисаних се слаже да су то на првом месту инвестиције. Предлог за побољшање активности је да се инвестира у обогаћивање понуде, како би туристи пожелели да остану дуже од једног дана, у смислу осавремењивања постојећих капацитета, затим проширивања спектра целодневних активности, посете манастирима, пешачке и бициклистичке туре, сеоски туризам, одржавање фестивала, сајмова, наступа културно—уметничких друштава и слично. С обзиром да се дешава да због недостатка адекватних садржаја, туристи иду у друге угоститељске објекте, попут новог Хотела „Брезовица“ у викенд зони, где се опусте у спа центру, саунама, базену, ђакузију, што су популарни садржаји за одмор на планини, потребно је да се таква понуда кроз инвестиције добије и у постојећим угоститељским објектима на самом ски центру, а и у целој општини. Значи, треба туристима сву ту понуду обезбедити на једном месту и на тај начин

би за све угоститеље било посла, сматрају власници угоститељских објеката на ски центру. Власници угоститељских објеката сматрају да општина Штрпце има много тога да понуди туристима када су у питању потенцијали, али да то не прати и понуда на самом ски центру. Истичу да је неопходно што пре инвестирати и активирати објекте са већим смештајним капацитетима, попут хотела „Молика“, како би посетиоци могли да остану дуже од једног дана, што је за туристе који само дођу преко дана и оду увече недовољно за упознавање са свим садржајима, које ова планинска лепотица нуди. Из тог разлога је потребно привући их понудом различитих туристичких активности и одговарајућим смештајним капацитетима, како би њихов боравак на Шар планини био пожељнији и садржајнији. У том смислу они говоре и о предностима, али и о недостацима туризма, који се налазе негде између изванредних природних лепота, и понуде која је на нивоу од пре двадесетак година. Такође, појединим угоститељским објектима у самом Штрпцу потребно је, осим улагања у осавремењивање постојећих капацитета, подједнако уложити у адекватни маркетинг и промоцију, како би били видљивији међу свим заинтересованим корисницима њихових услуга. Средства за овакве и сличне активности требало би да обезбеди, како локална самоуправа, тако и надлежни органи и институције на вишем нивоу, како у систему Владе Републике Србије, тако и у систему Привремених институција самоуправе у Приштини, али и сви међународни донатори и организације и агенције које функционишу на простору Косова и Метохије. Да овакви садржаји и додатна понуда утичу на сензационалност и општи утисак о некој дестинацији показује истраживање Цвијановића и сарадника, који сматрају, уколико не постоје друге атракције, онда је могуће привући више посетилаца обогаћивањем понуде, продужавањем туристичке сезоне, и организовањем културних и спортских манифестација (Cvijanović и сарадници, 2023, стр. 468).

Оно што локална самоуправа, такође, може да одради је, према предлогу једног саговорника у анкети, поновно активирање туристичких канцеларија или бироа, где би сви заинтересовани, како угоститељи, тако и туристи, могли добити све потребне информације о целокупној туристичкој понуди, активностима, капацитетима. Потребно је повећати активност власника угоститељских објеката и на интернету и друштвеним мрежама, који су у данашњем времену убрзаног

технолошког развоја, незаобилазни у маркетингу. На овај начин, туристи могу много лакше и брже доћи до потребних информација, али и резервисати свој боравак. Једнака пажња треба се посветити одржавању путева посебно у зимском периоду, проширивању паркинг простора на самом Ски центру као и одлагању смећа, које је последњих година значајан проблем.

Планови угоститеља за будући период код свих интервјуисаних власника зависе пре свега од финансијских средстава, јер како кажу, увек има нешто да се уради у њиховим објектима. Код већине је то обнова застареле опреме, као и проширивање смештајних капацитета код оних, који осим ресторан, имају и мотеле, док мањи број њих сматра да треба улагати у промоцију и маркетинг. Они мало храбрији, и са већим капацитетима, имају и значајније планове које захтевају већа финансијска средства, а ту су као предлоге навели опремање соба са ђакузијама, или изградња мањих спа центара у оквиру њихових објеката.

Због бројних позитивних карактеристика које утичу на развој туризма рурална места, какво је и општина Штрпце, врло успешно могу да се такмиче са урбаним градским центрима у привлачењу туриста. Ова чињеница посебно је дошла до изражаја у времену када је широм света владала пандемија корона вируса, па су људи, у немогућности да путују, на своје до тада омиљене туристичке дестинације, бег потражили у свом блиском окружењу, на селу. Анализа конкурентности туризма руралних области Пољске је показала висок ниво конкурентности туризма у руралним, заједницама. У истом истраживању се наводи да ће развој туризма и повезаних туристичких активности активирати локалну економију кроз прилив капитала, развој малих и средњих предузећа, и стварањем нових радних места (Roman и сарадници, 2020, стр. 4).

Данашњи начин живота и велика загађеност у многим сферама, присутна је и у туризму. Ово је прилика за руралне области које су претежно места са очуваном животном средином, да раде на развоју екотуризма, јер сваки туриста жели да посети средину која је пре свега чиста, а да потом има и одређене туристичке садржаје. Из тог разлога, како наводе Аућан и сарадници, један од основних предуслова за успешан развој руралног туризма је заштита предела, која ако се успостави, мора обезбедити и економску корист (Аућан и сарадници, 2020. стр. 9). Као кључни фактор у активирању и одрживом развоју руралних области, за сеоски

туризам је потребно много рада и напора у правцу едукације али и охрабривања свих оних који би да пружају услуге туристима на својим газдинствима (Đenadić и сарадници, 2016, стр. 526).

Општина Штрпце захваљујући својим природним, али и свим другим карактеристикама, има велике потенцијале да постане и екотуристичка дестинација. Ипак, стање на терену далеко је од оног какво је пожељно за развој ове врсте туризма. Приликом истраживања на ову тему, посебно као развојне шансе руралних области Косова и Метохије, као кључни разлози недовољне развијености наводе се:

- недостатак финансијске, институционалне и правне подршке,
- недостатак финансијских средстава за спровођење промоционе политике екотуризма,
- имиџ Косова и Метохије као туристичке дестинације у свету,
- утицај економских, политичких и многих других догађаја на кретање туристичке тражње,
- недовољну препознатљивост ресурсног потенцијала села Косова и Метохије као дестинације екотуризма (Триковић и сарадници, 2022, стр. 507).

Како је за развој екотуризма потребно испунити бројне предуслове и стандарде који се пре свега односе на очување животне средине, али и уложити напоре свих актера од локалних угоститеља до институција, истраживање које су Младеновић и Војичић урадиле на тему развоја екотуризма у овој општини дало је следеће предлоге:

- унапређење инфраструктуре (зелени хотели, путеви),
- увођење еколошких услуга које користе мање ресурса и подразумевају стварање мање отпада,
- анимирање људи да више производе домаћу храну и чувене деликатесе са ових простора, пре свега шарског сира,
- органску пољопривредну производњу која подразумева заштиту животне средине и промовише зелену економију,
- едукацију о предностима екотуризма,
- промоцију општине Штрпце као екодестинације (Младеновић, Војичић 2020, стр. 237).

Управо је комбинација природних и културно–историјских карактеристика, уз аутентичну гастрономску понуду, један од најважнијих предуслова за развој руралног и других врста туризма у општини Штрпце. Ипак, оно што је поред тога, такође, битно је и потенцијал дестинација током целе године, приступачност, инфраструктура, близина урбаних центара/пијаца, угоститељска понуда, туристичко искуство и друго (Maksin, 2012, стр. 44).

Како би се утврдили главни фактори који утичу на област туризма у општини Штрпце, урађена је ПЕСТЕЛ анализа, односно анализа политичких, економских, социолошких, технолошких, еколошких и правних фактора (Табела 6.5). Из Табеле се види да су неки од најзначајнијих политичких фактора у корелацији управо са политичким статусом који се везује за подручје Косова и Метохије, као и нерешен статус самог ски центра Брезовица, али и нестабилне политичке ситуације читавог подручја и да је јачина ових утицаја средња.

Табела 6.5. ПЕСТЕЛ анализа туризма у општини Штрпце

ПЕСТЕЛ фактори	Како утичу на туризам у Општини Штрпце?	Јачина утицаја Висок, Средњи, Низак
Политички фактори	• Нерешен статус АП Косово и Метохија • Нерешен статус Ски центра Брезовица • Нестабилна политичка ситуација	С С С
Економски фактори	• Лоше стање привреде у ОШ од 1999. год. • Лоше стање у туризму од 1999. год. • Висока незапосленост посебно младих	В В С
Социолошки фактори	• Константне миграције становништва из села у град • Мало образованих кадрова из области туризма	В В
Технолошки фактори	• Застарелост целокупне инфраструктуре, опреме и инсталација на Ски центру • Низак ниво примене иновација у туристичком сектору у целој општини	В В
Еколошки фактори	• Проблем одлагања отпада • Изградња мини хидроцентра • Непостојање постројења за рециклажу • Низак ниво еколошке свести туристичког сектора као и туриста али и мештана	В В С Н
Правни фактори	• Процес приватизације • Двојно пословање • Бројне потешкоће у косовском правосудном систему	С С С

Лоша ситуација на пољу целокупне привреде, али и самог туризма од 1999. године па све до данас, заједно са високом незапосленошћу, посебно младих,

најбитнији су економски фактори са високим и средњим утицајем. Честа иселавања односно одлазак посебно, младих из општине, значајан је социолошки фактор који утиче на област туризма, као и недовољно образованих кадрова из области туризма. Застарелост инфраструктуре, као и целокупне опреме и недовољна примена иновација, представљају веома значајне технолошке факторе који у великој мери утичу на туризам.

Уколико туристичке садржаје не прати адекватна инфраструктура и опрема, пружање услуга туристима неће бити на траженом нивоу. Већ је поменуто колико су еколошки фактори значајни за област туризма, а непостојање постројења за рециклажу, одлагање отпада, посебно око туристичких центара, неразвијена свест људи из области заштите животне средине су значајни проблеми, који имају битан импакт на туризам у општини Штрце и које локална самоуправа, али и сви остали актери у овој области треба да реше. И на крају са средњим утицајем, налазе се правни фактори, који су доста повезани са политичким факторима, а односе се на пословање у два система, процес приватизације ски центра, као и друге потешкоће које се везују за правни систем Привремених институција самоуправе у Приштини. Већина ових фактора директно зависе од локалне самоуправе, тако да се и предлози за решења поменутих проблема, пре свега односе на деловање локалних структура. Подразумева се да се и остали субјекти (угоститељски објекти, маркети, пољопривредници и други) морају укључити у овај процес, а све у постизању заједничког циља, унапређења туризма који ће, последично водити привредном расту и развоју општине Штрце.

ЗАКЉУЧАК

Природа је била веома дарежљива према општини Штрпце, месту на југу Косова и Метохије. Шар планина, чист ваздух, реке, потоци, простране ливаде и пашњаци, шуме, плодна поља, само су неки од природних богатстава овог места. Уз веома вредне људе и добре домаћине, који вековима живе на овим просторима, туризам и пољопривреда су последично привредне гране које имају одличне предуслове за успешан развој. Међу најзначајнијим пољопривредним областима највише су заступљене сточарство односно производња шарског сира, пчеларство као и малинарство. Следи преглед закључних разматрања о свакој истакнутој области.

Пољопривредне активности као доминантне у привреди Републике Србије, имају важну улогу у малим руралним местима, веома често као једини извор прихода и егзистенције. Такав је случај и са сточарством. Међутим, последњих година, сведоци смо тренда који се односи на смањење сточног фонда у Републици Србији, па и у сеоским срединама на Косову и Метохији. Услед бројних разлога, домаћинства све чешће престају да се баве сточарством, доводећи у питање опстанак ове пољопривредне делатности, али и производњу надалеко чувених млечних производа. Један од тих производа је шарски сир, који се производи у местима подно Шар планине Гори, Опољу, Призрену, Штрпцу.

Шарски сир се у општини Штрпце производи од давнина. Ова област се такође назива и Сиринићка жупа, према предању добила је име управо по овом сиру. Колико је стоке некада било у овој општини говори податак да су, по причама старијих мештана, у то време падине Шаре биле пуне оваца и крава које су сточари водили на испашу. Нажалост, данас је ситуација потпуно другачија. Оваца готово да и нема, а и број крава је у опадању. Истраживање је показало да су тежак посао и мала зарада најчешћи разлози због којих се људи све мање баве овим послом, али и да је велика тражња за шарским сиром и да се скоро увек све произведене количине врло брзо продају и то по прилично високој цени. Из тог разлога анализирано је шта би било најбоље урадити како би се спречио тренд смањења грла стоке, и да сточари буду задовољни и у могућности да обављају обимнији посао.

Сумирајући стање на терену и мишљење сточара, на основу добијених резултата истраживања, можемо закључити да највећи број проблема сточара лежи у малом броју грла која не могу обезбедити довољне количине млека да би се произвеле веће количине сира. Један од разлога због ког у општини највећи број домаћинства држи једну или две краве је тај што су углавном старији чланови породице задужени за посао око стоке и они физички не могу да обаве посао који подражумева већи број стоке, с обзиром да се млађи ређе укључују у ове активности. Како стара пословица каже да „на младима свет остаје“, као главни корак у побољшању овог стања намеће се анимирање свих, а посебно младих чланова домаћинства, да се више укључе у сточарство и производњу сира. На овај начин традиција би се наставила, не би се смањивао број фарми које престају да се баве сточарством, напротив, повећала би се могућност за увећањем броја стоке, а самим тим и количине произведеног сира – шарског деликатеса.

Просечна месечна зарада сточара који се баве производњом и продајом сира, а која је према калкулацијама за 2022. годину била далеко изнад просечне зараде у Републици Србији (износила је 433.33 евра) свакако може бити главни адут у привлачењу младих да крену да се баве овим послом. Иако овај посао није лак, и не постоји радно време, када се укључи цела породица и послови се поделе, остаје времена и за друге активности, али и додатан бизнис. Укључивање надлежних органа, односно локалне самоуправе, такође је од круцијалног значаја за опстанак ове делатности, јер је истраживање показало да је помоћ младим сточарима у директној вези са плановима о проширивању посла. Осим финансијске помоћи и обезбеђивања већег броја грла стоке, надлежни органи, али и разне невладине организације и агенције, могли би се заједничким снагама укључити и у неке од наредних активности:

- едуковању младих како да започну или наставе овај посао и на који начин да омогуће себи и својој породици бољу зараду,
- иницијативи да се оснује удружење или нека врста задруге која би окупљала сточаре и помагала им у њиховим активностима,
- повезивању са већим произвођачима или ланцима хотела, супермаркета, како би се обезбедио бољи пласман млека или сира,

– маркетиншке активности које би на најбољи начин представиле шарске специјалитете, међу којима је, наравно најпознатији чувени шарски сир.

Још један од битних резултата који је изведен као последица анализе спроведеног истраживања је да локална самоуправа препозна значај сточарства за свеукупни економски развој општине и да у будућим стратегијама и плановима уврсти и мере за унапређење ове делатности. Врло важан је и предлог о брендирању шарског сира, мада тренутно у условима у којима живи српска заједница, мало је вероватно да би спровођење ове процедуре било оствариво.

Поред зараде и помоћи надлежних органа велика мотивација младима, али и свима осталима који би да се баве овим послом, могла би бити и цена по килограму сира која је тренутно 12 евра, а према предвиђању аутора до 2025. године премашиће и 13 евра. У времену када влада висока незапосленост, сточарство, производња и продаја шарског сира се намећу као веома добра прилика да се започне са сопственим бизнисом. На основу чињенице да једна породица од овог посла може обезбедити егзистенцију, можемо закључити да: *производња шарског сира може бити једна од могућности за бољи живот и развој сваког домаћинства који се бави овим послом.*

Који год предложени кораци да се одаберу, успех на путу да се унапреди сточарство у општини Штрпце неће бити доведен у питање. Забрињавајуће стање какво је сада, мора бити позив да се сви уједине и заштите наслеђе које су им преци поверили. Јер оно што има шарски сир, а то је оригинални укус, арома и мирис, у свету се лако препознаје и доноси велику зараду. Зашто општина Штрпце, када све ово има, не би искористила ову шансу?

За активност, која је на самом почетку свог настанка, привукла свега десетак људи, па до гране воћарства која је, са око 800 пољопривредника, постала водећа грана у општини Штрпце, малинарство је показало колико успеха добро уређена и организована, макар и један грана пољопривреде, може донети малим руралним местима. Захваљујући погодним природно–климатским условима и квалитету земљишта, али и великом труду и раду мештана, после 15 година малина је постала најмасовније произведено воће на југу Косова и Метохије. Имајући у виду бројне економске проблеме са којима се свакодневно бори становништво на овим просторима, као и актуелну политичко безбедоносну ситуацију, свака активност

која би помогла смањивању незапослености, повећању кућног буџета, побољшању квалитета живота сваког човека понаособ, као и свеукупном развоју једне општине, била би више него пожељна. За општину Штрпце од изузетног је значаја што је малинарство једна од таквих активности.

Малина се у Сиринићкој жупи узгаја на мањим површинама, просечно до око 30 ари, што је према истраживањима, али и мишљењу стручњака, више него довољно да једна просечна породица од 5 чланова обезбеди задовољавајући приход. С обзиром да је просечни принос у 2022. години био 82.5 килограма по једном ару, а да тај број уз адекватни третман и агротехничке мере може бити и три пута већи, уз цену каква је била у 2022. години (4.3 евра), добит би била значајна за свако домаћинство које се бави овим послом. Калкулацијом уложених средстава и трошкова током 2022. године, за парцелу од 5 ари израчуната је економичност производње малина у општини Штрпце, као и принос на инвестицију (РОА). Резултати су показали да је малинарство економична грана воћарства, с обзиром да је добијени коефицијент 1.64, а такође и да овај посао омогућава да се заради 47.43% више него што се уложи.

Ако се сагледају сви изнесени резултати, калкулације и докази, и упореде са сличним анализама из поднебља Ариља и Ивањице, руралних, брдско – планинских места узгоја малина, закључак је да је узгајање у општини Штрпце, не само економски одржива, него и врло исплатива грана пољопривреде овог краја. Из тог разлога са сигурношћу се може потврдити да *малинарство у великој мери може бити активност која ће допринети подизању стандарда сваког индивидуалног домаћинства које се њоме баве, што ће, последично, допринети и благостању и привредном расту и развоју читаве општине Штрпце*. Оно што је неопходно истаћи је да у пољопривреди, али и воћарству генерално гледано, није увек такво стање и нису сваке године овако добри резултати. Цена је променљива економска величина, на коју, обичан пољопривредник, не може да утиче. Слична ситуација је и са временским приликама. Међутим, у развијенијим земљама, малинари користе могућност осигурања засада, што у непредвиђеним околностима може бити веома значајно. Такође треба порадити на едукацији малинара, која је исто, веома важна да би један малињак био здрав, и да би се уз правилну примену адекватних мера и средстава, остварили максимални приноси. Изградити свест код малинара о

предностима удруживања је приоритет за наредни период. Приоритет треба да буде и поновно покретање постојећих удружења малинара, јер тренутно њихове активности, скоро да и не постоје у општини. Осим поновог активирања постојећих, могла би се основати и нова удружења са новим идејама, руководством и много већом жељом и трудом за обезбеђивањем бољег положаја, мањег улагања и рада, а бољих резултата малинара у општини. Свакако покретање иницијативе за оснивање задруге, које би помогле у сваком сегменту малинарима, а можда омогућила окупљање и пољопривредницима који се баве другим пословима, је оно што би надлежни органи, али и сами узгајивачи малине могли да ураде. Пружити подршку малинарима да обезбеде сопствени складишни простор, покренути пројекте за изградњу погона или радионица за прераду воћа, на различите начине анимирати младе да се врате на село, ангажовати стручњаке из области пољопривреде, менаџмента и организације, конкурисати код Фондова за мелиорацију, нарочито за хидромелиорацију, увести обавезан маркетинг за пласман малине, али и готових производа, чија производња мора постати саставни део бављења малином само су неки од предлога за унапређење малинарства у општини Штрпце. Велику одговорност имају, пре свега, општински органи, али и сви остали чиниоци који помажу економски развој на овим просторима, развојне агенције, невладине и друге организације. Ипак, вредни људи из општине Штрпце, који су се показали као изузетни малинари, су ти без којих читава ова прича не би имала успеха. Зато им треба одати искрено признање уз велико поштовање, јер је кроз ово истраживање доказано да сва домаћинства која се баве малинарством, уз велики труд и рад, самостално улагање и скроман живот, су учинила да малинарство има потенцијала да буде економична делатност, која би могла утицати, како на живот једне породице, тако и на свеукупни економски развој читаве општине.

Почетком новог миленијума у општини Штрпце почиње озбиљнији развој и раст интересовања мештана за пчеле, тако да је на овом простору забележен пораст броја кошница, а наравно и пчелара. Према подацима удружења „Шарски рој“ на територији општине се, уз правилан распоред, може сместити и до 7 000 друштава, иако се њихов број тренутно креће од 2 000 до 3 000 пчелињих друштава.

Због својих вишеструких благодати, мед је у савременим условима живота, изузетно тражен производ широм света, а тражња је додатно повећана пандемијом корона вируса, као и порастом здравствених проблема са којима се људи свакодневно суочавају. Сметње са тражњом и продајом меда немају пчелари из Сиринићке жупе, јер се све доступне количине меда из шарпланинских села, врло брзо распродају. Осим природно-климатских услова и богатства биљног света, пчеларима у општини Штрпце, већ неколико година уназад у прилог иде и цена меда по килограму. Интересантно је да су истраживање и прилике на терену показали да на примеру меда не важи закон понуде и тражње, по коме је цена неког производа нижа што су веће његове понуђене количине. Калкулацијама и анализом кретања производње меда у протеклих десет година, дошло се до закључка да се просечна производња меда увећала за 114.28%. С обзиром на то да се и цена меда увећала са тадашњих 7 на садашњих 15 евра, пројектована добит је вишеструко већа од реалне. Већа добит очекивано утиче и на повећање прихода у домаћинству, што даље води квалитетнијем животу, уз могућност не само подмиривања основних и других потреба, него и већи животни стандард. Тиме је доказана основна хипотеза везана за пчеларство: *производња меда представља шансу за увећање стандарда домаћинства у општини Штрпце.*

На сајмовима пчеларства широм Републике Србије често се могу чути бројне похвале за Удружења пчелара и њихове активности, које у великој мери утичу на бољи положај пчелара. То је случај и у општини Штрпце, јер су подаци са терена о активностима удружења, као и резултати спроведеног истраживања, показали да Удружење „Шарски рој“ у општини Штрпце има важну улогу у развоју пчеларства на овим просторима. Према искуству чланова овог удружења, производња меда би била потпуно одржива са бројем пчелињих друштава која се крећу око 50. Тај број кошница би пчелару омогућио константан приход у висини просечне месечне плате. Истраживање је показало да је просечан број друштава код испитаника који су чланови удружења, око 63, док је код оних који то нису, 32 кошнице. На основу овога доказана је помоћна хипотеза која гласи да је *придруживање пчелара у удружења у директној вези са повећањем стандарда њихових домаћинства у Општини Штрпце.* Даљом анализом активности и планова удружења, утврђено је да она већ имају, или ће, у програму за будући

период, имати решење за већину проблема или изазова пчелара. Уколико је пчелару недостајала финансијска помоћ, на основу резултата спроведеног истраживања, доказано је да су чланови удружења у већој мери били корисници исте, за разлику од пчелара који нису чланови, па би њихова репутација помогла пчелару да лакше дође до потребних средстава. Уколико пчелар није похађао адекватне едукације, удружење омогућава учешће на тренинзима и другим видовима усавршавања, а његови чланови на располагању су свим пчеларима за савет на основу личног искуства. Поред тога, удружење пружа подршку и у промоцији, као и продаји меда и других производа, проширењу производње, осавремењивању, тестирању квалитета, добијању сертификата. Овим је доказана и друга алтернативна хипотеза, која гласи да *удружења пчелара дају својим члановима боље услове и веће шансе за лични напредак у послу, али и различите видове помоћи око неопходних корака на путу да пчеларство и производња производа на бази меда постану развојна могућност Општине Штрпце.*

Пчеларство има светлу будућност у местима у подножју Шар планине. Иако се суочава са бројним изазовима, на која се некад може, а некад и не може утицати, пчелари и други актери, могли би да примене неке од следећих предлога за унапређење ове пољопривредне активности:

- повећање броја друштава, и њихов правилнији распоред на територији читаве општине,
- анимирање мештана, посебно млађих генерација, али и незапослених људи свих старосних категорија, да почну да се баве овим послом,
- већа укљученост надлежних локалних органа и читаве локалне самоуправе у смислу финансијске помоћи пчеларима, формирања саветодавних служби, повезивања са донаторима и слично,
- регистрација производње, сертификација и потврда квалитета меда од стране стручних тела,
- побољшање маркетинг активности и промоције,
- повећање производње других пчелињих производа.

Радује чињеница да пчелари у Општини Штрпце имају јаког савезника уз себе, а то је Удружење, чија је помоћ у сваком смислу драгоцен и уз коју се препреке могу превазићи на лакши начин. Зато је на мештанима општине који су

незапослени и размишљају о својој егзистенцији или можда желе да породици обезбеде додатну зараду, да ставе пчеларство на врх листе потенцијалних занимања којима се могу бавити, јер ће уз уложен рад и труд овај посао моћи да им донесе адекватну финансијску сатисфакцију. Поред обезбеђења зараде, пчеларство ће омогућити нешто још вредније за једно домаћинство, а то је да остану и опстану на огњишту својих вековних предака, где ће им живот уз пчеле и мед сигурно бити много „слађи“.

Иако се органска пољопривредна производња званично још увек не примењује у општини Штрпце, ова област има значајне потенцијале за развој. Према подацима добијених истраживањем, употреба хемијских средстава у пољопривредној производњи у Сиринићкој жупи, код већине пољопривредника је још у великој мери присутна. Радује чињеница да то чине уз савете стручњака и само колико је неопходно, међутим, за конверзију ка органској производњи то није довољно. Како би се отпочео процес сертификације, потребно је испунити бројне предуслове и стандарде, а дуг је пут и док се читав процес не заврши позитивном оценом и добијањем органског знака производа. Последица свега тога је да је на увођењу органске производње у општини Штрпце потребно још много радити, али и да постоје услови за почетак процеса транзиције.

Оно што даје наду је да могућности постоје, почевши од природних потенцијала, развијене пољопривредне производње малина, меда, шарског сира, релативно очуване природне средине, али и вредних пољопривредника, као основних покретача. Поред тога, значајан фактор је и присутна подршка, како локалних и централних институција, тако и међународних организација и агенција, које издвајају значајна финансијска средства за економски развој и развој пољопривреде, посебно у руралним областима.

Оно што је битно за развој органске производње је, да се уз прецизна упутства, сви они који намеравају да крену у процес конверзије, добро припреме, како на комплексност, тако и на дуготрајност прописаних активности. Иако се дуже чека на прве приносе, приходи који се могу добити од продаје органских производа требало би да надокнаде сав труд и трошкове, посебно када се ради о већем обиму производње. Ово је шанса посебно за чланове домаћинства који су незапослени, јер

на овај начин себи могу обезбедити веће приходе, него када би се бавили конвенционалним типом пољопривреде.

На основу свега, намећу се неке смернице које могу олакшати и надлежнима, али и пољопривредницима процес увођења органске производње, а то су:

- Већа подршка локалних, централних институција, као и међународних организација и агенција, у правцу финансијске помоћи, упућености у процес конверзије и сертификације, писању пројеката, доношењу правилника о употреби хемијских средстава и друго;
- Едукација пољопривредника посебно у правцу смањења употребе хемијских средстава и пестицида у процес производње и бенефитима које то може донети;
- Подизање свести потрошача о значају конзумирања органске хране по здравље човека и животну средину;
- Удруживање пољопривредника, као начин за лакше отпочињање процеса транзиције и органску производњу;
- Охрабривање, нарочито младих незапослених људи, да отпочну са овим послом и тако себи и својој породици делимично или у потпуности обезбеде егзистенцију.

Едукација је кључна како би се пољопривредници упознали са негативним странама конвенционалног типа и схватили које су добробити органске производње. С обзиром на чињеницу да у општини Штрпце, али и другим српским срединама Косова и Метохије, нема значајније органске производње, предлог би био да се заинтересовани пољопривредници умреже и заједно крену у отпочињање овог процеса, како би уз размену искустава и међусобну подршку лакше и брже дошли до циља. На основу наведеног, можемо дати одговор на постављена истраживачка питања, а то је да: *У општини Штрпце постоје услови за развој органске производње, али је у овом тренутку потребно пуно рада и труда, као и ангажовање свих субјеката, како би се читав процес спровео успешно.* Када први органски произвођачи добију своје сертификате и остали ће се уверити у његове позитивне стране, због чега ће пожелети да крену њиховим путем.

Туризам представља значајан потенцијал за одрживи економски развој општине Штрпце. Њена природна богатства, културно–историјски споменици, традиционална храна и гостопримство, чине је привлачном дестинацијом за

туристе из земље и иностранства. Развој туризма у овој општини започео је педесетих година прошлог века и значајно је унапређен осамдесетих година изградњом хотелских капацитета. Међутим, догађаји из 1999. године довели су до стагнације и деградације туристичке понуде.

Истраживање је показало да постоје бројни проблеми који тренутно ограничавају развој туризма у општини Штрпце, као што су нерешен статус Ски центра Брезовица, недостатак инвестиција, нередовна посећеност туриста, слаба инфраструктура и проблеми са снабдевањем електричном енергијом. Ипак, упркос овим изазовима, постоје и значајне могућности за унапређење туризма кроз инвестиције у инфраструктуру, маркетинг и промоцију, као и кроз развој различитих врста туризма попут екотуризма, агротуризма, верског и културног туризма. Анализа је, такође, указала и на посебну улогу коју у развоју туризма могу имати локални пољопривредници и произвођачи аутентичних производа као што су шарски сир, малина и мед. Њихова интеграција у туристичку понуду може допринети економском развоју општине и обезбедити додатне изворе прихода за локално становништво. Веза између пољопривреде и туризма је од суштинског значаја за одрживи развој, јер може повећати укупну продуктивност и побољшати животни стандард становништва.

ПЕСТЕЛ анализа је показала да политички, економски, социолошки, технолошки, еколошки и правни фактори значајно утичу на развој туризма у општини Штрпце. Решавање ових фактора захтева координисане напоре локалних и виших институција, као и активну улогу приватног сектора и цивилног друштва.

Природно се намеће закључак да се одрживи развој туризма у општини Штрпце може постићи кроз побољшање инфраструктуре, промоцију еколошки одрживих пракси, подршку локалним произвођачима и унапређење маркетинга. Ово ће допринети не само економском развоју, већ и очувању културног и природног наслеђа овог краја, чинећи га атрактивнијим за будуће генерације туриста. На основу наведеног може се извести закључак да *туризам у значајној мери може бити основа за одрживи развој општине Штрпце, а да пољопривреда као комплементарна привредна грана може бити битна подршка његовом развоју у циљу заједничког просперитета.*

С обзиром да је ово једно од малобројних истраживања које се бави пољопривредом и туризмом општине Штрпце, предлог је да се слична оваква истраживања ураде и за остале области привреде Косова и Метохије а посебно средина у којима живи српско становништво, и понављају периодично бар у размаку од пет година. На овај начин заинтересовани актери би били упућени у стање привреде у овој општини, али, што је значајније, стекао би се увид у раст и развој појединих области, на основу којих би се утврдило које мере треба предузети ради побољшања свеукупне економске ситуације, са циљем смањења незапослености и опстанка и останка на овим просторима.

ЛИТЕРАТУРА

1. Amadi, D. C. A., Wilson, R. S., Thlama, D. M., & Ayuba, D. K. (2019). Beekeeping as a strategy for rural development in Jos North and Jos South local government areas of Plateau State, Nigeria. *FUW Trends in Science & Technology Journal*, 4(1), 250-255.
2. Антонић, М. (1998). Развој пчеларства у средњевековној Србији. *Пчелар*. Српско пчеларско друштво, Београд. <https://spos.info/rad/razvoj-pcelarstva-u-srednjevekovnoj-srbiji/>
3. Altunel, T., & Olmez, B. (2019). Beekeeping as a rural development alternative in Turkish northwest. *Applied Ecology and Environmental Research*, 17(3), 6017-6029. https://www.aloki.hu/pdf/1703_60176029.pdf
4. Aydin, B., Aktürk, D., & Arsoy, D. (2020). Economic and efficiency analysis of beekeeping activity in Turkey: Case of Çanakkale Province. *Ankara Universitesi Veteriner Fakultesi Dergisi*, 67(2), 23-32
5. Ayhan, Ç. K., Taşlı, T. C., Özkök, F., & Tatlı, H. (2020). Land use suitability analysis of rural tourism activities: Yenice, Turkey. *Tourism Management*, 76, 103949.
6. Bäuml, T., Möllers, J., Dufhues, T., Wolz, A., & Traikova, D. (2022). Producer organisations in an export-oriented value chain: What motivates small-scale farmers in Kosovo to collaborate? *European Countryside*, 14(2), 379-396. <https://doi.org/10.2478/euco-2022-0019>
7. Bajrami, H., & Bellaqa, B. (2020). Impact of sustainable tourism development on the economy: Case study Kosovo. *International Journal of Finance & Banking Studies*, 9(3), 112-120.
8. Bataković, D. Kosovo and Metohija Living in the enclave, Belgrade: Institute for Balkan studies, Serbian Academy for Sciences and Arts, 2007
9. Bekić, B., & Jovanović, M. (2015). Beekeeping as a factor of Danube region sustainable development. *International Scientific Conference Sustainable Agriculture and Rural Development in Terms of the Republic of Serbia Strategic Goals Realization within the Danube Region: Regional Specificities*, 156-172. Belgrade: Institute of Agricultural Economics.

10. Bodiřoga, R., & Sredojević, Z. (2017). Economic validity of organic raspberry production as a challenge for producers in Bosnia and Herzegovina. *Economic Insights – Trends and Challenges*, 69, 5-15.
11. Bojkovska, K., Jankulovski, N., Mihajlovski, G., & Momirceski, J. (2020). Analysis of market opportunities for raspberry production in the Republic of North Macedonia. *International Journal of Research - GRANTHAALAYAH*, 8(12), 149-154. ISSN 2394-3629
12. Bojićić, R., & Tripković, A. (2022). State of organic production in Kosovo and Metohija - Great perspective or idea without the future. *Economics of Agriculture*, 69(2), 549-566.
13. Bórawski, P., Bórawski, M. B., Parzonko, A., Wicki, L., Rokicki, T., Perkowska, A., & Dunn, J. W. (2021). Development of Organic Milk Production in Poland on the Background of the EU. *Agriculture*, 11(4), 1-25, <https://doi.org/10.3390/agriculture11040323>
14. Bulajić, S., Ledina, T., Đorđević, J., Bošković, M., Matović, V., Marković, R., Baltić, M., (2017): Biopreservation of traditional raw milk cheese with an emphasis on Serbian artisanal cheeses and their historical production. *Meat technology*, Institut za tehnologiju i higijenu mesa, Vol. 58, No. 1, pp 52-61, Beograd
15. Butuqi, A., Berisha, K., Hamidi, A., Sulejmani, D., & Thaqi, M. (2017). A survey on traditional cheese production and diversity in Kosovo. *Bulgarian Journal of Agricultural Science*, 23(1), 42-48. Sophia: Agricultural Academy Bulgaria.
16. Cvijanović, D., Vujko, A., & Bojović, R. (2023). Health tourism development parameters as a complementary offer of rural tourism. In *Међународни научни скуп ЕКОМ 2023: Актуелни друштвено-економски изазови развоја земаља у савременим условима* (стр. 459-470). Косовска Митровица, Србија: Економски факултет, Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици. <https://drive.google.com/file/d/1e7GLKReLytqFkXnYwOh-OLJOCrxFaWnc/view>
17. Despotović, I. (2014.) Voćarstvo. Imperija knjiga
18. Динић, Ј. Општина Штрпце, Сиринићка жупа – Одлике природне средине, Београд: Географски институт „Јован Цвијић“, Српска Академија Наука и уметности, 1990

19. Durlević, U., Mihailović, B., & Ćurić, V. (2018). Application of GIS in assessing natural conditions for the development of raspberry growing at the territory of the municipality of Štrpce. *Zbornik radova Departmana za geografiju, turizam i hotelijerstvo*, 47(1), 1-10.
20. Đenadić, M., Muhi, B., & Jovanović, D. (2016). Rural tourism – Serbia's missed chance. *Ekonomika poljoprivrede*, 63(2), 514-529. Beograd: Institut za ekonomiku poljoprivrede.
21. Đurić, D., Ristić, J., Đurić, D., & Vujanić, J. (2017). Export of agricultural and food products in the function of economic growth of Republic Serbia. *Ekonomika poljoprivrede*, 64(3), 887-900. Beograd: Institut za ekonomiku poljoprivrede.
22. European Commission. (2022). Honey market presentation. https://agriculture.ec.europa.eu/international/agricultural-trade/agricultural-markets-and-prices_en
23. FiBL & IFOAM – Organics International. (2023). The world of organic agriculture. <https://www.fibl.org/fileadmin/documents/shop/1150-organic-world-2021.pdf>
24. Fortune Business Insights. (2021). Honey market size, share & Covid 19 impact analysis, by type, packing and regional forecast 2021-2028. <https://www.fortunebusinessinsights.com/industry-reports/honey-market-100551>
25. Gjokaj, E., Halimi, K., Xhabali, V., Imami, D., & Gjonbalaj, M. (2017). Fruits value chain and distribution channels in Kosovo. *Bulgarian Journal of Agricultural Science*, 23(1), 22–30.
26. Gogić, P., & Ivanović, S. (2013). Economic and financial analysis of investments, agriculture and rural development - challenges of transition and integration processes in raspberry plantations, 326-335.
27. Guiné, R. P., Mesquita, S., Oliveira, J., Coelho, C., Costa, D. T., Correia, P., ... & Costa, C. A. (2021). Characterization of beekeepers and their activities in seven European countries. *Agronomy*, 11(12), 2398, 1-18.
28. Hollenbeck, K. (2019). What is ROI? *Journal of Rehabilitation Administration*, 40(1), 5–10.
29. Ignjatijević, S., Milojević, I., & Andžić, R. (2018). Economic analysis of exporting Serbian honey. *International Food and Agribusiness Management Review*, 21(7). <https://doi.org/10.22434/IFAMR2017.0050>

30. Ivanović, J., Baltić, M. Ž., Jelić, D., Janjić, J., Bošković, M., Marković, R., & Dokmanović-Starčević, M. (2015). Ispitivanje obima proizvodnje i prometa меда od 2004. do 2014. godine. *Veterinarski glasnik*, 69(5-6), 467-478.
31. Jara-Rojas, R., Bravo-Ureta, B., Solís, D., & Martínez Arriagada, D. (2018). Technical efficiency and marketing channels among small-scale farmers: Evidence for raspberry production in Chile. *International Food and Agribusiness Management Review*, 21(3), 351-364. <https://doi.org/10.22434/IFAMR2016.0168>
32. Jakšić, M., Stojković, D., & Štimac, M. (2023). Analysis of opportunities and limitations of raspberry commodity exchange development in Serbia. *Sustainable Agriculture and Rural Development III*. Institute of Agricultural Economics, Belgrade, Serbia.
33. Jovanović, M. (2022). Kilogram меда u trgovinama i do 2000 dinara? *Preduzetnik*. <https://biznis.rs/preduzetnik/kilogram-meda-u-trgovinama-i-do-2-000-dinara/>
34. Kantar, J. (2013). Sa zdravim пчелама u 21. vek. Beograd. <https://spos.info/wp-content/uploads/2014/11/SA-ZDRAVIM-P%C4%8CELAMA-U-XXI-VEK-Trece-izdanje.pdf>
35. Kljajić, N. (2017). Production and export of raspberry from the Republic of Serbia. *Ekonomika*, 63(2), 45-53. <https://doi.org/10.5937/ekonomika1702045K>
36. Kljajić, N., Subić, J., & Sredojević, Z. (2017). Profitability of raspberry production on holdings in the territory of Arilje. *Economics of Agriculture*, 64(1), 57-68.
37. Leposavić, A., Janković, M., Djurović, D., Veljković, B., Keserović, Z., Popović, B., & Mitrović, O. (2013). Fruit quality of red raspberry cultivars and selections grown in Western Serbia. *Horticultural Science*, 40(4), 154-161.
38. Maksimovic, G., & Anđušić, L. (2022). Agrotourism in the function of women's empowerment – Illustration from rural area of Kosovo and Metohija. In *Tourism International Scientific Conference Vrnjačka Banja – TISC* (Vol. 7, No. 1, pp. 269-284).
39. Maksimovic, G., Ivanović, T., Milošević, B., & Sekulić, D. (2019). Factors of the rural tourism development of Sirinicka Zupa in Kosovo and Metohija. *Економика пољопривреде*, 66(4), 1187-1199.
40. Maksimovic, G., Milacic, Lj. (2013). Cost effectiveness of raspberries growing in rural areas of North Kosovo. In *Fourth International Scientific Symposium*

- "Agrosym 2013", Jahorina, Bosnia and Herzegovina, 3-6 October, 2013. Book of Proceedings (pp. 1161-1166). Faculty of Agriculture, University of East Sarajevo.
41. Maksimovic, G., Milosevic, B., Samardzic, S., & Djordjevic, L. (2015). Investing in raspberry production as factor of sustainable development of Strpce mountainous enclave in Kosovo. In *Research people and actual tasks on multidisciplinary sciences. Proceedings of the Fifth International Conference, Volume 1*, Lozenec, Bulgaria, 24-28 June, 2015.
 42. Maksin, M. (2012). Sustainable heritage utilization in rural tourism development in Serbia. *Spatium*, 37-44.
 43. Miftari, I., Haas, R., Meixner, O., Imami, D., & Gjokaj, E. (2022). Factors influencing consumer attitudes towards organic food products in a transition economy—insights from Kosovo. *Sustainability*, 14(10).
 44. Mikić, Đ. (1988). Društvene i ekonomske prilike kosovskih Срба u XIX i početkom XX veka. *Srpska akademija nauka i umetnosti*, 273. Beograd.
 45. Младеновић, М. (2017). Инвестиције и одрживи развој у општини Штрпце – могућности и перспективе, Изазови Одрживог Развоја – Економски и друштвени аспект, међународни научни скуп, 6-7. Новембар, 2017. (655-670). Косовска Митровица: Економски факултет
 46. Младеновић, М., Арсић, Ј., (2017). Бенефити зелене економије у функцији повећања конкурентске предности националних економија, *Економски погледи*, 19(2), 81-97.
 47. Mladenović, M., & Bojičić, R. (2018). Production of Šar cheese: Development opportunity for Štrpce Municipality. *Економика пољопривреде*, 65(3), 929-942.
 48. Mladenović, M., & Bojičić, R. (2020). Organic agricultural production in the function of sustainable development of the municipality of Štrpce. *Економски погледи*, 22(1), 1-14.
 49. Mladenović, M., & Bojičić, R. (2020). Razvoj ekoturizma u opštini Štrpce – mogućnosti i perspektive. *Ecologica*, 27(97), 232-239.
 50. Младеновић, М., & Бојичић, Р. (2021). Анализа ставова привредника из српске заједнице о Мини Шенген иницијативи. У *Значај Мини Шенгена за евроинтеграције Западног Балкана. Међународни научни скуп, 12-13. новембар 2021* (стр. 151-169). Косовска Митровица: Економски факултет.

51. Mubarik, A., & Buyinza, M. (2020) Drivers of honey production and its effects on rural livelihoods in Odravu Sub-country, Yumbe district, Northern Uganda, *International Journal of Environment & Agriculture Research*, Vol 6 issue 2, 35-44, available at: https://d1wqtxts1xzle7.cloudfront.net/63335210/IJOEAR-FEB-2020-620200516-124091-19nrcml-with-cover-page-v2.pdf?Expires=1661256557&Signature=gPZiPe9axhn-Ty4LKRvZaBSWQCmV6zyF521kXCu6rPFCCXh0oKNXogC1ekg4QaUfHhekJJQwKMcyDbIXi4sKjhpWusUuv~JMw2onhAAKXCGgcSY9wKUISzsZqadk13qbLRDiuk3dLULNNntu-3qeuhv-8HvXB-iwQ20PJnIHzc~awGio365cFcm8q4t3WuLe9rpp9hSBUfeKuMxYAmDLhB1WTBsr0B6tbCv-i-Pts-z3JEO24drxiLU-FGnC3O-hRUfVs7BOCNnEX3A8vnoH2n33AqtSHHbMyV-yJwsjJ5Z0CKZc21t4VqA4f81RjbEIGPztOssZCgKMuvnYHp7Iw__&Key-Pair-Id=APKAJLOHF5GGSLRBV4ZA
52. Nat Schouten, C., & John Lloyd, D. (2019). Considerations and factors influencing the success of beekeeping programs in developing countries. *Bee World*, 96(3), 75-80.
53. Nedić, N. M., Nikolić, M. M., & Hopić, S. E. (2019). Economic justification of honey production in Serbia. *Journal of Agricultural Sciences*, 64(1), 85-99. Belgrade.
54. Николић, С. Општина Штрпце, Сиринићка жупа – Друштвено-економски развој организација и коришћење простора, Београд: Географски институт „Јован Цвијић“, Српска Академија Наука и уметности, 1991
55. Nyamakwere, F., Esposito, G., Mombo, O., & Raffrenato, E. (2022). Economic feasibility, benefits and challenges of on-farm artisanal cheese making in South Africa. *Dairy*, 3(4), 747–760. <https://doi.org/10.3390/dairy3040051>
56. Paraušić, V., & Simeunović, I. (2016). Market analysis of Serbia's raspberry sector and cluster development initiatives. *Economics of Agriculture*, 63(4), 1417-1431. <https://doi.org/10.5937/ekoPolj2203819U>
57. Pejanović, R., Glavaš-Trbić, P., & Tomaš-Simin, M. (2017). Problems of agricultural and rural development in Serbia and necessity of new agricultural

- policy. *Ekonomika poljoprivrede*, 64(3), 1619-1635. Beograd: Institut za ekonomiku poljoprivrede.
58. Petrović, D. M., Bogosavljević-Bošković, S., Đoković, R., Bokan, N., Dosković, V., & Rakonjac, S. (2014). Razvoj organske poljoprivrede i stočarstva u svetu, Evropi i kod nas. *XIX Savetovanje o biotehnologiji sa međunarodnim učešćem, Čačak. Zbornik radova*, 19(21), 427-434.
 59. Pocol, C. B., Šedík, P., Brumă, I. S., Amuza, A., & Chirsanova, A. (2021). Organic beekeeping practices in Romania: Status and perspectives towards a sustainable development. *Agriculture*, 11(4), 281.
 60. Popović-Vranješ, A., Paskaš, S., Kasalica, A., Jevtić, M., Popović, M., & Belić, B. (2016). Production, composition and characteristics of organic hard cheese. *Biotechnology in Animal Husbandry*, 32(4), 393-402. Belgrade-Zemun: Institute for Animal Husbandry.
 61. Ramadani, V., Hisrich, R., Dana, L. P., Palalic, R., & Panthi, L. (2019). Beekeeping as a family artisan entrepreneurship business. *International Journal of Entrepreneurial Behavior & Research*, 25(4), 717-730. <https://doi.org/10.1108/IJEER-07-2017-0245>
 62. Razvojni plan opštine Štrpce. (н.д.). Преузето са <https://helvetas-ks.org/wp/wp-content/uploads/2013/08/OP%C5%A0TINSKI-Razvojni-Plan-%C5%A0trpce.pdf>
 63. Reganold, J. P., & Wachter, J. M. (2016). Organic agriculture in the twenty-first century. *Nature Plants*, 2(2), 1-8.
 64. Рогановић, В. Лексикони националних паркова Србије – Шар планина, Београд: ЈП Службени гласник, ЈП Национални парк Шар планина, Географски институт „Јован Цвијић“, САНУ, 2016
 65. Roman, M., Roman, M., Prus, P., & Szczepanek, M. (2020). Tourism competitiveness of rural areas: Evidence from a region in Poland. *Agriculture*, 10(11), 569, 1-19
 66. Santhoshkumar, M., Reddy, G. C., & Sangwan, P. S. (2017). A review on organic farming-sustainable agriculture development. *International Journal of Pure & Applied Bioscience*, 5(4), 1277-1282.

67. Simin, M. T., Rodić, V., & Glavaš-Trbić, D. (2019). Organic agriculture as an indicator of sustainable agricultural development: Serbia in focus. *Економика пољопривреде*, 66(1), 265-280.
68. Sredojević, Z., Kljajić, N., & Popović, N. (2013). Investing in raspberry production as an opportunity of sustainable development of rural areas in Western Serbia. *Economic Insights – Trends and Challenges*, 2(LXV), 63-72.
69. Tahiri, A., Kovači, I., & Bushi, F. (2020). Sustainable tourism development – Analysis of tourism development in Kosovo. *ACC Journal*, 26(2), 83-92.
70. Tripković, A., Arsić, L., & Premović, J. (2022). Ekoturizam kao razvojna šansa ruralних područja на Kosovu i Metohiji. *Ecologica*, 28(108), 501-508.
71. Užar, D., Dunderski, D., & Pejanović, R. (2022). Consumers' intention to buy cheeses with geographical indications: the case of Serbia. *Economics of Agriculture*, 69(3), 819-832. <https://doi.org/10.5937/ekoPolj2203819U>
72. Vujko, A., Delić-Jović, M., Zečević, S. O., Zečević, L., & Nedeljković, D. (2020). Gastronomy as a mean of marketing management and rural destination development. *Serbian Journal of Engineering Management*, 5(1), 1-13
73. Wróblewska, W., Pawlak, J., & Paszko, D. (2019). Economic aspects in the raspberry production on the example of farms from Poland, Serbia and Ukraine. *Journal of Horticultural Research*, 27(2), 71–80. <https://doi.org/10.2478/johr-2019-0019>
74. Xue, H., Wang, L., & Li, C. (2022). Market integration and price dynamics under market shocks in European Union internal and external cheese export markets. *Foods*, 11, 692. <https://doi.org/10.3390/foods11050692>
75. Zekić, S., Mijić, J., Jakšić, D., Milenković, I., (2016): Profitability gap in the milk production chain: evidence from Serbia. *Ekonomika poljoprivrede*, Institut za ekonomiku poljoprivrede, Vol. 63, No. 2, pp 485-499, Beograd
76. Zarić, V., Vasiljević, Z., Nedić, N., & Petković, D. (2013). The marketing strategies of Serbian honey producers. *Applied Studies in Agribusiness and Commerce – APSTRACT*, 2-3, 27-31. <https://doi.org/10.19041/APSTRACT/2013/2-3/4>
77. Zejak, D., Glisic, I., Spalevic, V., Maskovic, P., & Dudic, B. (2021). Sustainable management of fruit growing in rural areas of Montenegro: The impact of location

- on the phenological and nutritional properties on raspberry (*Rubus idaeus* L.). *Agronomy*, 11, 1663. <https://doi.org/10.3390/agronomy11081663>
78. Ćukić, D. (1971), *Kosovo – znamenitosti i lepote*, Turistički Savez Kosova, Priština
79. Fuad, M. A., Nurhasan, M., & Kayess, M. O. (2019). Potentials and Prospects of Beekeeping Entrepreneurship in Dinajpur Region: A Participatory Analysis. *Agricultural Research and Technology Open Access Journal*, 21(5), 556178. 1-5

Интернет извори:

1. <https://pks.rs/>
2. <https://www.agroklub.rs/vocarstvo/>
3. <https://biznis.rs/vesti/srbija/ministarka-poljoprivrede-srbije-o-stanju-na-trzistu-malina/>
4. <https://scienceagri.com/10-worlds-biggest-raspberries-producers/>
5. <https://www.politika.rs/sr/clanak/532121/Srbija-treca-u-svetu-po-proizvodnji-maline-odmah-iza-Rusije-i-Meksika>
6. http://www.kzk.gov.rs/kzk/wp-content/uploads/2018/01/Analiza-trzista-malina_2017.godine.pdf
7. <https://spos.info/>
8. <https://kosovo.iom.int/stories/nexhmijes-buzzing-success-tale-perseverance-and-legacy-kosovos-beekeeping-industry>
9. <https://kk.rks-gov.net/shterpce/sr/>
10. https://ofrf.org/resources/organic-faqs/?gclid=EAIaIQobChMIx-z-ufCQgQMVAUVBAh0JLw8qEAAYAiAAEgIr6fD_BwE
11. www.serbiaorganica.info
12. <https://ofrf.org/why-organic/>
13. <https://www.fromages.com/en/cheese-shop/organic-cheeses>
14. <https://sirifino.rs/product/ovciji-organski-pirotski-kackavalj-350g/>
15. <https://helvetas-ks.org/wp/wp-content/uploads/2013/08/OP%C5%A0TINSKI-Razvojni-Plan-%C5%A0trpce.pdf>

16. www.skijalistasrbije.rs
17. www.nkns.rs
18. <http://lokalno.org/PDF/01.pdf>

СПИСАК ГРАФИКОНА

Број графикана	Назив графикана
Графикон 1.1	Структура пољопривредног земљишта у општини Штрпце
Графикон 2.1.	Главни светски произвођачи сира у 2022. години (у 10 ³ тона)
Графикон 2.2.	Производња сира у Србији од 2014. до 2019. године (у хиљадама тона)
Графикон 2.3.	Број грла стоке у домаћинствима општине Штрпце у 2018. и 2022. години
Графикон 2.4.	Дужина бављења сточарством у општини Штрпце
Графикон 2.5.	Рецептура по којој се производи сир у општини Штрпце
Графикон 2.6.	Структура узорка на основу укључености чланова домаћинства у рад око стоке
Графикон 2.7.	Дневна количина млека произведеног током 2018. године
Графикон 2.8.	Дневна количина млека 2022. године
Графикон 2.9.	Месечна количина произведеног сира током 2018. и 2022. године
Графикон 2.10.	Да ли сточари у општини Штрпце продају сир
Графикон 2.11.	Помоћ сточарима из различитих извора
Графикон 2.12.	Планови сточара
Графикон 2.13.	Колико српски привредници са Косова и Метохије знају о Open Balkan иницијативи
Графикон 2.14.	Ко је укључен у посао око стоке и производњу сира
Графикон 2.15.	Кретање цене по килограму сира од 2012. до 2022. у општини Штрпце (у €)
Графикон 3.1.	Првих 10 земаља по производњи малина у 2021. години (у тонама)
Графикон 3.2	Пребивалиште испитаника
Графикон 3.3.	Укупна примања у домаћинству малинара у еврима
Графикон 3.4.	Површина засејана малинама у општини Штрпце у арима
Графикон 3.5.	Сорте малина заступљене у општини Штрпце
Графикон 3.6.	Минимална цена која би задовољила малинаре по питању трошкова и зараде
Графикон 3.7.	Мишљење малинара о обезбеђивању сопствених капацитета за складиштење малина
Графикон 3.8.	Утицај заразе вирусом корона чланова породице малинара на послове око малина
Графикон 3.9.	Цена берача по килограму малина у 2022. години у општини Штрпце (у еврима)
Графикон 3.10.	Мишљење малинара о оснивању задруге и њеном доприносу бољој позицији малинара
Графикон 3.11.	Удео зараде од малина у укупним финансијама породице

Графикон 3.12.	Ко је одговоран за будући развој малинарства у општини Штрпце
Графикон 3.13.	Кретање цене за килограм малине у општини Штрпце од 2018. до 2022. године
Графикон 4.1.	Број кошница у водећим земљама света у 2020. години (у хиљадама)
Графикон 4.2.	Водеће земље у производњи меда у свету 2020. години
Графикон 4.3.	Место становања испитаника пчелара
Графикон 4.4.	Број запослених чланова у породици пчелара
Графикон 4.5.	Висина месечних примања у домаћинству пчелара
Графикон 4.6.	Остали послови пчелара из општине Штрпце
Графикон 4.7.	Најзаступљеније врсте меда у општини Штрпце
Графикон 4.8.	Број кошница потребних за одрживост производње
Графикон 4.9.	Кретање произведене количине меда годишње по кошници
Графикон 4.10.	Кретање цене килограма меда у општини Штрпце током последњих 12 година (у еурима)
Графикон 4.11.	Укупна чиста добит пчелара из општине Штрпце по сезони
Графикон 4.12.	Пчелари о конкуренцији на тржишту меда у општини Штрпце
Графикон 4.13.	Да ли сматрате да би удруживање пчелара могло утицати на пласман меда и осталих пчелињих производа?
Графикон 4.14.	Став пчелара из Општине Штрпце о увођењу АПИ комора
Графикон 4.15.	Да ли од пчеларства може да живи једна породица?
Графикон 4.16.	Планови пчелара за будући период
Графикон 4.17.	Да ли пчеларство и производи на бази меда могу бити развојна могућност општине Штрпце?
Графикон 4.18.	Од кога зависи унапређење пчеларства у Општини Штрпце
Графикон 4.19.	Колико имате друштава пчела
Графикон 4.20.	Број пчелињих заједница у удружењу „Шарски рој“
Графикон 4.21.	Број чланова удружења пчелара „Шарски рој“
Графикон 4.22.	Количина произведеног меда на годишњем нивоу чланова удружења „Шарски рој“
Графикон 5.1.	Десет земаља са највећим површинама органског пољопривредног земљишта у свету у 2021. години (у милионима хектара)
Графикон 5.2.	Дистрибуција органског пољопривредног земљишта по земљама Европе 2022.
Графикон 5.3.	Шта недостаје да би се унапредила пољопривредна производња у Општини Штрпце
Графикон 5.4.	Да ли третирасте малине хемијским средствима?
Графикон 5.5.	Да ли бисте у будућности гајили малину на органски начин?
Графикон 6.1.	Да ли малина може постати бренд Општине Штрпце?
Графикон 6.2.	Да ли сматрате да би развој туризма у Општини Штрпце допринео развоју пчеларства?

СПИСАК ТАБЕЛА

Број табеле	Назив табеле
Табела 1.1.	Старосна структура становништва општине Штрпце
Табела 2.1	Употреба млека и добијених млечних производа у Европској Унији у 2021. години (у милионима тона, ЕУ, 2021)
Табела 2.2.	Број стоке у Републици Србији на дан 1. децембра 2022. године – претходни резултати
Табела 2.3.	Узгој стоке по областима
Табела 2.4.	Нутритивне вредности различитих врста сирева на 100 грама
Табела 2.5.	Ко је укључен у посао око стоке и производње сира?
Табела 2.6.	Приход од продаје сира у 2018. години
Табела 2.7.	Укупна добит од производње и продаје сира у 2018. Години
Табела 2.8.	Производња сира и приход од продаје
Табела 2.9.	Укупна добит
Табела 3.1.	Светска производња малина од 2012. до 2022. године у тонама
Табела 3.2.	Производња малина у Европи од 2017. до 2021. године у тонама
Табела 3.3.	Остварена производња малина у Републици Србији на дан 05.09.2022.
Табела 3.4.	Број чланова домаћинства малинара по селима
Табела 3.5.	Мотиви за бављење малинарством малинара по селима
Табела 3.6.	Кретање броја засада малина код испитиваних малинара у општини Штрпце
Табела 3.7.	Износ укупне инвестиције код испитаних малинара у еврима
Табела 3.8.	Најнижи и највиши принос малина у килограмима по ару засада
Табела 3.9.	Површина у арима под малином, која би донела задовољавајуће приносе и зараду
Табела 3.10.	Колики су укупни годишњи трошкови око малина у еврима по ару засада?
Табела 3.11.	Како је евентуална болест утицала на послове око малина?
Табела 3.12.	Да ли малинарство може обезбедити егзистенцију породици
Табела 3.13.	Планови малинара за наредни период по селима
Табела 3.13.	Да ли сматрате да малинарство може постати водећа делатност у општини Штрпце, на којој би се темељио економски развој?
Табела 3.14.	Предлози за унапређење малинарства у општини Штрпце
Табела 3.15.	Значајне корелација са варијаблом „Године старости“
Табела 3.16.	Значајне корелације са варијаблом „Радни статус“
Табела 3.17.	Значајне корелације са варијаблом „Број чланова домаћинства“

Табела 3.18.	Значајне корелације са варијаблом „Број запослених чланова домаћинства“
Табела 3.19.	Значајне корелације са варијаблом „Ваше образовање“
Табела 3.20.	Значајне корелације са варијаблом „Укупна примања у домаћинству“
Табела 3.21.	Значајне корелације са варијаблом „Дужина бављења малинарством“
Табела 3.22.	Значајне корелације са варијаблом „Ко се бави малинарством“
Табела 3.23.	Значајне корелације са варијаблом „Површина засада под малином“
Табела 3.24.	Значајне корелације са варијаблом „Удео прихода од малина у укупним финансијама породице“
Табела 3.25.	Значајне корелације са варијаблом „Како сте задовољни сарадњом са хладњачама?“
Табела 3.26.	Значајне корелације са варијаблом „Укупни годишњи трошкови око малина“
Табела 3.27.	Значајне корелације са варијаблом „Утицај закључавања током пандемије на радове у малињацима“
Табела 3.28.	Значајне корелације са варијаблом „Ангажовање додатних радника“
Табела 3.29.	Значајне корелације са варијаблом „Да ли малинарство може обезбедити егзистенцију једној породици?“
Табела 3.30.	Значајне корелације са варијаблом „Мишљење малинара о оснивању удружења ради бољег пласмана и позиције малинара“
Табела 3.31.	Значајне корелације са варијаблом „Планови за будући период“
Табела 3.32.	Значајне корелације са варијаблом „Да ли сматрате да малинарство може постати водећа делатност у општини Штрпце, на којој би се темељио економски развој?“
Табела 3.33.	Значајне корелације са варијаблом „Шта је потребно за унапређење малинарства у општини Штрпце?“
Табела 3.34.	Нутритивна вредност малина
Табела 3.35.	А: Трошкови материјала
Табела 3.36.	Б: Трошкови услуга
Табела 3.37.	В: Трошкови радне снаге
Табела 3.38.	І: Трошкови материјала за површину од 5 ари
Табела 3.39.	ІІ: Трошкови услуга за површину од 5 ари
Табела 3.40.	ІІІ: Трошкови радне снаге за површину од 5 ари
Табела 3.41.	Калкулација осталих трошкова за површину од 5 ари
Табела 3.42.	Финансијски индикатори производње
Табела 4.1.	Кошница пчела у Републици Србији и по регионима у хиљадама
Табела 4.2.	Социо-економске карактеристике пчелара у општини Штрпце
Табела 4.3.	Неке производне карактеристике пчелара у Општини Штрпце

Табела 4.4.	Купци и продајна места пчеларских производа у општини Штрпце
Табела 4.5.	Значајније корелације са варијаблом „Место становања“
Табела 4.6.	Статистички значајне корелације са варијаблом „Године старости“
Табела 4.7.	Значајније корелације са варијаблом „Број чланова домаћинства“
Табела 4.8.	Значајне корелације са варијаблом „Ко је све укључен у посао око пчела“
Табела 4.9.	Значајније корелације са варијаблом „Где продајете своје производе?“
Табела 4.10.	Радна табела
Табела 4.11.	Годишња просечна производња испитаника који су чланови удружења
Табела 4.12.	Просечна годишња производња меда свих анкетираних пчелара
Табела 4.13.	Колико је најмање кошница за одрживост производње
Табела 4.14.	Главни проблеми и планови за напредак у производњи меда
Табела 5.1.	Карактеристике органске пољопривредне производње
Табела 5.2.	Светско органско пољопривредно земљиште по регионима у 2021. години
Табела 5.3.	Површине у органској биљној производњи у 2022. години у Републици Србији (у хектарима)
Табела 5.4.	Органска сточарска производња у 2022. години по регионима у Републици Србији
Табела 5.5.	Дистрибуција укупне производње/обrade недрвних шумских производа и лековитог и ароматичног биља и величина предузећа у 2020. години
Табела 5.6.	Просечна висина зараде по хектару засађене малине у органској производњи
Табела 5.7.	Значајније корелације са варијаблом „Да ли третирате малине хемијским средствима?“ а) веома високо статистички значајне корелације ($p < 0.01$)
Табела 5.8.	Значајније корелације са варијаблом „Да ли третирате малине хемијским средствима?“ б) високо статистички значајне корелације ($p < 0.05$)
Табела 5.9.	Корелација са варијаблом „Да ли бисте у будућности гајили малину на органски начин?“
Табела 5.10.	Значајније корелације са варијаблом „Да ли би у будућности гајили малину на органски начин?“
Табела 5.11.	Колико сте упознати са органском производњом меда и других производа?
Табела 5.12.	Да ли сматрате да у Општини Штрпце постоје услови за бављењем органском производњом?
Табела 5.13.	Значајније корелације са варијаблом „Колико сте упознати са органском производњом?“

Табела 5.14.	Значајније корелације са варијаблом <i>„Да ли сматрате да би овај вид производње повећао зараду/профит у овој области?”</i>
Табела 5.15.	Неке врсте француских органских сирева и њихове цене
Табела 5.16.	SWOT анализа органске производње у општини Штрпце
Табела 6.1.	Неке карактеристике манифестација Женидба краљевића Марка и Лазарице
Табела 6.2.	Основне карактеристике мотела, ресторана и других угоститељских објеката у Општини Штрпце који су учествовали у истраживању о туризму
Табела 6.3.	Значајније корелације са варијаблом <i>„Да ли сматрате да малина може постати бренд општине Штрпце?”</i>
Табела 6.4.	Значајније корелације са варијаблом <i>„Каква је повезаност малинарства са туризмом у општини Штрпце, у смислу да развој једне утиче на развој друге области?”</i>
Табела 6.5.	ПЕСТЕЛ анализа туризма у општини Штрпце

СПИСАК КОРИШЋЕНИХ СЛИКА

Број слике	Назив слике
Слика 1.1.	Географски положај општине Штрпце
Слика 1.2.	Хидролошка мапа општине Штрпце
Слика 1.3.	Коришћење земљишта у општини Штрпце
Слика 1.4.	Вегетациони покривач општине Штрпце
Слика 1.5.	Животињски свет општине Штрпце
Слика 1.6.	Категоризација насеља према броју становника у општини Штрпце
Слика 3.1.	Мапа зона општине Штрпце према природним условима за гајење малина
Слика 4.1.	Илустрација прапчелара
Слика 6.1.	Српски средњовековни манастири на Косову и Метохији
Слика 6.2.	Мапа Ски центра Брезовица

БИОГРАФИЈА

Маја Младеновић рођена је 28.09.1988. године у Скопљу. Основну школу „Рајко Урошевић“ завршила је у селу Готовуша 2003. године, а средњу Економско-трговинску школу „Јован Цвијић“ 2007. године на смеру економски техничар. За постигнут успех током школовања награђивана је Вуковом дипломом као и признањем породице Карађорђевић. Основне академске студије на Економском факултету Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици уписала је школске 2007/2008. године на студијском програму Пословна економија, модул Маркетинг, менаџмент и предузетништво, а завршила их је 2011. године са просечном оценом 8,97, одбранивши дипломски рад из предмета Стратегијски менаџмент. Школске 2011/2012. године уписује мастер академске студије на студијском програму Пословна економија, смер Маркетинг и менаџмент, које завршава 2014. године са просечном 9,57 одбранивши мастер рад из предмета Евалуација инвестиционих пројеката. Докторске академске студије на смеру Пословна економија уписала је 2016. године, где је положила све испите предвиђене планом и програмом са просечном оценом 9,6.

Још као ученица основне школе, била је ангажована у Црвеном крсту Штрпца, у оквиру подмлатка ове хуманитарне организације. Своје прво запослење добија у компанији за продају козметике „Авон“, као Авонова дама за каталожку продају козметичких производа. Ту, паралелно са завршетком средње школе, учи овај посао и зарађује своју прву плату. Од 2009. до 2019. године радила је у Радио-телевизији Херц у Штрпцу прво као новинар и спикер а потом и као главни и одговорни уредник. Од 2012. до 2016. радила је и као професор математике и енглеског језика у средњој ЕТШ „Јован Цвијић“ у Штрпцу. Од 2019. запослена је на Економском факултету Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, прво у звању сарадник у настави а потом добија звање асистента за ужу научну област: Општа економија и привредни развој.

Члан је Научног друштва Аграрних економиста Балкана као и Друштва аграрних економиста Србије. Била је сарадник на више медијских пројеката, а учествовала је и на четвртој међународној Ерасмус + недељи за тренинг и учење (

4th International Erasmus + Staff Week for training and teaching) Partnership for future cooperation, одржаној у Великом Трнову у Бугарској.

Учествовала је на више међународних научних скупова и написала је десетину радова у којима се претежно бави привредним и одрживим развојем општина на Косову и Метохији.

Удата је и мајка двоје деце.

ПРИЛОЗИ

ПРИЛОГ 1. ИНТЕРВЈУ О СТОЧАРСТВУ И ПРОИЗВОДЊИ ШАРСКОГ СИРА

Основни циљ истраживања је да се добије валидно мишљење од стране фармера и произвођача шарског сира о стању сточарства у општини Штрпце. У ову сврху припремљено је 13 оригиналних питања а добијени подаци ће бити искоришћени у истраживачке сврхе, односно за израду докторске дисертације која се бави анализом развојних потенцијала општине Штрпце.

1. Можете ли нам рећи нешто о себи (старост, место у коме живите, породица, образовање, радни статус...)?
2. Када сте почели да се бавите сточарством и производњом сира?
3. Колики број грла стоке поседујете и да ли је посао тежак?
4. Колико дневно помузете млека и од чега зависи његов квалитет?
5. Од кога сте научили рецептуру прављења сира, да ли је процес сложен и колико литара млека је потребно за килограм сира?
6. Од чега зависи квалитет сира, шта га издваја од других сличних производа на тржишту?
7. Да ли се бавите продајом сира или других млечних производа и ако да по којој цени?
8. Има ли купаца, како сте задовољни продајом, и на које све начине обављате продају?
9. Ко вам све помаже у послу?
10. Шта мислите о шарском сиру као бренду општине, и какав је његов утицај на туристичку понуду овог краја?
11. Да ли сте до сада добијали неку помоћ и да ли ва је тренутно помоћ потребна?
12. Који су ваши планови за будућност?
13. Који би били евентуални предлози за унапређење ове области?

ПРИЛОГ 2. УПИТНИК О МАЛИНАРСТВУ У ОПШТИНИ ШТРПЦЕ

Основни циљ анкетања је да се добије валидно мишљење од стране малинара о стању малинарства у општини Штрпце. У ову сврху припремљен је упитник са 54 оригинална питања, а добијени подаци ће бити искоришћени за израду докторске дисертације, која се бави анализом развојних потенцијала општине Штрпце. Анкета је анонимна.

ПИТАЊА:

1. ПОЛ М Ж
2. ПРЕБИВАЛИШТЕ (упишите сами)_____
3. ГОДИНЕ СТАРОСТИ (упишите сами)_____
4. РАДНИ СТАТУС
 1. незапослен
 2. запослен
 3. самостални предузетник
 4. пољопривредник
 5. пензионер
5. БРОЈ ЧЛАНОВА ДОМАЋИНСТВА (упишите сами)_____
6. БРОЈ ЗАПОСЛЕНИХ ЧЛАНОВА ВАШЕГ ДОМАЋИНСТВА (упишите сами)_____
7. ВАШЕ ОБРАЗОВАЊЕ:
 1. Основна школа
 2. Средња школа
 3. Виша /Висока школа
 4. Факултет
 5. Мастер/магистар
 6. Доктор наука
8. КОЛИКО ИЗНОСЕ УКУПНА ПРИМАЊА У ВАШЕМ ДОМАЋИНСТВУ МЕСЕЧНО?
 1. до 10 000 динара
 2. од 10 000 до 30 000 динара
 3. од 30 000 до 50 000 динара
 4. од 50 000 до 70 000 динара
 5. преко 70 000 динара
9. КОЛИКА ЈЕ ПОВРШИНА ПОЉОПРИВРЕДНОГ ЗЕМЉИШТА У ПОСЕДУ ВАШЕГ ДОМАЋИНСТВА? _____
10. КОЛИКО СЕ ДУГО БАВИТЕ МАЛИНАРСТВОМ?
 1. ово ми је прва година
 2. 1-5 године
 3. 6-10 година
 4. 11-15 година
 5. преко 15 година

11. КОЈИ ЈЕ БИО ВАШ МОТИВ ЗА БАВЉЕЊЕ МАЛИНАРСТВОМ?

1. наставак породичног посла
2. зарада и обезбеђење егзистенције породице
3. додатни приход поред осталих финансија
4. хоби и задовољство
5. нешто друго _____

12. КО СЕ БАВИ МАЛИНАРСТВОМ?

1. само ја
2. поједини одрасли чланови породице
3. сви одрасли чланови породице
4. цела породица је укључена у посао
5. породица, а по потреби и додатни радници у време бербе /резидбе

13. КОЈУ ВРСТУ МАЛИНА ГАЈИТЕ?

1. микер
2. виламет
3. полка
4. полана
5. нека друга врста (упишите сами) _____

14. НА КОЛИКОЈ ПОВРШИНИ СУ ЗАСАДИ ПОД МАЛИНОМ? (упишите сами) _____

15. КАКО СЕ КРЕТАО БРОЈ ЗАСАДА ОД КАДА СТЕ ПОЧЕЛИ ДА СЕ БАВИТЕ МАЛИНАРСТВОМ ДО САД?

1. смањен је у већој мери
2. смањен је у мањој мери
3. остао је исти
4. повећан је у мањој мери
5. повећан је у већој мери

ЗАШТО? _____

16. НАВЕДИТЕ КОЛИКИ ЈЕ БИО ПРИНОС ПО ХЕКТАРУ И КАКО СЕ КРЕТАЛА ЦЕНА МАЛИНА ЗАДЊИХ 5 ГОДИНА?

ГОДИНА	ПРИНОС ПО АРУ	ЦЕНА
2018.		
2019.		
2020.		
2021.		
2022.		

17. КОЛИКО ЈЕ ИЗНОСИЛА УКУПНА ИНВЕСТИЦИЈА У ПОСАО ОКО МАЛИНА, ПО БИТНИМ СТАВКАМА, КОЛИКО ГОДИНА ЈЕ ТРАЈАЛО УЛАГАЊЕ И ЗА КОЈИ ПЕРИОД СТЕ ВРАТИЛИ УЛОЖЕНО?

18. ЛИ СТЕ ДО САДА, ЗА ИНВЕСТИЦИЈУ ИЛИ У ДРУГЕ СВРХЕ ДОБИЈАЛИ НЕКУ ФИНАНСИЈСКУ ПОМОЋ?

1. нисам добијао/ла никакву помоћ сам све финансирам
2. јесам на локалу нешто мало
3. јесам од Привремених Институција у Приштини
4. јесам од Владе Р. Србије (Канцеларије за КИМ)
5. јесам од међународних донатора
6. јесам од више поменутих чиниоца за инвестицију и током наредних година у опреми и слично

19. КОЛИКИ ЈЕ И КОЈЕ ГОДИНЕ ПРОСЕЧНО БИО ВАШ НАЈНИЖИ ПРИНОС МАЛИНА ГОДИШЊЕ? _____

20. КОЛИКИ ЈЕИ КОЈЕ ГОДИНЕ ПРОСЕЧНО БИО ВАШ НАЈВИШИ ПРИНОС МАЛИНА ГОДИШЊЕ _____

21. КОЛИКО БЕРБИ ГОДИШЊЕ ИМАТЕ? _____

22. КОЛИКО ЈЕ ЗАСЕЈАНЕ ПОВРШИНЕ ПОТРЕБНО ДА БИ ОСТВАРИЛИ ЗАДОВОЉАВАЈУЋУ ЗАРАДУ? _____

ОБРАЗЛОЖИТЕ ОДГОВОР _____

23. КОЈА ЈЕ ЗА ВАС МИНИМАЛНА ЦЕНА КОЈА БИ ПОКРИЛА СВЕ ВАШЕ ТРОШКОВЕ И ОМОГУЋИЛА ОСТВАРЕЊЕ ЗАРАДЕ? _____

24. КОЛИКИ ЈЕ УДЕО ПРИХОДА ОД ПРОДАЈЕ У УКУПНИМ ФИНАНСИЈАМА ПОРОДИЦЕ _____

25. КО ОТКУПЉУЈЕ ВАШЕ МАЛИНЕ?

1. самостално их продајем на пијаци или преко пријатеља
2. локалне хладњаче
3. хладњаче из других места
4. задруге, фабрике, угоститељски објекти
5. неко други _____

26. КАКО СТЕ ЗАДОВОЉНИ САРАДЊОМ СА ХЛАДЊАЧАМА?

1. незадовољавајућа је у потпуности
2. у мањој мери незадовољавајућа
3. зависи од хладњаче са којом послујем
4. у већој мери задовољавајућа
5. одлична сарадња без замерки

27. ДА ЛИ СЕ РЕДОВНО ВРШИ ИСПЛАТА, ОДМАХ ПО ПРИЈЕМУ ИЛИ КАСНИЈЕ, ОБРАЗЛОЖИТЕ? _____

28. ДА ЛИ У СВОМ ПОСЕДУ ИМАТЕ НЕКИ ПРОСТОР ЗА СКЛАДИШТЕЊЕ МАЛИНА?

1. немам такав простор, већ робу одмах по берби продајем
2. имам, али је малог капацитета, па па већи део рода малине продајем хладњачама
3. имам малог капацитета али се удружујем са пријатељима и већи део рода малине складиштимо
4. имам већи капацитет, али није довољан за складиштење целокупне бербе
5. имам капацитете у којима смештам комплетну количину коју уберемо

29. ДА ЛИ БИ СТЕ, КАДА БИ БИЛИ У МОГУЋНОСТИ, ОБЕЗБЕДИЛИ ПРОСТОР ЗА СКЛАДИШТЕЊЕ?

1. не бих да се бавим тиме
2. нисам размишљао о томе
3. обезбедио бих за бар мањи део бербе
4. обезбедио бих за већи део бербе
5. обезбедио бих за целокупну бербу

30. ДА ЛИ СЕ БАВИТЕ И ПРЕРАДОМ МАЛИНА?

1. не бавим се прерадом уопште
2. прерађујемо само за личне потребе
3. прерађујемо мању количину рода за продају
4. прерађујемо већу количину рода за продају
5. прерађујемо целокупну количину бербе

УКОЛИКО ПРЕРАЂУЈЕТЕ ОБЈАСНИТЕ КОЈИ СУ ТО ПРОИЗВОДИ ?

31. ДА ЛИ СМАТРАТЕ ДА БИ ВИШЕ ЉУДИ ТРЕБАЛО ДА СЕ ОКРЕНЕ И ПРЕРАДИ И ПРОИЗВОДЊИ ФИНАЛНИХ ПРОИЗВОДА ?

1. не сматрам да треба да се баве прерадом малине уопште
2. можда, ко има услове за прераду
3. требало би бар мању количину прерадити
4. требало би већу количину прерадити
5. требало би да се малина у пуној количини прерађује

ЗАШТО? _____

32. ШТА ЈЕ ПОТРЕБНО ДА БИ СЕ УМЕСТО ПРОДАЈЕ ХЛАДЊАЧАМА БАВИЛИ ПРЕРАДОМ МАЛИНА И ПРОДАЈОМ ГОТОВИХ ПРОИЗВОДА?

1. набавка опреме
2. више људи за рад
3. сигурно тржиште за пласман готових производа
4. регистрација и обезбеђење свих потребних сертификата за прераду
5. едукација малинара о производњи и другим битним стварима везаним за њу
6. удруживање малинара и отварање задруга, радионица, мини фабрика

33. КОЛИКИ СУ УКУПНИ ГОДИШЊИ ТРОШКОВИ ОКО МАЛИНА И НАВЕДИТЕ НАЈЗНАЧАЈНИЈЕ? _____

34. ДА ЛИ ЈЕ И КО ТОКОМ ПАНДЕМИЈЕКОРОНА ВИРУСОМ БИО ЗАРАЖЕН У ВАШОЈ ПОРОДИЦИ? _____

35. КАКО ЈЕ ЕВЕНТУАЛНА БОЛЕСТ УТИЦАЛА НА ПОСЛОВЕ ОКО МАЛИНА?

1. потпуно нас је пореметила у послу
2. утицала је у мањој мери
3. утицала је у већој мери
4. није утицала уопште на посао

ОБЈАСНИТЕ _____

36. КАКО ЈЕ „ЗАКЉУЧАВАЊЕ“ У ВРЕМЕ ПАНДЕМИЈЕ УТИЦАЛО НА РАДОВЕ У МАЛИЊАЦИМА?

1. потпуно нас је пореметила у послу
2. утицало је у мањој мери јер је одлазак у малињаке био ограничен
3. утицала је у већој мери
4. није утицало јер смо имали дозволу да радимо у малињацима

ОБЈАСНИТЕ _____

37. ДА ЛИ ЗА РАДОВЕ/БЕРБУ АНГАЖУЈЕТЕ ДОДАТНЕ РАДНИКЕ И КОЈИ ЈЕ ТО БРОЈ?

1. не ангажујем раднике, већ чланови породице обављају сав посао
2. ангажујем неколицину уз чланове породице, али само у јеку бербе
3. немам потребу за ангажовањем радника, јер ми рођаци и пријатељи помажу без накнаде
4. ангажујем неколицину радника, константно током читаве сезоне бербе
5. за сав посао ангажујем раднике и то током читаве сезоне

38. ДА ЛИ ЈЕ ТЕШКО НАЋИ КВАЛИТЕТНЕ БЕРАЧЕ?

1. веома је тешко наћи одговорне раднике који истовремено знају добро свој посао
2. у већој мери је тешко јер влада велика потражња за радницима
3. у мањој мери има потешкоћа при ангажовању јерсу бројни, али недовољно стручни
4. није тешко јер радника има пуно и добро су упућени у радове

39. КОЈА ЈЕ ЦЕНА БЕРАЧА И НА ОСНОВУ КОГ ПОКАЗАТЕЉА ЈЕ ФОРМУЛИСАНА (САТ, КГ, ДАН...)

40. ДА ЛИ СЕ ПОРЕД МАЛИНАРСТВА БАВИТЕ ЈОШ НЕКИМ ПОСЛОМ?

1. бавим се само малинарством
2. запослен сам у државној институцији
3. приватни предузетник
4. бавим се и ратарством и сточарством
5. нешто друго _____

41. ДА ЛИ МАЛИНАРСТВО МОЖЕ ОБЕЗБЕДИТИ ЕГЗИСТЕНЦИЈУ ЈЕДНОЈ ПОРОДИЦИ?

1. не може уопште
2. зависи од рада и броја људи који су укључени у посао
3. у мањој мери може
4. у већој мери, може
5. од овог посла може у потпуности да живи цела породица

42. СА КОЈИМ СЕ ПРОБЛЕМИМА МАЛИНАРИ СУОЧАВАЈУ У ОПШТИНИ ШТРПЦЕ? НАВЕДИТЕ НАЈЗНАЧАЈНИЈЕ.

43. ДА ЛИ ТРЕТИРАТЕ МАЛИНЕ ХЕМИЈСКИМ СРЕДСТВИМА?

1. третирам у потпуности све што је потребно
2. третирам у већој мери, јер су тако бољи приноси
3. третирам само по препоруци стручњака колико је потребно
4. третирам минимално
5. не третирам уопште

44. ДА ЛИ БИ У БУДУЋНОСТИ МАЛИНУ ГАЈИЛИ НА ОРГАНСКИ НАЧИН?

1. не, никада
2. углавном не бих
3. можда на мањој површини
4. волео бих, али уз стручну помоћ
5. да, већ сам размишљао о њеном покретању

НАВЕДИТЕ РАЗЛОГ СВОГ ОДГОВОРА _____

45. ДА ЛИ СТЕ ДО САДА ПРИСУСТВОВАЛИ НЕКОЈ ЕДУКАЦИЈИ, СЕМИНАРУ, ТРЕНИНГУ ЗА УЗГОЈ МАЛИНА?

1. нисам похађао никакаве едукације до сада
2. нисам заинтересован за едукацију оваквог типа
3. похађао сам неколико едукација организованих у општини
4. похађао сам већину едукација на које сам био у могућности да одем
5. апсолутно сам посвећен едукацији и идем на све могуће тренинге широм земље

46. ДА ЛИ СТЕ ЧЛАН НЕКОГ УДРУЖЕЊА МАЛИНАРА?

1. нисам члан удружења и нисам заинтересован за било какав вид удруживања
2. нисам члан, али планирам да постанем у блиској будућности
3. јесам али не посећујем састанке удружења
4. члан сам удружења _____, али планирам да престанем да будем
5. члан сам удружења _____ и тако ће остати на даље

47. ШТА МИСЛИТЕ О УЛОЗИ УДРУЖЕЊА У БОЉЕМ ПЛАСМАНУ МАЛИНА И ПОЗИЦИЈИ МАЛИНАРА?

1. удружење нема никакву улогу у томе
2. има мање значајну улогу када се ради о пласману и позицији малинара
3. немам став
4. има значајну улогу у пласману и позиционирању малинара
5. удруживање би у потпуности побољшало пласман и позицију малинара

48. ШТА МИСЛИТЕ О ОСНИВАЊУ ЗАДРУГЕ И ЊЕНОМ ДОПРИНОСУ БОЉОЈ ПОЗИЦИЈИ МАЛИНАРА?

1. сматрам да неће имати никакав допринос
2. имаће мањи допринос, али не значајан
3. немам став о томе
4. допринеће у већој мери
5. у потпуности ће допринети бољој позицији малинара

49. КАКВИ СУ ВАШИ ПЛАНОВИ ЗА БУДУЋИ ПЕРИОД У ВЕЗИ МАЛИНАРСТВА?

1. планирам да престанем са бављењем малинарством
2. смањићу број површине под засадима
3. не планирам никакве промене
4. планирам делимично повећање површине под засадима
5. планирам велико повећање уз проширење делатности, набавку нове опреме и друго

ОБРАЗЛОЖИТЕ ОДГОВОР _____

50. ДА ЛИ СМАТРАТЕ ДА МАЛИНА МОЖЕ ПОСТАТИ БРЕНД ОПШТИНЕ ШТРПЦЕ?

1. не може никада
2. не може у блиској будућности
3. не разумем се у то
4. може, врло брзо и са великим успехом
5. шарска малина је већ бренд општине

51. КАКВА ЈЕ ПО ВАМА ПОВЕЗАНОСТ МАЛИНАРСТВА СА ТУРИЗМОМ У ОПШТИНИ ШТРПЦЕ У СМISЛУ ДА РАЗВОЈ ЈЕДНЕ УТИЧЕ НА РАЗВОЈ ДРУГЕ ОБЛАСТИ?

1. нема никакве повезаности
2. постоји мања, не толико важна веза
3. не знам
4. постоји већа повезаност
5. постоји велика повезаност и то веома значајна

ОБЈАСНИТЕ ОДГОВОР _____

52. ДА ЛИ СМАТРАТЕ ДА МАЛИНАРСТВО МОЖЕ ПОСТАТИ ВОДЕЋА ДЕЛАТНОСТ У ОПШТИНИ ШТРПЦЕ НА КОЈОЈ БИ СЕ ТЕМЕЉИО ЕКОНОМСКИ РАЗВОЈ?

1. не може уопште
2. углавном не може
3. зависи од бројних фактора
4. може делимично
5. у потпуности може

53. ШТА ЈЕ ПО ВАМА ПОТРЕБНО ЗА УНАПРЕЂЕЊЕ МАЛИНАРСТВА У ОПШТИНИ ШТРПЦЕ?

1. више инвестиција
2. већа помоћ свих релевантних институција
3. правилна расподела пројеката различитих организација
4. анимирање младих да се више укључе у рад
5. едукација и ширење свести о значају малинарства за економски развој и егзистенцију
6. нешто друго _____

54. КО ЈЕ, ПРЕМА ВАШЕМ МИШЉЕЊУ, НАЈВИШЕ ОДГОВОРАН ЗА БУДУЋИ РАЗВОЈ МАЛИНАРСТВА У ОПШТИНИ ШТРПЦЕ?

1. сами малинари, односно становници општине
2. општинско руководство
3. привремене институције у Приштини
4. Влада Р. Србије преко Канцеларије за КиМ
5. сви претходно наведени субјекти

ХВАЛА НА ИЗДВОЈЕНОМ ВРЕМЕНУ!

ПРИЛОГ 3. УПИТНИК О ПЧЕЛАРАРСТВУ У ОПШТИНИ ШТРПЦЕ

Основни циљ анкетирања је да се добије валидно мишљење од стране пчелара о стању пчеларства у општини Штрпце. У ову сврху припремљен је упитник са 59 оригиналних питања, а добијени подаци ће бити искоришћени за израду докторске дисертације, која се бави анализом развојних потенцијала општине Штрпце. Анкета је анонимна.

1. ПОЛ М Ж
2. МЕСТО _____
3. ГОДИНЕ СТАРОСТИ:
 1. до 17
 2. од 18 до 35
 3. од 36 до 50
 4. од 51 до 65
 5. преко 66
4. РАДНИ СТАТУС
 1. запослен
 2. незапослен
 3. самостални предузетник
 4. пензионер
5. БРОЈ ЧЛАНОВА ДОМАЋИНСТВА _____
6. БРОЈ ЗАПОСЛЕНИХ ЧЛАНОВА ПОРОДИЦЕ _____
7. ВАШЕ ОБРАЗОВАЊЕ:
 1. основна школа
 2. средња школа
 3. виша или висока школа
 4. факултет
 5. мастер/магистар
 6. доктор наука
8. МЕСЕЧНА ПРИМАЊА У ПОРОДИЦИ:
 1. до 10 000 динара
 2. од 10 000 до 30 000
 3. од 30 000 до 50 000
 4. од 50 000 до 70 000
 5. преко 70 000 динара
9. КОЛИКО СЕ ДУГО БАВИТЕ ПЧЕЛАРСТВОМ?
 1. до 1 годину
 2. 1-5 године
 3. 5-10 година
 4. 10-15 година
 5. преко 15 година
10. КАКО/ЗАШТО СТЕ ПОЧЕЛИ ДА СЕ БАВИТЕ ПЧЕЛАРСТВОМ?
 1. хоби и љубав
 2. традиција
 3. зарада
 4. личне здравствене потребе

- 11. КО ЈЕ СВЕ УКЉУЧЕН ОКО ПОСЛА СА ПЧЕЛАМА?**
1. само ја
 2. ја и брачни партнер
 3. само одрасли чланови породице
 4. одрасли и деца
 5. цела породица је укључена
- 12. ДА ЛИ СМАТРАТЕ ДА ЈЕ ПОДРУЧЈЕ ОПШТИНЕ ШТРПЦЕ ПОГОДНО ЗА БАВЉЕЊЕ ПЧЕЛАРСТВОМ?**
1. није погодно
 2. у мањој мери је погодно
 3. нисам упућен/на у погодност поднебља
 4. у већој мери је погодно
 5. у потпуности је погодно
- 13. КОЈУ ВРСТУ МЕДА ПРОИЗВОДИТЕ?**
1. ливадски мед
 2. багремов мед
 3. неки други (упишите сами) _____
 4. више врста (наведите које) _____
- 14. КОЛИКО ИМАТЕ ДРУШТАВА?**
1. до 10
 2. од 10 до 50
 3. од 50 до 100
 4. од 100-150
 5. преко 150 (упишите број) _____
- 15. КОЛИКИ СУ ТРОШКОВИ У ЕУРИМА ПО КОШНИЦИ?**
1. 0-25
 2. 26-50
 3. 51-75
 4. 76-100
 5. без одговора
- 16. КОЛИКО ЈЕ НАЈМАЊЕ КОШНИЦА ПОТРЕБНО ЗА ОДРЖИВОСТ ПРОИЗВОДЊЕ?**
1. 0-25
 2. 26-50
 3. 51-75
 4. 76-100
 5. не знам
- 17. КОЛИКО ЈЕ ПРОСЕЧНО БИЛА ВАША НАЈВИША И НАЈНИЖА ПРОИЗВОДЊА МЕДА ПО КОШНИЦИ ГОДИШЊЕ?**
- НАЈНИЖА**
1. 0
 2. 1-10
 3. 11-20
 4. преко 20
- НАЈВИША**
1. 0-25
 2. 26-50
 3. 51-75
 4. 76-100
 5. преко 100
- 18. КОЛИКО ГОДИШЊЕ ПРОСЕЧНО ПРОИЗВОДИТЕ МЕДА?**
1. до 100 кг
 2. од 100 до 500кг
 3. од 500 до 1000 кг
 4. од 1000 до 1500 кг

- 6. не желим да одговорим**

19. ДА ЛИ СЕ БАВИТЕ И ПРОДАЈОМ МЕДА? ДА НЕ

АКО ЈЕ ОДГОВОР ДА У КОМ ПРОЦЕНТУ ПРИХОД ОД ПРОДАЈЕ УЧЕСТВУЈЕ У

УКУПНИМ ФИНАНСИЈАМА ПОРОДИЦЕ

20. ПО КОЈОЈ ЦЕНИ ПРОДАЈЕТЕ МЕД?

1. до 7€
2. од 7 до 10€
3. од 10 до 13€
4. преко 13€

21. ДА ЛИ ЈЕ ТО ЗАДОВОЉАВАЈУЋА ЦЕНА?

1. цена је у потпуности незадовољавајућа
2. у мањој мери је задовољавајућа
3. некад јесте (за неке производе) некад није задовољавајућа
4. јесте делимично
5. у потпуности је задовољавајућа

22. КОЛИКА ЈЕ УКУПНА ГОДИШЊА ЧИСТА ДОБИТ (КАДА СЕ ОДБИЈУ ТРОШКОВИ)?

1. до 1000е
2. од 1000 до 4000е
3. од 4000 до 8000е
4. од 8000 до 12000е
5. преко 12000е (упишите колико)

23. ДА ЛИ ПОРЕД МЕДА ПРОИЗВОДИТЕ И ПРОДАЈЕТЕ И ОСТАЛЕ ПЧЕЛИЊЕ ПРОИЗВОДЕ?

1. продајем само мед
2. продајем и прополис
3. продајем и медовачу
4. продајем и разне мелеме
5. продајем мед и све наведено

24. КО НАЈВИШЕ КУПУЈЕ ВАШЕ ПРОИЗВОДЕ?

1. људи из целе општине
2. домаћи туристи само по препоруци
3. туристи из свих крајева
4. угоститељи и малопродајни објекти
5. све категорије

25. ГДЕ НАЈЧЕШЋЕ ПРОДАЈЕТЕ ВАШЕ ПРОИЗВОДЕ?

1. купци по препоруци долазе на кућну адресу
2. у маркетима и угоститељским објектима
3. поред главног пута где пролазе туристи
4. имам сопствени објекат за продају
5. негде другде (упишите сами)

26. ДА ЛИ ПОСТОЈИ САРАДЊА СА УГОСТИТЕЉСКИМ ОБЈЕКТИМА ЗА ПЛАСИРАЊЕ И ПРОДАЈУ МЕДА И ДРУГИХ ПРОИЗВОДА?

1. нисам заинтересован/на за сарадњу
2. у мањој мери постоји (ретка је)
3. постоји само са српским угоститељима
4. у већој мери постоји
5. постоји у потпуности са свим угоститељима

27. КАКО СТЕ ЗАДОВОЉНИ ПРОДАЈОМ?

1. нисам задовољан/на уопште
2. у мањој мери сам задовољан/на
3. и задовољан/на и незадовољан/на

4. у већој мери задовољан/на
5. веома сам задовољан/на продајом
28. **ДА ЛИ СЕ ПОРЕД ПЧЕЛАРСТВА БАВИТЕ ЈОШ НЕКИМ ДРУГИМ ПОСЛОМ?**
 1. бавим се само пчеларством
 2. запослен у државној институцији
 3. предузетник/трговац
 4. пољопривреда
 5. нешто друго _____
29. **ДА ЛИ ОД ПЧЕЛАРСТВА МОЖЕ ДА СЕ ЖИВИ?**
 1. не може уопште
 2. у мањој мери може
 3. и може и не може
 4. у већој мери, може
 5. од овог посла може у потпуности да живи цела породица
30. **ДА ЛИ СМАТРАТЕ ДА БИ РАЗВОЈ ТУРИЗМА У ОПШТИНИ ШТРПЦЕ ДОПРИНЕО РАЗВОЈУ ПЧЕЛАРСТВА?**
 1. не би допринео нимало
 2. допринео би у мањој мери
 3. нисам упућен/на у потенцијални допринос туризма пчеларству
 4. допринео би у већој мери
 5. у потпуности би допринео развоју пчеларства
31. **СА КОЈИМ СЕ ПРОБЛЕМИМА ПЧЕЛАРИ СУОЧАВАЈУ У ОПШТИНИ ШТРПЦЕ?**
 1. недостатак инвестиција
 2. неадекватно третирање воћа хемијским препаратима
 3. разне болести пчела
 4. неадекватна едукација пчелара
 5. набавка материјала
 6. нелојална конкуренција
 7. са свим наведеним
32. **ДА ЛИ У СВОМ РАДУ КОРИСТИТЕ ХЕМИЈСКА СРЕДСТВА?**
 1. не користим уопште
 2. користим врло ретко
 3. користим по препоруци стручног лица
 4. користим врло често
33. **КОЛИКО СТЕ УПОЗНАТИ СА ОРГАНСКОМ ПРОИЗВОДЊОМ МЕДА И ДРУГИХ ПРОИЗВОДА?**
 1. нисам уопште упознат/та
 2. нешто основно знам, али не довољно
 3. доста тога знам
 4. у потпуности сам упознат/та
34. **ДА ЛИ БИ У БУДУЋНОСТИ ПРИМЕЊИВАЛИ ОВАЈ ВИД ПРОИЗВОДЊЕ?**
 1. не, никада
 2. углавном не бих
 3. можда на делу производње
 4. волео/ла бих али уз стручну помоћ
 5. да, већ сам размишљао/ла о њеном покретању
35. **НАВЕДИТЕ РАЗЛОГ СВОГ ОДГОВОРА _____**
36. **ДА ЛИ СМАТРАТЕ ДА БИ ОВАЈ ВИД ПРОИЗВОДЊЕ ПОВЕЋАО ПРОФИТ/ЗАРАДУ У ОБЛАСТИ ПЧЕЛАРСТВА?**
 1. не би повећао
 2. у мањој мери би повећао
 3. нисам сигуран/на
 4. у већој мери би повећао зараду
 5. у потпуности би повећао зараду

37. ДА ЛИ СМАТРАТЕ ДА У ОПШТИНИ ШТРПЦЕ ПОСТОЈЕ УСЛОВИ ЗА БАВЉЕЊЕ ОРГАНСКОМ ПРОИЗВОДЊОМ?

1. не постоје услови
2. у мањој мери постоје услови
3. нисам упућен/на у погодност услова
4. у већој мери постоје услови
5. услови су у потпуности у складу са органском пољопривредом

38. ШТА МИСЛИТЕ О УВОЂЕЊУ ИНОВАЦИЈА У ОБЛАСТ ПЧЕЛАРСТВА?

1. не подржавам уопште
2. углавном не подржавам
3. немам став о томе
4. делимично подржавам
5. подржавам у потпуности све врсте иновација

39. КОЈУ БИ ИНОВАЦИЈУ УВЕЛИ _____

40. ШТА МИСЛИТЕ О АПИ КОМОРАМА КАО ИНОВАЦИЈИ У ПЧЕЛАРСТВУ И ОБОГАЂИВАЊУ ТУРИСТИЧКЕ ПОНУДЕ НА ОВАЈ НАЧИН?

1. не подржавам ни мало
2. у мањој мери подржавам
3. немам став о томе
4. подржавам у потпуности
5. већ примењујем апи коморе

41. ДА ЛИ СТЕ ДО САДА ДОБИЈАЛИ НЕКУ ПОМОЋ?

1. нисам добијао/ла никакву помоћ
2. јесам на локалу нешто мало
3. јесам од Владе у Приштини
4. јесам од Владе Р. Србије (Канцеларије за КИМ)
5. јесам од међународних донатора
6. јесам од свих поменутих чиниоца

42. ДА ЛИ СТЕ ДО САДА ПРИСУСТВОВАЛИ НЕКОЈ ЕДУКАЦИЈИ, СЕМИНАРУ, ТЕНИНГУ? ДА НЕ

АКО ЈЕ ОДГОВОР ДА НАВЕДИТЕ КОЈИМ: _____

43. ДА ЛИ СТЕ СЕ РЕГИСТРОВАЛИ ОДНОСНО ДА ЛИ ИМАТЕ СЕРТИФИКАТ ЗА ПРОИЗВОДЊУ МЕДА? ДА НЕ

АКО ЈЕ ОДГОВОР ДА НАВЕДИТЕ КОЈИ _____

44. ДА ЛИ СТЕ НОСИЛИ МЕД И ОСТАЛЕ ПРОИЗВОДЕ НА ТЕСТИРАЊЕ (ТЕХНОЛОГИЈА КВАЛИТЕТА)? ДА НЕ

АКО ЈЕ ОДГОВОР ДА НАВЕДИТЕ ГДЕ _____

45. УКОЛИКО СТЕ ИСПИТИВАЛИ КВАЛИТЕТ КАКВИ СУ РЕЗУЛТАТИ?

46. ДА ЛИ ИМАТЕ КОНКУРЕНЦИЈУ У ПОСЛУ?

1. не, нимало
2. има неколицина конкурената
3. нисам упућен у постојање конкурената
4. има више конкурената
5. велика је конкуренција

47. ДА ЛИ СТЕ ЧЛАН НЕКОГ УДРУЖЕЊА ПЧЕЛАРА? ДА НЕ

АКО ЈЕ ОДГОВОР ДА, КОЈЕГ? _____

48. ДА ЛИ СМАТРАТЕ ДА БИ УДРУЖИВАЊЕ ПЧЕЛАРА ПОВЕЋАЛО ШАНСЕ ЗА ПЛАСМАН ПРОИЗВОДА?

1. не сматрам
 2. у мањој мери може
 3. немам став
 4. може у већој мери
 5. удруживање би у потпуности повећало пласман
- 49. КАКВИ СУ ВАШИ ПЛАНОВИ ЗА БАВЉЕЊЕ ПЧЕЛАРСТВОМ У БУДУЋНОСТИ?**
1. престаћу да се бавим пчеларством
 2. смањићу производњу и број кошница
 3. све ће остати као до сада, без промена
 4. планирам делимично повећање производње
 5. планирам велико повећање уз проширење делатности
- 50. ДА ЛИ ВАМ ЈЕ ЗА НАСТАВАК ПРОИЗВОДЊЕ ИЛИ ПРОШИРЕЊЕ ПОТРЕБНА ПОМОЋ? ДА НЕ**
- 51. ШТА ВАМ ЈЕ У ОВОМ ТРЕНУТКУ НАЈПОТРЕБНИЈЕ?**
1. финансијска помоћ
 2. различита опрема
- 52. ДА ЛИ СМАТРАТЕ ДА ШАРСКИ МЕД МОЖЕ ПОСТАТИ БРЕНД ОПШТИНЕ ШТРПЦЕ?**
1. не може никада
 2. не може у блиској будућности
 3. и може и не може
 4. може, врло брзо и са великим успехом
 5. шарски мед је већ бренд општине
- 53. ДА ЛИ СМАТРАТЕ ДА МЕД И ОСТАЛИ ПЧЕЛИЊИ ПРОИЗВОДИ МОГУ У МНОГОМЕ УТИЦАТИ НА ПОБОЉШАЊЕ ТУРИСТИЧКЕ ПОНУДЕ ОПШТИНЕ ШТРПЦЕ?**
1. не могу уопште
 2. углавном не могу
 3. и могу и не могу
 4. могу делимично
 5. у потпуности могу
- НАВЕДИТЕ РАЗЛОГ ЗА ОДГОВОР НА ОВО ПИТАЊЕ _____**
- 54. ДА ЛИ СМАТРАТЕ ДА ПЧЕЛАРСТВО И ПРОИЗВОДЊА ПРОИЗВОДА НА БАЗИ МЕДА МОГУ ДА БУДУ РАЗВОЈНА МОГУЋНОСТ ОПШТИНЕ ШТРПЦЕ?**
1. не могу уопште
 2. углавном не могу
 3. и могу и не могу
 4. могу делимично
 5. у потпуности могу
- 55. КОЈИ СУ ПО ВАМА ПРОБЛЕМИ НА ТОМ ПУТУ?**
1. недовољна заинтересованост посебно младих за овај посао
 2. недостатак финансијских средстава
 3. недовољна подршка локалне самоуправе и донатора
 4. проблеми попут неадекватног прскања, болести, променљивог времена, набавке материјала и др.
 5. нешто друго (упишите сами) _____
 6. све наведено
- 56. КОЈИ СУ ПО ВАМА НЕОПХОДНИ КОРАЦИ НА ТОМ ПУТУ?**
1. већа финансијска помоћ и подршка
 2. регулативе и развојне стратегије на локалном и централном нивоу
 3. едукација
 4. решавање проблема попут неадекватног третирања биљака и друго
 5. анимирање младих да се више укључе у посао
 6. све наведено

57. ШТА ЈЕ ПО ВАМА ПОТРЕБНО ЗА УНАПРЕЂЕЊЕ ПЧЕЛАРСТВА У ОПШТИНИ ШТРПЦЕ? (УПИШИТЕ САМИ)

58. ОД КОГА ПО ВАМА, НАЈВИШЕ ЗАВИСИ УНАПРЕЂЕЊЕ ПЧЕЛАРСТВА У ОПШТИНИ ШТРПЦЕ?

1. од самих пчелара односно мештана
2. од општинских структура
3. од институција у Приштини
4. од Владе Р. Србије
5. од свих поменутих чиниоца

59. КОЈА ЈЕ ПО ВАМА НАЈПЕРСПЕКТИВНИЈА ОБЛАСТ ЗА УЛАГАЊЕ У ОПШТИНИ ШТРПЦЕ?

1. пчеларство
2. малинарство
3. сточарство
4. туризам
5. нешто друго (упишите) _____
6. све подједнако

ХВАЛА НА ИЗДВОЈЕНОМ ВРЕМЕНУ!

ПРИЛОГ 4. ИНТЕРВЈУ О ТУРИЗМУ У ОПШТИНИ ШТРПЦЕ

Основни циљ истраживања је да се добије валидно мишљење од стране власника угоститељских објеката, као и других релевантних саговорника из области туризма попут туристичких водича, чланова спортских група и клубова, туриста и других о стању туризма на ски центру Брезовица и у општини Штрпце. У ову сврху припремљено је 17 оригиналних питања а добијени подаци ће бити искоришћени у истраживачке сврхе, односно за израду докторске дисертације која се бави анализом развојних потенцијала општине Штрпце.

Питања:

1. Представите нам се и реците нам чиме се бавите?
2. Уколико сте власник угоститељског објекта реците нам о вашој делатности, капацитетима, услугама и слично?
3. Какво је ваше виђење економског развоја општине Штрпце? Шта су најважнији економски потенцијали?
4. Каква је ситуација у општини Штрпце на пољу туризма од 1999. године па до данас? Уопштено говорећи, али и што се тиче Вашег посла? Објасните.
5. Који су најзначајнији туристички потенцијали општине Штрпце по Вама и зашто?
6. Које су битне туристичке активности актуелне у општини Штрпце у летњим и зимским месецима?
7. Каква је посећеност туриста и како сте задовољни посетом? Из којих крајева све долазе? Која су им најчешћа интересовања и афинитети? Када су најбројнији?
8. Који су за туристе најтраженији шарски производи?
9. Који су најзначајнији проблеми на путу развоја туризма у општини Штрпце?
10. Шта би по Вама требало урадити да се они реше?
11. Да ли постоје Организације које помажу економски и развој туризма у општини Штрпце и ако постоје, објасните начин њихове помоћи или бар подршке?
12. Како да општина Штрпце постане привлачнија за туристе?
13. Да ли пољопривреда може у томе помоћи? Реците нам како видите везу између развоја пољопривреде и развоја туризма?
14. Шта је најреалније да се уради по питању развоја туризма у наредном периоду, а да може да донесе позитивне резултате у што краћем року?

15. Који су по Вашем мишљењу, предности и могућности, али и слабости и опасности, које се тичу туризма у општини Штрпце?

16. Шта би локална самоуправа и органи на вишем нивоу требало да ураде, да би се побољшала тренутна ситуација?

17. Који су конкретни планови за будући период када је у питању Ваш посао? Објасните.

Изјава о ауторству

Потписани-а Маја Младеновић

Број индекса ДАС-02/2015

Изјављујем

да је докторска дисертација под називом

Анализа развојних потенцијала општине Штрпце

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

Потпис докторанда

У Косовској Митровици _____

**Изјава о истоветности штампане и електронске верзије
докторског рада**

Име и презиме аутора МАЈА МЛАДЕНОВИЋ
Број индекса ДАС - 02/15
Студијски програм ПОСЛОВНА ЕКОНОМИЈА
Наслов рада „АНАЛИЗА РАЗВОЈНИХ ПОТЕНЦИЈАЛА ОПШТИНЕ Ц/ТРПЦЕ“
Ментор Проф. др Радца Бојичић

Потписани/а МАЈА МЛАДЕНОВИЋ

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла за објављивање на порталу **Дигиталног репозиторијума Универзитета у Приштини, са привременим седиштем у Косовској Митровици.**

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталие библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Приштини, са привременим седиштем у Косовској Митровици.

У Косовској Митровици, _____

Потпис докторанда

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Приштини, са привременим седиштем у Косовској Митровици и Национални репозиторијум докторских дисертација унесе моју докторску дисертацију/писани део докторског уметничког пројекта под насловом:

Анализа развојних потенцијала општине Штрпце

која је моје ауторско дело.

Дисертацију/писани део уметничког пројекта са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију/писани део уметничког пројекта похрањену у Дигитални репозиторијум Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици и Национални репозиторијум докторских дисертација могу да користе сви који поштују одредбе садржа у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство
2. Ауторство некомерцијално
3. Ауторство некомерцијално без прераде
- ☒ 4. Ауторство некомерцијално делити под истим условима
5. Ауторство без прераде
6. Ауторство делити под истим условима (Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци, кратак опис лиценци дат је на полеђини листа).

У Косовској Митровици, _____

Потпис докторанда

